

Kötetünk a Nunciusi jelentések sorozat 3/3. sz. kötete, melyben Angelo Rotta budapesti és Andrea Cassulo bukaresti nuncius jelentéseiből, tehát független egyházi szempontból nyerünk információkat a második bécsi döntés követően Észak-Erdélyben kialakult helyzetről. Sárándi Tamás bevezető tanulmányában az erdélyi görögkatolikus egyház helyzetét ismerteti, különös tekintettel az itt közölt jelentésekre, amelyek közül az első dátuma, 1939. június, az utolsó pedig 1941. november 21. Összesen 60 számozott dokumentumot közlünk magyar fordításban és eredeti olasz nyelven.

A Nunciusi jelentések sorozat 2020–2023-ban megjelent öt kötetében a Vatikáni Államtitkársághoz beérkezett anyagra támaszkodtunk, Lorenzo Schioppa, Cesare Orsenigo, Angelo Rotta és e kötetben Andrea Cassulo bukaresti nuncius politikai jelentéseinek válogatását tettük közzé azzal a céllal, hogy felhívjuk a figyelmet ennek az információs kincstárnak a létére.

Rapporti – Nunzii Angelo Rotta/Andrea Cassulo 1939-1941
– Politikai jelentések – 3.

Nunciusi jelentések 3/3.

Rapporti dei nunzii
Angelo Rotta (Ungheria)
e Andrea Cassulo (Romania)
1939-1941

Angelo Rotta magyarországi
és Andrea Cassulo romániai
nuncius jelentései

Budapest, 2023

Rapporti dei nunzii Angelo Rotta (Ungheria)
e Andrea Cassulo (Romania)
1939–1941

Angelo Rotta magyarországi
és Andrea Cassulo romániai nuncius jelentései
1939–1941

Nunciusi jelentések 2020–2023

1. *Dai Rapporti del primo nunzio apostolico in Ungheria S. E. Mons. Lorenzo Schioppa 1920-1925 – Lorenzo Schioppa első magyarországi nuncius politikai jelentéseiből 1920–1925.* Szerk. Somorjai Ádám OSB. (Nunciusi jelentések, 1.), METEM, Budapest 2020. p. 382.
2. *Dai Rapporti del nunzio apostolico in Ungheria Cesare Orsenigo 1925-1930 – Cesare Orsenigo magyarországi nuncius politikai jelentéseiből 1925–1930* (Nunciusi jelentések, 2.), METEM, Budapest 2021. p. 252.
- 3/1. *Dai Rapporti del nunzio apostolico in Ungheria Angelo Rotta, Parte I: 1930-1939 – Angelo Rotta magyarországi nuncius politikai jelentéseiből, I. rész: 1930–1939.* Szerkesztette Csíky Balázs. Sajtó alá rendezte Somorjai Ádám OSB (Nunciusi jelentések, 3/1.), METEM, Budapest 2022. p. 429.
- 3/2. *Dai Rapporti del nunzio apostolico in Ungheria Angelo Rotta, Parte II: 1938-1945 – Angelo Rotta magyarországi nuncius politikai jelentéseiből, II. rész: 1938–1945.* Szerk. Somorjai Ádám OSB (Nunciusi jelentések, 3/2.), METEM, Budapest 2022. p. 463.
- 3/3. *Rapporti dei nunzii Angelo Rotta (Ungheria) e Andrea Cassulo (Romania) dopo il primo e secondo lodo di Vienna, 1939-1941 – Angelo Rotta magyarországi és Andrea Cassulo romániai nuncius jelentései az első és második bécsi döntést követően, 1939–1941.* Szerk. Somorjai Ádám OSB (Nunciusi jelentések, 3/3.), METEM, Budapest 2023. p. 306.

Nunciusi jelentések 3/3.

Rapporti dei nunzii Angelo Rotta (Ungheria)
e Andrea Cassulo (Romania)
dopo il primo e secondo lodo di Vienna
1939–1941

Angelo Rotta magyarországi és Andrea Cassulo
romániai nuncius jelentései az első és második
bécsi döntést követően
1939–1941

Szerkesztette: SOMORJAI ÁDÁM OSB
SÁRÁNDI TAMÁS bevezető tanulmányával

BUDAPEST, 2023

Kiadja:
MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA
MUNKAKÖZÖSSÉG (METEM), Budapest
HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY
www.heh.hu

Felelős kiadó:
Várszegi Asztrik

Kiadói szerkesztő
Zombori István

Fordította:
Az olasz nyelvű jelentéseket Korompai Eszter,
a francia nyelvű szövegrészeket Somorjai Gabi,
a fordításokat gondozta Somorjai Ádám OSB

Lektorálta:
Dudás Róbert Gyula
és Marchut Réka

A mutatókat készítette:
Somorjai Ádám OSB

ISBN 978-615-5826-34-4

Nyomdai előkészítés:
Sigillum 2000 Bt., Szeged
Nyomdai munkák:
EFO Nyomda
www.efonyomda.hu

TARTALOM

Bevezetés 7

Sárándi Tamás: Az erdélyi görögkatolikus egyház helyzete
a második bécsi döntés nyomán 9

A jelentések fordítása magyar nyelven

1939. 39
1940. 43
1941. 135

A könyvben szereplő jelentősebb személyek életútja – Biografie 159

Felhasznált irodalom – Bibliografia 165

Rapporti in lingue originali

1939. 173
1940. 177
1941. 169

Levéltári források - Fonti consultate 293

Névmutató - Indice dei nomi 295

Földrajzi névmutató - Indice dei nomi geografici. 299

BEVEZETÉS

Sorozatunk első kötetében jeleztük, hogy „féloldalas lenne, ha a II. bécsi döntés után kialakult helyzetről csak az 'Ungheria' sorozatban található Rotta*-jelentésekből közlőnk [jelentéseket], mert azokból több is van a 'Romania' sorozatban, sőt itt figyelembe kellene venni Andrea Cassulo* bukaresti nuncius vonatkozó jelentéseit is és a témához tartozna még Saverio Ritter* c. eginai érsek, apostoli nuncius által 1942-ben tartott erdélyi apostoli vizitáció aktái is.”¹ E kötetünkben, ennek jegyében, mindkét pápai nuncius, jelentéseiből válogatunk ugyanazon témáról, a második bécsi döntésről² és az azt követő eseményekről. Tekintettel azonban arra, hogy sorozatunkban nunciusi jelentéseket közlünk, az átfogó erdélyi apostoli vizitáció aktái, úgy véljük, nem tartoznak ide, mert bár azt is nuncius végezte, de ennek jelentései egy különleges misszió keretében keletkeztek. Mindenesetre ez külön monográfia témája kell legyen. Levéltári kutatásainkban csak Vatikáni Államtitkárság Államközi Kapcsolatok Szekciójának³ Történeti Levéltárában őrzött forrásokat vettük figyelembe, az „Ungheria” (Magyarország) és a „Romania” sorozatba helyezett dokumentumokat, azokból is csak az 1939–1941 években keletkezetteket.⁴ Tekintettel arra, hogy elsősorban görögkatolikus ügyekben érkeztek panaszok és ezek címzettjei elsősorban a Keleti Kongregáció, amelyből indokolt és fontosabb esetekben átiratok érkeztek, célszerű a Keleti Kongregáció levéltárában őrzött anyag feldolgozása, de ezt már örvendetes módon más kutatóműhelyek végzik.⁵ Így dokumentumközlésünk több ponton is hézagos marad és a téma egészét illetően kiegészítésre szorul.

Kötetünk törzsanyaga a sorozat első négy kötetéhez hasonlóan,⁶ továbbra is válogatás. Meggyőződésünk, hogy ezekből a nunciusi jelentésekből új szempontból vizsgálhatók

1 *Dai Rapporti del nunzio apostolico in Ungheria Angelo Rotta, Parte II: 1938-1945 – Angelo Rotta magyarországi nuncius politikai jelentéseiből, II. rész: 1938–1945.* Szerk. SOMORJAI Ádám OSB (Nunciusi jelentések, 3/2.), METEM, Budapest 2022. 8.

2 A nunciusi jelentések legtöbbször csak „bécsi döntés”-ről, esetleg „bécsi döntések”-ről írnak. Az első bécsi döntés dátuma 1938. november 2., a második bécsi döntés dátuma 1940. augusztus 30.

3 Amely a tárgyalat korszakban a Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációja néven működött.

4 Figyelembe vettük itt is a négy jezsuita szerző által közreadott dokumentumokat: *Actes et documents du Saint-Siège relatifs à la période de la Seconde Guerre Mondiale*, szerk. Pierre BLET SJ – Angelo MARTINI SJ – Burkhardt SCHNEIDER SJ – Robert A. GRAHAM SJ. Vatikánváros 1965–1981. Nevezetesen az 1. (1970) és 4. (1967) és 6. (1972) köteteket. – Rövidítésük: ADSS.

5 Így pl. lásd a *Collectanea Athanasiana* sorozat köteteit, elsősorban a *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez* címűeket.

6 *Dai Rapporti del primo nunzio apostolico in Ungheria S. E. Mons. Lorenzo Schioppa 1920-1925 – Lorenzo Schioppa első magyarországi nuncius politikai jelentéseiből 1920–1925.* Szerk. SOMORJAI Ádám.

meg az egyes események; egy olyan szempontból, amelyből nézve a magyarországi események részeivé válnak a világ, nevezetesen a világegyház történéseinek. Elsősorban az észak-erdélyi helyzetről szóló jelentéseket vesszük figyelembe. Az első bécsi döntés utáni helyzettel a továbbiakban is kell majd foglalkozni, mert a vonatkozó vatikáni anyag igen gazdag és a szelt egyházmegyék kérdésköre, a püspökök személye és annak változása, továbbá az egyházmegyék és más egyházi nagybirtokok megváltozott helyzete és problematikája figyelmet érdemel.⁷

A nunciások jelentéseiket általában az Államtitkársághoz, nevezetesen Luigi Maglione* bíboros államtitkár nevére címezték. Az apostoli nunciások jelentéseiket diplomáciai postán a Vatikáni Államtitkársághoz küldték, ahol ezek iktatószámot kaptak, majd az Apostoli Szentszék hivatalai között címzés, ill. illetékesség szerint szétosztották. Az egyes jelentéseknél feltüntetjük a nunciaturai és az AA.EE.SS. iktatószámokat. A sorszámozás önálló a rejtjelezett táviratok (olaszul: cifra) esetében. Az egyes jelentéseknek a hivatalon belüli útját jelen kötetünkben nem követtük.

Az itt közölt első jelentés dátuma, 1939. június, az utolsó jelentés dátuma 1941. november 21. Összesen 60 számozott dokumentumot közlünk magyar fordításban és eredeti olasz nyelven. A szövegkiadás során most sem vállalkoztunk arra, hogy bevonjuk az összes vonatkozó szakirodalmat, inkább csak azt akartuk elérni, hogy a szövegértést elősegítendő figyelembe vegyünk azokat a publikációkat, amelyeknek ismerete feltétlenül szükséges. Itt sem törekedtünk teljességre, inkább csak arra, hogy elősegítsük a szövegértést. Ezt a hiányosságot pótolja Sárándi Tamás szakavatott bevezető tanulmánya.

A szerkesztői megjegyzéseket szögletes zárójelben hozzuk. Az olasz nyelvű rész szövegközlését és a mutatókat e sorok írója készítette. A csillaggal jelölt nevek rövid életrajzot közlünk a megfelelő fejezetben.

A jelentések olasz, francia nyelvűek, legtöbbször a román helyneveket használják. Törekedtünk megadni a fordításban a magyar helyneveket. Amúgy nem törekedtünk egységes terminológiára. Így jártunk el pl. Cluj/Kolozsvár (Cluj-Napoca), vagy Blaj/Balázsfalva elnevezése esetében. Nem egységesítettük a források következtlenéseit sem, így Karácsonfalva, ill. Karácsonfalva esetében. A mutatóban első helyen általában a román elnevezést hozzuk, a magyar helynévénél utalással vagyunk.

Kelt Pannonhalmán, 2023. januárjában

Somorjai Ádám OSB

(Nunciusi jelentések, 1.), METEM, Budapest 2020; *Dai Rapporti del nunzio apostolico in Ungheria Cesare Orsenigo 1925-1930 – Cesare Orsenigo magyarországi nuncius politikai jelentéseiből 1925–1930*. Szerk. SOMORJAI Ádám. (Nunciusi jelentések, 2.), METEM, Budapest 2021. – *Dai Rapporti del nunzio apostolico in Ungheria Angelo Rotta, Parte I: 1930-1939 – Angelo Rotta magyarországi nuncius politikai jelentéseiből, 1. rész: 1930–1939*, Szerk. CSÍKY Balázs. Sajtó alá rendezte SOMORJAI Ádám OSB (Nunciusi jelentések, 3/1.), METEM, Budapest 2022. – Továbbá az 1. sz. jegyzet alatt jelzett kötet, amely a sorozatban 3/2. számmal negyedik.

7 Ilyen előmunkát pl. SOMORJAI Ádám OSB: Újabb iratok a Komáromi (Komárnói) Bencés Rendház helyzetére, 1919–1938, in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 29 (2017), 3–4. 42–109.

SÁRÁNDI TAMÁS

AZ ERDÉLYI GÖRÖGKATOLIKUS EGYHÁZ HELYZETE A MÁSODIK BÉCSI DÖNTÉS NYOMÁN

A jelenlegi kötet egy sorozatban az ötödik, és a sorozatnak egyféle hagyománya szerint minden kötethez készül előtanulmány a bevezetőt követően. Jelen tanulmányunk a kötet témájának egyes aspektusaival foglalkozik, azokat helyezi átfogóbb keretbe. Nem célunk a második bécsi döntés nyomán kialakult magyar–román viszony, de még a felmerülő egyházi kérdések teljes spektrumának vizsgálata sem, kizárólag a román görögkatolikus egyházhoz kapcsolódó egyes kérdésekre fogunk koncentrálni, hiszen más témákban (pl. az erdélyi római katolikus egyház) a közölt dokumentumok nem hoznak releváns újdonosságokat.

A kötet legnagyobb erénye, hogy együtt közli a budapesti és bukaresti nuncius jelentéseit ugyanazon témáról, és ez az újszerű megközelítés üdvözlendő, sőt, követendő példa kellene hogy legyen a további egyháztörténeti forrásközlések számára is. Ugyanakkor hátrány, hogy időkerete 1941 vége, mert a felmerülő kérdések és problémák későbbi alakulását nem tudjuk nyomon követni, ami pedig fontos lenne az átfogó értelmezéshez. Az általunk érintett kérdések alapvetően a magyar kormányzat görögkatolikus egyházzal kapcsolatos elképzeléseit tükrözik, de kitérünk a bevonulás során történt atrocitások, valamint az ún. 'templomrombolás' jelenségére is, hiszen ezek érintették a román görögkatolikus egyházat. A jobb érthetőség érdekében igyekszünk mindezt tágabb kontextusba helyezni, kitérve a két világháború közötti fejlődésre. Az itt közölt forrásokat más típusú, elsősorban diplomáciai forrásokkal ütköztetjük, de a helyi román görögkatolikus püspökségek anyagával is összevetjük.

A magyar állam és a nemzetiségi egyházak viszonyának alakulása 1940-ig

A második bécsi döntés nyomán Magyarországhoz visszacsatolt észak-erdélyi területek révén megnőtt a keleti rítusú hívek száma, és egy új egyházzrészrel is gazdagodott az állam. A magyarországi görögkatolikus egyház 1940–1944 között két egymástól elkülönülő részből állt: a hajdúdorogi és munkácsi püspökségből, amelyek az esztergomi érsekség alá tartoztak, valamint az észak-erdélyi román püspökségekből (szamosújvár–kolozsvári, nagyváradai és máramarosi), amelyek hivatalosan továbbra is a balázsfalvi érsekségnek voltak alárendelve, és közvetlenül az Apostoli Szentszék alá tartoztak. Emellett még a visszacsatolt területen feküdt a balázsfalvi érseki tartomány területének egy része, amely a tágabb értelemben vett Székelyföldet jelentette. A magyar kormány távlati célja ezen szétfőrdözöttség megszüntetése és egy egységes görögkatolikus egy-

ház létrehozása volt, amely Esztergomnak van alárendelve. Ennek első lépése lett volna a hajdúdorogi püspökség joghatóságának kiterjesztése Észak-Erdélyre. A Vatikán álláspontjának lényege abban ragadható meg, hogy a háború ideje alatt nem módosítja az egyházi (egyháztartományi) határokat. Azokban az esetekben, amikor az új határ kettévágta a püspökségeket, helynököket kellett kinevezni és azok útján adminisztrálták az átszatolt területeket. Az elképzelések kibékítése lehetetlen feladatnak tűnt, így megindult a kötélhúzás és a kompromisszumok sora, amelyek révén a Vatikán igyekezett mindkét felet kielégíteni.

A magyar kormányzat 1940 utáni, a román görögkatolikus egyházzal szembeni politikáját a kormányzati nemzetiségpolitikába ágyazva érdemes vizsgálni, mivel csak így lehet megérteni az egyházpolitikai lépések mozgatórugóit. A Horthy-kori magyar állam keresztény államként határozta meg magát, ahol fontos befolyással rendelkeztek az egyházak (a katolikus mellett természetesen a protestáns is), és törvény szavatolta az egyházak belső autonómiáját. A mindenkori állam ettől függetlenül úgy tekintett az egyházakra, mint politikai céljai elérése érdekében használható eszközökre. Míg a református és ortodox egyházak esetében könnyebb dolga volt ezek önállósága és nemzeti mivolta miatt, a katolikus egyházzal kapcsolatos ügyekben mindig egyeztetnie kellett a Vatikánnal is. Így végső soron kölcsönös függésről beszélhetünk, ahol az állam érdekeit korlátozta a Vatikán, míg a Vatikánnak tekintettel kellett lennie az állam érdekeire, mivel az egyházakat jelentős összegekkel támogatta a mindenkori állam.

1940-re megváltozott a magyar kormányzati hozzáállás az egyházi autonómiához, elsősorban a nemzetiségi egyházak esetében, és a román görögkatolikus egyházat is így kezelték. Ennek megértéséhez fontos figyelembe venni a dualizmus korában kiépült és intézményesült egyházi autonómiákat és az állam-egyház viszonyban a 20. század elején beállt változásokat. Az 1880-as évektől előtérbe került a hívek körében lezajlott asszimiláció kérdése, ami idővel mozgalommá alakult, és magyar püspökség létrehozását tűzte ki célul. A kormányzati politikától nem független asszimilációs folyamatok, az ezekből adódó konfliktusok, valamint a magyar és elmagyarosodott hívek különböző mozgalmi idővel a politika homlokterébe kerültek, és az egyházi célok egyre inkább politikai köntösben jelentek meg. A dualizmus időszakának második felében a görögkatolikus egyház a román nemzeti mozgalom legfőbb zászlóvivőjévé vált. Ezzel párhuzamosan a román görögkatolikus egyházban egyre hangsúlyosabbá vált annak különállása és nemzeti jellege, ami furcsának hathat. A magyar jogfelfogás szerint ugyanis az országban csak egy katolikus egyház létezett, ennek legfőbb védjegye az egyetemesség volt. A két egyház-felfogás közötti különbség legélesebben az úgynevezett katolikus autonómia mozgalmon belül került felszínre. Az egyház arra alapozta önállóságát, hogy az 1853-ban létrehozott balázsfalvi érsekség közvetlenül a Vatikánnak volt alárendelve, egyházjogilag nem tartozott az esztergomi érsek alá, a primátus elismerése inkább csak hagyomány volt, mint jogi tétel. 1853 azonban csak egy több évszázados folyamat betetőzése volt, a 18. századtól kezdődően a római és görögkatolikus egyház fejlődése szétvált. Míg a 18. században a görögkatolikus hívek a munkácsi és balázsfalvi püspökségbe szervezve éltek egyházi életüket, ez a helyzet a 19. század közepén megváltozott. A román érsekség felállítását követően a görögkatolikus egyház – ha jogilag nem is, de – gyakorlatilag két részre oszlott: a román görögkatolikus egyházzészre, amely külön, autonómiával rendelkező érsekségbe szerveződött, valamint a rutén egyházzészre, amely az esztergomi érsekségnek volt alárendelve és a munkácsi és eperjesi püspökségből állt. A két egyházzész fejlődése más

utat követett. Míg a román hangsúlyosan felvállalta a nemzetiségi érdekek képviseletét,¹ és területére mint kompakt nemzetiségi területre tekintett,² a rutén egyházzrészben nem indult meg hasonló folyamat, a mindenkori püspököket és a papságot sikerült megnyerni a korabeli magyar nemzeteszmének, és nem is indultak meg szeparatista törekvések. Ezt a helyzetet idővel a Vatikán is szentesítette, a leiratokban külön román és rutén egyházzról beszélt.³ Ebből kifolyólag a rutén és román püspökök is másképp viszonyultak a 18. századtól megjelenő magyar hívek nyelvi igényeihez. A rutén püspökök nem léptek fel a magyar nyelv egyházi életben való megjelenése ellen, sőt támogatták, viszont a 19. század második felétől a román egyházzrészben csak megtűrt, olykor tiltott volt a magyar nyelv használata. A rutén (szláv) és román nyelv bevett, liturgikus nyelvnek számított az egyházban, a magyar viszont nem.⁴ A Vatikán is következetesen ragaszkodott ahhoz az állásponthoz, hogy nem engedélyezi a népnyelv megjelenését az egyházban, csak holt nyelvét. Az egyházban használt szláv nyelv nagyon közel állt a ruténok nyelvéhez, és fokozatosan a román egyház is bevezette a nyelvújítást, így az élő román nyelvet használták, nem az elavult ó-románt.⁵ Az a furcsa helyzet állt elő, hogy a nemzetiségek használhatták saját nyelvüket a templomban, a magyar hívek viszont nem, vagy csak megtűrve.

1918, illetve Trianon következtében a görögkatolikus hívek elenyésző kisebbségbe kerültek Magyarországon a többi, történelmi egyház híveivel összevetve. Ezzel szemben Romániában 1918-at követően a görögkatolikus egyházat nemzeti egyházzá minősítették, miközben a római katolikus egyház a protestáns egyházakkal együtt kisebbségi egyházzá vált. A vezető szerep az ortodox egyházé volt, amelyet domináns egyházzá nyilvánítottak. A görögkatolikus egyház intézményi és számbeli növekedése elsősorban az állami nyomásra meginduló áttérésekben, valamint a templomépítkezésekben öltött testet. A román görögkatolikus egyház helyzete hivatalosan az 1927-ben megkötött konkordátum révén rendeződött.⁶ A tárgyalások már 1920-ban elkezdődtek, a dokumentumot több megszakítás után titokban írták alá. Az ortodox egyház az esetleges konkordátum hírére azonnal heves tiltakozásba kezdett, amit a román kormány kihasználta, hogy minél jobb feltételeket tudjon elérni. A Vatikánnak eleve nehéz dolga volt, mivel egy ortodox állammal szemben kellett eredményeket elérnie úgy, hogy egyszerre tegyen engedményeket, miközben tekintettel kellett lennie mind a görög, mind a római katolikus egyházzrészre. Mindennek nem tudott eleget tenni, így igyekezett védeni az egyetemes katolikus szabadságjogokat,

1 A folyamatot a román történetírás úgy értelmezte, hogy mind a magyar kormányzat, mind a Vatikán elfogadta. BOJOR, Victor: *Episcopii diecesei gr-cat. de Gherla acum Cluj-Gherla (1856-1939)* [Az egykori szamosújvári, ma kolozsvár-szamosújvári egyházmegye püspökei]. Târgu Mureș, 1939. 565.

2 *Emlékirat a görögkatolikus magyarok részére kérelmezett új egyházmegye alapítása ügyében*. 1910. Közli: Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 1906–1912. Szerk. VÉGHSEŐ TAMÁS–KATKÓ Márton Áron, Nyíregyháza, 2019. 222–242.

3 Uo.

4 A Vatikán a két esetre kivételként tekintett, amelyekre az egyházi unió miatt volt szükség. Élő nyelvet csak akkor lett volna hajlandó elfogadni, ha egy egész nép katolikus hitre való áttérése a tét. CĂRJA, Cecilia: *Biserică și politică. Înființarea episcopiei de Hajdudorogh (1912)* [Egyház és politika. A hajdudorogi püspökség megalakítása 1912]. Cluj Napoca, 2012. 125.

5 SZABÓ Jenő: *A görög-katolikus magyarság utolsó kálvária-útja 1896–1912*. Budapest, 1913. 133.

6 NÓDA Mózes: *The Historical and Ecclesiastical Background of the 1927 Concordate Between the Vatican and Romania* [Az 1927-ben a Vatikán és Románia között létrejött konkordátum történeti és egyházi háttere]. *Journal for the Study of Religions and Ideologies*. 2010 Winter. 285.

és ha kellett, engedményeket tett a római katolikusok rovására.⁷ A Vatikán beleegyezett, hogy a szatmári és nagyváradai római katolikus püspökségeket *aeque principaliter* összevonják, és az egész erdélyi római katolikus egyházat a bukaresti érseknek rendeljék alá. Ezzel szemben megmaradt a görögkatolikus érseki tartomány függetlensége, amely közvetlenül a Vatikánnak lett alárendelve, és az ország nyugati részén egy újabb püspökséget hoztak létre, ez lett a későbbi máramarosi püspökség.⁸ A konkordátum legnagyobb eredménye, hogy biztosítani tudta a katolikus vallás szabadságát, megteremtette a szabad kapcsolattartást a Vatikán, püspökségek és hívek között, elismerte a katolikus egyház státusát és a katolikus iskolák nyilvános jogát.⁹ A konkordátummal elégedetlenek voltak mind az ortodoxok, mind a római katolikusok,¹⁰ azonban az adott körülmények között nem volt mód előnyösebb feltételek elérésére.¹¹

A fent vázolt folyamatok eredményeként 1940-re a kormányzat magatartása radikálisan megváltozott a kisebbségi egyházakkal szemben. Míg a dualizmus időszakában a liberális állam törvényileg szabályozta az egyházi autonómiát és az állami támogatást, 1940-et követően ezek már nem voltak automatikusan elismert jogok, hanem a kisebbségpolitika és a magyar–román viszony alakulásának függvényévé váltak. Az 1940-es bevonulás-kor meginduló tömeges menekülthullám elsősorban a román értelmiségieket érintette, a helyben maradt értelmiségiek $\frac{3}{4}$ -ét az egyházi elit adta, emiatt szerepe felértékelődött. A magyar kormányzat a román papokban látta a közösséget összetartó legfőbb szervező erőt, amely a nemzeti érzület ébrentartásában és a közéleti passzivitás megvalósításában öltött testet. A román közösség kontroll alatt tartása a román papok állandó megfigyelésében és karhatalmi vegzálásában nyilvánult meg. Az 1918 előtti párhuzamos, nemzeti egyházakkal szemben a magyar kormány az egységes nemzeti egyház létrehozásában és kiterjesztésében látta a megoldást, amely éket verne a magyar államhatalom szemében monolit tömbként működő román egyházi struktúrába. Ez részben a dualizmus korában jelentkező magyarbarát egyházi mozgalmak felélesztését és továbbvitelét jelentette, azzal a különbséggel, hogy 1918 előtt ezek legfőbb célja az elért asszimilációs sikerek megővése volt, míg 1940-et követően nemcsak a magyar/magyarára lett hívek védelme, hanem

7 Ilyen volt pl. a kolozsvári minorita rendház és templom átadása a szamosújvári püspökségnek, majd később a kolozsvári Kálvária templomé is. Ez nemtetszést váltott ki mind a rendből, mind a magyar püspökökből. MARTON József: A Szentszék és Románia konkordátuma 1927-ben. *Erdélyi Múzeum* (1995) 1–2. szám, 54–55.

8 A konkordátumban nem volt meghatározva a püspökség székhelye. 1930-ban jött létre, a központja pedig hosszas vita után Nagybányára került. Erre vonatkozóan lásd: TURCU, Lucian: How did Baia Mare Become the See of the Greek-Catholic Bishopric of Maramures? [Hogyan lett Nagybánya a Máramarosi püspökség székhelye?] *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia* (2012) 2. szám, 83–108.

9 Legnagyobb hátrányának azt tartják, hogy nem sikerült elismerni az egyház vagyonszerzői alapját, és létrehozták az ún. Patrimonium Sacrum-ot (egyházi közpénztár), ami mindkét egyház vagyonát kezelte volna. A vagyon nagyobb része a római katolikus püspökségektől érkezett volna, annak kezelésében viszont a magyar püspökök kisebbségbe kerültek. Kompromisszumként az alapba nem az egyházi vagyonok kerültek, hanem a földreformkor kisajátított javakért kapott értékpapírok. MARTON József: A Szentszék és Románia konkordátuma 1927-ben, *i. m.*, 55–56.

10 Jancsó Elemér szerint a Vatikán engedményeit a legbuzgóbb katolikusoknak is nehezükre esett elfogadni. Jancsó Elemér: A katolikus egyház helyzete Romániában. *Magyar Szemle* (1928) 9. szám, 59.

11 A konkordátummal a magyar kormány sem volt elégedett, így gesztusképpen a megegyezés aláírásával egyidőben Magyarországgal is megkötötték az ún. *intesa simplicet*, amely a magyarországi püspökök kinevezését szabályozta. MARCHUT Réka: A román konkordátum a magyar diplomáciában (1920–1929). *Pro Minoritate* (2014) Tél. 16.

a további asszimilációs eredmények elérése vált elsőrendűvé. A görögkatolikus egyház esetében a cél a hajdúdorogi püspökség joghatóságának kiterjesztése, esetleg újabb egyházközségek hozzá csatolása lett volna. A magyar kormányzat ezen törekvése ugyanakkor az egész nemzetiségpolitika fokmérőjeként is felfogható, mivel a nemzetiségpolitika alapjának tartott ún. Szent Istváni eszme lojalitásért cserébe kulturális, nyelvi és egyházi jogokat ígért. Ezen törekvések azonban eleve megkérdőjelezték a korábban törvényileg garantált egyházi autonómiát. A vallásváltoztatás érdekében gyakorolt folyamatos állami nyomás, a papok megfigyelése, adott esetben végzálása sokkal árnyaltabb képet nyújt, és a hivatalosan deklarált és elvek szintjén garantált vallásszabadság megkérdőjeleződött.

A román görögkatolikus egyház helyzete Észak-Erdélyben a második bécsi döntés nyomán

A második bécsi döntés révén visszacsatolt területeken a görögkatolikus egyház számított a legnépesebb felekezetnek. Az 1941-es népszámlálás tanúsága szerint több mint 960 ezer híve volt. A román lakosság 89%-a, ezzel a teljes lakosság több mint 1/3-a tartozott ezen felekezethez.¹² A nunciusi jelentések alapján a görögkatolikus hívek száma 900–950 ezerre tehető.¹³ A folyamatos menekülés és vallásváltoztatás miatt sem a román lakosság, sem a görögkatolikus hívek pontos száma nem ismert, előbbi általában 1 millió főre becsüljük, a görögkatolikusokét pedig 7–800 ezerre. A második legnagyobb felekezetnek a református számított megközelítőleg 600 ezer fővel, a római katolikus hívek száma több mint 536 ezer volt.¹⁴ Jól tükrözi a korabeli vatikáni felfogást, hogy Rotta nuncius leginkább a protestáns lakosság magas aránya miatt aggódott. Meglátása szerint Erdély mint a protestantizmus fellegrára él a magyar köztudatban, a hívek pedig mint nagy „hazafiak”, ami csak tovább fogja erősíteni a protestánsok amúgy is túlzott befolyását a politikai életben. Hiába van a katolikus lakosság döntő, 2/3-os többségben, a görögkatolikusokat nemzetiségük miatt a hazafiság vonatkozásában nem tartja mérvadásnak.¹⁵

12 *Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községenként. (Országhatáron kívüli terület).* Budapest, 1990. 6–7. A görögkatolikus egyház saját statisztikája szerint a hívek száma 1,1 millió főnél is több volt, ez túlzásnak tűnik. *Észak-erdélyi görögkatolikus egyház statisztikája.* 1944. március 11. Direcția Județeană Mureș a Arhivelor Naționale, [Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Kirendeltsége], Fond 112 Protopopiatul greco-catolic Târgu-Mureș [Marosvásárhelyi görögkatolikus esperesség iratai], (továbbiakban DJMS-Protopopiat), dos. 1929/1944. 32–33. f. A balázsfalvi érsekségnek kb. 100 ezer, a máramarosi és nagyváradí püspökségnek kb. 250–250 ezer híve lehetett, a többi a szamosújvári püspökséghez tartozott.

13 Az érintett három román görögkatolikus püspökség híveinek nagy része átkerült Magyarországhoz, míg az érseki tartománynak csak egy töredéke. Adatai szerint Magyarországhoz került 774 egyházközség, míg Romániánál maradt 94 egyházközség. A balázsfalvi érseki tartományból viszont csak 157 egyházközség került át és Romániánál maradt 475 egyházközség. Vö. 18b. számú (1940. szeptember 28.), illetve a 32. számú (1940. október 24.) jelentések.

14 Nem világos, hogy milyen forrásokra alapozva, de Rotta nuncius 1940 őszén jóval többre, 630 ezerre becsülte a protestáns lakosság számát, míg a római katolikusokét csak 450 ezer főre. Ezért aggódott a protestáns „túlsúly” miatt. Vö. 14. számú (1940. szeptember 20.) jelentés.

15 Saját szavai szerint: „a hazafiaság mérlegén nagyon keveset számít.” Vö. 13a. számú (1940. szeptember 4.) jelentés.

1940 őszén a román görögkatolikus érsekség Balázsfalva központtal működött, élén Alexandru Nicolescu* érsekkel. Az érsekségnek négy püspökség volt alárendelve: a nagyváradai, szamosújvári, lugosi és máramarosi. Ezek közül az első három központ került vissza Magyarországhoz, azonban mivel kormányzati szempontból státusuk különböző volt, s mivel részletesen beszámolnak róluk a nunciusi jelentések is, érdemes rájuk röviden kitérni.

A kolozsvár-szamosújvári görögkatolikus püspökség helyzete volt a legrendezettebb. A püspökséget a 19. században alapították, püspökét, Iuliu Hossut* pedig 1917-ben szentelték fel, működése ellen nem emelt kifogást a magyar kormány. A szamosújvári püspökséget az 1927-es konkordátum legfőbb nyertesének tekinthetjük, ugyanis székhelyét Kolozsvárra tette át, ahol megkapta a minorita rend teljes vagyonát (templomot, rendházat és földeket). Hossu püspök Magyarországon egyedüli román püspökként megkapta a felsőházi tagságot, amit elfogadott, de sosem szólalt fel a parlamentben.¹⁶ Rendszeresen részt vett a püspökkari konferenciákon is.¹⁷ Megítélése mégsem volt pozitív. Egyházi vonatkozásban nemtetszést váltott ki, hogy a visszacsatolást követő első püspökkari konferencián egy nyilatkozatot olvasott fel, amelyben jelezte, hogy a román görögkatolikusok továbbra is a balázsfalvi érsek szuffragáneusainak tartják magukat, és reményét fejezte ki, hogy békében és egyetértésben tudnak élni a magyar néppel.¹⁸ A román püspökök magatartását Rotta nuncius sem helyeselte, szerinte fontos lett volna a katolikus egység hangsúlyozása, aminek legfőbb fóruma a püspökkari konferencia.¹⁹ Másrészt politikai vonatkozásban kifogásolták, hogy aktívan részt vett az 1918. december 1-jei gyulafehérvári nagygyűlés megszervezésében, ő olvasta fel a Gyulafehérvári Határozatokat. A Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) részéről felvetődött emiatt esetleges leváltása,²⁰ de nincs információnk arról, hogy a magyar kormányzat bármikor is kezdeményezte volna. Hossu nagy tekintélynek örvendett, ő volt a rangidős püspök (1942-ben ünnepelte püspökké választásának 25. évfordulóját), és őt tekintették az észak-erdélyi román kisebbség legfőbb

16 1940. októberi esküetele alkalmából maga Horthy kormányzó fogadta, ami egyedinek számított a román egyházi méltóságok között. A mindenkori miniszterelnökökkel is több alkalommal tárgyalt. Vö. 35. számú (1940. október 26.) jelentés.

17 1940–1944 között nyolc püspökkari konferenciát tartottak, Hossu ezek közül heten vett részt, ő képviselte a román görögkatolikus egyházat a magyar egyházzal szemben. GERGELY Jenő: Az erdélyi görög katolikus román egyház. *Regio* (1991) 3. szám, 103. Az 1944. március 3–4-iki atrocitás miatt, amikor magyar fiatalok megtámadták a kolozsvári görögkatolikus teológiát, a román püspökök Hossuval való szolidaritásból úgy döntöttek, hogy nem vesznek részt többé a püspökkari konferenciákon. POP, Iosif: *Credința și apostolat. Memorii* [Hit és apostolság. Visszaemlékezés]. Coord. Dimitrie Poptâmaș–Melinte Șerban. Târgu Mureș, 2004. 113.

18 Vö. 26b. számú (1940. október 16.) jelentés. Rotta nuncius szerint érvelését követően Serédi* hercegprímás elfogadta a román püspökök különállását. Vö. 26. számú (1940. október 19.) jelentés. Más forrás ezt nem erősíti meg.

19 Vö. 26. számú (1940. október 19.) jelentés.

20 *Beresztóczy Miklós, a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium I. osztálya vezetőjének beszámolója erdélyi újáról.* 1940. szeptember 10. Esztergomi Prímási Levéltár (továbbiakban EPL), C. D/C, 5945/1941. A vatikáni követ jelentése szerint a Szentszék nem lepődött meg, hogy nem teljes a bizalom Hossu iránt. *Vatikáni követség jelentése az erdélyi görögkatolikusok helyzetéről.* 1940. november 10. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL OL), K 64 Magyar Külügyminisztérium Politikai Osztályának rezervált iratai (továbbiakban K 64), 88. csomó, 34. tétel, 50–51. f.

egyházi vezetőjének.²¹ Mindez egyféle védettséget és mozgásszabadságot biztosított számára, legtöbbször ő tárgyalt a magyar kormány képviselőivel,²² és adott ponton próbált közvetíteni a román és magyar kormány között.²³ Ugyanakkor a reciprocitási politika negatívumai is sokszor érintették. A román történetírás szerint két alkalommal is mérenyület kíséreltek meg ellene, személyében pedig két alkalommal inzultálták. A püspöki székhely miatt – aminek átadását sokan sérelmezték katolikus körökben is – a miskolci minorita rend²⁴ az 1440/1941 sz. rendelet²⁵ alapján pert indított, és felmerült a székhely visszaköltöztetése Szamosújvárra.²⁶ Az ügy már 1940 őszen terítékre került, akkor Tisserant* bíboros, a Keleti Kongregáció Titkára – Cassulo bukaresti nuncius nyomán – amellet érvelt, hogy fontos egyházi érdek fűződik ahhoz, hogy a püspökség székhelye Kolozsváron maradjon. Mivel a városban volt az ortodox püspökség is, fontos volt semlegesítése,²⁷ másrészt a város könnyebben elérhető volt központi fekvése miatt.²⁸ Már ekkor felmerült a püspöki székesegyház visszaperlésének lehetősége, Rotta nuncius egyetértett azzal, hogy a Vatikán vesse latba befolyását ennek elkerülése végett.²⁹ Az ügyek 1941 utáni alakulását a követek dokumentumai már nem követik nyomon, azonban más forrásokból tudjuk, hogy 1944-ig nem történt meg a rendezés.

A nagyváradi püspökséget 1774-ben alapították, az élén álló püspököt, Valeriu Traian Frențiu* 1913-ban szentelték püspökké. Látszólag nem tornyosult akadály a püspökség működése elé, mivel mind a püspökség, mind a püspök már 1918 előtt is működött. A magyar kormányzat azonban nem akarta elfogadni sem a püspök, sem a püspökhelyettes személyét politikai magatartásuk miatt. Ugyanis 1940. augusztus 22-én Frențiu püspök részt vett egy pártértekezleten, ahol a jelenlevők aggodalmukat fejezték ki a magyar–román

21 Az 1940–1944 közötti időszakban Hossu hasonló szerepet töltött be, mint Márton Áron* a dél-erdélyi magyarság életében.

22 Rotta nuncius is mint „ügyeskedő” embert jellemezte a püspököt. *Dai Rapporti del nunzio apostolico in Ungheria Angelo Rotta, Parte I: 1930-1939 – Angelo Rotta magyarországi nuncius politikai jelentéseiből, I. rész: 1930–1939.* Szerk. SOMORJAI Ádám, Budapest 2022. 159–173.

23 CIUBĂNCAN, Vasile T.: Episcopul cardinal Iuliu Hossu, personalitate a marilor evenimente istorice naționale [Iuliu Hossu bíboros-püspök, a nagy nemzeti események személyisége]. *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia catholica* (2004) 1. szám, 161.

24 *Budapesti követség jelentése M. Antonescunak a Hossu püspökkel folytatott beszélgetésről.* 1941. október 9. Arhiva Ministerului Afacerilor Externe [Román Külügyminisztérium Levéltára], Bukarest, Fond 71/ Transilvania [A Román Külügyminisztérium Erdélyre vonatkozó iratai]. (továbbiakban MAE, fond 71/ Transilvania), vol. 200. 386–389. f.

25 Az 1440-es rendelet az 1921-es földreform felülvizsgálatának jogi alapját teremtette meg. 6. és 7. paragrafusa kimondta, hogy a román földreform során történt kisajátítások bírósági úton megtámadhatók. A rendeletre vonatkozóan bővebben lásd: TÓTH-BARTOS András: Birtokpolitika Észak-Erdélyben 1940–1944. *Korall* (2012) 47. szám, 101–125.

26 A magyar hatóságok a szamosújvári püspökség elnevezést használták hivatalos iratokban, ezzel is jelezve, hogy nem ismerik el az 1918 után történt változásokat. *Hossu püspök levele Ritter érseknek.* 1942. augusztus 12. Direcția Județeană Maramureș a Arhivelor Naționale, [Román Nemzeti Levéltár Máramaros Megyei Kirendeltsége], Fond 180 Episcopia greco-catolică Maramureș [Máramarosi görögkatolikus püspökség levéltára], (továbbiakban DJMM-Episcopia), dos. 4/1941. 83–92. f.

27 Tisserant a várost erős görögkatolikus közösséggel rendelkezőként írja le, a hívek számát pedig 38 ezerre teszi, ami túlzó. Az 1930-as népszámlálás szerint a város magyar többségű volt, a görögkatolikus hívek száma pedig 22 ezerre tehető. Vö. 36. számú (1940. október 30.) jelentés.

28 Vö. 36. számú (1940. október 30.) jelentés.

29 Nem tudni, hogy Rotta nuncius miért tartotta fontosnak a püspöki székhelynek Kolozsváron való maradását. Vö. 60. számú (1941. november 21.) jelentés.

tárgyalások miatt, és hangot adtak nemtetszésüknek az esetleges népcserével kapcsolatban. A megoldást a fegyveres ellenállásban látták. Az ülés végén ilyen értelmű táviratot küldtek Turnu Severinbe Valer Pop* miniszternek, a román delegáció vezetőjének, amelyet aláírt a püspök mellett Ioan Suciuc* segédpüspök és Nicolae Popovici ortodox püspök is.³⁰ Saját bevallása szerint Frențiu augusztus 24-én Belényesre utazott a püspökség ügyeit rendezni, és ott érte a bécsi döntés híre, akárcsak a magyar hadsereg bevonulása.³¹ Magyarország területére csak 1940. november 30-án tért vissza, a határ átlépésekor román diplomáciai útlevelet használt, amelyet a bukaresti magyar követség láttamozott. A magyar határőrség külföldieknek szóló formanyomtatvány kitöltésére kérte, ő azonban tiltakozott, mondván, hogy ő magyar állampolgár.³² A nagygyűlésen való részvétel és a bécsi döntés elleni tiltakozás miatt a magyar hatóságok úgy érezték, hogy Frențiu püspök kompromittálta magát és a püspöki tisztséget,³³ ezért ürügyet kerestek a személyétől való megszabadulásra.³⁴ Mivel sem a püspökség alapítása, sem a püspök személye ellen nem lehetett elfogadható érvet felhozni,³⁵ a magyar hatóságok abba kapaszkodtak, hogy Frențiu valójában román állampolgár, mivel a bécsi döntés kihirdetésekor Belényesen volt a lakhelye, és nem optált Magyarország javára.³⁶ A magyar kormány kezdetben fel-

30 Frențiu későbbi bevallása szerint vármegyei értekezleten vett részt, és nem írta alá a táviratot. *Frențiu püspök levele a Belügyminisztériumnak*. 1941. május 24. MNL OL, K 149 Belügyminisztérium rezervált iratai (a továbbiakban K 149), 104. doboz, 1941. 6. tétel, 1941-6-5463. 43–47. f.

31 Rotta nuncius nehezményezte, hogy Frențiu püspök nem vett részt a magyar csapatok nagyváradi bevonulásán, és már ekkor jelezte, hogy a magyar kormányzat valószínűleg nem fogja elfogadni személyét. Ezzel együtt pozitívan nyilatkozott személyéről. Vö. 11. számú (1940. szeptember 7.) jelentés. A nuncius Frențiu püspök magatartását a későbbiekben is nehezményezte. Vö. 18a. számú (1940. szeptember 28.) jelentés.

32 *Magyar Külügyminisztérium feljegyzése Frențiu püspök belépéséről*. 1941. január 7. MNL OL, K 305 Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium, Töredék iratok (a továbbiakban K 305), 4. doboz. A püspök utólagos magyarázata szerint azért döntött román diplomáciai útlevelének használata mellett, mert a magyar katonai hatóságok nem bocsátottak ki útlevelet. Azt azonban nem a román hatóságokkal, hanem a magyar követséggel láttamoztatta, jelezve, hogy magyar állampolgárnak tartja magát. Az útlevelet visszaküldte a román hatóságoknak. *Frențiu püspök levele a Belügyminisztériumnak*. 1941. május 24. MNL OL, K 149, 104. doboz, 1941., 6. tétel, 1941-6-5463. 43–47. f.

33 A későbbiekben Rotta nuncius azt is hibaként rótta fel, hogy Frențiu püspök tartósan Romániában tartózkodott, emiatt személyét egyre védtetlenebbnek tartotta. Vö. 22. számú (1941. október 12.) jelentés. Tisserant bíboros, a Keleti Kongregáció Titkára is sürgette Frențiu püspök visszatérését, azzal a feltétellel, hogy szabadon gyakorolhassa teendőit. Vö. 30. számú (1940. október 23.) jelentés.

34 A magyar hatóságok szerint Frențiu a megtorlástól tartva a bécsi döntés hírére távozott Belényesre, és csak a magyar hatóságok engedékenységét látva döntött a visszatérés mellett. Emellett felhozták ellene, hogy mindig szélsőségesen nacionalista volt, és 1918-ban elsőként tiltotta meg a császárért való imádkozást, ráadásul az 1930-as években aktívan részt vett az antirevizíós mozgalomban. *Nagyváradi rendőrség jelentése a Belügyminisztériumnak Frențiu püspökről*. 1941. január 20. MNL OL, K 149, 104. doboz, 1941., 6. tétel, 1941-6-5463. 41–42. f. Ezzel szemben Hlatky Endre, Bihar vármegye főispánja szerint Frențiu művelt, világlátott ember, ő az egyedüli román, aki tett valamit a város érdekében a két világháború között, fejlesztette a püspökséget, iskolát alapított, bérházat épített. *Hlatky Endre jelentése a Miniszterelnökségnek Frențiu püspökről*. 1941. augusztus 7. MNL OL, K 305, 4. doboz.

35 A szamosújvári püspök mellett a nagyváradi is felsőházi tagságot kapott, de nem vette át. *Pro memoria a visszacsatolt keleti és erdélyi részek egyházi ügyeinek rendezése tárgyában*. 1940. október. MNL OL, K 63, Külügyminisztérium Politikai osztályának iratai (továbbiakban K 63), 299. csomó, 1938–1940, 34. tétel, 6046/pol. 90–99. f.

36 Az érvelés nem állja meg a helyét, Frențiu csak látogatóban volt Belényesen. Állandó lakhelye Nagyváradon volt, így a bécsi döntés értelmében automatikusan megkapta a magyar állampolgárságot.

vetette a Vatikánnak, hogy rendelje el, hogy a nagyváradi püspökség székhelye kerüljön át Belényesre, mivel a püspökség vagyona ott van,³⁷ majd kérte, hogy mondassák le Frențiu, s helyébe nevezze ki Alexandru Rusu* máramarosi, vagy Dudás Miklós* hajdúdorogi püspököt.³⁸ A magyar kormánnyal való jó viszony megőrzése érdekében a Vatikán is hajlandó volt kompromisszumokra. 1940 novemberére belátta, hogy engednie kell Frențiu ügyében,³⁹ de a mindkét fél számára elfogadható kompromisszumos megoldás váratott magára. Ez amiatt is szükségessé vált, mivel a magyar kormányzat 1940 októberében hivatalos formában is a Vatikán tudomására hozta az észak-erdélyi katolikus egyházakkal kapcsolatos elképzeléseit, és egyértelműen jelezte, hogy számára elfogadhatatlan Frențiu püspök személye.⁴⁰ A magyar hatóságok feltehetően Frențiu kiutasításával akarták megoldani az ügyet, azonban a kínos epizód elmaradt, mivel 1941. június 5-én meghalt Alexandru Nicolescu balázsfalvi érsek és a Vatikán őt nevezte ki adminisztrátorként a helyére, ugyanakkor megtartotta a nagyváradi püspöki címét is.⁴¹ Frențiu 1941. augusztus 14-én végleg elhagyta az ország területét, Romániába távozott. Az egyház szabályai szerint Ioan Suciú püspökhelyettesnek kellett volna a helyébe lépnie. A magyar kormány azonban az ő személyét sem fogadta el, egyrészt ő is aláírta a bécsi döntés ellen szóló táviratot, másrészt magyarul sem beszélt. Rotta nuncius nehezményezte, hogy Suciú nem lépett kapcsolatba sem az egyházi, sem a politikai hatóságokkal, emiatt – az egyház érdekében – elfogadhatónak vélte, ha mindketten lemondanak tisztségükről.⁴² A kompromisszum értelmében végül Suciú püspökhelyettes Nagyváradon maradhatott, de a püspökség igazgatását Iuliu Hossu szamosújvári püspök vette át püspöki adminisztrátorként.⁴³

A máramarosi püspökséget 1918 után, a román konkordátum nyomán hívták életre. A püspökséget hivatalosan 1930 júniusában alapította XI. Pius* pápa a *Solemni conventione* bulla által, élére Alexandru Rusu korábbi balázsfalvi kanonok került. A ma-

37 A Vatikán azzal utasította vissza, hogy a püspökség nagy része Magyarországon van, természetes, hogy a püspök is ott székeljen. *Esty Miklós, az Actio Catholica elnökének levele Serédi érseknek a nunciussal folytatott beszélgetésről.* 1940. EPL, C. D/C, 5945/1941.

38 Rusu püspök felvetése mögött a magyar kormánynak a máramarosi püspökség megszüntetését célzó szándéka húzódott meg, amelyet a Vatikán elvetett. *Beresztóczy Miklós, a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium I. osztálya vezetőjének beszámolója erdélyi útjáról.* 1940. szeptember 10. EPL, C. D/C, 5945/1941.

39 *Vatikáni követség jelentése az erdélyi görögkatolikusok helyzetéről.* 1940. november 10. MNL OL, K 64, 88. csomó, 34. tétel, 50–51. f.

40 Vö. 35. számú (1940. október 26.) jelentés.

41 *Vallás és Közoktatásügyi Miniszter levele a Belügyminiszternek Frențiu érseki adminisztrátorra történt kinevezéséről.* 1941. augusztus 11. MNL OL, K 149, 1941 6. tétel, 104. doboz, 1941-6-546352–53. f.

42 Vö. 38a. számú (1940. november 2.) jelentés.

43 Egyes információk szerint Frențiu egészségi okokra hivatkozva vissza akart vonulni, helyettesévé Suciú neveztek ki, akit fel is szenteltek a bécsi döntés előtt. Frențiu nem őt szerette volna utódjának, azonban a nagyváradi kanonokok rossz viszonyban voltak a püspökkel, aki szerintük elherdálta a püspökség vagyonát. A magyar információk szerint Suciú sokkal jobban exponálta magát az antirevizíós mozgalomban, mint Frențiu. *Feljegyzés az észak-erdélyi görögkatolikus megyék újjárendezéséről.* 1942. Hajdúdorogi Görögkatolikus Püspöki Levéltár, Nyíregyháza (a továbbiakban GKPL), I-1-a. 433/1942. Román források nem erősítik meg az információkat, Suciúnak nem volt sok kötődése a nagyváradi püspökséghez, mivel csak 1940 nyarán neveztek ki segédpüspöknek, ezt megelőzően a balázsfalvi teológián tanított. Tevékenységére vonatkozóan lásd: CIUBĂNCAN, Vasile T.: *Episcopul auxiliar dr. Ioan Suciú martir al bisericii române unite cu Roma [dr. Ioan Suciú segédpüspök, a román görögkatolikus egyház mártírja]. Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Theologia Catholica* (2008) 1. szám, 199–220.

gyar kormány álláspontja az volt, hogy nem ismer el semmilyen 1918 utáni egyházi változást, mert a magyar parlament nem fogadott el róla törvényt. Rotta nuncius kezdetben úgy vélte, hogy amennyiben egyes – nem román – egyházközségeket leválasztanak róla, a máramarosi püspökség kormány általi elismertetése nem ütközik nehézségekbe,⁴⁴ a későbbiekben azonban már másképp vélekedett.⁴⁵ A magyar kormány kezdeti elképzelése arra irányult, hogy kezdeményezi a máramarosi püspökség megszüntetését, arra hivatkozva, hogy a bécsi döntés nyomán a Romániával kötött konkordátum érvényét veszítette, ami a püspökség megszűnéséhez vezet. Emellett kifogásolták, hogy a püspökség létrehozásakor nem gondoskodtak annak anyagi ellátásáról, így teljes fenntartása a magyar költségvetést terhelné. Harmadrészt, a máramarosi püspöki székhely magyar környezetben, Nagybányán van, amit a magyar lakosság nehezményez.⁴⁶ A későbbiekben a kormányzat belátta, hogy az eredeti elképzelés túl radikális, ezért az egykoron a hajdúdorogi és munkácsi püspökségekhez tartozó egyházközségek visszacsatolását követően a máramarosi püspökségnek a nagyváradival történő összevonását javasolta, élén Rusu püspökkel. Ezen elképzelés került be a kormányzat hivatalos felterjesztésébe is.⁴⁷ A Vatikán, elsősorban Eugène Tisserant, a Keleti Kongregáció titkára⁴⁸ azonban ragaszkodott a máramarosi püspökséghez, egyrészt mivel az a Romániával kötött konkordátumnak is része volt, másrészt pedig azért, mert ebben vélte megtalálni a Romániával való jó viszony fenntartásának kulcsát. Tisserant bíboros azzal érvelt, hogy a püspökségre egyrészt a földrajzi nehézségek miatt van szükség, hiszen a terület hegyes, nehezen megközelíthető, messze van a szamosújvári püspöki székhelytől. Másrészt a térségben meginduló ortodox terjeszkedésben is veszélyt látott, és 1940-et követően ez tovább súlyosbodott Kárpátalja visszacsatolásával, hiszen a terület határossá vált azzal a térséggel, ahol már a 20. század eleje óta erősödőben volt a skizmatikus mozgalom.⁴⁹ Tisserant bíboros szerint az egyház érdeke az, hogy ne csökkentsék a román görögkatolikus egyház erejét, ez a püspökség pedig elsősorban a hívek lelki békéjét szolgálta. Másrészt, ha megmarad a három püspökség, az elégséges egy önálló érsekség létrehozásához, ami a bíboros távlati tervei között szerepelt.⁵⁰ A magyar kormányzat idővel belátta, hogy nem kezdeményezheti, és nem is várhatja el a Vatikántól egy általa szentesített püspökség megszüntetését, ugyanakkor azt is fontos kihangsúlyozni, hogy a máramarosi püspökség létrehozása mögött politikai érdekek is meghúzódttak, léte a román kormánynak tett gesztus volt. Elsősorban Serédi bíboros volt nehéz helyzetben, hiszen kezdetben támogatta a püspökség megszüntetését,

44 Vö. 13a. számú (1940. szeptember 14.) jelentés.

45 Saját szavaival élve: „A máramarosi egyházmegye elismerése keményebb dió lesz, mint gondoltam volna.” Vö. 18a. számú (1940. szeptember 28.) jelentés. Meglátását feltehetőleg Serédi hercegprímás tervzetére alapozta, ami szerint a magyar kormányzat kisebb módosításokat követően elfogadja az új püspökség létét annak kihangsúlyozásával, hogy fenntartja magának a jogot, hogy döntsön egyes püspökségek létrehozásáról. Vö. 13b. számú (1940. szeptember 7.) jelentés.

46 Az elképzelés kapcsán Rotta nuncius jelezte, hogy az érvek nem mindegyike megalapozott. Vö. 19. számú (1940. október 5.) jelentés.

47 *Pro memoria a visszacsatolt keleti és erdélyi részek egyházi ügyeinek rendezése tárgyában.* 1940. október. MNL OL, K 63, 299. csomó, 1938–1940, 34. tétel, 6046/pol. 90–99. f.

48 Ugyanebben az időben Tisserant bíboros levélben megnyugtatta Rusu püspököt, hogy a Keleti Kongregáció figyelemmel kíséri a püspökség helyzetét. *Tisserant bíboros levele Rusu püspökhöz a püspökség helyzetéről.* 1940. október 5. DJMM-Episcopia, dos. 297/1940. 2. f.

49 Vö. 24. számú (1940. október 16.) jelentés.

50 Vö. 37. számú (1940. október 31.) jelentés.

majd igyekezett meggyőzni a kormányzatot annak lehetetlenségéről. A kormány helyzete sem volt egyszerű, nehezen tudta volna elmagyarázni, hogy miért szükséges egy új román püspökséget szentesíteni.⁵¹ Végül kompromisszum született: az erdélyi római katolikus püspökségek helyzetének rendezéséért (a szatmári és nagyváradi püspökségek szétválasztásáért, Scheffler* püspök kinevezéséért) cserébe a magyar kormány elfogadta Rusu püspök személyét és a püspökség létét, habár hivatalosan soha nem szentesítette.⁵² Rusu püspök személye ellen nem volt kifogása a magyar kormányzatnak, hiszen információi szerint napi politikai ügyekkel soha nem foglalkozott⁵³ és többször felszólalt a szélsőségek ellen.⁵⁴ Így a máramarosi püspökség megmaradásához a Vatikán ellenállása mellett nagyban hozzájárult Rusu püspök személye is, aki meglepő nyitottságot mutatott a magyar hívek irányába: egyrészt kezdettől elismerte létüket, másrészt elképzelhetőnek tartotta, hogy püspöksége alá továbbra is magyar hívek tartozzanak.⁵⁵ A kezdeti ígéretek ellenére a püspökség helyzete megoldatlan maradt. Rusu helyzetét 1943-ban a következőképpen foglalta össze: mivel az egyházmegye püspöke *de facto* el van ismerve, viszont *de iure* nincs, minden általa hozott döntés, bár kánonjogilag érvényes, polgárjogilag érvénytelen.⁵⁶

A legsajátosabb román görögkatolikus egyházi szervezet a visszacsatolt területen a Marosvásárhely központtal megszervezett székelyföldi vikariátusság lett. Ez való-

-
- 51 Rotta nuncius szerint Teleki miniszterelnök azzal érvelt, hogy „az erdélyi lélek nem fogadhatja el” a máramarosi püspökség létét, hiszen a magyar kormány által el nem ismert, a magyar hívekre nézve sérelmes konkordátum részeként jött létre. A nuncius ugyanakkor bízott benne, hogy a kormány álláspontja megváltozik, mivel Telekit – akivel jó személyes kapcsolata is volt – „jó katolikusnak” tartotta, aki majd fejet hajt, ha a Vatikán határozott álláspontjával találja magát szembe. Vö. 29. számú (1940. október 19.) jelentés.
- 52 *Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium előterjesztése a Külügyminisztériumnak az erdélyi katolikus egyház ügyeivel kapcsolatban*. 1940. október. EPL, C. D/C, 5945/1941.
- 53 Más források szerint mivel Rusu éveken át volt a lefontosabb görögkatolikus hitbuzgalmi lap, az *Unirea* főszerkesztője, többször korteskedett politikai cikkekben a Parasztpárt jelöltje mellett, s ez is szerepet játszhatott abban, hogy őt jelölték püspöknek. MAGDĂU, Petru–TURCU, Lucian–CĂRJA, Ioan: *Atitudinea Bisericii greco-catolice față de ceremonia încoronării suveranilor României de la Alba Iulia de acum nouă decenii* [A görögkatolikus egyház magatartása a gyulafehérvári királykoronázással kapcsolatban]. In *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica* (2013) 1. szám, 130.
- 54 *Beresztóczy Miklós, a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium I. osztálya vezetőjének beszámolója erdélyi útjáról*. 1940. szeptember 10. EPL, C. D/C, 5945/1941. Később rendőrségi forrás is megerősítette, hogy Rusu püspök ellen „politikai rendészeti” szempontból nem találtak kifogást. *Rendőrség nagybányai kapitányságának jelentése Rusu püspökről*. 1942. március 26. MNL OL, K 28 Miniszterelnökség Nemzeti és Kisebbségi Osztályának iratai (a továbbiakban K 28), 84. csomó, 139. tétel, 1942-D-19125. 524. f. Habár Rotta nuncius Hossu püspöknél „mervebb” személyiségnek titulálta Rusu püspököt, jelentése szerint jó benyomást tett Csáky István* külügyminiszterre. Vö. 19. számú (1940. október 5.) jelentés.
- 55 Rusu hajlandónak mutatkozott visszaadni az egykor Hajdúdoroghoz tartozott egyházközségeket és a rutén egyházközségeket is, a munkácsi püspökséghez tartozó román egyházközségekért cserébe. *Rusu püspök francia nyelvű levéltervezete Tisserant bíboroshoz*. 1941. február 1. DJMM-Episcopia, dos. 298/1940. 7–14. f.
- 56 *Rusu püspök válasza Ritter érsek kérdőívére*. 1943. február 18. 5–15. DJMM-Episcopia, dos. 4/1941. 47–65. f. Rusu püspök – látszólag önként – már 1941 során is kifejtette nézeteit Tisserant bíborosnak, amikor a hívek nemzetiség szerinti szétválasztását sürgette. A Szatmárnémetiben működő román és magyar (rutén) egyházközségek kapcsán kifejtette: „Lehetetlen tehát, hogy ez a centrum a maga román híveivel Hajdúdoroghoz kerüljön, mint ahogy azt sem tudom elképzelni, hogy az ottani ruténnek mondott, ám teljesen elmagyarosodott hívek, akik jelentős erőket mozgósítottak, román püspök joghatósága alatt maradjanak.” Vö. 55. számú (1941. február 1.) jelentés.

jában a balázsfalvi érsekség része volt, de mivel az érseki központ nem került vissza, Nicolescu érsek még a bevonulás előtt Iosif Pop* marosvásárhelyi esperest⁵⁷ nevezte ki a vikariátusság élére. A magyar kormány elfogadta az elvet, hogy a kettévágott püspökségek helynökök útján kormányozzák az elcsatolt területeket, azonban nem értett egyet a balázsfalvi érsek döntésével, mivel elképzelése szerint a székelyföldi egyházközségeket visszacsatolták volna Hajdúdoroghoz.⁵⁸ Iosif Pop nem tűnt a legalkalmasabb jelöltnek, a bevonulás után ő is a menekülés mellett döntött, majd az érsek tanácsára maradt, és vállalta a megbízatást. Távozási szándékát később megismételte,⁵⁹ az egyházi vezetés azonban végig kitartott mellette, Serédi prímás is meghívta a püspökkari konferenciákra.⁶⁰ A Székelyföld abban is különbözött a többi püspökségtől, hogy itt volt a legnagyobb hatósági nyomás, amelynek eredményeként a papok többsége elmenekült. Az egykor Hajdúdoroghoz tartozó egyházközségek híveinek többsége vallást változtatott, az egyházközségek nagy része felszámolódott.

Iosif Pop, illetve a marosvásárhelyi eset kapcsán a nunciusi jelentések forrásértékére is érdemes kitérni. Mivel napi jelentésekről van szó, ezek nem hosszú, összefoglaló jelentések, elemzések, hanem az adatok azonnali közlései. Bár a nunciások igyekeztek több forrásból informálódni, több esetben is megfigyelhető információik pontatlansága. Ezeket későbbi jelentésekben pontosítják, adott esetben korrigálják, olykor eleve jelzik, hogy a hozzájuk eljuttatott információ túlzó. A jelentések arról számolnak be, hogy Iosif Pop helynök az esetleges megtorlás elől elmenekült a városból, majd visszatérése után többször zaklatták, letartóztatták, távozásra ösztönözték.⁶¹ A város görögkatolikus templomában Jaross Béla⁶² római katolikus apátplébános misézett, míg Ioan Dredețianut, a marosvásárhelyi II. számú parókia papját bebörtönözték.⁶³ A nunciusi jelentésekkel azonos időszakból több, Iosif Pop által írt beszámoló is fennmaradt, azonban egyik sem erősíti meg ezen információkat. Mindez nem csökkenti a nunciusi jelentések forrásértékét, amelyek a nagyobb folyamatok és főleg egyházi vonatkozások terén megbízhatóak. Helyi események vagy statisztikai adatok terén viszont érdemes őket más forrásokkal is összevetni.

57 Névaazonosság miatt a szakirodalom gyakran összetéveszti a szentjebbi apáttal. Iosif Pop szentjebbi apátot a katonai hatóságok kiutasították, a kormány pedig lépéseket tett a Vatikánnál, hogy vonják meg tőle a címet is. *Pro memoria a visszacsatolt keleti és erdélyi részek egyházi ügyeinek rendezése tárgyában*. 1940. október. MNL OL, K 63, 299. csomó, 1938–1940, 34. tétel, 6046/pol. 90–99. f. A székely vikariátusság élére kinevezett Iosif Pop (1896–1985) Budapesten végezte a teológiát, 15 éven át Gáltón volt pap, majd 1937-ben marosvásárhelyi esperessé nevezték ki. 1948-ban letartóztatták, öt évet ült börtönben, majd haláláig visszavonultan élt Marosvásárhelyen. SIGMIREAN, Cornel: Iosif Pop: Credință și posteritate [Iosif Pop: Hit és az utókor]. *Libraria* (2004) 3. szám, 326–328.

58 *Pro memoria a visszacsatolt keleti és erdélyi részek egyházi ügyeinek rendezése tárgyában*. 1940. október. MNL OL, K 63, 299. csomó, 1938–1940, 34. tétel, 6046/pol. 90–99. f.

59 Maga helyett mindkét esetben Ioan Dredețianu marosvásárhelyi papot javasolta. *Iosif Pop helynök levele a balázsfalvi érsekhez optálási szándékáról*. 1940. november 5. DJMS-Protopopiat, dos. 1819/1940. 5. f., illetve *Iosif Pop levele Hossu püspöknek optálási szándékáról*. 1941. február 12. DJMS-Protopopiat, dos. 1849/1941. 31. f.

60 Összesen négy alkalommal vett részt. GERGELY: *Az erdélyi görögkatolikus i. m.* 103.

61 Vö. 50b. számú (1940. november 22.) jelentés.

62 Jaross Béla (1877–1959) Marosvásárhely apátplébánosa, a kerület főesperese. Egész papi élete, működése Marosvásárhelyhez kötődik (1900–1959). Lásd: TAMÁSI Zsolt: Jaross Béla a békemozgalom éveiben, in: *Egyháztörténeti Szemle* 8. évf. (2007) 2. szám, 129–149.

63 Vö. 16b. számú (1940. szeptember) jelentés, illetve 23. számú (1940. október 15.) jelentés.

A magyar kormányzat második bécsi döntést követő nemzetiségpolitikai elképzelései a görögkatolikus egyház kapcsán

A nemzetiségi egyházak helyzete tükörképet ad a magyar nemzetiségpolitika gyakorlati megvalósulásáról. Egyrészt – a meghirdetett Szent Istváni elvekkel ellentétben – a magyar kormányzat legfőbb célkitűzése az volt, hogy az egyházi autonómiájukra támaszkodó nemzetiségi egyházak különállását felszámolja és egységes, a nemzeti céloknak alárendelődő egyházat hozzon létre, amelynek részei lettek volna a nemzetiségi egyházak is. Másrészt a román kisebbség számára az egyház jelentette az egyetlen hálózatot, amely átfogta az egész társadalmat, és amelyen keresztül a románok meg tudták magukat szervezni. Az egyház támadását, a vélt vagy valós sérelmeket a román lakosság úgy élte meg, mint legalapvetőbb jogainak megkérdőjelezését, ez pedig megnehezítette a lakosság integrálását a Horthy-kori magyar államba. Harmadrészt, a magyar állam egyházpolitikai célkitűzései révén igyekezett „feltörni” a román lakosság ellenállását, hogy lehetőséget biztosítson az esetleges asszimilációnak. Az észak-erdélyi román egyházakkal kapcsolatos politika két sarokpontja közül az egyiket a hajdúdorogi püspökség Észak-Erdély területére történő jogkiterjesztése képezte.

A bécsi döntést követően az érintett felek megfogalmazták a magyarországi görögkatolikus egyházzal kapcsolatos maximális célkitűzéseiket, amelyek homlokegyenest ellentmondtak egymásnak. A budapesti és bukaresti nunciusi jelentések egyidejű közlése leginkább e területen hoz újdonságot. Árnyalja a képet, és részleteiben mutatja be a különböző elképzeléseket, a mögöttük lappangó érdekeket. A bécsi döntést követő első napon Rotta nuncius már számolt azzal, hogy változásokra lesz szükség, akár személyi változásokra is.⁶⁴ Szeptember elején Rotta nunciushoz eljutott egy tervezet, és ő biztosra vette, hogy összeállításában Serédi hercegrímás is részt vett. A tervezet abból indult ki, hogy a Romániával kötött konkordátum érvényét veszíti, ez pedig automatikusan több dolgot is maga után von. Egyik a szatmári és nagyváradi püspökség összevonása, illetve a kinevezni szándékozott Napholz Pál* püspök személye, a másik pedig a máramarosi görögkatolikus püspökség léte. A tervezet azt is tartalmazta, hogy minden kettévágott püspökség határon átnyúló területeit a püspök kormányozhassa.⁶⁵ A következő jelentések ezen ’kiszivárgott’ jelentéssel foglalkoztak. Rotta nuncius igyekezett megérteni a magyar álláspontot, amely a Romániával kötött konkordátumot sérelmesnek érezte az erdélyi magyarságra és magyar egyházakra nézve,⁶⁶ azt azonban nem tartotta elfogadhatónak, hogy határváltozás miatt egy korábban megkötött konkordátum automatikusan érvényét veszítse. A korábban a munkácsi és hajdúdorogi püspökséghez tartozó egyházközségek visszacsatolásától nem zárkózott el, azt azonban kétségbe vonta, hogy a román kormányzat elfogadná a határon átnyúló egyházkormányzatot, hiszen eleve tiltotta a konkordátum.⁶⁷ Rotta nuncius vélekedése azonban nem igazolódott be, mivel szeptember közepén Frențiu püspök már kérte a Vatikántól a román konkordátum vonatkozó ré-

64 Vö. 10. számú (1940. augusztus 31.) jelentés.

65 Emellett javasolták, hogy a román görögkatolikus püspökségek ismét kerüljenek Esztergom joghatósága alá, és a román kormányzat fizessen kárpótlást az erdélyi – elsősorban római katolikus – püspökségeknek a földreform során elszenvedett veszteségeikért. Vö. 13a. számú (1940. szeptember 14.) jelentés.

66 Rotta nuncius megfogalmazása szerint: „a magyar kormány mindig úgy tekintett a román kormányra, mint más házában parancsolgató emberre szokás”. Vö. 13b. számú (1940. szeptember 7.) jelentés.

67 Vö. 13a. számú (1940. szeptember 14.) jelentés.

szének, a III. cikkelynek a felfüggesztését, amely tiltotta, hogy a püspökök a határokon átnyúlóan igazgassák püspökségeik elszakított részét.⁶⁸

Cassulo bukaresti nuncius Rottához hasonlóan igyekezett megértést tanúsítani a román érdekek irányában. Leginkább a görögkatolikus egyház keleti jellegének megőrzéséért aggódott, amely megfelelő önálló keret nélkül veszélybe kerül, a híveket pedig az asszimiláció fenyegeti.⁶⁹ Szerinte elvárható, hogy a magyar kormányzat biztosítsa a román nyelvű liturgiát, az egyházi intézmények fenntartását, cserébe viszont kívánatos a hűség és lojalitás a magyar állam hatóságai és érdekei irányába.⁷⁰ A román görögkatolikus egyház a bécsi döntést követően a legfontosabb feladatnak az egyház „önállóságának” megőrzését tekintette, vagyis azt, hogy az észak-erdélyi püspökségeket ne rendeljék Esztergom alá. Ennek kulcsát abban látták, hogy az átcsatolt három püspökségből hozzanak létre egy önálló érsekséget,⁷¹ s annak élére Hossu püspököt nevezzék ki.⁷² A román fél „ragaszkodását” a máramarosi püspökség önállóságának megőrzéséhez ennek tudatában kell értékelni.

A magyar kormány 1940 októberében ismertette a Vatikánnal a katolikus egyházat érintő átfogó egyházpolitikai elképzeléseit. A római katolikus egyházzal kapcsolatban a legfontosabb követelés az volt, hogy az 1930-at követően egyesített szatmári és nagyváradai római katolikus püspökséget válasszák szét és élükre magyar püspököt nevezzenek ki.⁷³ A görögkatolikus egyház kapcsán a kormány kérte az 1919-ben Hajdúdorogtól elcsatolt 74 egyházközség visszacsatolását,⁷⁴ ezáltal a joghatóság kiterjesztését a területre. A máramarosi püspökség felszámolását arra hivatkozva kérte, hogy 1918 után alapították, miután visszacsatolták a hajdúdorogi és munkácsi egyházközségeket. A magyar kormány továbbá kérte mind Frențiu, mind Suciú püspökök eltávolítását és a székelyföldi egyházközségek részére külön helynökség létrehozását a hajdúdorogi püspökség keretén belül. Az új határ által kettévágott püspökségek adminisztrálása terén időközben változás állt be, s most már elfogadta a magyar kormányzat is ordinárius jogállású apostoli kormányzók kinevezését, amennyiben az a kölcsönösség alapján történik.⁷⁵ A magyar tervezet

68 Vö. 15c. számú (1940. szeptember) jelentés.

69 A jelentésből nem derül ki, de érdekes lenne megtudni, hogy Cassulo nuncius miért tartotta veszélyesnek egyházi szempontból a hívek esetleges asszimilációját, amennyiben az nem járt volna együtt vallásváltottsággal.

70 Vö. 31e. számú (1940. szeptember 10.) jelentés.

71 Ezzel párhuzamosan javasolták egy újabb püspökség felállítását Románia területén Bukarest központtal. Az indok hasonló volt: maradjon meg a három püspökség, ami elegendő egy érsekség működéséhez. Vö. 31b. számú (1940. október 6.) jelentés.

72 Vö. 31c. számú (1940. szeptember 5.) jelentés. Ezzel szemben Ioan Bălan* lugosi püspök inkább Frențiu püspököt javasolta új érseknek arra hivatkozva, hogy ő a rangidős, és neve már korábban is felmerült a balázsfalvi érseki szék kapcsán. Vö. 31b. számú (1940. október 6.) jelentés.

73 Ezzel párhuzamosan elfogadták, hogy a kettévágott gyulafehérvári római katolikus püspökség magyarországi részére Márton Áron püspök Kolozsvár székhellyel helynökséget hozzon létre, amelynek élére Sándor Imrét nevezte ki. *Beresztóczy Miklós, a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium I. osztálya vezetőjének beszámolója erdélyi újáról.* 1940. szeptember 10. EPL, C. D/C, 5945/1941.

74 A gyakorlatban ez 70 egyházközséget jelentett, a Maros és Küküllő megyei egyházközségek (Alsóboldogfalva, Székelyszenterzsébet, Nyárádbálintfalva és Oláhzsákod) nem kerültek vissza.

75 A tervezetre vonatkozóan lásd: *Pro memoria a visszacsatolt keleti és erdélyi részek egyházi ügyeinek rendezése tárgyában.* 1940. október. MNL OL, K 63, 299. csomó, 1938–1940, 34. tétel, 6046/pol. 90–99. f., illetve: SALACZ Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt.* München, 1975. 87–88.

egyrészt az 1918-as állapothoz való visszatérés szándékát tükrözte, másrészt semmilyen szinten nem vette figyelembe a román egyház érdekeit és érzékenységét.⁷⁶ A tervezet elfogadása a bécsi döntés és az új határok elismerését jelentette volna a Vatikán részéről.⁷⁷

Román kormányzati körökben nagy rémületet keltett a magyar kormány elképzelése, hiszen a román fél úgy mérte fel, hogy a Vatikánban Magyarországnak jobb pozíciói vannak.⁷⁸ A román kormányzat mégis előterjesztette elképzeléseit, amelyek mindenben ragaszkodtak a *status quo* fenntartásához az 1927-es konkordátum alapján. Ragaszkodtak ahhoz, hogy az észak-erdélyi román püspökségek továbbra is a balázsfalvi érsekség részei maradjanak, és semmilyen szálon ne kötődjenek a magyar katolikus egyházhoz. Emellett Nicolescu balázsfalvi érsek felvetette, hogy az 1918-at követően Magyarország területén maradt 14 egyházközséget, amely korábban román püspökséghez tartozott, csatolják vissza.⁷⁹ Mint láthatjuk, a kormányzati elképzelések nem találkoztak a görögkatolikus egyház terveivel, amely elfogadta, hogy az észak-erdélyi püspökségek elszakadjanak Balázsfalvától.⁸⁰ Átmeneti megoldásként elfogadhatónak tartotta a szétszakított egyházmegyék apostoli kormányzók révén történő kormányzását is, ezt a román kormányzat kezdetben ellenezte.⁸¹

A Vatikán kezdettől igyekezett közvetítőként fellépni a két fél között, figyelembe venni mindkét kormány és egyház előterjesztéseit. Fontos volt számára, hogy megőrizze a jó viszonyt mindkét állammal, mivel ez volt az előfeltétele annak, hogy érvényesíteni tudja a katolikus egyház érdekeit. Ennek érdekében igyekezett mérsékelni a magyar követeléseket, másrészt betartani a Romániával kötött konkordátum előírásait. A görögkatolikus egyház ügyében a Keleti Kongregációnak volt döntő szava, ez pedig nem tudott túllépni az egykori sérelmen, hogy a hajdúdorogi püspökség létrehozását megelőzően nem egyeztettek vele. Az élén álló Tisserant bíboros inkább a román érdekek szószólójának bizonyult. A Vatikán inkább a román javaslatokat látta támogathatónak, azonban teljes egészében egyik elképzelést sem tette magáévá. Mindenképp fontosnak tartotta, hogy biztosítsák a görögkatolikus egyház autonómiáját a liturgia, nyelv, egyházi intézmények és iskolák

76 GERGELY Jenő: *A katolikus egyház Magyarországon, 1919–1945*. Budapest, 1999. 84–85.

77 A magyar elképzelések lényegét hasonlóan látja Marius Bucur román történész is: BUCUR, Ioan-Marius: *Din istoria bisericii greco-catolice române 1918-1953* [A román görögkatolikus egyház történetéből 1918-1953]. Cluj Napoca, 2003. 102.

78 Érveik szerint a magyarok pozícióit eleve megszabta az, hogy Magyarország katolikus állam, amely hagyományosan jó kapcsolatot ápol a Vatikánnal. XII. Piusz* pápa 1938-ban (még bíborosként) részt vett a budapesti eucharisztikus nagygyűlésen, ahol a román érvelés szerint sikerült megnyeri őt a „magyar ügynek.” Harmadrészt tudták, hogy Serédi primásnak is jó kapcsolatai vannak a Vatikánban, ahol éveken át jogtanácsosként dolgozott. *Vasile Grigorcea román vatikáni követ jelentése Hajdúdorog kiterjesztésének ügyéről*. 1940. december 31. Közli: *România-Vatican. Relații diplomatice 1920–1950* [Románia–Vatikán. Diplomáciai jelentések 1920–1950]. vol. 1. Coord. Ioan Marius Bucur. București, 2003. 176–179. A román félnek a Vatikánban Tisserant bíborossal volt a legjobb viszonya, akinek döntő szerepe volt a román érsekek megvédésében. *Frențiu nagyváradai püspök levele ismeretlenhez Hajdúdorog ügyében*. 1940. december 7. DJMM-Episcopia, dos. 298/1940. 2. f.

79 Érvelése szerint csak rövid ideig, 1912 és 1919 között tartoztak Hajdúdoroghoz. *Alexandru Nicolescu balázsfalvi görögkatolikus érsek emlékirata XII. Pius pápához*. 1940. november. MAE, fond 71/Transilvania, vol. 206. 170–179. f.

80 A görögkatolikus egyház igényeinek előterjesztése érdekében Cassulo nuncius külön tanácskozást hívott össze, amelyen Nicolescu érsek, Bălan és Frențiu püspökök vettek részt. Vö. 31d. számú (1940. október 20.) jelentés. Hasonló kezdeményezésről Rotta nuncius esetében nem tudunk.

81 Vö. 31b. számú (1940. október 6.) jelentés.

szabad működése terén, azt azonban nem támogatta, hogy egyházközségeket csatoljanak vissza a hajdúdorogi püspökséghez. Míg a Keleti Kongregáció elfogadhatónak tartotta, hogy hozzanak létre önálló érsekséget Magyarország, illetve egy újabb püspökséget Románia területén, a Szentszék kitarzott a püspökségek határainak változtatásága mellett. Csak akkor fogadta volna el alárendelésüket egy új érseknek, amennyiben akadályoztatva lenne a püspökök működése.⁸² Domenico Tardini,* a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának titkára is inkább a román püspökök felvetését tartotta támogathatónak. Szükségnek látta a bukaresti új görögkatolikus püspökség felállítását, de az átmeneti helyzetre való tekintettel nem vélte időszerűnek. Az is nehezen volt indokolható, hogy míg a magyar kormánytól megtagadják a változtatásokat, a román fél kívánságára új püspökséget létesítenek. Szerinte is fontos lenne, hogy a püspök joghatóságát és mozgásterét ne korlátozzák, de belátva ennek megvalósíthatatlanságát, elfogadhatónak tartotta az apostoli kormányzók révén történő kormányzást is, ezt a román kormányzat kezdetben ellenezte, majd a kölcsönös kinevezést támogatta. Ugyanígy nem támogatta sem a máramarosi püspökségtől való elcsatolást, sem a püspökség esetleges összevonását.⁸³ Az egymásnak ellentmondó javaslatok összeegyeztetése érdekében a Keleti Kongregáció, a Konzisztoriális Kongregáció és a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja részvételével tartott tanácskozáson javasolták megtárgyalni a kialakult helyzetet.⁸⁴ A kötetben közölt dokumentumok nem követik az 1941 utáni eseményeket, ezért a tanácskozás eredménye sem ismert, de más diplomáciai forrásokból tudjuk, hogy a görögkatolikus egyház kérdésében a Keleti Kongregáció és titkára, Tisserant bíboros tudta érvényesíteni akaratát. 1940 őszén Tisserant bíboros egy kompromisszumnak szánt megoldással állt elő: javasolta, hogy a Magyarországhoz került három román püspökségből szervezzenek önálló érsekséget, elszakítva azokat Balázsfalvától. Ez tulajdonképpen a román püspökök javaslatának átvételét jelentette. Meglátása szerint így könnyebben integrálható lett volna a terület a magyar egyházba.⁸⁵ A magyar kormány elutasította, mivel célja a román egyházi autonómia korlátozása volt. Egy négy éven át tartó, több fronton zajló küzdelem indult meg, amely csak az észak-erdélyi területek 1944-es elvesztése miatt zárult le⁸⁶ anélkül, hogy a legtöbb kérdésben bármilyen megoldás született volna.

A hajdúdorogi püspökség jogkiterjesztésének kérdése a nunciusi jelentések tükrében

A nemzetiségi egyházakkal szemben a magyar kormánynek megvoltak ugyanazok az eszközei (államsegély, nemzetvétségi perek, hatósági vegzálás), mint a dualizmus időszakában, azonban a negatív tapasztalatok miatt úgy vélte, hogy szorosabbra kell vonni a ro-

82 Vö. 31a. számú (1940. október 24.) jelentés.

83 Vö. 39. számú (1940. november 2.) jelentés.

84 Vö. 41. számú (1940. november 8.) jelentés.

85 *Vatikáni követség jelentése az erdélyi egyházi ügyek rendezéséről*. 1940. MNL OL, K 63, 299. csomó, 1938–1940, 34. tétel, 5732/pol. 3. f.

86 A román külügyminisztérium illetékese 1940-ben ezt úgy fogalmazta meg, hogy élet-halál küzdelem fog megindulni a román és magyar püspökök között, és a román püspökök feladata a román hívek nemzeti jellegének megvédése. *Román külügyminisztérium feljegyzése a hajdúdorogi püspökség ügyében*. 1940. MAE, fond 71/Transilvania, vol. 206. 257–258. f.

mán egyházak felügyeletét, amelynek egyik lehetséges módozata az volt, ha sikerül ismét az esztergomi prímás alá rendelni őket. Emellett továbbra is fontosnak tartotta a korábbi asszimilációs nyereségek védelmét, és 1940-et követően asszimilációs lehetőséget látott az észak-erdélyi magyar görögkatolikus hívekben és papságban.⁸⁷ Ennek elengedhetetlen feltétele volt az egyházközségek visszakerülése Hajdúdoroghoz, ezáltal a román püspökségek területén is tevékenykedni tudtak volna magyar papok és egyházi szervezetek. Az elemzés során nem térünk ki a visszacsatolás teljes kérdéskörére, sem annak időbeli változására, csak a bécsi döntést követő elképzeléseket vázoljuk fel.

A politikai okok mellett a magyar kormányzatot az is motiválta, hogy a visszacsatolás mögött nemcsak nemzetiségpolitikai célok húzódtak meg, hanem a hívek lelki igénye is. A nemzetiségi hívek használhatták a görögkatolikus egyházban saját anyanyelvüket, míg az ismét többségi léthelyzetbe került magyar hívek nem. Ugyanis a magyar görögkatolikusok a terület visszacsatolása ellenére is a román egyház részei maradtak, a mise nyelve a román volt, és a közvélemény szemében is románoknak minősültek. Helyzetüket súlyosbította, hogy a román püspökök 1940-ig szándékosan magyarul nem tudó papokat küldtek ezen egyházközségekbe, és ez 1940 után sem változott, amikor az esetek többségében a román pap elmenekült, így a hívek vagy éveken át pap és egyházi szolgáltatások nélkül maradtak,⁸⁸ vagy tovább folyt a román mise a régi/új pap irányításával.⁸⁹ A magyar kormányzat és püspökök emiatt több ízben is kifejezték aggodalmukat, a kormányzat attól félt, hogy ez elrománosodáshoz vezet,⁹⁰ az egyház pedig attól, hogy protestáns vallásra térnek át, esetleg valamely szektához csatlakoznak. Mindezt a magyar hívek hajdúdorogi püspöknek írt egyéni levelei szemléltetik legjobban.⁹¹

1940 novembere folyamán a magyar kormányzat hivatalos formában is kérte az egykori hajdúdorogi egyházközségek visszacsatolását. A román görögkatolikus egyház, illetve hozzá tartozó püspökök azonban már ezt megelőzően megkezdték aknamunkájukat

87 Ulicsák Béla Szatmárnémetiben szolgáló magyar görögkatolikus pap már 1940 őszén jelezte, hogy a görögkatolikusok ügyének rendezése amiatt fontos, mert csak ők képesek a vidék elmagyarosítására. *Ulicsák Béla szatmárnémeti pap levele a vallásváltoztatásokról*. 1940. november 18. GKPL, I-1-a. 126/1941. Hasonlóan vélekedett a Magyar Görögkatolikusok Országos Szövetsége (MAGOSZ) is: Hajdúdorognak nemcsak az a feladata, hogy biztosítsa a magyar híveknek a liturgiát, hanem az is, hogy visszaszerezze az elrománosodott híveket. *Magyar Görögkatolikusok Országos Szövetsége összegyűjtött bizonyítékai, melyeket a 73 erdélyi és székelyföldi magyar görögkatolikus parochiáknak a hajdúdorogi magyar görögkatolikus püspökséghez való visszacsatolása ügyében terjeszt elő*. 1942. április. MNL OL, K 28, 84. csomó, 139. tétel, 1943-D-24794. 769–774. f.

88 Érkörtvélyesi hívek 1943-as levele szerint a falu papja a bevonulást követően elmenekült, de román papot nem hajlandók elfogadni. *Érkörtvélyesi hívek levele az Új Kelet görögkatolikus lap szerkesztőségének*. 1943. augusztus 19. GKPL, I-1-a. 356/1943.

89 A román püspökök paphiányra hivatkozva nem pótolták az elmenekült papokat. Amikor mégis megtették, ugyanúgy magyarul nem beszélő papot küldtek. Ilyen volt pl. az érkenézi eset. *Csendőrség központi nyomozóparancsnokságának jelentése az érkenézi papszentelésről*. 1941. november 19. MNL OL, K 149, 1941, 6. tétel, 106. doboz, 1941-6-17488. 465. f.

90 A Belügyminisztérium szerint az egyszerű falusi lakosság fanatikusan követi papját, ami lassú elrománosodáshoz vezet. *Belügyminisztérium levele a Miniszterelnökséghez a magyar görögkatolikus egyházközségek ügyében*. 1941. május 27. MNL OL, K 28, 12. csomó, 51. tétel, 1941-D-18868. 107. f.

91 Hámori Péter kutatásai szerint 1940-et követően kétféle magatartás figyelhető meg az egykori hajdúdorogi egyházközségek esetében: míg a Szatmár-Bihar megyei hívek kérik visszacsatolásukat, a székelyföldiek nem. Véleménye szerint ennek magyarázata a gyorsan lezajló vallásváltoztatás. HÁMORI Péter: *Görögkatolikus magyarok kálváriajárása Szatmárban 1940–1944. Valóság* (2015) 4. szám, 94.

bármilyen visszacsatolás ellen. Ezek alapján úgy tűnik, hogy az egyház önállóságának megőrzése mellett a legfontosabb célnak a jogkiterjesztés megakadályozását tekintették, ami igazolja a magyar kormányzat törekvését, amennyiben ezt állította nemzetiségpolitikája középpontjába. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy az érintett püspökök egyházi körökben és forrásokban szokatlanul erős kifejezéseket használtak a hajdúdorogi püspökséggel szemben: csak politikai oldalát hangsúlyozták, holott más esetekben (lásd máramarosi püspökség) a hívek lelki szükségleteinek kielégítése volt a legfőbb érv. A bécsi döntést követő napokban, de még a bevonulás megkezdése előtt, Nicolescu balázsfalvi érsek levelet írt mind a nunciushoz, mind Tisserant bíborosnak, és tiltakozott bármilyen esetleges jogkiterjesztés ellen, miközben a magyar kormány hivatalosan még nem is kérte ezt. Szerinte a Vatikán ezen egyházközségeket „véglegesen” visszaadta a román püspökségeknek, és egy hasonló lépés olyan benyomást keltene, mintha a Vatikán „a hívek rovására sovíniszta kormányok politikai befolyása alatt állna!”⁹²

A magyar kormányzati tervekben, amelyeket – mint említettük – Serédi hercegprímással is egyeztettek, szeptember első napjaiban jelent meg azon igény, hogy az érintett egyházközségeket visszacsatolják.⁹³ Kezdetben Rotta nuncius ezt elkerülhetetlennek vélte már csak a máramarosi püspökség létének megmentése érdekében is. Jelezte, hogy hasonló céljait már tudatta vele mind a munkácsi, mint a hajdúdorogi püspök.⁹⁴ Október folyamán Cassulo nuncius is jelezte a román püspökök félelmét az esetleges visszacsatolás miatt, és beszámolt arról, hogy az érintett településeken megjelentek egyének, akik – véleménye szerint – zaklatták a híveket.⁹⁵

A magyar és román kormányzat és hozzájuk kapcsolódó egyházak, illetve a Vatikán és katolikus egyház diplomáciai erőfeszítéseire, a visszacsatolásra vonatkozó kérés 1940. november 25-én továbbította a budapesti nuncius a Vatikánhoz. A magyar kormány feltehetően gyors döntésre számított a Vatikán részéről, ahogy történt a Felvidék esetében is.⁹⁶ A Vatikán magatartása azonban 1940-re egyrészt a háború kitörése, másrészt a román görögkatolikus egyház megóvásának szándéka és a Romániával való jó viszony megőrzése miatt megváltozott. A Vatikán – elsősorban a görögkatolikus ügyekben ille-

92 Az érsek szerint: „... hallani sem akarnak arról, és mi, akik román területen maradtunk, mi sem akarunk hallani róla, hogy közülük legyen a szomorú emlékezetű hajdúdorogi egyházmegyéhez.” Mindezt azzal toldotta meg, hogy ennek bekövetkeztére a román kormányzat feltehetőleg úgy reagálna, hogy megszüntetné a romániai görögkatolikus egyházat. Vö. 31c. számú (1940. szeptember 5.) jelentés. Nem világos az összefüggés a két feltételezett esemény között, ugyanakkor az érsek tisztában volt azzal, hogy a vatikáni körökre az egyház létének veszélye hat a leginkább.

93 Vö. 13b. számú (1940. szeptember 7.) jelentés.

94 Vö. 13a. számú (1940. szeptember 14.) jelentés. A kötet nem közli a hajdúdorogi püspök ekkori, sem 1940. október végén hivatalos formában megírt levelét, így nem tudjuk, hogy milyen érvekre hivatkozva kérte a visszacsatolást/jogkiterjesztést. Dudás hajdúdorogi püspök az egész időszak alatt meglehetősen passzív magatartást tanúsított.

95 Hasonló eseményekre több esetben is sor került, azonban nem világos, hogy ezek mennyire tekinthetők az illetők túlbuzgóságának és mennyire az állami szervek vagy püspökség tudatos lépésének. Suciú nagyváradi segédpüspök jelentése szerint ilyen esetek elsősorban a bihari és szatmári egyházközségekben fordultak elő, ahol a legjobban elmagyarosodott hívek éltek. Ezek aktívan kezdeményezték visszacsatolásukat. Vö. 38b. számú (1940. október 23.) jelentés.

96 Felvidéken a Vatikán hónapok alatt teljesítette a magyar kormány és egyház kérését, rövid időn belül egyesítették a kassai és roznányói római katolikus püspökségeket, 1939 júliusában pedig már az új magyar püspököt is kinevezték. A vatikáni diplomáciához képest gyors döntés mögött az állhatott, hogy nem számítottak újabb területi nyereségekre. GERGELY: *A katolikus egyház Magyarországon* i. m. 78–80.

tékes Keleti Kongregáció – már a magyar kormányzat 1940. októberi, átfogó rendezést célzó beadványa kapcsán is amellelt foglalt állást, hogy ne teljesítsék a visszacsatolásra vonatkozó kérést. Tisserant bíboros szerint így lehetett elkerülni azt, hogy ugyanazon területen több görögkatolikus püspöknek is egyszerre legyen joghatósága.⁹⁷ Rotta nuncius azonban megalapozottnak vélte a kormányzati és egyházi igényeket, kiemelve, hogy a hívek nagy többsége magyar anyanyelvű vagy az asszimiláció különböző fokán áll.⁹⁸ 1941 tavaszára érkeztek az első jelentések arról, hogy a Vatikán vonakodik bármilyen lépést tenni az észak-erdélyi görögkatolikus egyházi ügyek rendezésében. A legfőbb indokként a háborús helyzetet, a határok bizonytalanságát jelölte meg.⁹⁹ A Vatikán politikájára mindig az óvatosság volt jellemző, ebben az esetben sem akart elhamarkodott döntést hozni.¹⁰⁰ A másik érv Tisserant bíboros korábbi felvetése, miszerint amiatt sem fogadható el a kiterjesztés, mert két azonos rítusú püspökségnek ugyanazon területen nem lehet joghatósága.¹⁰¹ A román fél értesült Tisserant felvetéséről, és diplomáciáját és propagandáját erre építette.¹⁰² A magyar kormányzat a katolikus egyházzal karöltve 1944-ig folytatta a jogkiterjesztés érdekében folytatott erőfeszítéseit, azonban a Vatikán álláspontja a későbbiekben sem változott. Az eddig felsoroltak mellett befolyással lehetett az időközben nyilvánosságra került atrocitások ügye, valamint a 'templomrombolásoké'. A továbbiakban ezen két jelenségre térünk ki röviden a nunciusi jelentésekben előfordult esetek kapcsán.

-
- 97 Vö. 31a. számú (1940. október 24.) jelentés. Tisserant bíboros szerint ezen felvetésével maga a pápa is egyetértett, habár az érv nem tűnik megalapozottnak, és nem veszi figyelembe a hívek lelki igényeit.
- 98 Szerinte természetesnek kell venni, hogy az érintett hívek az 1930-as népszámláláskor románnak, majd a bécsi döntést követően – illetve a később megtartott 1941-es népszámlálás során – magyar nemzetiségűnek vallották magukat. Vö. 34. számú (1940. október 26.) jelentés.
- 99 A Vatikán nem fogadta el a háború ideje alatt bekövetkezett területi változásokat, másrészt a második bécsi döntést a tengelyhatalmak döntésének tekintette, amelyhez nem kérték jóváhagyását. *Vasile Grigorcea román vatikáni követ jelentése Hajdúdorog kiterjesztésének ügyéről*. 1940. december 31. Közli: *Románia–Vaticán* i. m. 176–179.
- 100 A vatikáni követ jelentése szerint a Szentszék magatartása érthető, mivel csak évekkel a háború lezárását követően születtek döntések az utóállamokkal, sok esetben az egyházi határok 1940-ig érintetlenek maradtak. *Vatikáni követség jelentése a visszacsatolt területek egyházi ügyeinek a rendezéséről*. 1941. május 8. MNL OL, K 28, 10. csomó, 46. tétel, 1941-D-18430. 2–3. f. Csehszlovákiával 1927-ben kötötték meg az ún. *modus vivendit*, végleges megállapodás csak 1937-ben született, amelyet azonban Csehszlovákia szétesése miatt nem hajtottak végre. Romániával a konkordátum 1929-ben született meg. Mindezeknek ellentmond a Vatikán gyors döntése 1919-ben a hajdúdorogi egyházközségek ügyében.
- 101 *Frenyü nagyváradai püspök levele ismeretlenhez Hajdúdorog ügyében*. 1940. december 7. DJMM-Episcopia, dos. 298/1940. 2. f. Tisserant bíboros felvetése amiatt is meglepő, mivel annak ellenére, hogy a 19. század második fele óta a görögkatolikus egyházban a püspökségek szervezési alapja a nemzeti jelleg lett, folyamatosan léteztek olyan települések, ahol különböző püspökségekhez tartozó egyházközségek működtek egymás mellett. A hajdúdorogi püspökség megalakításakor a szatmárnémeti, nagykárolyi és nagyváradai két-két egyházközségből csak a rutén egyházközségeket csatolták át, és továbbra is fennállt a joghatóságok egymásra tevődése.
- 102 *Nagyváradai kanonok levele a balázsfalvi érseknek Hajdúdorog ügyében*. 1940. december 7. DJMM-Episcopia, dos. 298/1940. 3–4. f.

A bevonulás során történt atrocitások a nunciusi jelentések tükrében

A honvédség 1940. szeptember 5-én meginduló bevonulását a magyar lakosság kitörő lelkesedéssel fogadta. Ezt erősítik meg mind a korabeli sajtó- és magánbeszámolók, mind az azóta született munkák. Az öröm leírhatatlan volt, a magyar lakosság felszabadulásként, a bevonulást megelőző napok, hetek zaklatott időszakának végeként élte meg a pillanatot.¹⁰³ A román lakosság ezzel szemben visszafogottan reagált az eseményekre, hazája elvesztéseként értelmezte a történeteket. Hasonlóan visszafogott volt a német lakosság is, ők horogkeresztes zászlókat tűztek ki házaikra és inkább Németországot éltek. A zsidók a zsidóellenes törvények dacára inkább örömmel fogadták a visszacsatolást, hiszen az észak-erdélyi zsidóság nagy része magyarnak vallotta magát. A bevonulás megkezdése előtt Rotta nuncius még optimista volt: gyors, nagyobb atrocitások nélküli uralomváltást remélt, amely nem fogja érinteni az egyházi intézményeket és személyeket. E tekintetben megnyugtató választ kapott Serédi hercegprímástól.¹⁰⁴ Az egyházi közbenjárás azonban hiábavalónak bizonyult.

A második bécsi döntés a magyarok körében eufóriát váltott ki. Kevesen voltak azok, akik a hatóságokat és a hadsereget az esetleges veszélyekre figyelmeztették. Az augusztus 31-én kiadott irányelv óva intett bárkit a 22 év megtorlásától.¹⁰⁵ A bevonulás során elhangzott beszédek ellenére súlyos atrocitások történtek. Legismertebb az ördögkúti, az ippói (Szilágy vármegye) és az omboztelki eset, valamint a bánffyhunyadi (Kolozs vármegye) lincselés.

A román történetírásban szinte csak ezekről lehet olvasni, és a 80-as években megfogalmazott tételek hatásaként a román közvélemény legfőbb sérelemként mai napig az atrocitásokat emlegeti. Az esetek pontos rekonstrukciójában továbbra is lényeges eltérések vannak a román és a magyar történetírás között, azonban az utóbbi évek magyar kutatásai nyomán¹⁰⁶ az atrocitás ténye, a magyar hadsereg felelőssége már nem vitatott.

A bevonulást követően azonnal megindult a „magyar nemzeti tér” kiépítése, ami a nem magyar jellegű vagy nyelvű épületek, tárgyak, feliratok, szobrok eltávolításában öltött testet, legyen az egy egyszerű román nyelvű helységnévtábla vagy cégtábla, egészen a frissen felépített görögkatolikus templomig. A felhőtlen lelkesedés több esetben is tudatos rongálásba, inzultusba torkollott, amit már a hatóságok sem nézhetek tétlenül. Kolozsváron a bevonulás után napokig nem sikerült a hatóságoknak helyreállítaniuk a rendet a város románok által lakott Monostor negyedében.¹⁰⁷ A katonai közigazgatás több rendeletben is kérte a helyi parancsnokokat, hogy a román konzulátustól érkezett pa-

103 A bevonuláskor a különböző városokban elhangzott beszédrészletekre, korabeli beszámolókra (és fényképekre) vonatkozóan lásd: ILLÉSFALVI Péter–SZABÓ Péter: *Bevonulás. 1940.* Barót, 2010.

104 Vö. 10. számú (1940. augusztus 31.) jelentés.

105 Hasonló irányelvet a későbbiekben is megfogalmaztak. Egy október végén, a súlyos atrocitások után kiadott rendelet is azt hangsúlyozta, hogy „a románokkal szemben elviekben a magyar kultúrnívónak megfelelő eljárást kell tanúsítani”. *Levezényelt visszacsatolás. A magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben, 1940.* Szerk. SÁRÁNDI Tamás, Csíkszereda, 2016. 38.

106 Elsősorban: ILLÉSFALVI Péter: „Édes Erdély itt vagyunk...” Az erdélyi bevonulás során történt atrocitásokról. *Pro Minoritate* (2004). Tavasz. 58–77.

107 Rotta nuncius ezt minősítette a legsúlyosabb atrocitásnak, feltehetőleg nem jutott el hozzá a tömeges kivégzések esete. Vö. 13a. számú (1940. szeptember 14.) jelentés.

naszok okának megszüntetésén fáradozzanak, hiszen a román lakosságot ért folyamatos inzultusok ártnak a Dél-Erdélyben maradt magyarság ügyének.¹⁰⁸

A két világháború között lezajlott román egyházi expanzió miatt, amely főleg az új egyházközségek és püspökségek létrehozásában, a nagyméretű földjuttatásokban és templomépítésekben nyilvánult meg, 1940–1944 között a magyar állam is megkülönböztetett figyelmet szentelt a papságnak, és jóval nagyobb mértékben avatkozott be az egyház belügyeibe, mint bármely korábbi periódusban. Ez a papok nagy részének állandó rendőrségi megfigyelését, gyakori letartóztatását, végső esetben kiutasítását jelentette, de megnyilvánult más formákban is. Minden egyházi rendezvény engedélyköteles volt és megfigyelése magától értetődött.¹⁰⁹

Az atrocitásokról az első hírek szeptember első hetének végére jutottak el Rotta nunciushoz, azonban ekkor még mindig optimista volt, csak az előrenyomulás során elkövetett zaklatásokra gondolt, természetesnek tartva, hogy a román lakosságnak is tartózkodnia kell minden ellenséges magatartástól.¹¹⁰

A bevonulást követően több parókus elmenekült a visszavonuló román közigazgatással, másokat a katonai közigazgatás ideje alatt hosszabb-rövidebb időre letartóztattak vagy internáltak. Emiatt több egyházközség hívek nélkül maradt és megszűnt. Pontos számadattal nem rendelkezünk, az viszont megállapítható, hogy pár hónap leforgása alatt a román egyházszerkezet megroppant: az Észak-Erdélyben tevékenykedő 802 román nemzetiségű parókusból 542 maradt, a papok több mint 1/3-a eltávozott. A nagyváradi görögkatolikus püspökség 187 parókusából 1940 novemberére 120 maradt, 15 fő önként távozott, 40-et pedig kiutasítottak.¹¹¹ A máramarosi püspökségben a 240 parókusból 232 maradt, nyolc önként távozott.¹¹² Október elejére már Rotta nunciuss számára is nyilvánvalóvá vált az atrocitások súlyossága. Azzal együtt, hogy elismerte a magyar–román ellenét évszázados voltát, elfogadhatatlannak minősítette a történeteket, és értetlenségét fejezte ki a kormány passzivitása miatt.¹¹³ A későbbiekben az okot a román hatóságok kisebbségi lakossággal – elsősorban a magyarokkal – szembeni magatartásában jelölte meg, ami elemi erővel tört fel a magyar lakosságból s vezetett el az inzultusokig.¹¹⁴ A nunciuss szerint az általa megkérdezett magyarok – bár elítélték a történeteket – a román papok kihívó viselkedésével, a dél-erdélyi magyarok ellen elkövetett kegyetlenségekkel magyarázták az atrocitásokat.¹¹⁵ A nunciuss nem fogadta el a mentegőzéseket, és kifeje-

108 *Levevényelt visszacsatolás* i. m. 38.

109 BENKŐ Levente: Magyar nemzetiségi politika Észak-Erdélyben (1940–1944). *Pro Minoritate* (2002) ősz. 19–21.

110 Vö. 11. számú (1940. szeptember 7.) jelentés.

111 Cassulo nunciuss a nagyváradi püspökség kapcsán 50 pap hiányáról tudott. Vö. 47. számú (1940. november 27.) jelentés.

112 *Levevényelt visszacsatolás* i. m. 104.

113 Vö. 20. számú (1940. október 6.) jelentés.

114 Rotta nunciuss meglátása szerint: „az utóbbi húsz évben a románok nem jól bántak a magyarokkal, ennek részben van alapja. Ez a bánásmód főleg az alárendelt hatóságok műve volt, amelyek sok esetben tagadhatatlanul nem voltak körültekintőek és méltányosak. Buzgólkodásukban zaklatták az embereket, ami haragot keltett az elnyomottak szívében. És most, amikor szabad kezét kaptak, kitört belőlük a pártoskodó szenvedély, és szinte minden román megmozdulásban vagy felindulásban a lázadás kezdetét látva, kegyetlenül lesújtanak bármelyik társadalmi osztályra.” Vö. 23. számú (1940. október 15.) jelentés.

115 Vö. 26. számú (1940. október 19.) jelentés.

tette, hogy mindig van mód a túlzó nacionalista elemek megfékezésére, amiben az egyház is segítségére lehet a hatóságoknak.¹¹⁶

Korabeli román jelentések 3000–3500 főre tették a román elitet, amelyből kb. 500 volt a tanárok és mintegy 900 a papok száma. Az értelmiségiek kb. 25–30%-át tették ki a papok, akik $\frac{3}{4}$ -e a görögkatolikus felekezetet képviselte, ők alkották az észak-erdélyi román elit legnagyobb csoportját.¹¹⁷ A korabeli magyar felfogás szerint a román elit megfertőzte a „nagyromán eszme” és semmilyen kormányzati eszközzel nem lehet megnyerni a magyar állameszmének. Ez azonban nem ért le a román parasztok szintjére, és úgy gondolták, hogy ha ezt a népréteget „megfosztják” elitjétől, ismét lojálissá válik.¹¹⁸ Ezért a feladat az egyre jobban leszűkülő elit ellenőrzése és elszigetelése a falusi lakosságtól. A papok szerepe 1940-et követően amiatt értékelődött fel, mivel az egyház jelentette szinte az egyetlen olyan hálózatot, amely lefedte a teljes román lakosságot.¹¹⁹ Visszatérő elemként felmerült, hogy a román papok pótlása érdekében a magyar kormányzat engedélyezze az elmenekült papok visszatérését. A kérést Rotta nuncius vetette fel 1940. november elején a kormányzatnak.¹²⁰ Ezt megelőzően is több esetben kapcsolatba lépett Teleki* miniszterelnökkel, illetve Csáky külügyminiszterrel, valamint Serédi hercegprímással, konkrét névsorokat adva át a letartóztatott vagy kiutasított parókusokról. A kormányzat kezdetben nyitottnak mutatkozott az ügyben, azonban Serédi hercegprímás jelezte, hogy a visszafogadás csak azon parókusok esetében jöhet szóba, akiket a hatóságok utasítottak ki, s akikkel szemben a hatóságok „különleges bünt” nem tudnak felhozni.¹²¹ A VKM politikai ügynek minősítette a kérdést, mivel ez elsősorban a Székelyföldet érintette, a döntő szót azonban a Miniszterelnökségnek kellett meghozni. Javasolta, hogy előzőleg kérjék ki az érintett főispánok véleményét is.¹²² A négy főispántól beérkező jelentés jól tükrözi a korabeli politikai felfogást, amely nemkívánatosnak tartotta a román papok jelenlétét a Székelyföldön. Válaszaikban ugyanis – egy kivétellel – nem támogatták, hogy bármelyik elmenekült vagy kiutasított pap visszatérjen. Érvként korábbi magatartásukat, a politikai életben való aktív részvételüket, valamint a vallásváltoztatásban

116 Rotta nuncius meglátása szerint: „a politikának nem kellene túlságosan ránehezednie a lakosságra és veszélyeztetnie a vallási érdekeit, és amikor azt kéri tőle, hogy tartsa tiszteltben az állam törvényeit, meg kellene hagyni neki a saját nyelvén elérhető lelki ellátás jogát és ősi hagyományait. Én nem tudom, hogyan hagyhatja egy kormány lelkipásztor nélkül a népeket”. Vö. 40. számú (1940. november 3.) jelentés.

117 A magyar források 1124 papról tesznek jelentést, ebből 920 görögkatolikus és 204 ortodox. *Jelentés az észak-erdélyi román papok kongruaiügyében tartott értekezletről*. 1943. március 20. MNL OL, K 28, 84. csomó, 139. tétel, 1943-D-20646. 2–10. f.

118 Erre vonatkozóan lásd: SÁRÁNDI Tamás: Nemzetiségi középosztály helyzete Észak-Erdélyben 1940 őszén. Példák a katonai közigazgatás időszakából. *Modern Magyarország* (2013) 1. szám, 141–165. A korabeli magyar elit végig hitt ebben, és nem számolt a többségi lét és a két világháború közötti időszak román nemzetfelfogásának hatásával.

119 Székelyföldön pl. teljesen felszámolódtak az egyházi hierarchia, a térség román elit nélkül maradt. *Kolozsvári román konzulátus jelentése a székehyföldi ortodox egyház helyzetéről*. 1941. május 2. MAE, fond 71/Transilvania, vol. 206. 333–337. f. Hasonló összeomlás figyelhető meg Máramaros és részben Szatmár vármegyében is, ezt azonban részben pótolni tudta a megmaradó görögkatolikus egyházi hierarchia. *Kolozsvári román konzulátus jelentése a román egyházak helyzetéről*. 1941. szeptember 30. MAE, fond 71/Transilvania, vol. 200. 309–322. f.

120 Vö. 42. számú (1940. november 9.) jelentés.

121 Vö. 43. számú (1940. november 10.) jelentés.

122 *Vallás és Közoktatásügyi Miniszter átírata a Miniszterelnökéhez görögkatolikus papok visszaengedéséről*. 1941. május 6. MNL OL, K 28, 74. csomó, 125. tétel, 1942-D-15255. 23–25. f.

és templomépítkezésben játszott szerepüket emelték ki.¹²³ A kivizsgálás eredményét a Miniszterelnökség közölte a VKM-mel, és jelezte, hogy nem kíván lépni az ügyben.¹²⁴ Információink szerint nem is tért vissza egyetlen elmenekült pap sem a területre, ahogy más elmenekült román lakos sem.

A 'templomrombolások' jelensége a nunciusi jelentések tükrében

A két világháború közötti időszakban mindkét román egyház látványos előretöréséről beszélhetünk. Kis részben számbelileg (áttérés), nagyobb részt intézményi struktúrában figyelhető ez meg. 22 év alatt a két román egyház megduplázta struktúráját. A román görögkatolikus egyház 1918-ban a következőképpen nézett ki: a gyulafehérvár–fogarasi érsekségnek volt alárendelve a nagyváradi, lugosi és szamosújvári püspökség. A konkordátumnak megfelelően 1930-ban még egy püspökséget alapítottak Nagybánya székhellyel.

A román egyházak két világháború közötti történetének egyik legnehezebb kérdése a templomépítések ügye. Ezáltal ugyanis az egyház olyan településeken is megjelent, ahol korábban – hívek híján – nem létezett. Az új egyházközségek alapítása és templomok építése látványos folyamat volt. Az 1940-ben visszacsatolt területen összesen 463 templomot építettek fel, ebből 272 volt görögkatolikus és 191 ortodox. A Székelyföldön 120 új templom jelent meg 1940-ig.¹²⁵ A katonai közigazgatás időszakában bekövetkezett sorozatos templombontások/rombolások nyomán a magyar hatóságok 1942-ben külön rendeletet adtak ki, amelyben igyekeztek felmérni a 22 év alatt felépült román templomok szükségességét és anyagi háttérét.¹²⁶ A kimutatás szerint az új templomok elsősorban nem a román többségű területeken (Máramaros, Beszterce) épültek, hanem a vegyes vagy magyar többségű (Szatmár, Kolozs) megyékben. Az egységes régióként kezelt Székelyföldön épült a legtöbb templom (34,5%), miközben ott élt a legkevesebb román.

A kimutatás egyik legérdekesebb része arra vonatkozik, hogy építések, illetve a felmérés időpontjában, 1942-ben a templom szükséges-e, és az illető egyházközség képes lesz-e fenntartani. A feleletadók szubjektivitása ellenére a templomok 60%-át szükségesnek vélték felépítésükkor, a román közösségnek 1918-ban tehát kevesebb temploma volt, mint amennyire igény mutatkozott. A Székelyföldön azonban a templomok 2/3-a nem valós igényt elégített ki, hanem az államiság jelképeként szolgált. 1942-re a vallás-

123 *Udvarhely vármegye főispánjának jelentése kiutasított görögkatolikus pap visszaengedéséről.* 1941. június 25. 28., *Csik vármegye főispánjának jelentése kiutasított görögkatolikus papok visszaengedéséről.* 1941. július 2. 29–30., illetve: *Háromszék vármegye főispánjának jelentése kiutasított görögkatolikus papok visszaengedéséről.* 1941. július 25. 32. MNL OL, K 28, 74. csomó. 125. tétel, 1942-D-15255. 32. f.

124 *Miniszterelnökség átirata a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumnak a görögkatolikus papok visszatéréséről.* 1941. október. MNL OL, K 28, 74. csomó, 125. tétel, 1942-D-15255. 34. 38–43. f.

125 SZLUCSKA János: „Pünkösdi királyság.” *Az észak-erdélyi oktatásügy története 1940–1944.* Budapest, 2009. 210.

126 A rendeletet először 1940 decemberében, majd 1942 tavaszán 84/1942 számmal újra kiadták. *A Belügyminisztérium rendelete a visszacsatolt területek főispánjaihoz a román templomok ügyében.* 1940. december 9. MNL OL, K 150 Belügyminisztérium általános iratai (továbbiakban K 150), 311/1942. 40–41. f. A felmérés célja egyrészt az volt, hogy pontos képet kaphassanak a román egyházak előretöréséről, másrészt az illető községeket ért anyagi kárt megállapítsák, ami alapul szolgálhat egy később, a román egyház ellen indítandó perhez.

változtatások miatt csökkent a román templomok iránti igény, de azok közel felét továbbra is szükségesnek ítélték meg. A Székelyföldön ez az arány csak 1/3.

A felmérés egyik pontja a templom felépítésének anyagi alapját firtatta. Csak alig több mint az esetek 10%-ában épült fel a templom kizárólag az egyház hozzájárulásából, közel ¼-ük építési költségeihez az egyház semmivel nem járult hozzá. Jellemző, hogy a román egyházak többségi léthelyzetének kidomborításához az államhatalom az esetek 60%-ában valamilyen formában hozzájárult (akár a kormány, akár a megye, vagy település, egyes esetekben mindegyik). Székelyföldön ez még hangsúlyosabb, a település több esetben járult hozzá a templom felépítéséhez, mint maga az egyházközség, hiszen sokszor az egyházközségek a templom felépülésével egyidejűleg jöttek létre, így semmilyen, vagy minimális anyagi alappal rendelkeztek. Az 1942-es felmérés leglényegesebb része a magyar lakosság (a kimutatásban „más hívek” néven szerepel) hozzájárulása a vizsgált templomok felépüléséhez. Arányaiban a harmadik legfontosabb faktor volt ez, különadók, téglajegyek vagy közmunka révén. Lényeges az eltérés a visszacsatolt területek összessége és a Székelyföld között, ez utóbbi régióban a magyar lakosság minden második templom felépítéséhez valamilyen formában hozzájárult.¹²⁷ Ha nem is teszi elfogadhatóvá, ez a tény valamilyen szinten magyarázatot ad a bevonulás után történetekre.

A katonai közigazgatás idején a román egyházakkal szembeni további súlyos – és az atrocitások után legtöbbit emlegetett – sérelem a ’templomrombolások’ ügye. 1940. november 9-ről 10-re virradó éjszaka Románia történelmének addigi legpusztítóbb földrengését élte át, erőssége elérte a 7,4 fokot. A földrengésben 1600-an meghaltak, 12 ezren megsebesültek. A legnagyobb pusztítás Bukarestben történt, emellett nyolc megyében 20–70%-os volt a kár mértéke. Dél-Erdélyben Brassóban okozta a legnagyobb károkat, itt hét középület és a botfalusi cukorgyár egyik szárnya dőlt össze.¹²⁸ A visszacsatolt területeken a legnagyobb károk Sepsiszentgyörgyön és Háromszék megye kovásznai járásában keletkeztek. Az elsődleges jelentések 11 templom megsérüléséről tettek említést, közöttük volt a maksai református és a kézdiszentkereszti katolikus templom is. A földrengésre és az okozott károkra a későbbiekben templombontáskor a magyar hatóságok gyakran hivatkoztak.

A ’templomromboláshoz’ köthető események pontos feltárása napjainkban is nehézségekbe ütközik. A nagy érdeklődés ellenére kevés levéltári kutatás történt, másrészt kevés írott forrás maradt ránk. A katonai közigazgatás időszakának forrásai amúgy is szűkösek, de feltételezhetjük, hogy a jelenség dokumentálását sem tartották fontosnak. Alap kutatások hiányában sem a lerombolt templomok pontos számáról, sem annak idejéről nem alakult ki konszenzus a román és magyar történetírásban. Az eddigi kutatások a jelenséget a katonai közigazgatás időzakára korlátozták, jelen kutatás szerint azonban később is bontottak le román templomokat. Adataink szerint az 1940 őszén–1941 elején „eltűnt” román templomok száma 17, további hármat pedig raktárrá alakítottak. Ebből

127 Hasonló következtetésre jutott a témában az eddigi legjobb összefoglalót megíró Pál János. Ő a román „tértéseket” és templomépítkezéseket vizsgálta a székelyföldi unitárius közösségekben, elsősorban helyi források alapján. PÁL János: Vissza- és elrománosítási kísérletek a székelyföldi unitárius egyházközségekben. *Magyar Kisebbség* (2008) 1–2. szám, 186–253.

128 *Jelentés az 1940. november 9–10-i földrengésről*. 1940. november 12. Arhivele Naționale Istorice Centrale [Román Történelmi Levéltár], (a továbbiakban ANIC), Fond 765., Președinția consiliului de miniștri. Cabinetul militar Ion Antonescu [Román Minisztertanács. Ion Antonescu katonai kabinetje] (a továbbiakban fond 765), dos. 162/1940. 7–10. f.

tizenkettőt a katonai közigazgatás időszakában, ötöt pedig a polgári közigazgatás idején bontottak le. Földrajzi megoszlás szerint 15 templom a Székelyföldön, míg egy-egy Máramaros (Petrovabisztra) és Bihar (Szalárd) megyében található. A rombolás és bontás közötti fontos különbségre Pál János hívta fel a figyelmet fentebb idézett munkájában, s a jelen kutatás is megerősíti az ő eredményeit.¹²⁹ A 17 érintett templom közül csak négyet romboltak le, 12 templomot hatósági rendeletre bontottak le, közülük négyet már a polgári közigazgatás időszakában. A hatósági rendeletre lebontott templomok mindegyikének indoklása az volt, hogy a földrengés következtében életveszélyessé vált.¹³⁰ A helyi lakosság tehát részt vett az eseményekben, de nem spontán népi megmozdulásról volt szó.¹³¹ Az eddigi kutatások nem hangsúlyozták a földrengés szerepét, az érv azonban elfogadható. Feltűnő mégis, hogy bár több magyar templom is megsérült, egyiket sem kellett a földrengés miatt lebontani. Továbbra sem zárható ki, hogy egyes esetekben a földrengés csak ürügy volt a bontás elrendeléséhez.

Jelen kötetben közölt nunciusi jelentésekben a 'templomrombolások' jelensége csak érintőlegesen jelenik meg, az események megtörténte után, 1941 tavaszán. A dokumentumok Tisserant bíborosnak Luigi Maglione bíboros, vatikáni államtitkár részére küldött beszámolója mellékleteként jelennek meg, összesen hét dokumentum foglalkozik a kérdéssel. A bíborosnak öt templom „lerombolásáról” van tudomása, részletesen a gyergyóditrói,¹³² oklándi¹³³ és mezőpaniti¹³⁴ templomokról szólnak jelentések. Információink szerint mindhárom templomot lebontották és nem rombolták. A közölt jelentésekben is okként a földrengés van megjelölve, de ezt már akkor is fenntartásokkal kezelték.¹³⁵ A bíboros szerint évszázadok óta nem történt hasonló eset a térségben, az esetek – joggal – mély fájdalmat és megdöbbenést váltottak ki belőlük. A legmegdöbbenőbbnek a gyergyóditrói esetet tartja, mivel a templom megsemmisülése egy római katolikus többségű településen történt, s a bontást követően a templom ikonosztázát és kegyzsereit elárverezték.¹³⁶ Nem ismert a Vatikán későbbi álláspontja a 'templomrombolásokat' illetően, azonban meglátásunk szerint ezen sajnálatos események is hozzájárultak a magyar kormány erőfeszítéseinek kudarcához.

129 PÁL János: *Vissza- és elrománosítási kísérletek*, i. m. 252.

130 A földrengés ténye mellett mindig kihangsúlyozták, hogy az újonnan épített templomok gyenge minőségűek voltak. Az egész templomépítkezési hullámot „gazdasági panamának” tekintették, amelynek érintettjei – legtöbbször a papok – az építőanyag nagy részét saját célra használták fel. *Újváry Dezső követségi tanácsos beszámolója a német–olasz tiszti bizottsággal a templomrombolásokról folytatott megbeszélésről*. 1941. december 27. MNL OL, K 63, 264. csomó, 27. tétel, 11/1942. 341–343. f.

131 Igazságügy minisztériumi megfogalmazás szerint: „A rombolás tehát a felszabaduláskor jelentkező rendkívüli tömegizgalom hatása alatt következett be.” *Az Igazságügyi Minisztérium jelentése a Külügyminisztériumnak a lerombolt templomok ügyében*. 1942. január 27. MNL OL, K 63, 264. csomó, 27. tétel, 11/1942. 326–328. f.

132 Vö. 57d. számú (1941. április 21.) jelentés.

133 Vö. 57g. számú (1941. május 27.) jelentés.

134 Vö. 57i. számú (1941. június 18.) jelentés.

135 Vö. 57f. számú (1941. május 17.) jelentés.

136 Hivatalos indoklás szerint az egyházközség köztartozása miatt került sor az árverésre. Vö. 57e. számú (1941. március 17.) jelentés.

Következtetések

Mivel a kötet válogatás a budapesti és bukaresti nunciások Erdéllyel kapcsolatos (valójában az erdélyi görögkatolikus egyházat érintő) napi politikai jelentéseiből, és időben is behatárolt (1940–1941), átfogó következtetések levonására nem ad módot. A más forrásokból ismert és feltárt folyamatokhoz képest a most közölt jelentések lényeges újdonságot nem hoznak. Amellett, hogy felhívja a figyelmet ezen források létre, a kötet legfőbb érdeme, hogy sok tekintetben árnyalja eddigi tudásunkat. Mivel napi jelentésekről van szó, az események, egyes döntések megszületésének folyamatát is nyomon lehet követni, megtudhatjuk, hogy kitől származik az első felvetés, milyen volt az első tervezet, s az miben, minek hatására módosult a végső előterjesztés megszületéséig. Mindezt egy külső szemlélő szemszögéből követhetjük nyomon, aki napi és személyes kapcsolatban volt az események szereplőivel. Természetesen más fajsúlyuk van a nem egyházi témában született jelentéseknek, ezek sokkal felszínesebbek, míg az egyházzal kapcsolatosak részletgazdagok.

Ha átfogó következtetések megfogalmazására nem is vállalkozunk az 1940 őszen felmerülő észak-erdélyi görögkatolikus egyházi kérdésekkel kapcsolatban, néhány megállapítást azért tehetünk. A legfontosabb, hogy 1940 őszen az egyházi kérdés (különösen a nemzetiségi egyházaké) politikai, elsősorban nemzetiségpolitikai kérdéssé vált, s a helyes értelmezéshez ezen szempontra mindenképp tekintettel kell lennünk. A második bécsi döntés révén megszülető új határok legalább annyi egyházügyi kérdést vetettek fel, mint amennyit megoldottak. Többségük megoldatlan maradt elsősorban az időszak rövidege, az érintett felek közti diplomáciai kapcsolatok befagyása, valamint a Vatikán halogató magatartása miatt. A felek eltérő érdekei mögötti mozgatórugók felfejtése további kutatást érdemel, az azonban kijelenthető, hogy a magyar kormány politikájának egyes elemei (parókusokkal szembeni repressziók, atrocitások, 'templomrombolások') negatívan érintették és megnehezítették a magyar kormányzat érdekérvényesítését. Ezzel együtt kimutatható, hogy a Vatikán álláspontja inkább a román félnek kedvezett.

Összefoglalóként a két nunciás magyar–román kapcsolatokat, valamint a kialakuló egyházügyi kérdéseket érintő véleményét kívánjuk bemutatni. Ezen vélemények értelmezéséhez azonban jó lenne többet tudni a nunciásokról iskolai végzettségükön és karrierjük állomásain túl. Bár személyiségükről, szocializációjukról nem sokat tudunk, a beszámolók így is érdekes betekintést nyújtanak abba, hogy egy külső – elviekben független – diplomata hogyan látta a helyi viszonyokat, személyeket, eseményeket.

Bár nem világos, hogy a válogatás mennyire reprezentatív vagy arányos, Cassulo bukaresti nunciának több jelentése született az egyházi kérdésekben. Az is lényeges különbségnek számít, hogy élénkebb kapcsolatot tartott fenn az egyházi előjárókkal – beleértve a püspököket is –, a kormány tagjaival viszont látszólag nem volt személyes kapcsolata. Ez természetesen érthető az 1940. szeptemberi fordulatot követően, amikor Romániában katonai diktatúrát vezettek be, s a kormány tagjai alapvetően a hadsereg tábornokaiból kerültek ki. Rotta nunciának ezzel szemben élénk kapcsolata volt a kormányzat – elsősorban katolikus vallású – tagjaival, beleértve Teleki miniszterelnököt is, míg a katolikus egyházzal főként Serédi nunciuson keresztül tartotta a kapcsolatot. Nem világos, hogy mennyire volt személyes kapcsolata pl. – a közölt dokumentumok révén kulcsszereplőnek számító – Dudás hajdúdorogi görögkatolikus püspökkel. Rotta nunciás jelentéseiből kitűnik elmarasztaló véleménye a protestánsokról, ami a korszakban nem

számított kirívónak. Cassulo nunciusról a közölt jelentések alapján nem derül ki, hogy mi volt a véleménye az ortodoxokról, az ortodox egyházzal, vagy volt-e bármilyen kapcsolata velük.

Mindkét nuncius alapvetően reálisan ítélte meg a második bécsi döntést. Mindketten érezték, hogy a két fél közvetlenül nem fog tudni megegyezni. Nem amiatt, mert a románok a lakosságcsere, a magyarok a területátadást szorgalmazták, hanem főként azért, mert évszázados az ellentét a két nép között, és egyikben sincs meg a kellő hajlandóság vagy rokonszenv a megegyezésre. Mindketten kompromisszumnak, de az adott körülmények között elfogadható kompromisszumnak tartották a döntést, bár mindkét felet szomorúsággal és elégedetlenséggel töltötte el mikéntje. Cassulo nuncius szerint a megállapodás megfelelő garanciákat tartalmazott a kisebbségek számára, Rotta nuncius viszont aggódott a Romániában maradt görögkatolikusok sorsa miatt.¹³⁷

Szeptember közepétől mindkét nunciusról egyre hangsúlyosabban jelenik meg a magyar hatóságok által elkövetett atrocitások, a parókusokkal és egyházi intézményekkel szembeni retorziók ügye. Mindkettő elítélte és elfogadhatatlannak tartotta, azonban míg Rotta nuncius kárhóztatta a magyar vezetést, elsősorban a katonaságot, Cassulo nuncius bizonyos fokú megértést tanúsított, elismerve, hogy a két világháború között a román hatóságok sem bántak mindig emberségesen a magyar egyháziakkal, és a bevonulás után történt atrocitások ennek ellenhatásaként értelmezhetők. Azonban míg ezek korábban elszigetelt esetek voltak, most tömegesen jelentkeznek, s a hatóságok nem is próbálják tompítani a kilengéseket. Cassulo azt is feltételezte, hogy a román beszámolóiban vannak túlzások. Elfogadhatónak tartotta, ha egyes parókusok illojálissá válnak az állammal szemben, de fegyelmezésüket szerinte csak az illetékes püspök végezheti.¹³⁸ Egyik nunciusról sem jelenik meg a dél-erdélyi helyzet, a román hatóságok cselekedetei, holott az onnan érkező hírek és atrocitások is hatással voltak arra, hogy mi történik a visszacsatolt területeken. Cassulo elismerte, hogy Dél-Erdélyből is többen elmenekültek, de szerinte ezek önként távoztak, hatósági kényszer nélkül, s ha szeretnének, bármikor visszatérhetnek a területre.¹³⁹

A kötetben nem került közlésre, de a Rotta nuncius jelentéseiről szóló első kötetben megtalálható az 1943 februárjában született ún. hároméves összefoglaló jelentés.¹⁴⁰ Mivel ennek jelentős része foglalkozik az erdélyi egyházi kérdésekkel is, és jól tükrözi a nuncius álláspontját, ismertetését fontosnak véljük. Rotta nuncius megértően viszonyul a magyar–román kapcsolathoz, Erdélyt Erisz almájához hasonlítja, amiért a két érintett fél évszázadokon át küzdött, és ennek megfelelően a viszálynak is évszázados múltja van a térségben. Rotta nehezményezi, hogy a román görögkatolikus hívek és püspökök egyaránt elzárkóznak a római katolikusoktól, ellentétben a ruténekkal és Sztojka* püspökkel.

137 Vö. 9. számú (1940. augusztus 30.) jelentés. Rotta nuncius emellett aggódott a visszatérő protestáns lakosság nagy aránya miatt is. Vö. 10. számú (1940. augusztus 31.) jelentés. Szeptember elejéig Rotta nuncius többször visszatért a protestánsok magas számára és a – szerinte – ezzel járó nehézségekre. Érzékeltette azt is, hogy a görögkatolikusokat nem tartja egyenrangúnak a római katolikusokkal, ami a társadalmi presztízsüket és megbecsülésüket illeti. Vö. 13a. számú (1940. szeptember 4.) jelentés.

138 Vö. 47. számú (1940. november 27.) jelentés.

139 Vö. 23. számú (1940. október 15.) jelentés.

140 *Dai Rapporti del nunzio apostolico in Ungheria Angelo Rotta, Parte I: 1930-1939 – Angelo Rotta magyarországi nuncius politikai jelentéseiből, I. rész: 1930–1939.* Szerk. SOMORJAI Ádám, Budapest 2022. 159–173.

A nuncius szerint ez árt a katolikus egyház tekintélyének, és a kormányzat „nem érzékeli őket olyan jól,” elsősorban nem mint katolikusokra tekint, hanem mint nemzetiségi lakosokra. Rotta nuncius itt a román elit általánosságban is megfigyelhető elzárkózására és tudatos passzivitásba vonulására utal. Ugyanakkor részben megéri a helyzetüket, meglátása szerint „száz százalékig románok”, és – nem függetlenül a román kormány politikájától s utasításaitól – továbbra is bíznak a bécsi döntés ideiglenes jellegében. Burkoltnak arra utal, hogy meglátása szerint a görögkatolikus román elitnek fontosabb a nemzeti jelleg és vonások, mint katolikus mivolta.

Rotta nuncius protestánsokról vallott, korábban ismertetett nézetei itt is felszínre kerülnek. Egyértelműen lekezeli őket, és a katolikusokra nézve a legnagyobb veszélynek tekinti, hiszen lényegesen nagyobbnak érzékelt a protestánsok befolyását a kormányzatra, mint a katolikusokét. A protestánsokkal szembeni lekezelő magatartás abban is tetten érhető, hogy kizártnak tartja, hogy a protestánsok intenzív vallási életet éljenek vagy ragaszkodjanak az erkölcsökhöz. Az Észak-Erdélyben történt atrocitásokat és túlkapásokat is annak számlájára írja, hogy a protestánsok negatívan befolyásolták a katonai vezetőket és helyi hatóságokat, ugyanis a bevonulás pillanatában nem volt a térségben római katolikus püspök, aki „felhívta volna a figyelmet a tényleges állapotok helyesebb megítélésére.” Ezzel magyarázza azt is, hogy a Székelyföldön a görögkatolikusok protestáns vallásra tértek át. Mint látszik, Rottát a protestánsokról vallott negatív nézetei vizik teljesen téves következtetésre, amikor – kis túlzással – a protestánsokat teszi felelőssé az atrocitásokért és erőszakos vallásváltoztatásokért, holott nem mutatható ki különbség a római katolikus és protestáns lelkészek magatartása között. Mindegyik térítésre használja a görögkatolikusok szorult helyzetét, s utóbbiak általában az érintett településen többségben lévő felekezet javára váltottak vallást.

A JELENTÉSEK FORDÍTÁSA MAGYAR NYELVEN

A nunciusi jelentések címzettje általában a bíboros államtitkár, záradékuk is hasonló. Ezekről részletesen a sorozat előző köteteiben. Mivel általában ismétlődnek, csak a jelentések törzsszövegét közöljük.

1939

1

**A MAGYARORSZÁGHOZ VISSZATÉRT TERÜLETEK
EGYHÁZI RENDEZÉSE**

Luigi Maglione bíboros államtitkár átirata Raffaele Carlo Rossi* bíboroshoz,
a Konzisztoriális Kongregáció titkárához

Vatikán, 1939. június

SS „AE” ikt. sz.:¹ 5101/38

Kézírásos fogalmazvány

ASRS² AA.EE.SS.³ Ungheria, pos. 80 P.O., fasc. 60, ff. 28r-29v

1938. december 3-án kelt,⁴ 829. sz., nagyra becsült levelében Eminenciád méltóztatott közölni velem tisztelt véleményét a Serédi bíboros őeminenciája által kidolgozott tervekről, amelyek az aktuális politikai események következtében Magyarországhoz visszatért egyházmegyei területek átrendezésével és az új egyházi intézmények vezetőinek kinevezésével kapcsolatosak.

Nos, a Szentatya kegyeskedett helyt adni a budapesti apostoli nuncius őexcellenciája, Serédi bíboros őeminenciája és a magyar kormány sürgetésének, és úgy döntött, hogy ki-nevezi a rozsnyói és a kassai egyházmegyék magyar részének püspökeit, ezért utasította az excellenciás apostoli nunciust, hogy terjessze elő a vonatkozó jelöltek nevét.

Őszentsége arról is rendelkezett, hogy a két fenti püspök kinevezésekor az alábbi irányelvek szerint kell meghozni az egyházmegyék területi rendezését érintő intézkedéseket:

1. Azok a plébániák, amelyek már a nagyszombati apostoli kormányzósághoz tartoznak, és most visszatértek a magyar határok mögé, és amelyeknek jelenleg Serédi bíboros őeminenciája az apostoli kormányzója, újra egyesüljenek az esztergomi főegyházmegyével úgy, hogy a bíboros érsek úr rendes joghatósága alá kerüljenek, mint az Esztergomi Főegyházmegye többi része.

1 SS „AE”: Az Államtitkárság [SS: Segreteria di Stato] Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának [AE: Affari Ecclesiastici] iktatószáma.

2 ASRS: Archivio della Sezione degli Rapporti con gli Stati - Az Államközi Kapcsolatok Szekciójának Levéltára.

[Értsd: a Vatikáni Államtitkárság Államközi Kapcsolatok Szekciójának Történeti Levéltára].

3 AA.EE.SS.: S. Congregazione per gli Affari Ecclesiastici Straordinari - A Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációja [1988 után új neve: a Vatikáni Államtitkárság Államközi Kapcsolatok Szekciója].

4 A kézírásos fogalmazvány december 3-át ír, a helyes dátum december 30. A hivatkozott átirat vonatkozó részletét lásd: *Dai Rapporti del nunzio apostolico in Ungheria Angelo Rotta, Parte I: 1930-1939 - Angelo Rotta magyarországi nuncius politikai jelentéseiből, I. rész: 1930-1939.* i. m. 92. sz. dokumentumtárnál.

- A nagyszombati apostoli kormányzóságnak Szlovákia határain belül maradó része továbbra is Mons. Pavol Jantausch* őexcellenciájára lesz bízva.
2. A rozsnói és a kassai egyházmegyék két része, amelyek már az 1938. november 2-i bécsi döntőbírósi határozat előtt Magyarországon voltak, és amelyeknek apostoli kormányzója az 1937. szeptember 2-i bulla, az *Ad ecclesiastici regiminis*⁵ értelmében Serédi bíboros őeminenciája, újra egyesüljenek a vonatkozó egyházmegyékkel, és Serédi bíboros urat mint jelenlegi kormányzót mentsék fel.
 3. A rozsnói egyházmegye Szlovákiában maradt plébániáival létesüljön egy különálló apostoli kormányzóság.
 4. Mons. Jozef Csárszky* őexcellenciája, aki most az egész kassai egyházmegyét kormányozza, csak az egyházmegye Szlovákiában maradt 119 plébániájának marad az apostoli kormányzója, míg ugyanennek az egyházmegyének a magyar része számára nevezzenek ki új püspököt, mint fentebb volt erről szó.
 5. A szatmári egyházmegye két apostoli kormányzósága, amelyek most teljes egészében Magyarországon vannak, és az egyiket Mons. Székely Gyula,* a másikat Mons. František Svoboda* kormányozza, egyesüljenek egyetlen apostoli kormányzósággá a leendő kassai püspök alatt, a két jelenlegi kormányzó felmentésével.
 6. Serédi bíboros őeminenciája javaslatának megfelelően a Magyarországon lévő rozsnói és kassai egyházmegyék térjenek vissza az egri egyháztartományhoz, a munkácsi egyházmegye pedig az esztergomi tartományhoz az Apostoli Szentszéknek való közvetlen alárendeltségük megszűnésével.

Tisztelettel küldöm Eminenciádnak a budapesti apostoli nuncius 1939. január 9-én kelt, 1887. sz. jelentésének⁶ másolatát, amelyben a nuncius biztosít arról, hogy Serédi bíboros úr támogatja az Apostoli Szentszéknek az új intézkedések formáját illető rendelkezéseit.

A Keleti Egyházak Szent Kongregációja is kifejezte a jelzett intézkedések rá vonatkozó részének jóváhagyását, és a Szentatya legmagasabb egyetértésével újra egyesítette a hajdúdorogi egyházmegyével a Magyarországhoz most visszatért, bizánci szertartású négy plébániát, amelyeket az *Ad ecclesiastici regiminis* bulla az akkor Csehszlovákiában lévő munkácsi egyházmegyéhez csatolt. A Szent Kongregáció ugyanígy egyesítette a munkácsi egyházmegyével Rudabányácska és Beregdaróc bizánci szertartású két plébániáját, amelyek egyszer már ehhez a munkácsi egyházmegyéhez tartoztak, de 1924-től a Miskolci Apostoli Kormányzóság vette át őket.

Ezért Eminenciád méltóztasson rendelkezni a vonatkozó iratok előkészítéséről, és bátorodom kérni, hogy nyilvánosságra hozásuk előtt szíveskedjen nekem betekintést biztosítani a fogalmazványba.

5 Hivatalos latin szövege megjelent az Apostoli Szentszék hivatalos közlönyében, az Acta Apostolicae Sedisben: XXIX (1937) 366–369.

6 Lásd: *Dai Rapporti del nunzio apostolico in Ungheria Angelo Rotta, Parte I: 1930-1939 – Angelo Rotta magyarországi nuncius politikai jelentéseiből, I. rész: 1930–1939. i. m. 93. sz. dokumentum.*

2
ROMÁN–MAGYAR VISZONY
SZIMPÁTIA-TÜNTETÉSEK A NÉMET ÉS OLASZ KÖVETSÉGEK
ELŐTT

Umberto Kaldeway⁷ ideiglenes ügyvivő 2567/39 sz. jelentése
 Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz
 Budapest, 1939. augusztus 31.
 SS „AE” ikt. sz.: 6348/39
 Tisztázat, gépirás, aláírt
 Megjelent in: ADSS, Vol. 1. n. 162. pp. 272-273.

Természetesen, Magyarország is megteszi a szükséges intézkedéseket ezekben a rendkívül nehéz órákban, amelyeket átélünk, de külföldön is kiemelik, hogy Budapesten és az egész országban nyugalom, rend és fegyelem uralkodik. A parlament szeptember 14-én nyílik meg újra, és akkor fogják előterjeszteni a földreformról szóló törvény tervezetét.

A magyar kormány aggodalmát fejezte ki a román kormánynak a Romániában zajló nagy csapatmozgások miatt. A bukaresti kormány azt mondta, hogy ebben nem kell semmiféle támadó szándékot látni, csupán összevonásokról van szó az őszi hadgyakorlaton részt vevő egységek kiképzése céljából. Hogy bizonyítsa békés szándékait a szomszédaival szemben, a román kormány kijelentette, hogy Románia kész megneemtámadási szerződést kötni Magyarországgal. A magyar kormány azt válaszolta, hogy nem fogadhatja el ezt a javaslatot; nincs semmi kifogása a mozgósítás ellen, de a magyar határon folyó román csapatösszevonásokat nem tartja barátságos lépésnek. A magyar kormány, jó szándékát bizonyítandó, javasolta a román kormánynak, hogy mégis kössenek egy kisebbségvédelmi szerződést, mert, egyrészt, ez javíthatná a két állam kapcsolatait, másrészt ezt a szerződést politikai jellege ellenére sem lehetne a román csapatok mozgósításának és felvonulásának következményeként felfogni.

Itt semmi izgalmat nem váltott ki a német csapatok szlovákiai felvonulásának híre.

A 271. sz. jelentésében⁸ említett hatósági tilalom⁹ ellenére egy csekély számú nyilaskeresztesnek sikerült szimpátiatüntetést rendeznie az olasz és a német követség előtt. A magyar lapok szinte egyhangúan helytelenítették ezt a lépést, amelynek leginkább belpolitikai céljai voltak, és amely sértő Németországra és Olaszországra nézve, mintha a két tengelyhatalom iránti szimpátia néhány nyilaskeresztesre támaszkodna Magyarországon.

A remény, sajnos, óráról órára egyre ijeszítőbben halványul; de azért itt aggodalommal követik a háború elkerülése érdekében tett erőfeszítéseket, a Szentatya nemes erőfeszítéseit, amelyeket a béke megőrzése érdekében fejt ki, a mély hála meghatottságával övezik.

7 Umberto Kaldeway rkat. pap, diplomata. Hollandiában nunciatúriai ügyvivő, majd Magyarországon auditor, később nunciatúriai ügyvivő.

8 Kötetünkben nem közöljük.

9 A Magyar Nemzeti Szocialista Párt Hungarista Mozgalmát, illetve a Hungarista Pártot vitéz Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter 1939. február 24-én betiltotta, a részükre megadott gyülekezési engedélyt – az egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélések megtorlásáról szóló 1938. évi XVII. törvény alapján – visszavonta. (Vö.: A belügyminiszter betiltotta a Magyar Nemzeti Szocialista Párt Hungarista Mozgalmát és a Hungarista pártot, In: Pesti Hírlap, 1939. február 25., 3.)

1940

3

FESZÜLTSEG MAGYARORSZÁG ÉS ROMÁNIA KÖZÖTT

Angelo Rotta nuncius 3787/40 [N. Pr. 188] sz. jelentése

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Budapest, 1940. július 7.

SS „AE” ikt. sz.: 6505/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 692rv

12-7-40

Magyarország és Románia között most valamelyest csökkent a feszültség, amely abban tetőzött, hogy Románia teljes, Magyarország pedig részleges mozgósítást rendelt el f. hó 1-jén, hétfőn este.

F. hó 3-án, a múlt szerdán beszéltem a magyar külügyminiszterrel. Nagyon aggódik. Két tűz között van: egyik oldalon az Erdély megszállását támogató magyar katonaság és a közvélemény, a másikon – Róma és Berlin erélyes figyelmeztetései, amiről nekem nem beszélt, de én bizonyosan tudom, hogy igaz, amint már f. hó 2-án beszámoltam róla.

A figyelmeztetések elérték a céljukat. Magyarország, amint gr. Csáky mondta, Jugoszlávia közbenjárásával felszólította Romániát, hogy tárgyaljanak; Olaszország és Németország támogatják ezt a lépést; mi lesz ennek az eredménye?

A kormányváltás Romániában még nem mutatja világosan a román kormány szándékait.

Közben itt Magyarországon dolgoznak a mozgósítás visszavonásának alapelvein, és az itteni sajtó hangvétele eléggé békülékeny. Remélik, hogy a gr. Cianóval* Berlinben folytatott megbeszéléseken Erdély kérdéséről is szó lesz; így azonban kevesebb remény van arra, hogy egész Erdély visszatér Magyarországhoz, ezt pedig a katonaság és a magyarok nemzeti érzése is nagyon elutasítja.

4

A MÜNCHENI KONFERENCIA

Angelo Rotta nuncius 3802/40 [N. Pr. 192] sz. jelentése

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Budapest, 1940. július 12.

SS „AE” ikt. sz.: 6552/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 689rv, 691

Amint ez teljesen érthető, a magyar miniszterelnök, gr. Teleki és a külügyminiszter, gr. Csáky müncheni találkozója a Führerrel és gr. Cianóval, amelyre f. hó 10-én, szerdán

került sor, itt nagy hatást tett és élénk reményeket ébresztett a magyarok Erdéllyel kapcsolatos törekvéseinek gyors megvalósulása iránt.

Főlöszleg beszámolni a két államférfi budapesti elutazásának részleteiről – ami múlt szerdán történt –, a másnap Münchenben zajlott megbeszéléseiről úgyszintén és ünnepléses hazatéréséről is Budapestre – tegnap délelőtt. Az újságok részletesen tudósítottak minderről.

A megbeszélések eredményét szigorú hallgatás övezi: Teleki miniszterelnök azt mondta, hasztalan próbálnák akár a legcsekélyebb információt megszerezni tőle, és minden magyarnak kötelessége, hogy ne sokat fecseljen, hanem bízzon, dolgozzon és engedelmeskedjen.

Az itteni politikai körök sem tudnak szolgálni semmi különleges hírrel; az újságok kommentárjai sem lépnek túl annak megállapításán, hogy a megbeszélések baráti hangnemben zajlottak, Magyarország és a tengelyhatalmak között elismerten szilárd, kipróbált barátság és bizalom van, amellyel a jövőre kell tekinteni, és hogy Magyarország nem kívánja megzavarni a békét ilyen nehéz pillanatokban, hanem eredményesen dolgozni az új Európa felépítéséért.

Gr. Teleki tegnap azt is mondta a pártjához intézett beszédében, hogy aki nem tudja megérteni, mi áll a három ország képviselőinek megbeszéléseiről kiadott hivatalos közleményben, az ne avatkozzon bele politikai kérdésekbe.

Összességében arra lehet következtetni – ahogyan tudom is abból, amit megállapíthattam az ország politikai életében kicsit jobban benne levő emberekkel beszélgetve –, hogy Erdély kérdése meg lesz oldva a Magyarország által kívánt értelemben, de nem azonnal, hanem a termsé betakarításának végeztével – ami miatt gr. Teleki megígérte Hitlernek,* hogy a katonaság egy részét leszerelik – és az Anglia elleni háború befejezése után: Magyarország majd csak akkor mehet be Erdélybe, Románia esetleges ellenállását is letörve, ha ilyen egyáltalán lesz.

Egy itt megjelenő, félhivatalos hírközlönyben az áll, hogy a románok pénzt és állatokot visznek el Erdélyből a régi Románia területére, és átköltöztetik az ott lévő vállalatok székhelyeit is, ami, úgy tűnik, annak a jele, hogy már kezdenek beletörődni a majdani kiürítés gondolatába.

5

A MAGYAR–ROMÁN KÉRDÉS

Angelo Rotta nuncius 3900/40 [N. Pr. 200] sz. jelentése

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Budapest, 1940. augusztus 10.

SS „AE” ikt. sz.: 7506/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 655rv-656rv

A magyar közvéleményt ezekben a napokban élénken foglalkoztató, legfontosabb téma a Romániával Erdély kérdésében fennálló vita, amelyről már beszámoltam előző jelentéseimben.

Mint Eminenciád tudja, a román kormány f. hó 7-én, múlt szerdán elküldte Magyarországra puhatolózni az Olasz Királyi Udvarnál akkreditált római román követet, Bossy* Öexcellenciáját, aki nem sokkal ezelőttig budapesti követ volt. De a magyar kormány és a magyar sajtó nem nagyon foglalkozott ezzel a látogatással, lévén az csupán félhivatalos jellegű, és mert Bossy nem volt felhatalmazva tárgyalásra. Egyszerű kapcsolatfelvétel volt, amely megtörte a jeget, de nem volt nagy jelentősége. Az itt kiadott hivatalos közlemény csak arról szólt, hogy Bossy itt járt és egy félórás megbeszélésen vett részt Teleki miniszterelnökkel és Csáky külügyminiszterrel. A sajtó csak erről a közleményről számolt be kommentár nélkül. Másnap, csütörtökön Bossy elutazott Bukarestbe jelentést tenni.

Most tudni lehet, hogy tegnap, pénteken a bukaresti magyar követ¹⁰ átadta a román kormánynak Csáky külügyminiszter memorandumát a kérdéssel kapcsolatban. A kormánykörök és a sajtó még mélyebben hallgat: észrevehető, hogy magyar sajtóban most minden Romániával foglalkozó vita megszűnt, és a román sajtó is békülékenyebb hangnemet üt meg.

A román miniszterelnök beszédének, amely néhány nappal ezelőtt este a rádióban hangzott el, itt nem volt semmi visszhangja, jóllehet a beszéd meglehetősen mértéktartó volt és reális hangot ütött meg. Általában úgy vélik, hogy Romániának most majd rá kell szánnia magát, hogy felhagy a halogatás politikájával, és hogy hamarosan tárgyalásokra kerül a sor.

Az természetes, hogy Románia minden erejével ellenáll; a tengelyhatalmakhoz való csatlakozásának pedig túlságosan opportunistá jellege van ahhoz, hogy őszintének lehessen tartani: varázsütésre nem változik meg a mentalitás, amely hosszú, kitartó aknamunka eredménye: amikor látni fogja, hogy meghiúsul az angol győzelembe vetett minden remény, és hogy Oroszországtól semmire nem számíthat, akkor majd tényleg elszánja magát a fájdalmas lépésre.

Nagy hallgatás van a magyar kormány igényei körül is. Egyhangúan kizárják annak a lehetőségét, hogy egész Erdély visszatérjen Magyarországhoz; de a többire nézve többé-kevésbé megalapozott feltételezések vannak, ezeknek pillanatnyilag nem lehet semmi jelentőséget tulajdonítani: majd kiderül, milyen gyakorlati eredményeket hoznak a nyilván nem könnyű tárgyalások, amelyekre, mint mondtam, úgy vélik, hamarosan sor kerül.

Bármilyen – kisebb vagy nagyobb – mértékben is valósulnak meg a magyar követelések, az egyházmegyék területe meg fog változni.

Nem ismerem érdemben a magyar politikai és egyházi körök várakozásait és kívánóságait: a nyári szünet a legkevésbé alkalmas információk szerzésére, amelyeknek egyébként nagyon viszonylagos és legalábbis pillanatnyilag csupán elméleti értéke volna.

Ha a temesvári szék visszatér Magyarországhoz, úgy vélem, Mons. Pacha¹¹ püspök bajosan maradhatna a hivatalában, amennyire gyűlöletes személy a magyar kormány és közvélemény előtt a politikai múltja miatt.¹²

10 Bárdossy László.*

11 Pacha Ágoston (1870–1954. november 4.) rkat pap 1893, 1923-tól csanádi egyházmegye romániai részének apostoli kormányzója, 1927-től püspök. Az 1930-ban megalapított Temesvári egyházmegye első püspöke. 1948-tól az egyházmegye esperességként folytathatta tevékenységét. 1950-ben letartóztatták, 18 évi fegyházra ítélték. 1954. május 31-én bocsátották szabadon.

12 Erre nem került sor. Pacha bánati sváb volt, német nemzetiségét intézkedéseiben is éreztette, a szemináriumban éveken át nem vagy alig oktatták a magyar nyelvet, 1941-ben az egyházi iskolákat a romániai

Azt is gondolom, hogy az egyesült Satu Mare-i és Oradea Mare-i¹³ egyházmegyéknek, amelyek a hagyomány folytán oly mély magyar gyökereik miatt összetartoznak, talán ismét külön életet kell majd élniük, annál is inkább, mert Satu Mare-hoz kell majd csatolni a most Magyarországon lévő szatmári apostoli kormányzóság csaknem ötven egyházközségét és az Oradea Mare-i apostoli kormányzósághoz a debreceni apostoli kormányzóság harmincnyolc egyházközségét.

Erősen kétlem, hogy Napholcz Pál¹⁴ atya kinevezését az említett újraegyesült egyházmegyék püspökévé – ami pont akkor történt, amikor már elkezdődött az erdélyi kérdés megoldására irányuló mozgalom – itt örömmel fogadták volna. A közvélemény nincs tisztában azzal, hogy ez a kinevezés nem csak úgy előbukkant, szinte mint földből a gomba, hanem hosszú megelőző munka eredménye. Talán az a tény is, hogy a választott egy jezsuita (Pázmány bíboros óta első esetben), kissé megdöbbenő lehet egy olyan országban, amely nem nagyon szereti az újításokat. De, mint mondtam, ezek a személyes benyomásaim, úgyhogy nem sokat érnek. Amikor az események majd kiforrják magukat, nagy valószínűséggel terítékre kerülnek ezek a kérdések.

6

POLITIKAI HELYZET

Andrea Cassulo nuncius 6254/40 sz. jelentése

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Bukarest, 1940. augusztus 16.

SS „AE” ikt. sz.: 7506/40

Tisztázat, gépirás, aláírás hiányzik

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 658rv

Az utolsó jelentésemben utaltam Eminenciádnak arra, hogy küszöbön állnak a román kormány tárgyalásai Magyarországgal és Bulgáriával. Most közölhetem, hogy éppen ma el is kezdődtek Turnu Severinben és Craiovában.

Az Apostoli Szentszéknél a román kormányt képviselő politikai személyiséget jól ismerik Őszentsége Államtitkárságán is, mivel ő tárgyalta a Katolikus Státusra vonatkozó megállapodásról. A volt miniszter, Valeriu Pop élvezi az uralkodó teljes bizalmát, és mivel erdélyi születésű, jól ismeri a régió problémáit, úgyhogy nagyon alkalmas azoknak a vitáknak a vezetésére, amelyekről azt reméljük, hogy gyors és mindenki számára kielégítő megoldást hoznak. Craiovában a Bulgáriával fennálló nézeteltérésekről fognak tárgyalni, és összességében úgy tűnik, hogy az országot jó szándékok vezérlik egy békés megegyezés érdekében.

Ezeket a híreket két napja kaptam bizalmasan a külügyminisztériumban, ahol megerősítették, hogy a tárgyalások küszöbön állnak, és hogy Pop az a személy, akit felkértek ennek a fontos munkának az irányítására.

németajkúak pártjának kellett átadnia. A bánati sváb hívek is elfordultak a magyaroktól. 1944 végén a németek kiteleptülése jelentősen csökkentette németajkú hívei számát.

13 Szatmár, Nagyvárad. A nunciusi jelentés a hivatalos román néven nevezi e két egyházmegyei székhelyet.

14 Lap szélén ceruzával: „cédula”.

Közben megtudtam, hogy Lettország, Észtország és Litvánia követségei, amelyeknek volt itt képviselőjük, néhány nap múlva megszűnnek működni, mert irodáik és érdekeik ahhoz az országhoz kerülnek, amely most bekebelezte őket.

Crainic propagandaminiszter nekem adott egy sor nagyon aktuális művet és kiadványt, amelyek a baráti, de méltányos, Románia érdekeinek és történelmi hagyományainak megfelelő megegyezés érdekében most tárgyalt kérdésekkel kapcsolatosak. Megköszöntem a miniszternek, mondtam, hogy nagyra értékelem a figyelmességét. Ha az Erdélyre, Besszarábiára és Bukovinára vonatkozó ezen művek valamelyikének hasznát tudná venni az államtitkárság, nagyon szívesen elküldeném.

Pillanatnyilag mást nem tudok hozzátenni. Később ismét írok, ha új tények merülnek föl.

7

MAGYAR–ROMÁN TÁRGYALÁSOK

Angelo Rotta nuncius 3927/40 [N. Pr. 203] sz. jelentése

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Budapest, 1940. augusztus 17.

SS „AE” ikt. sz.: 7507/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 653rv

A Magyarország és Románia között tegnap Turnu Severinben kezdődött tárgyalások menetéről keveset vagy semmit nem tudni. Csak akkor lehet majd látni, hogy lehetséges-e komoly megbeszélés vagy nem, amikor f. hó 19-én, hétfőn a román küldöttek előterjesztik az ellenjavasolataikat.

Amennyire meg tudtam állapítani, bár politikai körökben és a sajtóban is mélységes hallgatás érzékelhető, úgy tűnik, hogy itt általában nem fűznek nagy reményeket a tárgyalások pozitív eredményéhez, és úgy vélik, hogy nagy valószínűséggel döntőbírárságnak kell majd megoldania a kérdést.

A probléma, persze, nagyon összetett, és miután a lakosságot alkotó különböző nemzetiségek és Erdélyben való elhelyezkedésük konkrét adatainak nyers valóságárvetítették, nincs min csodálkozni, ha nagyon komoly nehézségeket vet föl.

Az, hogy a felek küldöttségeiben csak politikusok és katonák vannak gazdasági szakértők nélkül, arra utal, hogy most csak nagy vonalakban van szó a kérdéstről, a részleteket pedig később fogják megvizsgálni.

A magyar küldöttség vezetője Hóry András* Öexcellenciája, aki az olasz király Őfelségénél volt Magyarország követe, majd a magyar külügyminisztérium főtitkára és utóljára varsói követ a legutóbbi fájdalmas események bekövetkezéséig. Erdélyi ember és protestáns vallású.

8

MAGYAR–ROMÁN TÁRGYALÁSOK

Angelo Rotta nuncius 3948/40 [N. Pr. 205] sz. jelentése

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Budapest, 1940. augusztus 24.

SS „AE” ikt. sz.: 7541/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 650rv, 652

Az újságok már közölték, hogy megszakadtak a Magyarország és Románia között Erdély égető kérdésében folytatott tárgyalások. Ezt a fejleményt előre lehetett látni, és itt nem tett nagy hatást. Nagyon jól ismerik a román mentalitást, amely illúziókat táplál ezzel kapcsolatban. Míg Magyarország konkrét javaslatában első helyen áll az új határok, tehát a visszaszerzendő területek kérdése, az esetleges lakosságcsere kérdését pedig másodlagosnak és alárendeltnek tartva azt későbbre ütemezi, addig Románia az ellenkezőjét szeretné, először megoldani a lakosság kérdését, és csak utána a határokét. Két összeegyeztethetetlen nézőpont. Nyilvánvaló, hogy Románia nagyon el akarja odázni a dolgokat, remélve, hogy igaz az a mondás, miszerint „aki időt nyer, életet nyer”.

Amint Eminenciád valószínűleg tudja, az utolsó pillanatban, nem sokkal azelőtt, hogy a magyar küldöttség Turnu Severinből visszautazott volna Budapestre, a román küldöttség vezetője szorgalmazta a magyar küldöttség vezetőjénél, hogy a közös megegyezéssel kiadandó hivatalos közleményhez tegyék hozzá, hogy még fenntartják a megszakított tárgyalások folytatásának lehetőségét a közeljövőben. De itt nem nagyon bíznak ebben.

Megjegyzendő, hogy a román sajtó és rádió néhány napja újrakezdte az éles vitát Magyarországgal szemben, ami, természetesen, nem a legjobb lélektani előkészítése volt a Turnu Severin-i találkozónak.

Most Romániában fokozódnak a katonai előkészületek, de Magyarország sem ül ölbe tett kézzel és megfelelő intézkedésekkel válaszol.

Nem hiszem azonban, hogy valódi háborús veszély volna; Németország és Olaszország túlságosan érdekelt annak megakadályozásában.

Úgy tűnik, hogy az egyetlen valóban eredményes megoldás egy döntőbírótság volna, amelyet a román kormány talán mentőcsónaknak tart, mert a román közvélemény többé-kevésbé spontán felindulására való tekintettel minden valószínűség szerint nem akarja vállalni területek átengedésének a felelősségét.

Megragadom az alkalmat, hogy helyesbítsek egy hírt, amely az olasz lapokban és a *L'Osservatore Romano* f. hó 19-20-i számában is megjelent, és arról van benne szó, hogy a budapesti angol követség a kormánya utasítására elhagyta Magyarországot. A hír nem igaz. Úgy tűnik, a „*Popolo d'Italia*” itteni tudósítója küldte ezt a hírt a lapjának. Nem tudni, honnan vette.

A dolog teljesen új a magyar külügyminisztériumnak; igaz, hogy Anglia követe nincs itt, de a távollétének nincs semmi jelentősége, mert rendes szabadságát tölti, és a követség szabályosan működik.

9

POLITIKAI HELYZET

Andrea Cassulo nuncius 6314/40 sz. jelentése

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Bukarest, 1940. augusztus 30.

SS „AE” ikt. sz.: 8567/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 628-629, 630rv

Utolsó jelentéseimben igyekeztem tájékoztatni Eminenciádat Románia politikai helyzetéről, amelybe a közelebbi és távolabbi események folytán került.

Bár a nemeslelkű nemzet mindig állította és hangoztatta, hogy mindenkivel békét szeretne és szigorú semlegességet követ, nem tudta elkerülni az orosz fenyegetést, amely a kedvező pillanatra várt, hogy elvegye tőle Besszarábiát és Bukovina egy jelentős részét. Azon a határon, Molotov* nyilatkozata ellenére, a dolgok még bizonytalanok és nincs nyugalom. Emellett a két szomszédos ország, a régóta nyugtalan Bulgária és Magyarország is fenyegetőnek mutatkozik, megragadva a bolsevik invázióval kínálkozó alkalmat. Mivel Románia egyedül nem tudott ellenállni ennek nyomásnak, határozottan Németország és Olaszország felé fordult, így került sor a Turnu Severin-i és a craiovai találkozókra. A két tengelyhatalom azt szerette volna, hogy ezek a kisebb jelentőségű országok végül rendezzék a nézeteltéréseiket a Duna-vidék békéjének megőrzése és megszilárdítása szándékával.

A bolgárokkal könnyebb volt megegyezni, mert a két fél megállapodott egy lakosságcsereben és Dobrudza egy részének átadásában, amelyet Románia az 1912. évi bukaresti szerződés értelmében kapott meg.

Nehezebbek és eredménytelenek voltak a Magyarország képviselőivel folytatott tárgyalások. A magyarok olyan követelésekkel álltak elő, amelyeket a románok nem tudtak elfogadni, úgyhogy az álláspontjuk mellett szilárdan kitartó két küldöttség nem tudott megállapodásra jutni és feloszlott. A munka folytatására semmi reményt nem ígérő közleményhez az utolsó pillanatban hozzátettek egy mondatot, amely azt a reményt keltette, hogy a tárgyalásokat majd folytatják – mint írták – Szegeden vagy Budapesten a Margitszigeten.

Közben az emberek izgalomba jöttek mindkét oldalon. Itt egy erdélyiekből álló különbizottság ült össze a külügyminisztériumban, hogy megvizsgálja a lehetséges engedmények részleteit. A románok a lakosságcsere támogatását megfelelő terület átadásával, a magyarok pedig Erdély nagyobb részét akarták megszerezni. Ebben a helyzetben soha nem lehetett volna megállapodásra jutni, tekintettel a két fél lelkiállapotára is, akik évszázadokon keresztül soha nem tudtak békésen együtt élni. Mivel a konfliktus egyre súlyosbodott, és a magyar légierő már többször betört román területre egészen Brassóig nyomulva, a két tengelyhatalom úgy döntött, hogy a feleket Bécsbe hívja, és megvizsgálják, hogy tudnak-e valahogy befolyást gyakorolni és segíteni a megállapodás elérésében. A munka tegnap kezdődött, és én folyamatosan imádkozom, hogy az Úr méltóztasson megáldani a megbeszéléseket, amelyektől – azt hiszem – Románia és Magyarország jövője függ; e két országnak be kellene látnia, hogy meg kell érteniük egymást és békében kell élniük egymással az őket oly közelről fenyegető, óriási veszély árnyékában.

Ez minden, Eminenciás Uram, ahogyan a dolgok augusztus 30-án állnak. Remélem, a helyzet tisztázódik, már csak azért is, mert szeptember 6-án Oradeára¹⁵ kell mennem az új püspök szentelésére.

P. S. – A bécsi találkozó megoldotta a Románia és Magyarország között több mint húsz éve fennálló, súlyos nézetkülönbségeket. Ezek annyira súlyosak és mélyek voltak, hogy a két érdekelt fél – bármennyire is meg volt győződve a rendezés szükségességéről, tekintettel a súlyosabb veszélyekre – nem tudott megegyezni és végre megállapodásra jutni. Úgyhogy felállították a döntőbírósgot, amely véget vetett az ügynek, és reméljük, hogy a két szomszédos nemzet most már békében fog élni egymással, és a kölcsönös barátságban és megértésben ráatalálnak a biztos és jobb jövő titkára.

Nem titkolom Eminenciád előtt, hogy a románok, akik immár ragaszkodnak a Versailles-i szerződés értelmében szerzett nemzeti vagyonhoz, itt könnyeket hullatnak.

Románia nyilván elveszíti ennek a vagyonnak egy jelentős részét, és Oradea Mare, Cluj és más, ugyancsak jelentős nagyvárosok átadása miatt sok szív vérzik. Románia súlyos áldozatot hozott. Reméljük, hogy kárpótolja a megszerzett béke, a területi épségéért és határaiért kezeskedő Németország és Olaszország jegyzékbe foglalt garanciái.

A megállapodás kellő garanciákat tartalmaz a kisebbségek számára és megkönnyíti a javak és a lakosság cseréjét.

Pillanatnyilag nincs más hozzátennivalóm, de amint lehetőségem lesz, összeszedek minden szükséges tudnivalót, hogy tájékoztassam az Apostoli Szentszéket az új helyzetről.

10

[MÁSODIK] BÉCSI DÖNTÉS

Angelo Rotta nuncius 3975/40 [N. Pr. 210] sz. jelentése

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Budapest, 1940. augusztus 31.

SS „AE” ikt. sz.: 7883/40

Tisztázat, gépírás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 638rv-639rv-640

Az Olaszország és Németország külügyminiszterei által Erdély kényes kérdésében tegnap Bécsben hozott ítéletet itt megkönnyebbüléssel fogadták; mert ha a dolgok így mentek volna tovább még egy kis ideig, a háború veszélye egyre fenyegetőbbé vált volna.

A közvélemény izgatott volt határokon innen és túl; a mozgósított, de passzivitásra kényszerített hadsereg önmagában véve súlyos veszélyt jelentett; már volt több határincidens, s ezek könnyen kipattanhatnak azt a bizonyos szikrát, amely berobbantja a puskaport.

Amint utolsó, f. hó 24-i, 3948/40. sz. jelentésemben rámutattam,¹⁶ a súlyos kérdésnek nem látszott más megoldása, mint egy döntőbírósg. Hála Istennek, olyan döntés szüle-

¹⁵ Oradea: Nagyvárad. A jelentés a román nevet használja. Lásd alább: Oradea Mare, Cluj, stb.

¹⁶ Lásd fentebb, 48. l.

tett, amely egyetlen csapással elvágja a gordiuszi csomót – az északi részt Magyarország, a déli részt Románia kapja –, ha a kérdés bonyolultsága miatt ez nem is ideális megoldás, ami valójában lehetetlen, hanem csupán a lehető legmértányosabb.

A győzelem elvileg Magyarországé, amennyiben a területi kérdést alapvetőnek tartották, a lakosságcserét ellenben másodlagosnak és járulékosnak.

A Magyarországhoz visszatért terület kb. 44.000 km² (Erdély területének kb. 42%-a) Szatmárnémeti, Nagyvárad, Kolozsvár és Máramarossziget városaival. Magyarország igényei a területnek kb. kétharmadára terjedtek ki, míg Románia javaslata állítólag az volt, hogy először egy kb. 11.000 km²-nyi határkiigazítás után egy második lépésben lemond 25.000 km²-ről, de akkor Magyarország köteles oda áttelepíteni az összes magyart, akik Erdély maradék részében laknak. A megoldás főleg a székelyeknek nevezett, magyar anyanyelvű, nagy tömböt alkotó népcsoport miatt volt nehéz, amely pont Erdély szívében él. Ahhoz, hogy Magyarországhoz lehessen csatolni őket, szükségképpen népes román csoportnak is mennie kellene velük, mivel a Magyarországnak kijelölt területen az 1930. évi népszámlálás szerint (bár kissé gyanúsak nekem az eredmények, tekintettel az évre, amelyben a népszámlálást tartották) állítólag 1,150.000 magyar, kb. 1,000.000 román, 60.000 német és 180.000 különböző nemzetiségű lakos él.

A döntőbíróóság ítéletét itt jól fogadták, de vannak elégedetlenek is: az utca embere, aki nincs tisztában a probléma és a nehézségek súlyosságával, aki csak leegyszerűsített szempontból nézi a dolgokat, inkább az érzelmek vezérlik és nem az értelem, nincs nagyon megelégedve: amit elérték, az túl kevés. De egy döntőbíróági ítélet, amely a természet szerint mindig kompromisszum az érdekelt felek között, soha nem elégíthet ki mindenkit; ez a dolgok természete. Aki azonban gondolkodik, örül az eredménynek, hogy háborús katasztrófák és azok kiszámíthatatlan következményei nélkül ennyit is el lehetett érni.

Így a trianoni Magyarország területe három lépésben 93.073 km²-ről 161.000 km²-re, a népessége pedig 9,100.886-ról több mint 13,000.000-ra nőtt.

Amikor tegnap gr. Teleki és gr. Csáky visszatért Bécsből, este nagy ünneplésben volt részük, és ujjongó tömeg vonult fel az olasz és a német követség épülete előtt. Az egész várost fellobogózták. Holnap tárgyal a magyar–román vegyes bizottság a döntés végrehajtásáról. Holnapután, szeptember 2-án kezdődik a leszerelés, ami gazdasági szempontból is nagyon hasznos lesz. Szeptember 3-án és 4-én összehívják a képviselőház és a felsőház külügyi bizottságait, 4-én a parlament ünnepi ülést tart, amely bizonyosan nagyszabású hazafias rendezvény is lesz.

A román csapatoknak tizenöt napon belül el kell hagyniuk Erdélynek azt a részét, amely visszatér Magyarországhoz, tehát szeptember 15-re a magyar bevonulás befejezett tény lesz, és reméljük, hogy közben nem lesznek kellemetlen incidensek.

A kibontakozó eseményeket sejtve, már egy ideje kértem Serédi bíboros Őeminenciáját, járjon közben annak érdekében, hogy a megszálló katonai hatóságokat időben utasítsák arra, hogy ne éljenek vissza a hatalommal és ne használják ki az alkalmat a régóta elfojtott gyűlölet vagy harag levezetésére embereken vagy intézményeken, különösen ami az egyházi személyeket illeti, ahogy az néhány esetben előfordult Kárpátalja megszállásakor.

Őeminenciája azt mondta, hogy már beszélt erről a miniszterelnökkel és gr. Csákyval, akik összehívták a katonai hatóságokat és kiadták nekik az utasításokat ebben az értelemben. Egyébként a kormány a lehető legrövidebbre akarja korlátozni a katonai megszállást, hogy mielőbb bevezethesse a polgári közigazgatást. Mindenesetre gondom lesz

rá, amikor kihallgatáson fogad a külügyminiszter – remélem, a következő héten –, hogy szorgalmazzam a dolgot.

Most még korai rámutatni azokra a kérdésekre, amelyek egyházi vonatkozásban kétségtelenül fel fognak merülni a megszállás alá kerülő területek fennhatóságának változása miatt: az egyházmegyék szétszakadnak, esetleges apostoli kormányzóságok visszatérnek az eredeti székekhez, valószínűleg változnak a személyek, akik a politikai múltjuk miatt túlságosan kompromittáltak magukat stb., de erről később, nyugodt légkörben beszélünk, amikor jelentkeznek ezek a problémák és megoldást kívánnak.

Szerencse, hogy a szászok fő csoportja nem tért vissza Magyarországhoz; nagy részük lutheránus, és mivel németek és protestánsok, politikailag a protestantizmust erősítették volna a közéletben. Nem tértek vissza a temesvári egyházmegye nagyrészt sváb és katolikus németjei sem. Van már elég német Magyarországon ahhoz, hogy ne legyen kívánatos a számuk növekedése. Közben Németország nyomása nő és követelései egyre kitartóbbak; a bécsi döntőbírósi ítélet aláírásával egyidejűleg aláírták a Reich¹⁷ és Magyarország egyezményét is a magyarországi németek védelméről, akiknek sok kulturális jogot biztosítottak, iskolákat, újságokat, sportolást, ifjúsági nevelést, valamint közvetlen kapcsolatokat engedélyeztek a magyar Volksbund és a Reich között.

Számos ortodox román is Magyarországhoz kerül, de ennek nem lesz semmilyen politikai hatása, mert viszonylag kevesen vannak és román nemzetiségűek; növekedni fog a keleti rítusú katolikusok száma is, és ez vallási szempontból remélhetőleg inkább előnyös lesz a számukra, mint hátrányos, mert kevésbé fog hatni rájuk a szakadár törekvés, amelyet – el tudom képzelni – Romániában fognak érvényesíteni fölöttük a hatóságok anyagi előnyök ígéretével is.

11

ERDÉLYI ROMÁN SÉRELMEK

Angelo Rotta nuncius 4002/40 [N. Pr. 213] sz. jelentése

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Budapest, 1940. szeptember 7.

SS „AE” ikt. sz.: 8037/40

Tisztázat, gépírás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 522rv-523rv

Ma délelőtt kaptam meg az 56. sz. táviratot azzal a kéréssel, hogy tegyek lépéseket a magyar kormánynál a zaklatásoknak kitett egyesült püspöki kar és papság érdekében; éppen jókor érkezett, mert a nap folyamán kellett megjelennem az általam kért külügyminiszteri kihallgatáson.

Mivel a táviratot f. hó 6-án küldték Rómából, és mivel az első erdélyi területek megszállása csak f. hó 5-én kezdődött, nyilvánvaló – tekintettel a belföldi kommunikáció nehézségeire is –, hogy a püspöki kar és a papság panaszai, azt hiszem, csak a magyarok előrenyomulása közben tőlük elszenvedett zaklatásokra vonatkozhatnak.

17 A Német Birodalom. Az olasz Hitler birodalmát Reich-nek nevezi, a fordítás során megtartottuk ezt a kifejezést. (A szerk.)

Amint már beszámoltam róla 3975/40. sz., 210. ikt. sz. jelentésemben,¹⁸ én már korábban foglalkoztam a dologgal, és Serédi bíboros Őeminenciája ígéretet kapott a miniszterelnöktől ezzel kapcsolatban, aki aztán f. hó 4-én a parlamentben mondott beszédében kifejezetten szólt a megszálló hatóságoknak adott szigorú utasításokról.

Mindenesetre a külügyminiszterrel folytatott beszélgetésben szóba hoztam a témát. Ő megerősítette a dolgot és hozzátette, hogy rádión is az Erdélyben tartózkodó magyarok értésére adták, hogy feltétlenül tartózkodniuk kell minden kifogásolható cselekedettől a román lakossággal szemben, különben katonai bíróság elé kerülnek.

Mint Eminenciád látja, a legszélesebb körű biztosítékokról gondoskodtak; ez azonban, sajnos, semmilyen kellemetlenséget nem fog megakadályozni.

Természetesen, a román lakosságnak is tartózkodnia kell minden ellenséges lépéstől a megszálló hadsereggel szemben, ellenkező esetben nem sok udvariaskodásra számíthatnának.

A kormány határozott kívánsága, amelyet a parlamenttel is közölt, hogy a román kisebbségeket nagyon méltányosan és a teljes egyenlőség alapján kezeljék.

A megszállás eddig említésre méltó incidensek nélkül zajlott. Láttam, hogy Mons. Frențiu román rítusú katolikus püspök nem volt jelen Nagyváradon a kormányzó Őfőméltósága bevonulásakor. Sajnos, túlságosan kompromittálódott, és a magyar kormány nem fogja megtűrni, amint Csáky miniszter mondta nekem. Kár, mert azt hallom, hogy egyébként jó püspök.

12

TÁRGYALÁS A KÜLÜGYMINISZTERREL

Angelo Rotta nuncius 4001/40 [N. Pr. 212] sz. jelentése

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Budapest, 1940. szeptember 7.

SS „AE” ikt. sz.: 8006/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 633rv-634rv-635

Megjelent in: ADSS, Vol. 4. n. 73. pp. 140–142.

Fel kell hívni a nuncius figyelmét arra a tényre, hogy az Apostoli Szentszék nem engedheti meg, hogy a kormányok magukhoz ragadják a püspökök kiiktatásának jogát (udvariásan)

[Tardini kézírása]

Ma kihallgatáson fogadott a magyar külügyminiszter, amit én kértem részben azért, hogy gratuláljak neki Erdély egy részének Magyarországhoz való visszatérése alkalmából, másrészt azért is, hogy néhány hírhez jussak ezzel és több más, általánosabb jellegű témával kapcsolatban is.

Nem annyira a beszélgetést, mint inkább a kapott válaszokat foglalom össze: kissé vegyes, össze nem függő hírekről van szó, amelyek az alkalom szülte kérdéseket érintik.

¹⁸ Lásd az előző dokumentumot.

A két miniszter, Ciano és Ribbentrop* akkor határozták el – mondhatni, nyomban –, hogy egy döntőbírótság fog eljárni, amikor észrevették, hogy lehetetlen megoldást találni közvetlenül a szemben álló felek között, miközben egy háború veszélyei egyre fenyegetőbbé válnak. A döntés új volt a két küldöttség számára, ezért táviratilag azonnal meg kellett szerezniük a szükséges felhatalmazásokat.

Súlyos határc incidensek történtek, és ha a dolgok így mentek volna tovább még egy rövid ideig, a magyar kormány elveszítette volna az ellenőrzést a hadsereg fölött, amely – elszántabban, mint valaha – kész volt átlépni a határokat.

A magyarok valójában nem nagyon voltak megelégedve a döntőbírótság ítéletével. Sem a külügyminiszter, sem a kormányzó Ófőméltósága nem lelkesednek érte: Arad és Gyulafehérvár nem tért vissza, ami nagyon érzékeny veszteség. A magyar közvélemény sem látszik nagyon elégedettnek, legalábbis lelke mélyén. De aki gondolkodik, természetesen tisztában van a döntőbírák rendkívül kényes helyzetével és azzal, hogy a kívánatos állapotot lehetetlen elérni.

4002/40. sz., 213. ikt. sz.,¹⁹ ugyanezen a napon kelt jelentésében már beszámoltam arról, hogyan szándékozik eljárni a magyar kormány a kisebbségekkel és Mons. Freñtiu Óexcellenciája személyével kapcsolatban. Nehézségei lesznek Napholcz SJ atyának, az újonnan megválasztott [értsd: kinevezett - A szerk.] püspöknek, akit a magyar kormány nem fogad el; a római magyar követség valószínűleg már beszélt ott erről.

Eddig a csapatok húsz százalékát leszerelték, 800.000 katona van még fegyverben. A visszavonuló románok mindent elvisznek, amit lehet, a közhivatalokból is: Magyarországnak rögtön két súlyos problémával kell szembenéznie, az egyik a felszabadított lakosság ellátásának biztosítása az első hónapokban, a másik pedig a régi Magyarországgal való összeköttetések megteremtése. E célból azonnal hozzá kell fogni egy 34 km-es vasúti szakasz megépítéséhez Székelyföld és az ország többi részének összekapcsolása érdekében, amely független a Magyarországgal őket összekötő egyetlen vasútvonaltól, amely azonban most román területen halad Gyulafehérváron és Aradon át.

Románia határainak garantálása Németország és Olaszország részéről érinti Románia orosz határait is. Magyarország nem kért semmilyen garanciát, mert azt Oroszország ellenséges lépésnek tarthatta volna. Most négy-öt napja nincsenek már incidensek a román–orosz határon, és kb. három hete az oroszok nem folytatnak már propagandát a magyar Kárpátalján.

Károly* román király lemondását [1940. szeptember 6.] és az azt követő változásokat a román közéletben jól fogadták Magyarországon, mert Károly királyt – az erkölcsi vonatkozásoktól eltekintve is – nagyon elutasították magyarellenes politikája miatt. Másrészt egy új rendszer, ha lesz ereje, szilárd védőbástya lehet az orosz terjeszkedés szemben, és ha jóindulatú, akkor Magyarországgal is kialakíthatja majd a kívánatos jószomszédi viszonyt.

Németország nem gyakorol nyomást Magyarországra, hogy ott is vezessenek be egy totalitárius kormányzási rendszert: a Reich-hel jók a kapcsolatok; de azért Ribbentrop annak idején kifejezte elégedetlenségét amiatt, hogy Magyarország nem engedte át a területén a németeket, hogy hátbatámadják a lengyeleket. Ennek ellenére legutóbb is szívéllyesség jellemezte a személyes kapcsolatokat Ribbentroppal és a Führerrel.

¹⁹ Lap szélén fekete tollal: lásd Romania 192.

Biztos, hogy Magyarországnak is módosítania kell majd a jelenlegi alkotmányát, amely liberális alapokon nyugszik, és 1848-ban született a belga alkotmány mintájára.²⁰ Túl zavaros és nehéz, világosabbá kell majd tenni, és a tekintélyuralom irányába történő átalakításához jobban figyelembe kell majd venni a régi magyar alkotmány alapelveit.

Aggodalomra ad okot, hogy a kormányzó Őfőméltósága már előrehaladott korban van, nagyon nehéz lesz őt pótolni: Magyarországon egy kormányzónak katonának kell lennie, és katonai körökben nincs, aki a helyébe lépjen.

Ez nagyon komoly és rendkívül fontos probléma.

A londoni magyar követtől kapott jelentések szerint az angol kormány állítólag folytatni szándékozik a háborút, esetleg közben Kanadába költözik, ahonnan az Egyesült Államok segítségével megpróbálja majd lezárni Európát.

Spanyolország kérte, hogy Magyarország küldjön neki liztet az éhínség veszélyének elkerülése érdekében. A magyar kormányhoz érkezett jelentések szerint Spanyolországban meglehetősen rossz a hangulat. Az ország nincs abban a helyzetben, hogy háborút indítson Anglia ellen. Csak akkor fog rajtaütni Gibraltáron, ha a dolgok a végsőkéig fájulnak. Három vagy négy hétnél tovább nem tudna katonailag kitartani.

Ezeket a híreket szedtem össze és továbbítom, ha nincs is nagy jelentőségük.

Bizonyos, hogy a totalitárius államok által körülvevett Magyarország politikai helyzete nagyon kényessé válik, mert Németország, ha formálisan nem is rendelkezik felette, közvetve mégis erkölcsi nyomást gyakorol rá, amelyet az országban folytatott nemzetiszocialista propaganda támogat. Magyarország jövője, szerény véleményem szerint, ebből a szempontból nem nagyon rózsás, és veszélyeket, meglepetéseket rejteget.

13a

SERÉDI BÍBOROS FELTERJESZTÉSE ERDÉLYRŐL

Angelo Rotta nuncius 4030/40 (217) sz. jelentése

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Budapest, 1940. szeptember 14.

SS „AE” ikt. sz.: 8475/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 147rv-148rv, 154r²¹

[Tardini kézírásával:] *Alaposan tanulmányozni*

Melléklettel²²

Elküldtem Serédi bíboros Őeminenciájának névnapj jókívánságaimat (ő egész szeptemberben főpásztori vizitáción van),²³ egyúttal jeleztem, hogy szeretnék vele találkozni

20 A jelentés a „costituzione”, alkotmány szót használja. 1848-ban nem készült alkotmány, csak 1949-ben. Ezt megelőzően a corpus iuris-ra értették, hogy alkotmány.

21 A dokumentumot tárgyalta a Konzisztoriális Kongregáció, a Keleti Kongregáció és a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának 1407 sz. 1941. február 6-án tartott közös szessziója, lásd: ASRS AA.EE.SS. Rapporti delle Sessioni 97, Sommario, Gennaio 1941, VII. sz.

22 Lásd a következő dokumentumot.

23 Értsd: látogatja az egyes egyházközösségeket.

a közeljövőben, hogy közösen áttekintsük azokat az elég bonyolult egyházi kérdéseket, amelyek Erdélynek a Magyarországhoz legutóbb visszatért részét érintik. Őeminenciája viszont elküldte nekem a csatolt emlékeztetőt, amelyről készítettem egy másolatot az itteni levéltár számára.

Máris elküldöm Eminenciádnak, mert ez a dokumentum, amely – efelől nincs két-ségem – a magyar kormány elgondolását is tükrözi, segíthet majd tájékozódni ebben a kusza ügyben, annál is inkább, mert Serédi Őeminenciája az emlékeztetőt kísérő levele-ben ezt írja: „ugyanazt javasoltam (vagyis az emlékeztető tartalmát) a magyar királyi kormány-nak is abban a reményben, hogy ilyen módon majd rendezni lehet az első látásra igen nehéz ügyeket”.

Mint Eminenciád majd észlelheti, Serédi bíboros Őeminenciája a magyar gondolkodásmódot visszahangozza, amelynek egyik jele a főkegyúri jog önmagában véve oly kevéssé szimpatikus hangsúlyozása.

Egyelőre nem érdemes az egyes javaslatok lényegére kitérni, csupán néhány megjegyzést bátorkodom tenni.

Ami az Apostoli Szentszék és Románia közötti konkordátum²⁴ érvényességét illeti, nem osztom azt a gondolatot, hogy Románia számára a konkordátum valószínűleg elévült. Ami a Magyarországhoz visszatért területet illeti, megértem Őeminenciája véleményét a konkordátum érvényességének megszűnéséről, annál is inkább, mert a magyarok mindig igazságtalannak tartották az erdélyi régiók elszakítását Magyarországtól, ami miatt a magyar kormány mindig úgy tekintett a román kormányra, mint más házában parancsolgató emberre szokás.

A máramarosi egyházmegye kérdésében, azt hiszem, nem lesz nehéz megállapodni a magyar kormánnyal: azonban minden valószínűség szerint módosítani kell majd a határait, és a neki tulajdonított, nem román rítusú egyházközségeket vissza kell adni a régi munkácsi, illetve hajdúdorogi egyházmegyéknek. Sőt, ezzel kapcsolatban már írt nekem ezeknek az egyházmegyéknek mindkét püspöke, én pedig azt mondtam nekik, hogy írjanak egy-egy *emlékeztetőt* és küldjék el az Apostoli Szentszéknek.

A szatmári és a nagyváradi egyházmegyék önálló és külön életének visszaállítása biztosan meg fog felelni a magyar kormány elgondolásának, mint már utaltam rá korábbi jelentéseimben; és amint már ezt is mondtam, Mons. Napholcz kinevezésének nem lesz jó fogadtatása. Itt elterjedt az a hír, hogy már benyújtotta ott a lemondását. Ebben az esetben a kérdés kétségtelenül meg volna oldva.

Igaz, hogy a magyar kormánynak semmi kifogása nincs az ellen, hogy Mons. Márton gyulaféhvári püspök továbbra is gyakorolja a jurisdikcióját egyházmegyéjének azon a részén, amely most visszatért Magyarországhoz (kb. 100 egyházközség). Csáky külügy-miniszter is mondta ezt nekem a legutóbbi beszélgetésünk alkalmával. A magyar kormány magatartását ebben az ügyben ugyanaz vezérli, mint amit már Csehszlovákiával szemben is követett; mert az Apostoli Szentszék és Csehszlovákia közötti Modus vivendi hatályba lépéséig, vagyis 1937-ig megengedte – legalábbis névlegesen –, hogy Kassa és Rozsnyó

24 A román konkordátumot lásd: „Sollemnis Conventio”, in: Acta Apostolicae Sedis (a továbbiakban: AAS) XXI (1929) május 10. 441–451. és 1929. július 7-én ratifikálták, in: AAS XXI (1929) 452–456. XI. Piusz pápa 1930. június 5-én kelt *Solemnis Conventione* apostoli konstitúciója értelmében hajtották végre: AAS, XXII, 381–386.

püspökei továbbra is gyakorolják a jurisdikciójukat az egyházmegyék Magyarországon maradt részein, amelyeket addig egyszerű általános helynökök vezettek.

De nem hiszem, hogy Romániának ugyanez lehet a véleménye, annál is inkább, mert a III. sz. konkordátumnak van egy záradéka, amely megtiltja a jurisdikció gyakorlását az állam határain kívül és fordítva. Tehát a kölcsönösség, amelyre Serédi bíboros Őemenciája utalt, erősen vitatható lesz.

Most összeszedem azokat az adatokat, amelyek segítenek jobban megvilágítani a dolgok állását egyházi téren az új régiókban.

Az újságok jelentése szerint kb. 640.000 protestáns tér vissza Magyarországra: több mint 500.000 kálvinista, 60.000 unitárius, a többiek lutheránusok.

Magyarország mindig a protestantizmus erős várának tekintette Erdélyt. Most, kb. 60.000 német kivételével, az óriási többség magyar nemzetiségű, ezért ők „hazafiak” néven térnek vissza Magyarországra. Még nem tudom pontosan, hányan vannak a katolikusok; biztosan sokkal többen vannak, de jó részük román katolikus, ami a hazafiasság mérlegén nagyon keveset számít. Ezért lehet attól tartani, hogy a protestánsok jobban érvényesülnek, mint jog szerint megilletné őket, annál is inkább, mert a vezető körökben még mindig, ma is nagy a befolyásuk.

Közben szerencsésen megtörtént a Magyarországhoz Erdélyből visszatért területek elfoglalása, és az újságok beszámolója szerint nagy volt a lelkesedés is a magyar származású lakosság részéről, a román származású állampolgárok pedig tisztelettudóan viselkedtek. Incidensek is előfordultak, a legsúlyosabb Kolozsvárnál, ahol az ún. Maniugárdisták lőttek a katonákra, és négyet közülük súlyosan megsebesítettek. A katonák azonnal reagáltak, és tizenhat gárdistát megöltek.

A magyar sajtó szerint a románok, mielőtt távoztak volna, romboltak és fosztogattak, mindent elvittek, amit lehetett, bűncselekményeket is követtek el magyarok ellen. Holnap, vasárnap a kormányzó Őfőméltósága ünnepélyesen bevonul Kolozsvárra a miniszterek és a két ház tagjainak kíséretében. Ha kedvez az időjárás, nagyszabású rendezvény várható. Most összeült Budapesten egy magyar–román vegyes bizottság, hogy pontosan kitűzze a határokat és tárgyaljon a területi változásokkal kapcsolatos valamennyi gazdasági és pénzügyi természetű kérdésről.

Amennyire meg tudom ítélni, nem úgy tűnik, mintha a légkör túlságosan kedvezne a két ország közötti barátság vágyának.

P. S. Az utolsó pillanatban kapom páter Napholcz S.J. levelét, amelyben teljes megelégedéssel közli, hogy a Szentatya elfogadta a lemondását a püspökségről.

13b

**SERÉDI JUSZTINIÁN BÍBOROS HERCEGPRÍMÁS ESZTERGOMI
ÉRSEK 6324/1940 IKT. SZ. TERVEZETE ERDÉLYRŐL**

Melléklet Angelo Rotta nuncius 4030/40 [217] sz. jelentéséhez

Esztergom, 1940. szeptember 7.

SS „AE” ikt.: 8475/40

Tisztázat, gépírás, aláírt, olasz nyelvű

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 149r-153r²⁵*Visszaküldendő a Rendkívüli Egyházi
Ügyek Szent Kongregációjának
(Melléklet 8475/40. sz.)²⁶***AZ 1940. ÉVI (2.) BÉCSI DÖNTÉS UTÁN MAGYARORSZÁGHOZ
VISSZATÉRT TERÜLETEK EGYHÁZI ÚJRASZERVEZÉSÉNEK
TERVEZETE**

Ezekon a területeken, amíg román fennhatóság alatt voltak, a 1929. július 7-én ratifikált (AAS,²⁷ XXI. 452–456.) román konkordátum volt érvényben (1927. május 10. – AAS, XXI. 441–451.), az egyházkormányzati egységek határait és jogi helyzetét XII. Piusz pápa 1930. június 5-én kelt *Solemni Conventione* apostoli konstitúciója értelmében hajtották végre (AAS, XXII. p. 381–386).

1. A XV. Benedek* által az 1921. november 21-i titkos konzisztóriumon kifejtett elvek szerint (AAS, XIII. 521–524.) az egyik szerződő félnél, vagyis Romániában bekövetkezett lényegbevágó változások miatt nagyon valószínű, hogy a román konkordátum jogi érvényessége egész Romániában, de a Magyarországhoz visszatért területeken biztosan megszűnt.

Azon a titkos konzisztóriumon elhangzott beszédében XV. Benedek valóban ezt mondta:²⁸ „Senki előtt nem ismeretlen, hogy a mostani nagy háború után az újonnan született köztársaságok,²⁹ vagy a régiek, új tartományokat szerezve megnagyobbították területeiket. Nyilvánvaló – hogy e tárgyban másról ne tegyünk említést –, hogy az Apostoli Szent-szék által korábban, ünnepélyes megegyezések keretében, más (országoknak) nyújtott privilégiumokat az új köztársaságok semmiféle jognem vindikálhatják maguknak, hiszen

25 A dokumentumot tárgyalta a Konzisztoriális Kongregáció, a Keleti Kongregáció és a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának 1407 sz. 1941. február 6-án tartott közös szessziója, lásd: ASRS AA.EE.SS. Rapporti delle Sessioni 97, Sommario, Gennaio 1941, VIII. sz.

26 Bélyegző az eredetin. – Visszaküldve: lásd Giuseppe Cesarini asszessor 1940. október 5-én kelt Pro Ecclesia Orientali 505/40. sz. levelét Tardinihoz, SS „AE” ikt.: 8793/40. Lásd: ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, f. 156r.

27 Acta Apostolicae Sedis, az Apostoli Szent-szék hivatalos közlönye. Lásd: https://www.vatican.va/archive/aas/index_ge.htm

28 Latin nyelvű idézet. Fordításunk inkább értelmezés. [A szerk.]

29 Országok, de az itt hivatkozott megegyezések (konkordátumok) általában császárságokkal (imperium), ill. királyságokkal (regnum) kötettek, az új államok pedig köztársaságok (res publica). Így a szóhasználatban is tudatosan elhatárolja magát az előző konkordátumoktól.

a más felek között történt dolgokra [értsd: megegyezésekre] egyéb felek, saját előnyükre, nem hivatkozhatnak. Miután e nagy felfordulás után több ország³⁰ teljes mértékben újonnan keletkezett, most, ahogy a dolgok állnak, nem lehet erkölcsi személynek tekinteni, mint mondják, amellyel az Apostoli Szentszék egykor egyezséget kötött. A dolog természetéből tehát az következik, hogy az Apostoli Szentszék és ezen országok közötti szerződések és megegyezések³¹ teljes mértékben erejüket veszítik. Ha tehát az említett országok vagy köztársaságok³² vezetői, az Egyházzal olyan egyezséget akarnak kötni, amely a megváltozott időknél jobban megfelel, tudják meg, hogy az Apostoli Szentszék – hacsak nincs másfajta akadály – nem utasítja vissza, hogy a kérdésben velük tárgyaljon.”³³

2. Mivel tehát a román konkordátum nem marad érvényben Magyarországon,³⁴ egy szentszéki okirattal mindenekelőtt meg kell szüntetni a szatmári és a nagyváradi egyházmegyék *aeque principale* egységét, jogilag elválasztva őket egymástól. [Megjegyzés az eredetiben:] Ugyanazzal az okirattal vissza kell majd csatolni ezekhez az egyházmegyékhez a régi területeiket, amelyek most Magyarországon a szatmári, ill. a nagyváradi apostoli kormányzóságokat alkotják, és amelyeket a román konkordátum osztott fel.

3. A bizánci rítusú új máramarosi egyházmegye, amelyet a román kormányzat alatt hoztak létre a fogarasi és gyulafehérvári, nagyváradi, kolozsvár-szamosújvári,³⁵ hajdúdorogi, munkácsi és stanislawóvi³⁶ egyházmegyéktől elválasztott plébániákból (lásd XI. Piusz,* *Solemni Conventione* konst., 1930. június 5., AAS, XXII. 381–386.), néhány módosítással *maradhat majd úgy, ahogy van, a királyi kormány azonban nem mond le a főkegyúrnak arról az őt megillető jogáról*, hogy jóváhagyja vagy elutasítsa új egyházmegyék létrehozását.

Nagyon jó lenne azonban visszaadni az ehhez az új egyházmegyéhez tartozó görög-rutén rítusú egyházközségeket a hajdúdorogi és a munkácsi egyházmegyéknek, mivel a máramarosi püspöknek egy görög-rutén rítusú általános helynököt kellett biztosítania a számukra.

4. A többi, latin és bizánci rítusú egyházmegye maradhatna úgy, ahogy van.

5. Mivel azonban mind a latin, mind a bizánci rítusú egyházmegyék közül többet szelnek az új politikai határok, én a kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter Öexcellenciáján keresztül azt javasoltam a m. kir. kormánynak, ne akadályozza, hogy a Magyarország határain kívül élő ordináriusok élhessenek egyházi jurisdikciójukkal és kormányozhassák egyházmegyéiknek a Magyarországhoz visszatért részeit is. Így Mons. Márton mint Gyulafehérvár (latin rítusú) püspöke már kinevezett egy általános helynököt Kolozsvárra, és mint apostoli kormányzó kinevezett egyet-egyet Szatmárba, ill. Nagyváradra. Meg kell azonban jegyezni, hogy a m. kir. kormány kölcsönösséget kér, vagyis azt, hogy a latin

30 „Civitas.” Szó szerint: (szabad királyi) város.

31 „Pacta et conventa”.

32 „Rebuspublicis vel Civitatibus”.

33 „non recusaturam quominus ea de re cum ipsis agat, ut cum aliquot iam agere instituit.”

34 Az Apostoli Szentszék 1940 után is érvényesnek tekintette a Romániával kötött konkordátumot, amelyet 1948. július 17-én a román állam egyoldalúan felmondott, és 1950-ben a diplomáciai kapcsolatok is megszakadtak a Vatikán és Románia között.

35 Az 1930. június 5-én kelt apostoli konstitúcióval Róma a Szamosújvár székhelyet áthelyezte Kolozsvár városába.

36 1962 óta Ivano-Frankivszk.

és a bizánci rítusú magyar ordináriusok is kormányozhassák általános helynökök révén egyházmegyéiknek a Romániában maradt részeit.

6. A Magyarországhoz visszatért egyházmegyék újrendezése során *ki kell majd vonni őket a román metropoliták jurisdikciója alól és a magyar érsekek joghatósága alá helyezni.* [Megjegyzés az eredetiben:] Vagyis Szatmárt Egerhez, Nagyváradot Kalocsához, a keleti rítusú egyházmegyéket Esztergomhoz rendelni.

7. *A Magyarországhoz visszatért egyházmegyék püspökeinek kinevezése ugyanúgy fog történni, ahogy a magyar püspökök kinevezése eddig, a mai napig is történt, mindaddig, amíg a főkegyúr nem élhet a jogaival. Mivel Mons. Napholcz Pál, Szatmár és Nagyvárad választott püspöke nem vette birtokába az eddig aeque principaliter³⁷ egyesített egyházmegyéket, sőt, föl sem szenteltette magát, a személyét illetően jó lenne megkérdezni a m. kir. kormányt is, hogy igaz-e hír, miszerint Mons. Napholcz lemondott.*

8. *A latin rítusú szatmári és nagyváradai egyházmegyéeknek, valamint a káptalanoknak Magyarországon maradt vagy visszatért javait vissza kell adni a leendő püspököknek, ill. a még meglévő káptalanoknak. A Magyarországhoz visszatért többi egyházmegye javait ugyanúgy át kell majd adni nekik. Ugyanezt kell mondani ezeknek az egyházmegyéeknek a káptalanjaira is. Ezek a javak azonban nagyon szerények lesznek, mivel a kormány, amikor nevetséges áron „kisajátította” őket, az ellenértéküket értékpapírokban fizette ki, amelyekből az ún. „szent vagyont” képezte. Most a m. kir. kormány dolga lesz kérni, hogy Románia fizesse ki a „kisajátított” egyházi javak tényleges árát, vagy, ha ez nem lenne lehetséges, kérje legalább az említett értékpapírok ellenértékét. Az árat mindkét esetben vissza kell adni az egyházi intézményeknek a „kisajátított” javaik arányában. Ha a Magyarországhoz visszatért egyházi intézmények kongrua hiányában a fenti visszaszolgáltatás ellenére sem tudnák kifejtteni a tevékenységüket, vagy csak nehezen, a kérdést egy Magyarország és az Apostoli Szentszék közötti megállapodásban kell majd rendezni, mivel az, amire ebben a tekintetben Románia szerződött a konkordátumban, a m. kir. kormányt nem köt[elez]heti. Közben Magyarország majd igyekszik szerény támogatást nyújtani a fenti intézményeknek.*

A fent mondottakból következik, hogy a *vezetői tanácsnak* (amelynek tagjai Mons. Glattfelder,* Madarász* és Lindenberger*), amely eddig kezelte a szatmári és a nagyváradai latin rítusú egyházmegyék Magyarországon maradt javait, amint a szatmári káptalan javait is, *azonnal vissza kell majd adnia az utóbbiakat, jövedelmeikkel együtt, a szatmári káptalannak; a többit pedig,* mivel Mons. Fiedler* Öexcellenciája lemondásával a latin rítusú szatmári és nagyváradai egyházmegyék székei megüresedtek, a kegyúri jog szabályai szerint *a megüresedett szék köteles visszaadni a kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter;* a főkegyúr örökös megbízottja által kinevezett bizottságnak, amely aztán a javakat kezelni fogja, amíg a következő püspökök nem veszik birtokba őket. Amíg a szék nincs betöltve, a javak jövedelmei a Vallásalapba kerülnek. Az eddig szerzett jövedelmekből ki kell majd fizetni az adósságokat; a maradékot lehet felhasználni a szatmári és a nagyváradai püspökségek ellátása szempontjából hasznos beruházásokra az egyházmegyék jövedelmeivel arányosan.

37 Aequae principaliter: egyformán fontos. Latin egyházi jogi szakszó, amelyet két egyházmegye egyesítése esetén használnak, azt fejezve ki, hogy mindkét egyházmegye egymással egyenlő jogállású. 1930-ban (hogy gyengítse a latin szertartású egyházat) a bukaresti kormány javaslatára az Apostoli Szentszék engedett és egyesítette a szatmári és nagyváradai egyházmegyéket.

Ezt gondolom a Romániából Magyarországhoz visszatért részek egyházi ügyeinek újrendezéséről. Amit pedig javasoltam a m. kir. kormánynak, szeretném ugyanúgy javasolni az Apostoli Szentszékeknek is.

Esztergom, 1940. szeptember 7.

Serédi Jusztinián bíboros [sk.]
Magyarország hercegprímása,
esztergomi érsek

14

FÖLDRAJZI TÉRKÉP ÉS STATISZTIKA MEGKÜLDÉSE

Angelo Rotta nuncius 4050/40 (210) sz. jelentése

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Budapest, 1940. szeptember 20.

SS „AE” ikt. sz.: 8795/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 165rv, 167r

Egy melléklettel³⁸

Eminenciád f. hó 10-én kelt, 7883/40³⁹ sz. nagyra becsült utasításában foglalt kívánóságának megfelelően csatolok egy kis földrajzi térképet Magyarországról a mai állapotok szerint, a legutóbbi annexiók után.

A térkép alkalmi jellegű, mert még nem jelent meg a hivatalos és végleges térkép, ugyanis részleteiben még nem rögzítették a határokat, amelyeknek a vonalát most alakítja ki a Budapesten összeült különbizottság.

Megbízható forrásból szereztem egy statisztikát – mellékelem ezt is – azoknak a megosztásáról, akik a Magyarországhoz visszatért területek különböző vallási felekezeteihez tartoznak.

Az adatok az 1910. és 1930. évi népszámlálásokra vonatkoznak.

	1910. év	1930. év
Összlakosság	2,181.817	2,391.090
Latin katolikusok	421.915	420.711
Keleti katolikusok	825.224	933.745
Görög-ortodoxok	210.114	284.064
Kálvinisták	500.870	503.827
Lutheránusok	46.092	42.581
Unitáriusok	41.653	40.498
Zsidók	134.254	148.178

38 A melléklet a fent említett földrajzi térkép: Magyarország politikai térképe az 1940. augusztus 30-i bécsi döntés előtt és után érvényes határokkal. Lásd: ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 166r.

39 Tollal írt megjegyzés: „(Románia 142)”, vagyis a fent említett utasítás itt található: ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Romania 142A.

Úgy tartják, hogy a lakosság természetes növekedése folytán 1940-ben a keleti rítusú katolikusok száma több mint 1.000.000, az ortodoxoké meghaladja a 300 ezret, a protestánsok összesen kb. 630 ezren és a latin rítusú katolikusok kb. 450 ezren vannak.

A statisztika azt bizonyítja, hogy a protestantizmus, amelyhez óriási többségben magyarok tartoznak, tényleg dicsekedhet azzal, hogy – mint legutóbbi jelentésemben már mondtam – Erdélyt a saját „erős várának” tartja.

Így több mint 1,000.000 keleti rítusú katolikus kerül Magyarországra, és valamivel több mint 400.000 marad Romániában.

Ez a jelentős számbeli csökkenés, nyilván, nem könnyíti meg az életüket és fejlődésüket Romániában, mert, sajnos, egy gyenge kisebbséggé zsugorodnak a különváltak tömegéhez képest, amely könnyebben tudja majd beolvasztani őket.

P. S. Ennek a jelentésnek egy másolatát ugyanaznap elküldöm a Keleti Kongregáció bíboros prefektusa⁴⁰ Őminenciájának.

15a

HÍREK ERDÉLYBŐL

Giuseppe Cesarininek,* a Keleti Kongregáció Asszessorának 505/40 sz. átírata

Mons. Domenico Tardinihoz

Vatikán, 1940. szeptember 21.

SS „AE” ikt.: 8098/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, f. 158r

Mons. Barbeta kezdje tanulmányozni, megvizsgálni, hogy javaslatot tudjon tenni⁴¹*

Mons. Cassulo Őexcellenciája, romániai apostoli nuncius kérésére sietek elküldeni Excellenciádnak Mons. Nicolescu Blaj-i⁴² román metropolita levelének és Mons. Frențiu nagyváradi püspök levelének egy-egy másolatát.

Amint visszatér a Szent Kongregáció eminenciás bíboros titkára, aki pár napig távol van, gondom lesz rá, hogy elküldjem neki néhány másik dokumentum másolatát, amelyeket Mons. Cassulo küldött a román egyházon⁴³ belül a bécsi döntés után kialakult helyzetről. Ezek a dokumentumok érdekelhetik a Szent Kongregációt bizonyos intézkedésekre nézve, amelyeket esetleg hoznia kell a részben vagy egészben a Magyar Királysághoz került román egyházmegyéik érdekeinek védelmében.

(két levél másolatával)

40 Sic! - A nuncius irodájának tévedése? Ez időtájt a Keleti Kongregációnak bíboros titkára volt (Eugène Tisserant), a prefektus maga a pápa.

41 Mons. Tardini 1940. szeptember 21-én tollal írt megjegyzése a lap alján

42 Blaj = Balázsfalva. A továbbiakban Blaj-nak írjuk.

43 Értsd itt és a továbbiakban: román nyelvű görög katolikus.

15b

**ALEXANDRU NICOLESCU BLAJ-I ROMÁN GÖRÖG KATOLIKUS
METROPOLITA 6367/40 SZ. LEVELE MONS. ANDREA CASSULO
BUKARESTI NUNCIUSHOZ**

Melléklet Giuseppe Cesarininek, a Keleti Kongregáció Asszessorának
Mons. Domenico Tardinihoz intézett 505/40 sz. átiratához
H. n. 1940. szeptember 19.
SS „AE” ikt.: 8098/40
Géppel írt másolat
ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 159rv

ÉRKEZETT: 1940. szeptember 19.

Államtitkárságnak

Kérem visszajuttatni a dokumentumot az Államtitkárságnak.

*Cassulo*⁴⁴

Miután helyrehozták a metropolitai székhelyet vagy házat, amelyet tíz évre bérbé adott nekünk a bukaresti városi tanács, most október elején Mons. Aftenie-nek* be kell rendezkednie a házban. Akkorra már a Blaj-i érseki szemináriumban lesz Mons. Cristea,* aki a szeminárium vezetését vállalta. Addig is kérem Excellenciádat, külön is szíveskedjen tájékoztatni Eugène Tisserant bíboros Őeminenciáját arról, hogy én képtelen vagyok eltartani Mons. Aftenie-t Bukarestben csupán a saját forrásaimból. Mint tudhatja, a törvényhozó testületeket már feloszlatták, és még nem lehet tudni, mit szándékozik tenni Antonescu tábornok. Elég annyit mondani, hogy nincs már képviselői tiszteletdíjam, miáltal tekintélyes összeget veszítettem. Elvették tőlünk az államvasutakra érvényes ingyenjegyet is. Ez újabb jelentős veszteség. A koronatanács is feloszlott, amit előre lehetett látni; tehát nem számíthatok tiszteletdíjra, amely önmagában megoldotta volna az összes pénzügyi nehézséget. De hasztalan visszasírni a múltat, amely nem tér már vissza. Egyébként a tanácsosi méltósággal eddig csak kiadásaim voltak, nem is kevés, anélkül hogy valakinek eszébe jutott volna megtéríteni, és az új rendszerben nekem sem jut eszembe kérni. Nekem gondoskodnom kell majd az új bukaresti székhellyel járó adók befizetéséről a városnak és az államnak, ami nyilván nagyon súlyos teher. És teher van bőven, ha arra gondolunk, hogy a fenti székhelyért még 81.000 lej adósság nyomja a vállalat, amelyet a metropoliai alapunkba kell befizetnem, mivel a pénzt a Blaj-i káptalani központunktól kértem kölcsön. Mindehhez tegye hozzá, hogy a bútorokat nekem kell majd megvennem, és nem tudom, hogyan, mert három püspöktársam egyházmegyéje részben vagy csaknem egészben magyar területen van, és mindent meg kell tenniük, az összes forrásaikat felhasználva, hogy anyagi segítséggel megmentsék a végzetes határon túl fekvő egyházközségeiket. Hogyan álljam én egyedül mindezeket a kiadásokat, amikor folyamatosan ostromolnak a mi román területünkön maradt egyházközségek is, nem is szólva a menekültekről, akik elárasztják a főegyházmegyénket? Kérem, említse meg Tisserant Őeminenciájának, hogy én bőségesen⁴⁵ eleget tettem kötelességemnek, amikor

44 Bélyegző, majd kék ceruzás megjegyzés, utána Mons. Cassulo bukaresti nuncius megjegyzése.

45 Az olaszban latinul: *in abundantiam*.

a sajátomból 480.000 lejt költöttem arra a nyavalyás székhelyre, holott azt az összeget a Blaj-i székesegyházamra szántam. Csak azért fordítottam a házra, hogy engedelmessékedjek Rómának, nehogy azt mondják, hogy ellenkezem Róma akaratával, amint Őeminenciája majdnem ezt írta egy nekem írt magánlevelében. Könnyű parancsolni, de nehéz előteremteni az anyagi eszközöket, amelyek nem mindig vannak a mi kezünkben. Tehát hosszú leveletem azzal a kéréssel fejezném be, hogy Eminenciád legyen szíves kiutalni a Hitterjesztés alapjából egy bizonyos összeget részben a ház éves költségeire, részben Mons. Aftenie tiszteletdíjára, legalább addig, amíg magam nem tudom előteremteni, és a jelenlegi zavaros helyzet ki nem tisztul pénzügyi szempontból is, Isten segítségével. A mostani körülmények között az égvilágon semmi reményem nincs arra, hogy a kormány gondoskodhatna Mons. Aftenie eltartásáról. Ezért, ahogy a Hitterjesztés alapjából adtak bizonyos éves összegeket Mons. Cisarnak* és Robunak,* Mons. Aftenie-nek is kell adni, ha azt akarják, hogy Mons. Aftenie tényleg működhessen és elvégezhesse a munkáját a régi román királyságban a lelkek épülésére.

Talán most aktuális lenne Excellenciád gondolata, hogy Őeminenciája adjon nekünk egy csekket, mondjuk, ezer dollárról, hogy a lehető legjobban bebútorozhassuk a házunkat és gondoskodjunk egyéb fontos szükségletekről. Nem tudom, hogy a végén nem jut-e eszébe valamelyik buzgó ortodoxnak, hogy a ház tíz éves bérletéért felbonttassa a város szerződését a Blaj-i metropóliával. Mivel Dombrowski polgármester már nincs, sose lehet tudni, nem történhet-e meg.

15c

VALERIO TRAIAN FRENȚIU NAGYVÁRADI ROMÁN PÜSPÖK 2851/40 SZ. LEVELE ANDREA CASSULO BUKARESTI NUNCIUSHOZ

Melléklet Giuseppe Cesarininek, a Keleti Kongregáció Asszessorának

Mons. Domenico Tardinihoz intézett 505/40 sz. átiratához

Nagyvárad, s. d.

SS „AE” ikt.: 8098/40

Géppel írt másolat

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 160rv

*Sommario III.*⁴⁶

Mons. Valerio Frențiu Őexcellenciájának levele Mons. Cassulo romániai apostoli nunciushoz a nagyváradai püspöki székhelyéről való távozásával kapcsolatban

Mivel az Úr megengedte, hogy a nagyváradai egyházmegye a f. év augusztus 30-i bécsi döntést követően felosztva maradjon, sietünk beszámolni Excellenciádnak az új helyzetről, már ami ránk vonatkozik, és tudomására hozni azokat a rendelkezéseket, amelyeket székeskáptalanunk egyetértésével hoztunk szeptember 2-án az egyházmegye két

⁴⁶ A dokumentumot tárgyalta a Konzisztoriális Kongregáció, a Keleti Kongregáció és a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának 1407 sz. 1941. február 6-án tartott közös szessziója, lásd: ASRS AA.EE.SS. Rapporti delle Sessioni 97, Sommario, Gennaio 1941, III. sz.

részének ideiglenes kormányzása érdekében. A döntőbírótság által elrendelt határ alapján, bár a vonala még nincs véglegesen kijelölve, úgy gondoljuk, hogy egyházmegyénknek kb. 180 egyházközséget választja le a Román Királyságról, és csaknem 30 egyházközség marad nekünk román területen, amelyek a legszegényebbek is. Tekintettel arra, hogy a kolozsvár-szamosújvári egyházmegyéből itt marad az Erdélyi-középhegység, az ő és a mi egyházközségeinkből létre lehetne hozni egy missziós egyházmegyét Beiuș⁴⁷ székhellyel, amely nemcsak régi kulturális központ és rendelkezik már egy püspöki rezidenciával, hanem földrajzilag a régióhoz is tartozik.

Az Apostoli Szentszék újabb rendelkezéséig Magyarországon hagytuk Mons. Ioan Suciú Őexcellenciáját, a segédpüspökünket, hogy kormányozza az ott maradt 180 egyházközséget, amelyek lelkileg és anyagilag jól vannak ellátva. Az egyházmegye Romániában maradt részét, amely 200 ortodox egyházközség között szétszórta, 30 szegény egyházközségből áll, mi kormányozzuk Beiușból. Ebből a központból nem lesz nehéz kapcsolatot tartanunk Eminenciáddal és a mi román kir. kormányunkkal. Néha Nagyváradon járva, a magyar kormánnyal is felvehetjük a kapcsolatot. A konkordátum III. cikkelye szerint nem volna szabad a Romániában maradt egyházközségeket kormányoznunk, mivel a püspökségünk székhelye kívül esik a román határon; ezért kérjük Eminenciádat, hogy a konkordátum II. és XXII. cikkelyei alapján szíveskedjen megállapodni a román kir. kormánnyal abban, hogy amíg nem jelölik ki a román egyházmegyék új határait, addig a konkordátum III. cikkelyének alkalmazását felfüggesztik. Azt is kérjük, hogy Eminenciád legyen szíves értesíteni bennünket az eredményről.

16a

ROMÁN EGYESÜLT EGYHÁZ

Andrea Cassulo nuncius 6406/40 sz. jelentése

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Bukarest, 1940. szeptember 24.

SS „AE” ikt. sz.: 8531/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 508rv

Folytatva és megerősítve, amit már elmondtam előző jelentéseimben, jónak látom Eminenciádnak adni Mons. Nicolescu balázsfalvi érsek metropolita mellékelt levelét, amelyhez csatolta egy szemtanú jelentését a Marosvásárhelyen és környékén történt súlyos eseményekről.

Mélységesen elszomorító eseményekről van szó, és attól tartok, súlyosbíthatják és komplikálhatják a régió politikai és vallási helyzetét.

En nem értem, hogyhogy a hatóságok nem akadályozták meg ilyen súlyos incidenseket? Azt hiszem, a katonaságnak meg kellett volna akadályoznia ezeket, ha azt nem is, hogy a nép kifejezze a lelkesedését. Amíg az érdekelt kormányok közös megegyezéssel, széles látókörrel és elvi alapokon nem szüntetik meg ennek az immár sok évszázad óta

47 Beiuș: magyarul Belényes. A továbbiakban a Beiușt használjuk.

tartó etnikai viszálykodásnak az okát, addig Erdélyben soha nem lesz nyugalom, és fennáll a veszély, hogy a nyugtalanság tovább terjed.

Néhány napja itt járt nálam a magyar követ,⁴⁸ a derék ember azt szeretne volna elhitetni velem, hogy ott teljes a nyugalom, és hogy a kormánya állítólag a legnagyobb könnyítéseket biztosította a román katolikusoknak. Sajnos, látom, hogy nem így van. Szerettem volna elmenni hozzá, sürgetni, hogy az ottani népeknek kölcsönös tiszteletet kell tanúsítaniuk, de aztán, jobban meggondolva, letettem erről, részben azért, mert az ő közbenjárásának nem volna hatása, részben mert jobbnak láttam, ha közvetlenül nem avatkozom bele ilyen problémákba felhatalmazás nélkül.

Ezért Eminenciádnak számolok be a dolgok állásáról, hogy amennyiben szükségesnek tartja, szíveskedjen a magyar kormány értésére adni, hogy nem áll érdekében hagyni a románok ilyen bántalmazását. Megértem, hogy a nemzeti érzés mindkét fél esetében vezethet bizonyos kellemetlenségekhez, de a hatóságnak, szerintem, nem szabad megengednie, hogy ez bizonyos túlzásokhoz vezessen, amelyek a barbárságra jellemzőek.

16b

ALEXANDRU NICOLESCU, A ROMÁN EGYESÜLT EGYHÁZ METROPOLITÁJÁNAK 24/40 SZ. LEVELE ANDREA CASSULO NUNCIUSHOZ

Nunciatúrai iktatószám: 6405/40 sz.

Balázsfalva, 1940. szeptember

SS „AE” ikt. sz.: 8567/40

Másolat, gépelt

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, f. 511

Excellenciás Uram,

hiteles másolatban elküldöm Önnek a Târgu Mureș-i városháza (könyvelő) alkalmazottjának jelentését, amelyet az Alba Iulia-i közvetlen felettesének írt a Târgu Mureș-i helyzetről.

Úgy vélem, el kell küldenem egy szemtanú megállapításait a Târgu Mureș-i románjaink szomorú körülményeiről, mert Excellenciád ismeri ezt a várost, és tudja, hogy ott a mi statisztikáink szerint 7.000 hívő van, az ottani latin rítusú testvérek Önnek bemutatott statisztikái szerint pedig 5.000.

Ebből a jelentésből látni fogja, hogyan bánnak velünk a magyarok, akiket kulturált népnek hívnak, és látni fogja mindenekelőtt azt, hogy Iaros⁴⁹ esperesplébános erővel elfoglalta az ottani székesegyházunkat, és liturgiát mutat be, mintha már az övé volna a templom. A mi esperesünknek, Iosif Popnak, aki nagyon korrekt, igazán apostoli szellemű ember, a magyar rablók bandái elől Penticuba (Szászpéntek) kellett menekülnie, a sógorához, amíg nem csillapodik le a magyar bandák dühe. Ez egy plébánia, amely magyar területen van, egy Reghinul Săsesc (Szászrégen) környéki kisváros, Teaca (Teke) mellett. A másik plébánosunkat, a szintén Târgu Mureș-i Dredetjanut börtönbe csukták anélkül,

48 Bárdossy László.

49 Jaross Béla.

hogy bármit elkövetett volna. Így a lakosság, vagyis az (egyesült román) görögkatolikus hívek minden lelki ellátást nélkülöznek. Ezeket a dolgokat más megbízható forrásokból tudom, az itteni jelentéstől függetlenül.

Ha Excellenciád úgy gondolja, hogy tehet és kell tennie valamit ezeknek a híveinknek az érdekében, könyörgöm, tegye meg. Ha nem tudna tenni semmit, mondja meg nyíltan, és igyekszem majd más módon megmenteni őket, hogy Excellenciádat megkíméljem esetleges bajoktól és kockázatoktól.

Szent imáiba ajánlva magamat, maradok hűséges szolgája

+ Alexandru Nicolescu [aláírás hiányzik]
Alba Iulia érsek metropolitája

P. S. Az olasz–német vegyes bizottság már megállapította a magyarok szörnyű túlkapását. Bukaresti rádiónk is közölte, hogy égnek a román falvak Târgu Mureș és Cluj között. A vasárnapi és a hétfői lapok (Curentul, Universul) is részletesen beszámolnak az összes atrocitásról.

Valóban tanulságosak.

Uő.

17

VALERIU POP EXCELLENCIÁJÁNAK, A ROMÁN DELEGÁCIÓ VEZETŐJÉNEK LÁTOGATÁSA

Angelo Rotta 4087/40 [216] sz. jelentése

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Budapest, 1940. szeptember 28.

SS „AE” ikt.: 8797/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 238rv-239r

Olvasta a Szentatya 1940. X. 4-én

Tegnap meglátogatott Valeriu Pop Őexcellenciája, a román bizottság vezetője, aki Budapesten van, hogy a magyar különbizottsággal közösen döntsenek az összes politikai, gazdasági és kulturális természetű kérdésben, amelyek Észak-Erdélynek Magyarországhoz való visszatérésével függenek össze.

Mint Eminenciád tudja, ő katolikus, és Rómában ismerik, mert néhány éve járt ott mint a román kormány megbízottja a Katolikus Státus kérdésének rendezése végett.

Egyebek között elmondta, hogy a román katolikus egyház helyzetének kérdésében vita van a két bizottság között; nem abban az értelemben persze, hogy ezeket az Apostoli Szentszék meghallgatása nélkül akarnák eldönteni, hanem csak annyiban, amennyiben egy olyan rendezési tervet szándékoznak készíteni, amellyel mindkét ország elégedett, a kölcsönösség elve alapján, de amelyet, természetesen, be kell majd mutatni az Apostoli Szentszéknek, mert csak az mondhatja ki az utolsó szót.

Mivel meglehetősen bonyolult kérdésekről van szó, amelyekben a két ország érdekelt, azt hiszem, ha sikerül majd egy mindkét bizottság által elfogadott tervet összeállítani, amely az Apostoli Szentszéknek is megfelelne, lehetővé válna az eléggé szövevényes probléma gyors megoldása. Így az Apostoli Szentszék sem kerülne abba a kényes helyzetbe, hogy a két érdekelt ország által javasolt, különböző tervekkel kelljen szembesülnie, ami aztán azal a veszéllyel jár, hogy valamelyik kormány szükségképpen elégedetlen marad, vagy pedig sokáig kell foglalkozni az ügyvel, mire megszületik egy kompromisszumos megoldás.

Azt mondta, hogy bizalmasan tájékoztatni fog a tárgyalások menetéről: amikor az megtörténik, feltétlenül beszámolok róla Eminenciádnak.

A tárgyalások, véleménye szerint, több időt vesznek igénybe: most úgy tűnik, jól indulnak, és a jó szándék nem hiányzik egyik fél részéről sem, hogy a lehető leggyorsabban megoldást találjanak. Annak érdekében, hogy könnyebb is legyen megegyezésre jutni, ami csak nyugodt légkörben lehetséges, mondta, tegnapelőtt estétől a két ország sajtójában és rádiójában leállította azoknak a vitáknak és kölcsönös vádakkal a terjesztését, amelyek a magyar megszállás során állítólag elkövetett, igaz vagy feltételezett kegyetlenkedésekről szólnak.

Reméljük, hogy így is lesz, mert a légkör kezdett egyre jobban elmérgesedni Oroszország nagy öröme, amely mindig kész a zavarosban halászni. Éppen Pop Úr mondta, hogy Németország és Olaszország sokra tartja a Magyarország és Románia közötti békét és egyetértést, a két ország megerősödését, pontosan azért, hogy szilárd gátat képezzenek Oroszország előtt.⁵⁰

Ennyit láttam jónak Eminenciád tudomására hozni tájékoztatásul.

18a

HÍREK ÉS STATISZTIKA ERDÉLYBŐL

Angelo Rotta nuncius 4094/40 (217) sz. jelentése

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Budapest, 1940. szeptember 28.

SS „AE” ikt.: 8919/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 226rv-227rv⁵¹

(Melléklettel)⁵²

Azt hiszem, hasznos lesz egy pár statisztikai adatot közölnöm, amelyek részletesebben a csatolt mellékletben láthatók, és hozzátennem néhány értesülést a Magyarország által elfoglalt, új erdélyi területekkel kapcsolatban. A statisztika és az értesülések nem a kormánytól származnak, hanem magánjellegű, de elég tekintélyes forrásokból.

Eddig nem volt alkalmam hosszabban beszélgetni egyik kormánytaggal sem az Erdély elfoglalt [része] vallási újjászervezését érintő témákról. Hogyha valamiképpen meg-

⁵⁰ Az „Oroszország” szó kék ceruzával alá van húzva. Ugyanazzal a kék ceruzával megjegyzés a lap szélén: „cédula”.

⁵¹ A levéltáros előbb Romania 142-be tette, majd áthelyezték Ungheria 92A-ba.

⁵² Lásd a következő dokumentumot.

kérdéznék a véleményemet, azt az óvatos tartózkodást fogom tanúsítani, természetesen – amint az kötelességem –, amelyre Eminenciád utalt f. hó 17-én kelt, 8037/40. sz., nagyra becsült utasításában.⁵³

Most, valójában kissé ömlesztve, személyekről és dolgokról közlök néhány értesülést, amelyek azonban segítenek teljesebb képet alkotni a vitában biztosan felmerülő ügyek állásáról.

Mons. FRENȚIU Őexcellenciája, román rítusú nagyváradi püspök. Augusztus végén elhagyta a nagyváradi püspöki székhelyet, és a Romániában maradt kisvárosban, Beiuşban telepedett le. Ezzel tovább rontotta helyzetét a magyar kormány szemében, amelynél nem áll szent hírében, mert állítólag túlságosan belekeveredett a magyarelles politikába, annyira, hogy néhány hónappal ezelőtt állítólag aláírt egy irredentista jellegű kiáltványt. Úgy mondom el, ahogy másoktól hallottam.⁵⁴

Mons. SUCIU Őexcellenciája, a segédpüspöke – aszerint, amit nekem mondtak – szintén aláírta azt a kiáltványt. Az sem válik előnyére, hogy nem tud magyarul. Most az egyházmegye Magyarországhoz visszatért részét kormányozza mint általános helynök. Abban, amit nekem írt, hódolatát fejezi ki, és semmi nem utal arra, hogy aggódna a kormány róla alkotott véleménye miatt.

Mons. FIEDLER Őexcellenciája Nagyvárad-Szatmár lemondott püspöke, akit, azt hiszem, a román kormány internált Romániában; miután a magyarok bejöttek az országba, ő eltávozott Romániából és magyar területre költözött: idáig nincs is a dologban semmi különös. Csakhogy, kevésbé bölcsen, elment Szatmárba a püspöki palotában lakni.⁵⁵

Mons. POP (PAPP),⁵⁶ latin rítusú nagyváradi kanonok és a „Szent Jobb” apátság címzetes apátja; a személyét nagyon rossz szemmel nézi a magyar kormány, mert hazaárulónak tartja. Az egri érsek titkára volt; amikor a nagy háború után búcsúzás nélkül távozott Romániába, románosította a nevét, megválasztatta magát képviselőnek, és államtitkár is volt. Most két javadalmat tart meg magának, a székesegyház kanonoki jövedelmét és az apátságot, amelyhez nagy birtokok tartoznak (kb. 450 hektár). Ő nem szökött el, de a magyar kormány lefoglalta az apátság javait, jóllehet törvénytelenül.

*Mons. A. RUSU*⁵⁷ Őexcellenciája, máramarosi román rítusú püspök és *Mons. HOSSU*, a románok kolozsvár-szamosújvári püspöke tisztelgő látogatást tettek nálam. Értésemre adták, hogy egy román egyháztartományt szeretnének létrehozni és nem akarnak az esztergomi bíboros érsek Őeminenciája szuffragáneusai lenni.

Én, természetesen, a kellő tartózkodást tanúsítottam, bár Serédi bíboros ellenkező véleménye ellenére a dolog észszerűnek látszik. Szerencsétlen módon a metropolitai székhely Romániában maradt.⁵⁸

Mons. Rusu Őexcellenciája, aki a kolozsvári püspök nevében⁵⁹ is beszélt velem, értsemre adta, hogy szerették volna, ha már ebben az évben sem hívják meg őket a magyar

53 Kötetünkben nem közöljük.

54 Az olaszban latinul: *relata refero*.

55 A nuncius értesülései hiányosak. Fiedler a nagyszebeni szerzetesnővérek lelki igazgatója lett, majd a bécsi döntés után Nagyváradon lakott.

56 Iosif Pop,* lásd alább.

57 Alexandru Rusu.

58 Ceruzával írt megjegyzések a lap szélén különböző kézírással: „Kolozsvár visszatért Magyarországhoz?! És Szamosújvár? Az is.”

59 Mons. Hossu, Kolozsvár-Szamosújvár román szertartású katolikus püspöke.

püspöki kar ülésére (amely október 16-án lesz Budapesten), és kérte, hogy burkoltan képviseljem a kívánságukat Serédi bíborosnál, javasolva, hogy ne küldjön nekik meghívót. Azt válaszoltam, hogy egyáltalán nem tartom jónak egy ilyen javaslat támogatását: én azért vagyok itt, hogy építsem a különböző rítusú katolikusok egységét, és nem azért, hogy félreértéseket vagy még rosszabbat idézzek elő. Mi több, az ülésen való jelenlétük egyáltalán nem veszélyezteti az egyháztartomány ügyét, mivel az Esztergomtól független szuffragáneos püspökök is részt vesznek rajta, ugyanakkor a távollétüket észrevennék és talán félreértenék, miközben pont arra van szükség, hogy kidomborodjon a katolikusok egysége, bármelyik rítust is kövessék, különösen az erdélyi protestánsok elbizakodott magatartásával szemben. Nem tudom, mit szándékozik tenni Serédi bíboros; ha küld meghívót, ők el fogják fogadni.

A máramarosi egyházmegye elismerése keményebb dió lesz, mint gondoltam voltam. Október 1-jén, kedden az elhunyt győri püspök temetésén,⁶⁰ ahol én is jelen leszek, módom lesz – végre – találkozni Serédi bíboros Őeminenciájával, és feltétlenül érinteni fogom a különböző, függőben lévő kérdéseket, és különösen hangsúlyozom majd Máramaros ügyét.

A külügyminisztérium tudja, hogy elfogadták páter Napholcz SJ lemondását az ismét egyesült szatmári és nagyváradai székekről.

P. S. A jelentésről másolatot küldök a Keleti Kongregáció bíboros titkára Őeminenciájának is.⁶¹

18b

STATISZTIKAI ADATOK ERDÉLYRŐL

Melléklet Angelo Rotta nuncius 4094/40 (217) sz.,
Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz írt jelentéséhez
Budapest, 1940. szeptember 28.

SS „AE” ikt.: 8919/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 229rv

STATISZTIKAI ADATOK ERDÉLYRŐL

LATIN RÍTUSÚ EGYHÁZMEGYÉK

Magyarországhoz visszatértek

Romániában maradtak

Gyulafehérvári egyházmegye

(A székhely Romániában maradt)

Egyházközségek	163 (152)	86 (101)
Hívek	298.000 (292.089)	76.000 (95.774)

⁶⁰ Breyer István győri püspök aznap, 1940. szeptember 28-án halt meg.

⁶¹ Eugène Tisserant. Itt a nuncius irodája helyesen írja: bíboros titkár (nem prefektus).

Szatmári egyházmegye
(A székhely visszatért Magyarországhoz)

Egyházközségek	48 (46)	—
Hívek	75.000 (69.969)	—

*Nagyváradai egyházmegye*⁶²
(A székhely visszatért Magyarországhoz.)

Egyházközségek	46 (42 7 plébániahivatal)	9 (7)
Hívek	75.900 (78.167)	6.145 (5.175)

N. B. Az adatok két forrásból származnak, a második forrás adatai zárójelben vannak.

ROMÁN [NYELVŰ GÖRÖG] KATOLIKUS RÍTUSÚ EGYHÁZMEGYÉK

Magyarországhoz visszatértek *Romániában maradtak*

Kolozsvár-szamosújvári egyházmegye
(A székhely visszatért Magyarországhoz.)

Egyházközségek	(?)	(?)
Hívek	több mint 400.000	kb. 30.000

*Nagyváradai egyházmegye*⁶³
(A székhely visszatért Magyarországhoz.)

Egyházközségek	187	25
Hívek	168.951	?

N. B. Az egyházmegye javainak nagy része Romániában marad.

Magyarországhoz visszatértek *Romániában maradtak*

Máramarosi egyházmegye
(A székhely visszatért Magyarországhoz.)

Egyházközségek	233	17
Hívek	330.000 (300.000 román és 30.000 rutén 19 rutén egyházközséggel)	30.000

62 Az olaszban „Gran Varadino”. Ceruzával írt megjegyzés: „(Oradea)”.

63 Az olaszban „Gran Varadino”. Ceruzával írt megjegyzés: „(Oradea)”.

<i>Fogarasi egyházmegye</i> ⁶⁴		
<i>(A székhely Romániában maradt.)</i>	?	<i>Romániában maradtak</i>
Egyházközségek	?	?
Hívek	?	?

N. B. Ennek az egyházmegyének az adatait nem sikerült megszerezni.

Örmény helynökség

Hívek	1440 (kb.)	965
-------	------------	-----

A ROMÁNIÁNAK ÍTÉLT ERDÉLYBEN

Összesen	3,158.364	

Latin katolikusok	526.704}	
Román rítusú katolikusok	450.935}	⁶⁵
Ortodoxok	1,647.098	
Kálvinisták	189.812	
Lutheránusok	231.836	(túlnyomó részt szászok)
Unitáriusok	28.277	
Zsidók	44.254	⁶⁶

19

MÁRAMAROS EGYHÁZMEGYE

Angelo Rotta 4116/40 [220] sz. jelentése

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Budapest, 1940. október 5.

SS „AE” ikt.: 8799/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 232rv, 234rv-235r

(Melléklettel)⁶⁷

Múlt szeptember 28-i, 4094/40. sz. jelentésemben (ikt. sz.: 17.)⁶⁸ jeleztem, hogy a máramarosi román rítusú egyházmegyét nehéz lesz elismertetni a magyar kormánnyal. A tények bizonyították, hogy feltevésem megalapozott volt.

⁶⁴ Ceruzával írt megjegyzés: „(Blaj)”

⁶⁵ Ceruzával írt megjegyzés az első két sorhoz: „977.639”

⁶⁶ Ceruzával írt megjegyzés alul: „A Magyarországnak ítélt Erdélyben latin katolikusok 449.000; román rítusú katolikusok 1.000.000 kb.”

⁶⁷ Újságkivágás: „Gesetzentwurf über die Oberhausmitgliedschaft der Kirchenfürsten und der Vertreter der christlichen Konfessionen” *Pester Lloyd*, 1940. október 5. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 233r.

⁶⁸ Lásd fentebb, 68skk.

Mint az imént hivatkozott jelentésemben már előre jeleztem, az elhunyt győri püspök temetésén megragadtam az alkalmat, hogy október 1-jén találkozam ott a városban Serédi bíboros Őeminenciájával. A gyászszertartás után csakugyan hosszan beszélgettünk, és a fő témánk pontosan a máramarosi egyházmegye ügye volt. Mert jól értesült forrásból megtudtam, hogy a kormány állítólag hivatalosan nem vesz tudomást a létezéséről. A nekem elmondottak szerint az okok az alábbiak: egy elvi kérdés, mert a magyar kormány nem akarja elismerni az Apostoli Szentszék és Románia konkordátumát mint kötelező érvényűt; ennek az egyházmegyének nincsenek birtokai, tehát a kormányra nehezednének olyan kötelezettségek, amelyeket az nem vállalt; ennek a püspökségnek az elismerése azzal járna, hogy el kellene ismerni több, időközben létrehozott, ún. protestáns püspökséget, ez pedig túl sokkal növelné a protestáns képviselőket a felsőházban; az erdélyi magyarság pedig mindent megsemmisítve szeretne látni, ami a román uralomra emlékezteti, a püspöki székhely ugyanakkor Nagybányán, magyar környezetben lenne, ahol ezért egy román püspök jelenlétét rosszul tűrnék. Mint látható, nem minden érvnek van szilárd alapja, legalábbis látszólag.

Miután együtt megvitattuk a dolgot, Őeminenciája azt mondta, hogy beszélni vagy inkább írni fog róla a miniszterelnöknek, Teleki grófnak. Őeminenciája a nap folyamán visszatért vidéki házába, hogy egy kicsit kipihenje magát a kánoni vizitációk után.

Két nappal később, október 3-án az a hír jelent meg a lapokban, hogy a két ház jóváhagyására váró, az új területek visszacsatolását érintő tervek között van egy olyan is (lásd a mellékletet), amely felsorolja a különböző vallási felekezeteknek azokat a méltóságait, akiknek joguk van a felsőházi tagságra. Mármost a katolikus főpapság tagjainak sorából a máramarosi püspököt kihagyták.

Amint elolvastam ezt a hírt, siettem kihallgatást kérni a külügyminisztertől, amelyre még aznap este sor került.

Csáky miniszterrel beszélve, nem mulasztottam el kifejezni meglepetésemet a fenti kihagyás miatt. Ő tényleg nem volt tisztában az ügygel, még azt sem tudta, hogy Máramarosnak van egy román katolikus püspöke. Mondtam neki, hogyan állnak a dolgok, és rámutattam, hogy a konkordátumokban vannak olyan rendelkezések, amelyek hatályban maradnak akkor is, ha a konkordátumok hatályát megszüntnek nyilvánítanak. Ilyen rendelkezéseknek kell tartani azokat, amelyek az egyházmegyék határaitól vonatkoznak, mert a hívek lelki szükségleteinek ellátásán alapulnak. Ráadásul egyházmegyét nem a kormány, hanem az Apostoli Szentszék létesít, ha a helyi kormány részé is van benne. A konkrét esetben az Apostoli Szentszék ezt a létesítést elhatározta, nyilván nem azért, hogy Romániának szívességet tegyen, hanem inkább csak legyőzve az ellenállását, kizárólag a lelkek javát tartva szem előtt. Ugyanis az egyházmegyéhez most is 233 egyházközség tartozik több mint 300 ezer hívővel és hegyvidéken, míg a Magyarországhoz visszatért területen lévő, másik két román katolikus egyházmegye híveinek száma már nagy, több mint 400 ezer Kolozsváron és kb. 200 ezer Nagyváradon.⁶⁹ A miniszter azt mondta, hogy Teleki miniszterelnök tudatta a Szentatyával azt a kívánságát, hogy az Apostoli Szentszék ne döntsön addig az elfoglalt új területek egyházi újrendezéséről, amíg ő maga az Apostoli Szentszék elé nem terjeszt egy erre vonatkozó tervet; és hogy a Szentaty a szívesen engedett Teleki gróf kérésének. Erre én azt mondtam, hogy Szentatyánk nyilván nem lesz meglepődve, és nem valószínű, hogy elfogad egy olyan tervet, amely-

⁶⁹ Innen a bekezdés mellett kék vonallal kiemelés.

ben nem szerepel az új máramarosi egyházmegye elismerése. Csáky miniszter biztosított arról, hogy feljegyzi az észrevételeimet, beszámol róluk a minisztertanács első ülésén, és minden tőle telhetőt meg fog tenni azért, hogy találjanak egy megfelelő megoldási módot.

Közben alkalmam volt találkozni a jászóvári premontrei apátság prépostjával,⁷⁰ aki Teleki gróf személyes jóbarátja és tagja a felsőháznak; elmagyaráztam neki, hogyan áll az ügy, és kértem, hogy beszéljen a dolgról – nem mint az én megbízottam – a miniszterelnöknek. Ő ezt megtette, és – amint beszámolt nekem – Teleki gróf ellenérvei többé-kevésbé ugyanazok, mint amelyeket fent említettem. Mindenesetre a miniszterelnök jó szándékot mutatott, és szeretne olyan megoldást találni az ügyben, amellyel a Szentatya meg lenne elégedve. Akkor azt mondta, hogy Mons. Rusu, a jelenlegi máramarosi püspök jó benyomást tett rá, és azt szeretné – feltéve az említett egyházmegye általa áhított megszüntetését –, hogy Mons. Rusu menjen át a nagyváradi székbe.

Tegnapelőtt a képviselőház vita nélkül és egyhangúan jóváhagyta a tervet, mint az összes többi, amelyek az új területek visszatérésével kapcsolatosak. Ez alkalomból Teleki gróf azt mondta, a szóban forgó terv jelentőségét magyarázandó, hogy a lista azokat a székeket tartalmazza, amelyeknek történelmi okokból már megvolt ez a joguk.

A felsőházban f. hó 8-án, kedden lesz ennek a tervnek a vitája vagy, jobban mondvá, jóváhagyása; azt hiszem, Teleki gróf egy nyilatkozattal készül az alkalomra, amely közvetve érinteni fogja a kérdést.

Kötelességemnek tartott azonnal közbenjárni az ügyben, tolmácsolva, vagy legalább remélve, hogy így tolmácsolom az Apostoli Szentszék elgondolását. Nyomban jelentést is teszek róla, hogy Eminenciád, minden eshetőségre, tudjon a dolgról.

Természetesen, amint ez kötelességem, vissza fogok térni erre a témára, ha felmerülne valami új, amit Eminenciád tudomására kell hoznom.

Mivel az ügy a természeténél fogva érdeklí a Keleti Kongregációt is, a jelentés másolatát ezzel egyidejűleg elküldöm Tisserant bíboros Őeminenciájának.

20

ROMÁN EGYESÜLT EGYHÁZ ROMÁNELLENEK MAGYAR INTÉZKEDÉSEK

Andrea Cassulo nuncius 6467/40 sz. jelentése

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Bukarest, 1940. október 6.

SS „AE” ikt. sz.: 8567/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 465rv, 469

Két melléklettel

Már elküldtem a balázsfalvi érsek úr néhány jelentését a szomorú eseményekről, amelyek Erdélyben történtek a magyaroknak átadott területek megszállása után.

⁷⁰ Gerinczy Pál.*

Ezek többé-kevésbé mindenütt előfordultak, de néhány helyen valóban tragikus formát öltöttek. Érthetetlen, hogy a magyar hatóságok – miután Bécsben kötelezettségeket vállaltak – nem adtak ki megfelelő rendelkezéseket az ilyen események megakadályozása érdekében, vagy nem tettek meg minden lehető legalább azért, hogy a dolgok ne fajuljanak idáig. Egyelőre nyilván nehéz fényt deríteni minden elkövetett visszaélésre, tekintettel a forrongó hangulatra és a két nép között évszázadok óta meglévő ellenszenvre, de az megmagyarázhatatlan, hogyan lehetett ilyen súlyos túlzásokra vetemedni. A román kormány ahelyett, hogy hangos tiltakozással reagálna, úgymond méltóságteljes csendbe burkolózik, és inkább diplomáciai lépéseket tesz, rámutatva a tapasztalt méltatlan magatartásra, de panaszait a bécsi döntésben részt vevő két kormányhoz is benyújtja. Szeretném remélni, hogy a kedélyek lassanként megnyugszanak, és a dolgok visszatérnek a normális mederbe, de annak alapján, amiről az újságok, a rádió és az Erdélyből jövő emberek beszámolnak, a helyzet olyan, hogy gyakran adódnak meglepetések, és nem tudni, mi történhet egyik napról a másikra. Mindez nagyon aggaszt engem, de ami a leginkább nyugtalanít, az az egyesült egyház helyzete; szeretném, ha méltányosan intézkednének vele szemben és megvédenék, ha nem akarják, hogy darabjaira hulljon, elveszítse spirituális erejét és homogenitását. Az egyházat inkább spirituális tényezőnek kell tekinteni, mint nemzetinek. Egyébként a kormánynak, amely alatt működni kell, semmibe nem kerülne megtartani [az egyesült egyházat] a maga megfelelő keretei között, összehangolva a hagyományos vallási kötelelességeket a nemzet kötelelességeivel.

A balázsfalvi érsek úr, akihez sok híve fordul más egyházmegyékből is, megkért, hogy továbbítsam a Szentszéknek azokat a híreket, amelyeket időnként kap, és én szívesen megteszem, azért is, hogy ezzel a kedvében járjak, de azért is, mert ezekből jobban megismerhető a dolgok valódi állása. Ezzel nem szándékozik senkit hibáztatni, sem vádaskodni, ami most nem sokat segítene. Csupán az a célja, hogy minden nép közös anyja, a Szentszék hatóságának tudomására hozza a szomorú eseményeket, amelyek között nekünk élni adatott ezekben a rendkívül nehéz időkben.

21

ROMÁN EGYESÜLT EGYHÁZ ROMÁNELLENEK MAGYAR INTÉZKEDÉSEK

Andrea Cassulo nuncius 6493/40 sz. jelentése

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Bukarest, 1940. október 12.

SS „AE” ikt. sz.: 8567/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 528rv

Jónak látom előre értesíteni Eminenciádat, hogy a balázsfalvi érsek metropolita, Mons. Nicolescu a jövő csütörtökön Rómába utazik az általános helynöke, Macaveiu és a lugosi püspök, Mons. Bălan társaságában.

Azért mennek, hogy elmondják, milyen helyzetben van most az egyesült egyház a bécsi döntések után.

Az itt mellékelte újság, amely közli a román kormánynak a tengelyhatalmakhoz intézett memorandumát, miután a közvetlen megállapodásra tett budapesti kísérletek kudar-

cot vallottak, világosan rámutat a helyzet súlyosságára. Ha a két érdekelt fél nem tudott megegyezni, egy magasabb erkölcsi erő beavatkozására van szükség. Ellenkező esetben a helyzet idővel egyre súlyosabbá és veszélyesebbé fog válni Erdélyben.

Azt ajánlottam Mons. Nicolescunak, hogy a dolgokat tárgyilagosan adják elő, és minden döntést bízzanak a legfelső hatóságra.

22

MÁRAMAROS EGYHÁZMEGYE

Angelo Rotta 4148/40 [225] sz. jelentése

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Budapest, 1940. október 12.

SS „AE” ikt.: 9195/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 222rv-223r

Hasznosnak látom, hogy visszatérjek a máramarosi egyházmegye ügyére, amelyről f. hó 5-én már beszámoltam 4116/40. sz. jelentésemben (ikt. sz.: 220.),⁷¹ ha nem is tudok olyan hírrrel szolgálni, amely gyors megoldást helyezne kilátásba.

Mint sejtettem, a kormány erre vonatkozó terve vita nélkül ment át a felsőházban, ez azonban nem jelenti azt, hogy az ügy el volna ásva, mert úgy tudom, hogy a kormány vizsgálja a kérdést és nem akar szembekerülni az Apostoli Szentszékkal.

Tudom, hogy Hóman* kultuszminiszter (aki katolikus, de kissé megalkuvó) beszélni szándékozik a témáról Serédi bíboros Őeminenciájával, mielőtt az Apostoli Szentszék elé terjesztené az elfoglalt Erdély vallási újjászervezésének tervét.

Őeminenciája a jövő héten jön Budapestre a magyar püspöki kar 16-án tartandó őszi konferenciájára, és néhány napig itt tartózkodik, így lesz alkalmam értekezni vele, és akkor képet tudok majd alkotni a kormány vonatkozó javaslatairól.

Gróf Csáky külügyminiszter, aki tegnapelőtt, Bukarestből való visszatérése után fogadta Mons. Hossu *Ōexcellenciáját*, Kolozsvár román katolikus püspökét – lásd ugyanaznap kelt, 4147/40. sz. jelentésemet (ikt. sz.: 224.)⁷² –, maga hozta szóba a témát; mondta a püspöknek, hogy a nuncius beszélt neki a máramarosi egyházmegye ügyéről, és Mons. Hossu csak megerősíteni tudta, amit én a miniszternek mondtam. Ez azt bizonyítja, hogy a miniszter élőnek tekinti a problémát.

Hóman miniszter, természetesen, azon a véleményen lenne, hogy egyesítsék a máramarosi és a nagyváradai egyházmegyéket már csak azért is, mert amiatt, hogy előreláthatólag jó néhány egyházközség visszatér eredeti, munkácsi, ill. hajdúdorogi székhelyéhez, csökkenne a fent említett két román püspök közvetlen hatósága alá tartozó egyházközségek és hívek száma, és a nagyváradai egyházmegye relative kicsivé válna.

Mint már többször utaltam rá, Mons. Freñtiu⁷³ *Ōexcellenciája*, a nagyváradai román katolikus püspök személyét az itteni felső körökben nagyon rossz szemmel nézik, mert

71 Lásd fentebb, 72skk.

72 Lásd az előző dokumentumot.

73 Piros ceruzával írt megjegyzés a bekezdés szélén: „cédula”.

árulónak tartják. Mivel most véglegesen Romániába költözött, úgy vélem, itt nem akarják majd magyar állampolgárnak tekinteni. Ezért nagyon nehéz, hogy azt ne mondjam, lehetetlen lesz őt elfogadtatni mint annak az egyházmegyének a püspökét.

Hogy a kormány mit gondol Mons. Suciu Őexcellenciájáról, aki segédpüspök és jelenleg a román katolikusok általános helynöke Nagyváradon, nem tudom. Mons. Rusu és Hossu személyét illetőleg nincsenek problémák.

Mivel ez a jelentés a Keleti Kongregációt is érdeklő kérdéseket érint, egy másolatát elküldöm Tisserant bíboros Őeminenciájának.

23

ROMÁNOK ÉS MAGYAROK ERDÉLYBEN

Andrea Cassulo nuncius 6504/40 sz. jelentése

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Bukarest, 1940. október 15.

SS „AE” ikt. sz.: 9299/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, 458rv, 462rv

A bécsi döntés és Észak-Erdély azt követő magyar megszállása után többször is beszámoltam Eminenciádnak – elsősorban Mons. Nicolescu balázsfalvi érsektől kapott hírek továbbításával – a körülményekről, amelyek közé a régió került. Mint metropolitához hozzá fordultak a szuffragáneus püspökök, a papság és a hívek, akik elmondták neki, mennyire nehéz a helyzet, amely bizonyos helységekből valóban tragikus formát öltött.

A kapott jelentések és annak alapján, amit a metropolitától, a kolozsvári püspöktől – aki egy napon Budapestről jött ide –, valamint a papoktól hallottam, akik szintén szemtanúi voltak a történeteknek, azt kell mondanom, sajnos, hogy sok és nagyon súlyos visszaélésre, atrocitásra került sor szinte általánosan.

Fáj ezt mondani, de nemcsak a magyar katonák és hatóságok, hanem a magyar köznép sem tudta megtartóztatni magát, és olyan cselekményeket követtek el, amelyek nem méltók egy kulturált néphez. Például Onofreiu kolozsvári plébános a legnemesebb, legszelídebb embert a katonák és a csöcselék megragadta és felakasztotta, mint egy gonosztevőt; egy katona irgalmán múltott, hogy nem fojtották meg, akiben feltámadt iránta az együttérzés. A szegény plébános nagy nehezen tudott kiszabadulni, és Mons. Hossu fogadta be a püspökségen, aki ellátta a sebeit. A bikszádi bazilitákat, akik derék misszionáriusok, kihívták a szobáikból és durván megverték. A kolostort feldúlták.

A nagyváradai szeminárium rektorát, a város ortodox püspökét, Iosif Pop kanonokot több mint 100 másik személlyel együtt először elzárták, aztán végighajtották a város utcáin a megdöbönt tömeg szeme láttára az állomásig, ahol egy tehervonatra tették őket, válogatás nélkül. Nem írom le az utazás viszontagságait, sem a kellemetlenségeket, amelyeket fizikailag és erkölcsileg el kellett szenvedniük.

Köztudott, hogy tömegesen gyilkoltak meg román csoportokat, férfiakat, nőket, gyermekeket, és sok megfélemlített hívő hagyja el otthonát, hogy román földre meneküljön.

Én azt hiszem, hogy ezeknek a súlyos bántalmazásoknak a múltbeli okait az alábbiakban kell keresni: 1) a két nép között évszázadok óta mindig is ellenséges volt a viszony;

2) az utóbbi húsz évben a románok nem jól bántak a magyarokkal, ennek részben van alapja. Ez a bánásmód főleg az alárendelt hatóságok műve volt, amelyek sok esetben tagadhatatlanul nem voltak körültekintetőek és méltányosak. Buzgólkodásukban zaklatták az embereket, ami haragot keltett az elnyomottak szívében. És most, amikor szabad kezét kaptak, kitört belőlük a pártoskodó szenvedély, és szinte minden román megmozdulásban vagy felindulásban a lázadás kezdetét látva, kegyetlenül lesújtanak bármelyik társadalmi osztályra. Az értelmiségiek és a papok tömeges elűzésének igazolására a magyarok által felhozott ürügy az is, hogy, mint mondják, a bécsi döntés után a románok sok magyart kiutasítottak a területükről; de ha ezek a magyarok, vissza kívánva térni az övéikhez, sokan és rögtön átmentek magyar területre, nem bántalmazták őket, és magukkal vihették a javaik egy részét.

Tudom, hogy sok plébánosnak el kellett hagynia a templomát, és ezzel nagyon súlyos kárt szenved a román lakosság. Marosvásárhelyen, ahol a balázsfalvi metropólia egyik legszebb temploma van, latin rítusú pap celebrál, és a templom a katonák vallási ellátását szolgálja. Köztudott, hogy ebben a városban több mint 5.000 egyesült román katolikus van és nincs papjuk. Megértem, hogy ezekben az időkben nem lehet határozottan kijelenteni, hogy a magyarok mindenben tévednek, és az igazság a románok oldalán van, mert a múltban tőlük sem állt és most sem áll távol a túlhajtott nacionalizmus, amelytől a püspökök és a papok sem mentesek. De én úgy gondolom, hogy ha a románok nincsenek is jóindulattal a magyarok iránt, általában – mint már mondtam – szeretnek buzgólkodni, és emiatt rosszul, méltatlanul viselkedtek a papokkal és a szerzetesekkel szemben, ezek elszigetelt esetek voltak. Most azonban a magyar fél ezekre az esetekre támaszkodik, hogy szabad folyást adjon a pártoskodó szenvedélyeknek. Másrészt akadályozzák a román nyelv használatát az elfoglalt területen. Ha hallják, hogy valaki románul beszél, zaklatják, fenyegetik. Talán így akarják tönkretenni a kisebbséget, amely egyébként nem is kisebbség, ez inkább csak elnevezés, mintsem tény, mert a megszállt területen a románok óriási többségben vannak, ami nagyon rossz közhangulatot és elégedetlenséget szül. A bécsi döntés után Valeriu Pop miniszter egy bizottság élén Budapestre utazott, hogy lássa, lehet-e egyezsére jutni a kisebbségek kezelésében. Semmi eredményt nem lehetett elérni, mert a magyar fél csekély jóakaratot mutatott. A román bizottságnak több mint két heti várakozás és hasztalan beszélgetések után nagyon csalódottan kellett hazatérnie. Ezt követően a kormány újra megkísérelte folytatni a tárgyalásokat, de ez a lépés sem járt sikerrel. Akkor Pop miniszter elutazott Berlinbe, Manoiilescu⁷⁴ pedig Rómába, hogy rávegyék a két kormányt, lépjenek közbe a bécsi megállapodásoknak megfelelően. És közbe is kell lépniük, mert a két fél közvetlenül soha nem fog megegyezni. Túlságosan mélyek a sérelmeik és különböznek a szempontjaik. Csak egy felsőbb erő bírhatja majd rá őket a megállapodásra. Évszázadok óta vita tárgya közöttük az a föld, amely, az igazat megvallva, nagyon szép és gazdag, de ha a Gondviselés akaratából e két népnek együtt kell laknia rajta, nekik is ki kell egyezniük egymással, hogy békében élhessenek. Most az a fontos, hogy legyen vége a szomorú eseményeknek, és a magyar katonaság, ha teszi is a kötelességét, viselkedjen emberségesebben a románokkal.

Eminenciád kérte, hogy *ellenőrizsem* a dolgokat. Azt hiszem, kijelenthetem, hogy abból, amit az utóbbi napokban megtudtam, az igazság lényegében kiderült. Másrészt, a helyszínre lehetetlen odamenni, mert a magyarok nem engedik. A megtörtént esetek

74 Mihail Manoilescu (1891–1950) román újságíró, politikus, 1940 nyarán Románia külügyminisztere.

azonban annyira nyilvánosak, hogy nem lehet letagadni. Teleki miniszterelnöknek is el kellett ismernie, amikor azzal mentegette az eseményeket, hogy azok az utolsó húsz évben elszenvedett rossz bánásmód következményei. Mons. Nicolescu, aki megy Rómába, részletes hírekkel szolgálhat Eminenciádnak mindarról, ami Erdélyben történt.

Pop kanonok, aki ma nálam járt, elmesélte letartóztatásának és, mint fentebb említetem, más értelmiségekkel együtt tett utazásának viszontagságait.

Ezzel, azt hiszem, eleget tettem Eminenciád tegnapi kérésének.

24

A BIZÁNCI RÍTUSÚ MÁRAMAROSI EGYHÁZMEGYE HIVATALOS ELISMERÉSÉNEK NEHÉZSÉGE

Eugène Tisserant bíboros, a Keleti Kongregáció Titkárának
N. 544/40 ikt. sz. levele Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz
Vatikán, 1940. október 16.

SS „AE” ikt.: 9207/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 213rv-214r⁷⁵

Érkeztetés iktatószáma: 9451/40. sz., dátuma 1940. X. 30.

[Tardini megjegyzése kézzel:] E témák némelyike a magyar kormányt sem hagyhatja hidegen. Nem volna jó közölni őket a nunciussal? Vagy már megtette ezt a Keleti Kongregáció?

Mons. Rotta Őexcellenciája, magyarországi apostoli nuncius továbbította nekem Eminenciádnak írt f. év október 5-én kelt, 4116/40. sz. (ikt. sz.: 220.)⁷⁶ fontos jelentésének másolatát, amely a máramarosi bizánci rítusú egyházmegye hivatalos elismerése körül támadt nehézségekről szól (székhelye Baia Mare, jelenleg Nagybánya).

Szent Kongregációnk gondosan feljegyezte a Mons. Rotta által közölt összes információt, és hálásan megköszönte értékes közbenjárását és hathatós segítségét, amellyel követi és követni ígéri az ügy alakulását.

Mivel egyébként az Államtitkárságnak majd nyilatkoznia kell a bécsi döntés következtében Magyarországnak átengedett területek egyházi újjászervezését érintő tervről, amelyet a magyar kir. kormány az Apostoli Szentszék elé fog terjeszteni, azt hiszem, Eminenciád szívesen veszi, ha mostantól ismerni fogja ennek a kongregációnak a véleményét a máramarosi bizánci rítusú egyházmegye megtartásáról.

Az Államtitkárság, amely az Apostoli Szentszék és Románia konkordátumára vonatkozó összes iratnak birtokában van, jól ismeri az okokat, amelyek miatt a konkordátum után ez az egyházmegye létrejött.

⁷⁵ A dokumentumot tárgyalta a Konzisztoriális Kongregáció, a Keleti Kongregáció és a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának 1407 sz. 1941. február 6-án tartott közös szessziója, lásd: ASRS AA.EE.SS. Rapporti delle Sessioni 97, Sommario, Gennaio 1941, II. sz.

⁷⁶ Lásd fentebb, 72skk.

Mégis bátorodom kiemelni közülük néhányat, amelyek most is teljes mértékben érvényesek.

A túlságosan nagy és kevés közlekedési lehetőséggel rendelkező kolozsvár-szamosújvári egyházmegye felosztásával létrehozott máramarosi egyházmegye a lelkek javát volt hivatott szolgálni egy püspök közvetlenebb felügyelete alatt, és ezt az okot nem szüntette meg az új politikai események ténye.

Ezen kívül az is számításba jött, hogy semlegesíteni kell a különváltak [értsd: ortodox – A szerk.] próbálkozásait Máramaros katolikus lakosságának kikezdésére, aminek érdekében azt tervezték, hogy Sighetuban⁷⁷ létrehoznak egy külön [ortodox] eparchiát – ahogy ez valóban meg is történt – a katolikusok tiltakozása ellenére.

Nos, a szakadár [értsd: ortodox – A szerk.] propaganda ellen muszáj továbbra is küzdeni, mert az egyházmegye a kárpátaljai résszel határos, ahol tíz év alatt jobban érzékelhető veszteségeket szenvedtek a katolikusok, és most már nincsenek politikai határok, amelyek megakadályoznák az átjárást az egyik területről a másikra.

Ezekhez a megfontolásokhoz tegyük hozzá, hogy az egyházmegye most határos a Szovjetunióval, ami nagyobb és állandó veszélyt jelent a keresztény életre.

Mindezek erős érvek – amelyeket az Apostoli Szentszék alá tud támasztani – ahhoz, hogy a három bizánci rítusú székhely (Kolozsvár, Nagyvárad, Máramaros) érintetlenül megmaradjon úgy, ahogy van, azért is, hogy igazságtalanul ne gyengítsük a Magyarországra kerülő román etnikai csoport katolikusainak erejét.

Meg vagyok győződve, hogy Eminenciád minden tekintélyével támogatni fogja a bizánci rítusú egyházmegyék létét Magyarországon, és meghagyja a budapesti apostoli nuncius Őexcellenciájának, hogy minden erejét és diplomáciai ügyességét vessen latba a máramarosi egyházmegye hivatalos elismerésének előkészítése érdekében, amelynek sorsát nagyon szívéen viseli szent hivatalunk.

25

STATISZTIKA

Andrea Cassulo nuncius 6514/40 sz. jelentése

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Bukarest, 1940. október 17.

SS „AE” ikt. sz.: 9299/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, 575rv

Egy havilapunkban találtam azokat a statisztikai adatokat, amelyek Besszarábia, Észak-Bukovina, Dél-Dobruzsza és Észak-Erdély átadása után Romániában történt változásokat mutatják. A veszteségek valóban nagyon súlyosak mind a népesség, mind a terület tekintetében, és az országot nemcsak anyagilag, hanem erkölcsileg is kibillentették az egyensúlyából. A szeptemberben történt események nagyrészt az elszenvedett veszteségek és a politikai, erkölcsi zavar következményei.

⁷⁷ Máramarosszigeten.

Besszarábiában nem sok katolikus került orosz megszállás alá; a legtöbben Észak-Bukovinában, ahol a rutén helynökség volt. Ennek a helynökségnek egy része pillanatnyilag a balázsfalvi metropolita alá tartozik. Dobrudzsában a bukaresti főegyházmegye két egyházközséget veszített, az egyesült egyház egyet. Ez az, ami köztudott. Most több mint egymillió egyesült katolikus van magyar fennhatóság alatt, és a helyzetük minden szempontból rendkívül nehézé vált. Aszerint, amit még ma is mondott nekem az asszumpcionista⁷⁸ tartományfőnöke, aki a határról jött vissza, sok embert kiutasítanak, különösen az értelmiségieket. Nagyváradon zaklatják és megverik, aki románul beszél. A besszarábiai németek nagyrészt visszatértek Németországba. Mások készülnek elmenni, úgy hiszem, bukovinaiak is. Azoknak, akik a Bánságban és Erdélyben laknak, szászok stb., most különleges, kedvezményezett státuszuk van. Bukarestben is vannak német katonák, akik a román katonák kiképzésére és az olajvidék védelmére jöttek ide.

26a

ERDÉLYI HÍREK

Angelo Rotta 4172/40 [228] sz. jelentése

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Budapest, 1940. október 19.

SS „AE” ikt.: 9199/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 32rv, 34r

Melléklettel

Hasznosnak tartok közölni néhány hírt általánosságban arról, hogyan állnak a dolgok a Magyarországhoz visszatért Erdélyben.

Mons. Hossu Óexcellenciája, Kolozsvár-Szamosújvár püspöke és Mons. Rusu Óexcellenciája, máramarosi püspök, mindketten élőlőzban, Mons. Suciú pedig írásban súlyos panaszokkal fordultak hozzám a magyar katonaság – néha kegyetlen – magatartása miatt, amelyet az elfoglalt területeken tanúsít a románsággal szemben. Mons. Suciú ezzel kapcsolatban küldött nekem egy listát azokról az elítélendő cselekményekről, amelyeket papok ellen is elkövettek. Mons. Rusu azt is panaszolja, hogy Nagybányán, a máramarosi egyházmegye székhelyén a katonák azzal ingerlik a teljes egészében román származású, görögkatolikus lakosságot, hogy magyar nyelvű misét akarnak, ahogyan az a hajdúdorogi egyházmegyében szokás.

Amikor magyarokkal beszélek az ilyen erőszakos cselekményekről, ők, természetesen, azt mondják, ha el is ítélik ezeket a tetteket, hogy azt a kihívó viselkedést is figye-

⁷⁸ Az asszumpcionista Magyarországon nem telepedtek le. Alapítójuk Emmanuel Joseph d'Alzon atya, aki 1845-ben Nîmes-ben alapította a rendet. 1857-ben kaptak pápai engedélyt, 1929-től az ágostonos harmadrendbe illesztették be őket. Miután betiltották őket Franciaországban, tagjai szétszóródtak Európában és Amerikában. hivatalos nevük: „Mária Mennybevételéről [Assumptio] elnevezett Ágostonos Kongregáció”.

lembe kellene venni, amelyet olykor papok is tanúsítanak a magyarokkal szemben, és azokat a kegyetlenkedéseket is, amelyeket Romániában elkövettek a magyarok ellen.

Sajnos, így állnak a dolgok, de reméljük, hogy mielőbb polgári kormányzat váltja fel a katonait, amely túl gyakran él vissza a hatalmával, mert nem kell senkinek felelnie a tetteiért. Néhány napja, szerencsére, bizonyos enyhülés észlelhető a magyar–román kapcsolatokban, és most mindkét fél sajtója nagyon visszafogottan viselkedik.

Mindenesetre én beszéltem ezekről a panaszokról Serédi bíboros Őeminenciájával, hogy hívná fel Teleki gróf figyelmét ezekre a sajnálatos állapotokra, akivel a közeljövőben minden valószínűség szerint tárgyalnia kell, és a miniszterelnök erélyes intézkedésekkel akadályozná meg a hasonló esetek megismétlődését, amelyek végül árthatnak is Magyarországnak jó hírének.

Mint már jeleztem, f. hó 16-án ülésezett a magyar püspöki kar. A bíboros primás meghívására eljöttek a román püspökök is, Mons. Hossu és Mons. Rusu *Ōexcellenciái*, az örmények apostoli kormányzója úgyszintén.

Az ülés megnyitóján a bíboros Őeminenciája üdvözölte a konferencia új tagjait, de nagyon finom formában, politikai utalások nélkül.

Mons. Hossu, Mons. Rusu⁷⁹ nevében is válaszolva, felolvasott egy nyilatkozatot, amelynek magyar nyelvről készült fordítását⁸⁰ mellékelem. Ebben megköszönik ugyan a meghívást, amelyet udvariasságból elfogadtak, mindazonáltal kötelességüknek érzik megmondani, hogy még mindig a fogarasi egyháztartományhoz tartozónak, tehát közvetlenül az Apostoli Szentszék alá rendeltnek tekintik magukat. Erre Őeminenciája válaszolt, kijelentve, hogy mint magyarországi püspökök ők is annak a hatalomnak vannak alárendelve, amelyet hagyományosan a primások gyakorolnak, ez az alárendeltség független attól, hogy szuffraganeusként kinek vannak alárendelve.

Ezzel a kérdés le volt zárva, és hosszú napirend következett helyi jellegű ügyekkel, amely a résztvevők egész napját igénybe vette.

Mons. Rusu később eljött hozzám és adott egy másolatot a felolvasott nyilatkozatról. Én őszintén megmondtam, amit gondolok, vagyis hogy semmi szükségét nem látom egy ilyen nyilatkozatnak azok után, amit erről néhány napja mondtam neki. Hozzátettem, hogy a püspöki kar egységére, amely pont ezeken az üléseken mutatkozik meg, azért van szükség, hogy a kormány, a közvélemény és a protestánsok lássák a katolicizmus egységét, amelyet nem kezd ki a rítusok és a nemzetiségek különbözősége, hanem általa még erősebbé válik.

Ami a románok egyháztartományának kérdését illeti, Serédi bíboros Őeminenciája az emlékeztetőjében – amelyet már elküldtem Eminenciádnak – még hajlott arra a gondolatra, hogy a román rítusú püspökök legyenek az esztergomi érsek szuffraganeusai, most azonban, ezzel ellentétes megjegyzéseim után jónak látja, hogy legyenek közvetlenül az Apostoli Szentszék alá rendelve, ha nem is gondol még egy román egyháztartomány létrehozására Magyarországon, amit korainak tart.⁸¹

Erről a jelentésről, amely a Keleti Kongregációt is érdeklő kérdéseket érint, másolatot küldök Tisserant bíboros Őeminenciájának.

79 Ceruzával írt megjegyzés: „cédula”.

80 Lásd a következő dokumentumot.

81 Ceruzával írt megjegyzés: „A románok nem néznék... (olvashatatlan), hogy Hajdúdorog székhellyel egy román egyháztartomány létesüljön Magyarországon.”

26b

ERDÉLYI HÍREK

Melléklet Angelo Rotta 4172/40 [228] ikt. sz.,
Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz írt jelentéséhez

Budapest, 1940. október 16.

SS „AE” ikt.: 9199/40

Gépírás, aláírás hiányzik

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 33rv

*Fordítás magyarról*⁸²

Az újra Magyarországhoz csatolt, három román görögkatolikus egyházmegye, ill. azok három püspöke nevében mindenekelőtt köszönjük a hercegprímás Őeminenciája jóindulatú figyelmességét, amelyet irántunk tanúsított, amikor meghívott bennünket a püspöki konferenciára. Ezzel elismerte ezeknek az egyházmegyéknek a közjogi helyzetét, és a katolikus közösségbe való nyilvános befogadásukkal kifejezésre juttatta magas elhatározását, miszerint hathatós segítséget szándékozik nyújtani annak érdekében, hogy az állam is mint ilyeneket ismerje el őket, és így megkapják az őket megillető jogokat és kiváltságokat.

Ezt előrebocsátva, az egész katolikus püspöki kar eminenciás urainak figyelmébe ajánlva a haza görögkatolikus románjainak vallási és egyházi érdekeit, legegyszerűbb kötelességünknek tartjuk elméletileg kijelenteni, hogy mint jelenleg is a gyulafehérvárfogarasi érsek szuffragáneusai abban a kiváltságban vélünk részesülni, hogy közvetlenül a római Szentszéknek vagyunk alárendelve.

Amikor ezt a jogi szempontot nyíltan hangsúlyozzuk, egyszerűen csak azt szeretnénk, hogy a jelenlétünk ezen a konferencián semmilyen módon ne veszélyeztesse kapcsolatunkat a római Szentszékkel, és hogy az Apostoli Szentszék semmi ne korlátozza, legyen teljes szabadsága birtokában, amikor dönt az egyház szervezetében a jövőben elfoglalt helyünkről. Ezt az is bizonyítja, hogy önként jöttünk ide, ami nem csupán udvariassági gesztus a hercegprímás Őeminenciája magas személye felé, aki meghívott bennünket, hanem egy őszinte nyilatkozat is arról, hogy mi, egyházunk keresztény szeretetétől indítva, készek vagyunk minden erőnket kifejteni annak a célnak az érdekében, hogy a magyar állam határain belül élő románok – akik a hűveink 80%-át alkotják – megtalálják, a magyar nép egyetértésével, a békés együttműködés mindenki által oly nagyon áhított útját, katolikus szellemben, a közös haza javára.

[aláírás nélkül]

Budapest, 1940. október 16.

82 A nunciatura által magyarról olaszra fordított szöveg magyar fordítása, amelyet itt visszafordítottunk olaszról.

27

**A BIZÁNCI RÍTUSÚ PARÓKIÁK HOVATARTOZÁSA
AZ 1940. AUGUSZTUS 30-ÁN ALÁÍRT [MÁSODIK] BÉCSI DÖNTÉS KÖ-
VETKEZTÉBEN MAGYARORSZÁHOZ CSATOLT TERÜLETEKEN**

Alessandro Nicolescu, Alba Iulia és Făgăraș metropolita érsekének

levele XII. Piusz pápához

s. l., s. d.

SS „AE” ikt.: 9297/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 190r-204r⁸³

SZENTSÉGES ATYA,

az egyesített román egyházunknak az 1940. augusztus 30-i bécsi döntés következtében Magyarországra került része iránt érzett mélységes aggodalom és annak a felelősségnek a teljes tudata, amely különösen az alulírott érsek metropolitára, az Alba Iulia-Făgăraș-i egyháztartomány közvetlen kánoni előjárójára nehezedik, arra kényszerít bennünket, hogy kérjük Szentségedet, méltóztasson megengedni, hogy az ismert hajdúdorogi bizánci-magyar rítusú egyházmegye ügyében előadjuk az alábbiakat:⁸⁴

A Keleti Egyházak Szent Kongregációja 1934. április 9-én kelt 482/1933. sz. rendeletével véglegesen és örökre visszaadott a bizánci-román egyházmegyéknek 67 egyházközséget, éspedig:

I. – *az Alba Iulia-Făgăraș-i főegyházmegyének [35 egyházközséget]:* Arcuș (Árkos), Boroșneul Mare (Nagyborosnyó), Imper (Nagykászon), Ciucsângeorgiu (Csík-szentgyörgy), Lăzărești (Lázárfalva), Ilieni (Illyefalva), Ghelinta (Gelence), Lemnia (Lemhény), Lisnau (Lisznyó), Poian (Kézdiszentkereszt), Turia (Torja), Aldea (Abásfalva), Bodogaia (Alsóboldogfalva), Bezidul nou (Bözödújfalva), Sărăteni (Sóvárád), Aita-seaca (Szárزازta), Eliseni (Székelyszenterzsébet), Odorheiu (Székelyudvarhely), Jacu (Olázhászkod), Joseni (Gyergyóalfalu), Sândominic (Csíkszentdomonkos), Frumoasa (Szépvíz), Ghimeș-Făget (Gyimesbükk), Gheorgheni (Gyergyószentmiklós), Voșlăbeni (Gyergyóvasláb⁸⁵), Sântandrei (Nyáradandrásfalva), Bolintineni (Nyárádbálintfalva), Roteni (Harasztkerék), Crăciunești (Nyárádkarácson), Ivanesti (Kebeleszentivány), Târgu Mureș (Marosvásárhely), Șardu Nirajului (Székelysárd), Troița (Szentháromság), Laurenii (Szentlőrincz), Tirimioara (Kisterem).

II. – *A nagyváradi egyházmegyének [22 egyházközséget]:* Amați (Amac), Sătmărel (Sztatmárzsadány), Ciumești (Csomaköz), Domănești (Domahida), Ghenci (Gencs), Mofținul Mic (Kismajtény), Carei (Nagykároly), Resighea (Reszege), Sanislău (Szaniszló), Andrid (Érendréd), Dindești (Érdengeleg), Tiream (Mezőterem), Vezendiu (Vezend), Portița (Portelek), Eriuaon⁸⁶ (Éradony), Curtuișeni (Érkörtvélyes), Tarcea (Értarcsa),

83 A dokumentumot tárgyalta a Konzisztoriális Kongregáció, a Keleti Kongregáció és a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának 1407 sz. 1941. február 6-án tartott közös szessziója, lásd: ASRS AA.EE.SS. Rapporti delle Sessioni 97, Sommario, Gennaio 1941, XIII. sz.

84 A gépelt olasz eredetiben az egyes magyar helységnevek számos ékezet- és betűhibával. Itt javítottuk.

85 *Vasláb*.

86 A Stiefel-térképen román neve *Adoni*.

Galoşpetreu (Gálospetri), Pişcolt (Piskolt), Văşad (Érvasad), Voivozi (Érkenéz), Silindru (Érselénd).⁸⁷

III. – *A máramarosi egyházmegyének [10 egyházközséget]:* Culciu Mare (Nagykolcs), Boghis (Csengerbagos), Oar (Óvári), Petea (Pete), Doba (Szamosdob), Vetiş (Vetés), Botiz (Batizvasvári), Satu Mare (Szatmárnémeti), Odoreu (Szatmárudvari), Iojib (Józsefháza).

Így a hajdúdorogi egyházmegyének csak a következő román egyházközségei maradtak, amelyek a Magyar Királyságban, a román egyházmegyék területén kívül fekszenek: Csegöld, Csengerújfalú, Porcsalma, Nyíracsad, Nyíradony, Nyírábrány, Álmosd, Baga-mér, Hosszúpályi, Kokad, Nagyléta, Pocsaj, Vértes, Makó.

Szentséges Atya,

miután előadtuk azoknak az egyházközségeinknek a jelenlegi helyzetét, amelyek rövid néhány évig – 1912. november 17-től 1918 végéig – a hajdúdorogi egyházmegyéhez tartoztak, leszámítva a világháború után magyar területen maradt 14 egyházközséget, a püspöki kar, a híveink és országunk kormánya egyhangú kérésének adunk hangot, hogy ezt az állapotot ne változtassák meg úgy, hogy azokat az egyházközségeket esetleg visszaadják a hajdúdorogi egyházmegyének. Maradjanak a román püspökök rendes kormányzása alatt, ahogyan a hajdúdorogi egyházmegye létrehozása előtt mindig és rögtön a világháború után ismét román ordináriusok kormányozták őket.

Az ellenkező oldalon azt állították, hogy az imént felsorolt egyházközségek hívei magyarok, de ez az állítás egyáltalán nem felel meg a történelmi igazságnak, amint azt maguktól a magyar szerzőktől meg lehet tudni.⁸⁸

Moldován Gergely író, magyar egyetemi tanár „*A Románság*” című könyvében (369., 380. o.) idézi a magyar krónikairót, Kézai Simont, aki elismeri, hogy a székelyek földjén, ahol 35 vitás egyházközség van, a székelyek nagyon régi idők óta együtt laktak a valahokkal (románokkal).

A *Csikmegyei Füzetek*ben (1894/15. sz., 409–410. o.) Vitós Móses is elismeri, hogy felső és alsó Csik megyében (Ciuc) már 1222-től éltek románok.

Orbán Balázs író, nagy magyar hazafi még 1860-ban elismerte a román többséget Székelyföld 45 településén, és a székely települések csaknem felében jelentős román kisebbséget engedett meg.

Ami nyugat-erdélyi román egyházközségeket illeti, mindenekelőtt a „Schematismus venerabilis cleri graeci-ritus catholicorum diocesis Munkaciensis”-t idézzük (ad annum MDCCCXIII, Cassoviae, ex typographia Ellingeriana), amely elismer egy 2014 hívet számláló román (valah) egyházközséget egy 4031 hívet számláló rutén egyházközség mellett magának az egyházmegyének a székhelyén, Hajdúdorogon.

A Rudolf trónörökös és Stefánia főhercegnő védnöksége alatt Budapesten 1891-ben kiadott, *Az osztrák–magyar monarchia irásiban és képmében* című munka elismeri, hogy Nyíradony román település, Nyírlugos és Kállósején mellett; hogy Nagykarolyban 1600 román, Szatmárnémetiben több mint 3000 román él, és hogy a románok főleg Nagylétán, Pocsajon, Zsukán stb. élnek nagy számban.

⁸⁷ Ez a bekezdés ceruzával áthúzva.

⁸⁸ Itt érdemben nem tárgyaljuk a kérdést, csak fordításban közöljük az eredeti dokumentumot.

Dr. Hunfalvy *Egyetemes Földrajz* című munkájában (Budapest, 1886, II. köt.) egyebek között az alábbi adatok találhatóak: Gyimesbükk többsége román, Csíkszentdomonkos lakossága román–magyar, Magyarcsüggés lakossága román, Szatmárnémetiben 955 lakos román, Nagykároly lakossága román. A többi települést lakó nemzetiségek nincsenek feltüntetve, mivel a könyvnek nem ez a célja.

A *Gyergyószék lustrája* (1661) elismeri, hogy románok élnek Tekerőpatak, Újfalva falvakban és a gyergyói kerület valamennyi településén, akik közül sokan nemességet is kaptak Rákóczi György fejedelem idején.

Veszely Károly *Egyháztörténelmi adatok* c. munkájában (Kolozsvár, 1860, I. köt.) románok jelenlétét állapítja meg székely területen az 1630., 1697., 1700. és 1717. években.

Benkő József *Transilvania* (1778, II. köt., 229–240. o.) című munkájában románok és egyházi esperesi kerületeik létezését állapítja meg Székelyföldön: Szovátán, Udvarhelyen, Háromszéken és Illyefalván.

A *Schematismus dicasteriorum ed officialium Magni Principatus Transilvanensis* 1828-ban román egyházi esperességeket tüntet fel Marosvásárhelyen, Udvarhelyen, Háromszéken (Polyána), azután a csíki, gyergyói és kászoni székelyhelyen megnevezi az espereseket is: Man János, Boer István, Szöcs Péter, Visoli Mihály.⁸⁹

A *Székelyföld leírása* c. művében (Pest, 1869, II. köt.) Orbán Balázs is elismeri, hogy Székelyföld nagyon sok településén élnek románok. Nem soroljuk fel őket egyenként. Érdekes azonban idézni Lenk von Treuenfelds lexikonát 1839-ből, amely nem kevesebb mint 130 települést sorol fel (Székelyföld településeinek száma összesen 429), ahol a románok vannak többségben. Továbbá megemlíti másik 122 települést, ahol székelyek és románok laknak, vagyis számottevő román kisebbségük van. – Tehát a XIX. század első felében 252 településen beszéltek románul, azaz Székelyföld összes településének csaknem 60%-ban. Míg az 1910. évi magyar statisztika szerint alig 39 településen, azaz 9%-ban volt román többség.

Balogh Pál 1902. évi, *A népfajok Magyarországon* című munkája az 1890. évi népszámlálás vagy összeírás alapján mutatja be a lakosság helyzetét, és megismerhető belőle a fél évszázaddal korábbi helyzet is, mivel a tulajdonképpeni magyar részhez felhasználja Fényes Elek „Geographia” című munkáját [sic!], Erdélyhez pedig az osztrák–magyar ezredes, Lenk Ignác földrajzi lexikonát. – A magyar szerző azt írja, hogy Piskolton, tehát Bihar megyében még 30–40% a románul beszélők aránya, Érvasadon abszolút többségben vannak, Gálospetriben 1–10%, Értarcán 30–40%, Bagamérben 1–10%, Kokadon 1–10%, Nagylétán 20–30%, Vértesen 1–10% és Hosszúpályiban szintén. – Egy fél évszázaddal korábban román többség volt Piskolton, Érselénden, és Érkenéz a mai napig román.

Ugyancsak Balogh Pál szerint Szatmár vármegye egyházközségei közül abszolút többségünk van Batizvasváriban, majdnem abszolút többségünk Petén és 1–10% az arányunk Csegöldön. Ő állapítja meg ezt is: „valószínűleg rutén lakosság élt Túrmező görögkatolikus vallású magyar településein, Csegöldön, Ruzsályon, Adorjánban, Sárközújlakon, Batizban, Nagypeleskén”.

„Sok bizonyítékunk van arra, hogy a felső-Tisza-vidéki görögkatolikus magyarok rutén származásúak. Egyesek elmagyarosodott ruténeknek tartják Hajdú és Szabolcs megyék görögkatolikusait is.”

⁸⁹ Keresztnevek olasz változatban.

Folytatódik a románok felsorolása szintén Balogh szerint: Óváriban 1–10%, Vetésen 10–20%, Szatmárnémetiben 1–10%, Szatmárudvariban abszolút többség, Nagykolcson 40–50% (1–10% Kiskolcson), Józsefházán 30–40%, Szamosdobon többség, Csengerbajoson 40–50%, Csengerújfalun 1–10%, Domahidán 30–40%, Kismajtényban többség (Moftinu Mic), Gencsen 20–30%, Vezenden, Porteleken abszolút többség; Dengelegen⁹⁰ többség, Érendréden 10–20%, Reszegén abszolút többség, Szaniszlóban többség, Csomaközben 10–20%, Érkörtvélyesen 1–10%, Nagykárolyban 1–10%, Mezőteremben 30–40%. Ötven évvel ezelőtt román többség volt Mezőteremben, Vezenden, Porteleken, Reszegén, Szaniszlóban – mondja még Balogh.

Szabolcs megyében, Nyíraczádon a románok aránya 1-10% (bár a többség görög-katolikus), Nyíradonyban szerinte nincsenek románok, Nyírbrány 40–50%-a román.

Visszatérve a Székelyföldre, Balogh román többséget tüntet fel Gyimesbükkön és 1840-ben hasonló többséget Gyimesfelsőlokon és Gyimesalsólokon is, mivel a lakosok – mondja – állítólag Moldáviából⁹¹ bevándorolt románok.

A Maros völgyében Balogh 1-10% románát állapít meg Gyergyótekerőpatakon, 1–10%-ot Gyergyóújfaluban, abszolút többséget Vaslábban, mivel a magyarok aránya csak 1–10%. De 50 évvel ezelőtt magyarok és románok éltek Gyergyóalfaluban, magyarok, örmények és románok Gyergyószentmiklóson. Az Olt völgyeiben, Szépvízen, Fiságon és Kászonban, 1–10% románát tüntet fel Csikjenőfalván, 10–20%-ot Csik-Borzsován és ugyanennyit Csildelulban. [sic! – Csikdelul? Csikdelne? – a szerk.] 1830 és 1840 között azonban magyar–román vegyes lakosság élt Csíkszentdomonkoson, Csíkszentsimonban, Csíkszentmártonban, Csíkkozmásán, Csikszépvízen, Csíkszentmiklóson, Csíkszentgyörgyön, Csikbánfalván, Kászonaltízben, Kászonfeltízben, Nagykászonban és Kászon-Jakabfaluban. – Könyvének kiadási évéig 10–20% román lakosságot ismer el Csíkszenttamásban, Csikcsicsóban, Csíkcsomortánban, 30–40%-ot Lázárfalván.

Háromszék megyében a románok aránya a következő: 1–10% Gelencén, 1–10% Lisznyón; 1830 és 1840 között magyar–román vegyes lakosság volt Gelencén, Kézdi-Polyánban, Lemhényben, Nagyborosnyón, Alsótorján, Illyefalván, Árkoson. Románokat tüntet fel Berecken, Kézdimartonoson, Sósmezőn és a most már elmagyarosodott Esztelneken, Kisborosnyón, Dobollón, Markuson.

Szentséges Atya,

vettem a fáradságot és összehasonlítottam az 1880., 1890., 1900. és 1910. évi hivatalos magyar statisztikákat az alábbi településekre nézve: Amacz, Szatmárzsadány, Nagykolcs, Csengerbajos, Csegöld, Csengerújfalu, Óvári, Pete, Nagy-Porsalma, Szamosdob, Vetés, Csomaköz, Domahida, Gencs, Kismajtény, Nagykároly, Reszege, Szaniszló, Érdengeleg, Érendréd, Mezőterem, Portelek, Vezend, Éradony, Érkörtvélyes, Értarcsa, Gálospetri, Nyíraczád, Nyíradony, Piskolt, Nyírbrány, Érvasad, Álmosd, Bagamér, Érkenéz, Érselénd, Hosszúpályi, Kokad, Nagyléta, Pocsaj, Vértes, Makó, Batizvasvári, Szatmárnémeti, Szatmárudvari, Józsefháza, Nyárádandrásfalva, Nyárádbalintfalva, Harasztkerék, Nyárádkarácsonyfalva, Kebeleszentivány, Marosvásárhely, Székelysárd, Szentháromság,

⁹⁰ Egy más mellett van Érdengeleg és Kisdengeleg.

⁹¹ Értsd: Moldvából. (Moldávián manapság az inkább egykori Besszarábiát, a mai Moldovai Köztársaságot értjük.)

Szentlőrincz, Kisterem, Csíkszépvíz, Csíkszentdomonkos, Gyimesbükk, Gyergyóvasláb, Gyergyóalfalu, Gyergyószentmiklós, Abásfalva, Alsóboldogfalva, Bözödújfalva, Oláhzsákod, Székelyudvarhely, Szováta, Szárazajta, Szenterzsébet, Árkos, Nagyborosnyó, Nagykászon, Csíkszentgyörgy, Lázárfalva, Gelence, Illyefalva, Lemhény, Lisznyó, Kézdiszentkereszt, Torja, Bedő, Csanáros, Nagyszántó, Esztró, Mezőbándvárhegy, Mezőcsávás, Csíkszentivány, Nagyernye, Harczó, Maroszentgyörgy, Rónaszék, Máramarossziget, Aknaszlatina, Nagyszőlős, Felsőbánya, Nagybánya, Tasnád, Szilágysomlyó, Zilah, Arad, Kolozsvár, Szamosújvár, Dés, Dicsőszentmárton, Nagyenyed, Brassó, Torda. Megállapítottam, hogy az 1910. évi hivatalos magyar statisztika szerint is többségben voltak a románok a magyarokhoz képest 1. a) Amacon, Szatmárzsádányban, Szamosdobon, Kismajtényban, Reszegén, Porteleken, Vezenden, Érvasadon, Érkenézen, Nyárádbálintfalván, Kebeleszentiványban, Szentlőrinczen, Vaslábon és Oláhzsákodon;

b.) az ún. magyar görögkatolikusokkal szemben – vagyis akik a mi esetünkben egyedül számítanak – a román görögkatolikusok többségben voltak Nagykolcson, Csengerbagoson, Szaniszlón, Érdengelegen, Mezőteremben, Piskolton, Pocsajon, Józsefházán, Gyimesbükkön.

2.) Azt a sajátos eljárást is megállapítottam, hogy a hivatalos statisztika összeállítói abszolúte megengedhetetlen módon csökkentették a románok számát, hogy ugyanakkor növeljék a magyarokét az alábbi településeken: Csengerújfalva, Pete, Vetés, Csomaköz, Domahida, Gencs, Nagykároly, Érendréd, Értarcsa, Gálospetri, Nyíradony, Nyírábrány, Álmosd, Bagamér, Nagyléta, Vértes, Batizvasvári, Szatmáruddvari, Harasztkerék, Nyárádkarácsonyfalu, Székelysárd, Szentháromság, Kisterem, Csíkszépvíz, Lemhény.

3.) Azt is megállapítottam, hogy az 1) a)-b) egyházközségeket, bár a románok többségben vannak, kizárólag azért csatolták Hajdúdoroghoz, mert a statisztika „*Tudnak magyarul beszélni*” rovatában megjegyezték, hogy az esetek többségében tudnak magyarul beszélni. – Így, persze, idővel sok más egyházközségünket is be lehet majd olvasztani ebbe az egyházmegyébe. Az elemi, a középfokú és az egyetemi oktatás, a sorkatonai szolgálat során egyre többen tanulják meg a magyar nyelvet, úgyhogy nem látjuk, miként lehetne megmenteni az eltűnéstől valamennyi régi román egyházmegyénket Magyarországon.

De hogy világosan látható legyen, mennyire lehet hinni a hivatalos magyar statisztikáknak, engedtessek meg, hogy idézzük a Budapesten 1896-ban a magyar statisztikai hivatal költségén és megbízásából a jubileumra kiadott könyvet, amelyet Bokor Gusztáv írt *A hivatalos magyar statisztika fejlődése és szervezete* címmel.⁹² A 148. oldalon, „A népszámlálások Magyarországon” című VIII. fejezetben ez olvasható:⁹³ „Felettebb bajos és nálunk különösen sokat vitatott pont az, amely a nemzetiséget kutatja és az *anyanyelvet* kérdezi. Bizonyos, hogy a nemzetiség-érzés, szellemi hovatartozást fejez ki, tehát olyan valamit, a mit a népszámlálási lapba, e legdemokratikusabb statisztikai nyomtatványba foglalni alig lehet. Valószínűleg tehát ezentúl is az anyanyelv mellett kell maradni, de jó volna – az utasításban vagy egyebütt – felvilágosítani a népet, hogy ez alatt nem azt a nyelvet értjük, a melyen az illető egyén beszélni tanult, sem azt, a melyen szülői beszél-

92 BOKOR Gusztáv: *A hivatalos magyar statisztika fejlődése és szervezete*. Országos M. Kir. Statisztikai Hivatal, Budapest 1896. 148.

93 Az idézett részt az eredeti magyar szövegből vettük. Az olasz fordítás itt-ott értelmez. A fontosabb eltérést jelezzük. [A szerk.]

tek.” Továbbá az ugyanezen az oldalon lévő megjegyzésben a szerző megállapítja, hogy ezt az elvet több törvényhatóság már 1890-ben közzétette és a nép tudomására hozta [helyesen: jelentette - A szerk.].

Ha ezt a hallatlan szabályt követik, őszintén kérdezzük minden jóhiszemű embertől, miféle hitelt lehet adni a magyar statisztikáknak, amelyek valóságos hibahalmazok, mivel meghamisítják a valóságot, a tényleges etnikai vagy demográfiai helyzetet?

Hogy világosan lehessen látni, milyen rosszul leplezett szándékokkal kérték a magyarok a hajdúdorogi egyházmegye létrehozását, idézzük, amit a budapesti *Pesti Hírlap* állít 1912. szeptemberi, 10. számában az új egyházmegye céljáról: „A leendő püspöknek állandó küzdelmet kell majd folytatnia a románok ellen; az egyházmegye célja nem lehet pusztán egyházi jellegű, hanem fő küldetése a románok elmagyarosításáért folytatott kemény küzdelem kell, hogy legyen.”

A *Budapesti Hírlap* 1912. évi 161. számában az új magyar egyházmegyét azokhoz az ágyúkhöz hasonlította, amelyeket az 1848-49-es magyar forradalom alatt Gábor Áron magyar hős készített templomi harangokból, mivel az egyházmegye küldetése is a magyarosítás ellenfeleinek felszámolása a magyar szellem és a magyar nyelv terjesztésével.

Az említett hajdúdorogi egyházmegye első püspöke, Miklósy István rögtön a kinevezése után azt mondta egy nyilatkozatában, amelyet a magyar kormány sajtóügynöksége, a *Magyar Kurír* közölt 1914. januári, 13. számában, hogy „az új püspök kötelessége magyarul tanítani a románokat”.

Azoknak a magyarosítási törekvése, akik a hajdúdorogi egyházmegye alapítását kérték, nyilvánvalóan és minden kétséget kizáróan jelenik meg egy másik tényben is: bár a *Christifideles Graeci* bulla az ógörög nyelvet írja elő mint a liturgia nyelvét, és tiltja a magyar nyelv használatát a liturgikus szertartásokon (ad linguam liturgicam quod attinet hujus novae erectae diocesis, praecipimus ut sit graeca antiquae [a most felállított egyházmegye liturgikus nyelvét illetően úgy rendelkezünk, hogy az legyen ógörög]), és bár a bécsi apostoli nunciatura az 1912. október 28-i leiratában megtiltotta, hogy a szent funkciókat jogellenesen magyar nyelven celebrálják (in nonnullis Hungariae parocciis abusum irrepissse lingua hungarica in liturgicis actionibus utendi quae cum liturgica non sit nullimode qua talis adhiberi potest, eo vel magis, quod saepe Apostolica Sedes illicitam hanc praxim damnaverit eliminandamque praeceperit [számos magyar parókiában abúzus történik: a magyar nyelvet a liturgikus cselekményekben használják, amelyet a liturgiában semmiféle módon nem szabad használni, annál is inkább, mert az Apostoli Szentszék ezt a gyakorlatot gyakran elítélte és ennek kiküszöbölését elrendelte]), mindennek ellenére a püspök mindenütt bevezette a magyar nyelvet mint a liturgia nyelvét. Így az 1914. évi „*Liturgikus direktórium*”, amelynek egy másolatát ismerjük, minden liturgikus szöveget, imádságot és éneket magyar nyelven ad meg.

Az új püspök közvetlenül a beiktatása után rendeletet adott ki, hogy a tanítás nyelve minden egyházközségi elemi iskolában a magyar legyen, teljesen mellőzve a román nyelvet a mi román rítusú egyházközségeink által alapított és fenntartott iskolákban.

Emiatt a magyarosítási törekvés miatt 1913 tavaszán véres megmozdulások voltak a hívek körében, akik ősi nyelvüket védelmezték. A megmozdulásokat követően papokat és híveket végeztek ki, tartóztattak le, börtönöztek be és ítélték el; az ultranacionalista körök postai csomagban egy bombát küldtek az új püspöknek, amely az egyházmegye általános helynökének, Jaczkovics [Mihály]nak és az egyházmegye más alkalmazottainak a halálát okozta, amikor felrobbant.

Legyen szabad, Szentséges Atya, egy másik oldalról is bemutatnom ennek az egyházmegyének, amely a magyarosítás szerve, számunkra, románok számára veszélyes törekvését: 1914. március 14-én a budapesti kormány a hajdúdorogi egyházmegye ügyében benyújtott *Véleményében*-ben [„Voto”] elismerte 13 egyházközség román jellegét azok közül, amelyeket a mi egyházmegyéinktől vettek el, ezek a következők: Amac, Szatmárzsadány, Szamosdob, Kismajtény, Reszege (a mezőpetri filiával), Portelek, Vezend, Érvasad, Érkenéz, Pocsaj a nagyváradi egyházmegyében; Oláhzsákod (a filiákkal), Gyergyóvasláb (a gyergyóújfalui filiával), Kebeleszentivány (a filiákkal) Blaj egyházmegyében. Tehát burkoltan elismerik, hogy egyszer megtévesztették a Szetszékét, amikor ezeket is úgy mutatták be neki mint magyar nyelvű egyházközségeket. De ugyanabban a *Vélemény*-ben [„Voto”] az említett kormány másik tíz egyházközséget kért, amelyeket a *Christifideles Graeci* bulla nem sorol fel, ezek a következők: Nagyszántó, Szatmárhegy, Erdőd (a nagymadarási egyházközség filiája), Gilvács (a krasznaterbesi egyházközség filiája), Krasznabéltek (a gyöngyi egyházközség filiája) a nagyváradi egyházmegyében; Felsőbánya és Nagybánya a szamosújvári egyházmegyében; Nagyrnyé, Kolozsvár, Nyárádremete (a felsőkőhéri plébánia filiája). De az akkori újságok erőteljesen hangoztatták, hogy csatolják az új egyházmegyéhez a mi egyházközségeink közül Tordát, Nagyenyedet, Brassót stb. Úgyhogy minden jóhiszemű ember számára nyilvánvaló, hogy ez a hajdúdorogi egyházmegye olyan volt, mint egy polip, amely áttétek útján fel-felbukkan a mi Alba Iulia-Făgăraș-i egyháztartományunk egész területén. De hol marad akkor az azonos rítusú egyházmegyék területiségének elve?

Szentséges Atya,

a hajdúdorogi keleti rítusú magyar egyházmegye élete, tevékenysége és módszerei mindenki számára a legnyilvánvalóbban bizonyították, hogy milyen célból hozták létre: azért, hogy a román és a rutén rítusú hívek elmagyarosításának eszközéül szolgáljon. Ezek a szerencsétlen hívek a kormányzat nemzetietlenítési módszereinek következtében, amelyeket az egész világ számára természetes aggályok nélkül alkalmazott, elveszítették az anyanyelvüket; az ő lelki épülésük egyáltalán nem igényelte egy ilyen veszélyes eszköz létrehozását, amely a hívek anyanyelvének lerombolására és arra irányul, hogy az elszakadás és – annak következtében –, a kárhozat veszélyébe sodorja őket. A román püspököknek mindig volt gondja arra, hogy azoknak, akik nem tudtak jól románul, magyar nyelven is biztosítsa a hitoktatást, amikor erre szükség volt. 1913-ban, amikor ezt az egyházmegyét létrehozták, mindenütt tiltakoztak a híveink, parasztok és értelmiségiek egyaránt, akiket az fenyegetett, hogy a nemzetietlenítés eszközeivel üldözik őket még a lelkiismeret legszentebb szentélyében, hitükben és egyházukban is. Mozgásokat figyeltek meg egy tömeges elszakadás irányába, aminek csak néhány jó értelmiségi hívünk vetett gátat. De ha ma, amikor népünk annyi szerencsétlenségtől és annyi fájdalomtól szenved, egy újabb merényletet kísérlnének meg a lelkiismerete, a hite ellen, amely egyetlen vigasza maradt, akkor annak óriási kihatásai lennének az egész népre, különváltakra és egyesítettekre egyformán, aminek a következményei kiszámíthatatlanok. Ezért mi, Szentséges Atya, nagy felelősséggel járó kötelességet teljesítünk, amely ránk mint Krisztus itteni, a római egyházzal egyesült nyájának pásztoraira nehezedik, amikor az ügyet megillető teljes komolysággal és nyomatékkal kérjük Szentségedet, hogy ne méltóztasson meghallgatni azokat az esetleges igényeket, amelyek kínjaink és fájdalmaink

tartósításával járnának. Ismerjük már a módszereket, amelyeket használni fognak, sőt, már használnak annak érdekében, hogy visszatérítsék a híveinket az említett hajdúdorogi egyházmegyébe: magukat a híveket megfélemlítéssel és az aknamunka legkülönbözőbb válfajaival fogják kényszeríteni arra, hogy kérjék a visszacsatolásukat a fenti magyarosító egyházmegyéhez; papokat fognak elűzni, hogy román papok hiányában hajdúdorogi magyar papok foglalják el az ő egyházközségeiket; vagy katonai és polgári hatóságok egyszerűen meg fogják parancsolni, amint erre már volt példa, hogy ne merészeljék többé a mi liturgikus nyelvünkön ünnepelni a szent titkokat, hanem csak magyarul, amit a legfelső egyházi hatóság nem hagyott jóvá. Szentséged kezében van a döntés, hogy örökre változatlanul hagyja azt, amit véglegesen és örökre visszakaptunk 1934. április 9-én, sőt, 1919-ben, a bécsi apostoli nunciatúra rendeletével. Akkor ez az egyházmegye, ami bennünket, románokat illet, egy sajnálatos, múló incidens lehetett, amely alig vont felhőt egyházunk derült egére.

Csókra borulva a szent láb előtt, maradok Szentséged alázatos szolgája:

+Alessandro⁹⁴ Nicolescu [sk.]
Alba Iulia és Făgăraș
érsek metropolitája

28

ALBA IULIA - GYULAFEHÉRVÁR MÁRTON ÁRON PÜSPÖK LEVELE

Andrea Cassulo bukaresti nuncius 6513/40 sz. jelentése

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Bukarest, 1940. október 16.

SS „AE” ikt.: 9327/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 184rv

Melléklettel

Hivatkozva múlt szeptember 3-i, 6327/40. sz. jelentésemre,⁹⁵ azt hiszem, nem árt, ha Eminenciádnál van a mellékelt levél, amelyet most kaptam Mons. Márton gyulafehérvári püspöktől.

Az excellenciás úr, akinek az egyházmegyéje a bécsi döntés után nagyobbreszt a magyarok által elfoglalt területen van, minden lehető megtesz, hogy pótolja a jelenlegi helyzetben fennálló súlyos hiányokat és leküzdje a keletkezett nehézségeket. Míg általános helynökét Kolozsvárra küldte az összes joggal, amelyeket pillanatnyilag ráruházhatott, ő, megszerezve a magyar katonai hatóság engedélyét, átmehet az elfoglalt területre, ha ritkán is, de csak Kolozsváron tartózkodik és néhány látogatást tesz Nagyváradon, ahol még mindig apostoli kormányzó. Nem megy el az egyházközségekbe, mert az emberek

94 A saját kézzel írt aláírásban nem románul, hanem olaszul írja alá a nevét: Alessandro.

95 Kötetünkben nem közöljük.

még izgatottak, ezért attól fél, hogy nagyobb problémák adódhatnak. Látja azonban, hogy, ha nem tudja kifejtetni főpásztori tevékenységét az óriási egyházmegye minden részében úgy, mint azelőtt, a fegyelem és maga a hit látja kárát, mivel a protestánsok, akik egy kicsit mindenütt a katolikusokkal együtt élnek, nem mulasztják el kihasználni a jelenlegi helyzetet arra, hogy beszivárognak és megpróbáljanak híveket szerezni. Kértem a püspök titkárát, aki ma nálam járt, hogy mondja meg a főpapnak,⁹⁶ nagyon bíznak a buzgalmában, főpásztori éberségében, és amint lehetséges lesz, az Apostoli Szentszék a szükségnek megfelelően intézkedni fog.

Úgy sejtem, hamarosan várható az új határok térképe minden más szükséges jelzéssel együtt. Amint megkapom ezeket a dokumentumokat, feltétlenül továbbítani fogom Eminenciádnak.

29

MÁRAMAROS EGYHÁZMEGYE

Angelo Rotta nuncius 4171/40 (227) sz. jelentése

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Budapest, 1940. október 19.

SS „AE” ikt.: 9197/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 217rv-218rv⁹⁷

Amint azt f. év október 12-i, 4148/40. sz. jelentésemben ígértem (ikt. sz.: 225.),⁹⁸ visszatérek a máramarosi egyházmegye ügyére, és beszámolok azokról a megbeszélésekről, amelyeket Serédi bíboros Őeminenciájával folytattam ebben a témában f. hó 14-én és 18-án.

Az első beszélgetés alkalmával mély sajnálatát fejezte ki a kormánynak ebben a kérdésben elfoglalt álláspontja miatt, amelyet előzőleg még a tudomására sem hozott – nem ok nélkül⁹⁹ –, és így jóváhagyásra nem alkalmas következtetésekre jutott. Hozzátette azt is, hogy írt egy levelet a tárgyban gróf Teleki miniszterelnöknek, és várja a választ; továbbá hogy másnap, f. hó 15-én Hóman kultuszminiszter jön majd hozzá, és Őeminenciája nem fogja elmulasztani, hogy rámutasson neki azokra a hibákra, amelyeket a kormány elkövetett.

Tegnap aztán visszamentem Őeminenciájához, hogy megtudjam a Hóman miniszterrel folytatott megbeszélés eredményét, tehát a kormány véleményét is az ügyben. Őeminenciája azt mondta, hogy elmagyarázta Hóman miniszternek a terv hibás részeit, aki azokat elismerte. Máramarossal kapcsolatban a miniszter azt mondta, hogy, ha az a kb. 20 egyházközség visszatér az eredeti, hajdúdorogi egyházmegyéjéhez, amelyek most az eleve viszonylag kicsi nagyváradi görög-román egyházmegyéhez tartoznak, az utóbbi

⁹⁶ Értsd: Márton Áronnak.

⁹⁷ A dokumentumot tárgyalta a Konzisztoriális Kongregáció, a Keleti Kongregáció és a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának 1407 sz. 1941. február 6-án tartott közös szessziója, lásd: ASRS AA.EE.SS. Rapporti delle Sessioni 97, Sommario, Gennaio 1941, XI. sz.

⁹⁸ Lásd fentebb, 76sk.

⁹⁹ Az olaszban franciául: *pour cause* [A ford.].

még kisebb lesz; miközben, másrészt, a máramarosi egyházmegye is kisebb lenne, ha tizenegy rutén egyházközség Munkácshoz és kb. húsz¹⁰⁰ Hajdúdoroghoz kerülne (meg kell azonban jegyezni, hogy hat vagy hét, már Munkácshoz tartozó román egyházközséget át kellene adni Máramarosnak). – Tehát ha el is ismerik, hogy a két egyházmegye, ¹⁰¹Máramaros és Nagyvárad jogilag létezik, aequae principaliter újra kellene egyesíteni őket, egyetlen püspök alatt, aki így Nagyvárad és Máramaros püspöke lenne.

Azt hiszem, ezt a megoldást fogják az Apostoli Szentszék elé terjeszteni, hogy a kecske is jóllakjon, és a káposzta is megmaradjon; ugyanis Teleki gróf – amint máshonnan értesültem –, aki jó erdélyiként nem egykönnyen hagyja magát eltéríteni attól, amit a fejébe vett, meg van győződve arról, hogy a máramarosi egyházmegye létezését, legalábbis önállóságát, létrehozásának ideje és más, helyi jellegű okok miatt az erdélyi lélek nem fogadhatja el. De Teleki gróf, aki jó katolikus, az Apostoli Szentszék határozott akarata elé állítva biztosan fejet hajtana.

Az Őeminenciájával folytatott beszélgetés alapján az a benyomásom, hogy ő talán nem ellenzi azt a kompromisszumos megoldást, amelyre Hóman miniszter utalt.

Hogy teljes legyen a kép, beszámolok a máramarosi püspökről, aki táviratban kérte a közbenjárásomat – ezzel megelőztem őt –, amint megtudta, hogy a kormány burkoltan nem ismeri el a székét. Tegnap este eljött hozzám, hogy ismét sürgesse egyházmegyéje elismertetését, és támogassa ¹⁰²Mons. Frentiu Őxcellenciája visszatérését Nagyváradra; ez utóbbi dolog, tekintettel az összes körülményre, nem hiszem, hogy megvalósítható. Mindenesetre úgy vélem, Eminenciád most képet alkothat a máramarosi ügy állásáról, ahogyan azt Budapesten látják. Főlösképpen hozzátennem,¹⁰³ gondom volt arra, hogy semmivel ne ártsak az Apostoli Szentszéknek. Két órával a törvénytervezet közzététele után beszélgettem a külügyminiszterrel, amiről már beszámoltam; ezért én csak a saját nevemben járhattam el, nyilván nem Eminenciád külön megbízásából. Elmondtam, amit a dolgról gondolok, és finoman utaltam arra, hogy a kormány eljárása, mondjuk így: a szóban forgó tárgyban, az Apostoli Szentszék meghallgatása nélkül, udvariatlanság volt, és utaltam a terv lényegi hibájára is; de mindezt csak barátiilag és szóban.

Úgyhogy az Apostoli Szentszék szabadságát semmi nem korlátozza, bármilyen is legyen az a döntés, amelyet bölcsen jónak lát majd meghozni; annál is inkább, mert az Apostoli Szentszék nemcsak a mostani személyi és dologi körülményeket tudja figyelembe venni, hanem ismeri az említett egyházmegye létrehozásának előzményeit is a maguk valóságában. Ezeket az előzményeket én többé-kevésbé kitalálni véltem, de közvetlen forrásból, természetesen, nem ismerem őket. Mármost ez is egy fontos tényező az ügy átfogó megítélésében.

A kormány hívására ezekben a napokban érkezik Budapestre Apor* követ Őxcellenciája és Mons. Luttor* is éppen azért, hogy beszámoljanak az Erdély vallási átszervezését érintő ügyekről.

Mivel ez a jelentés a Keleti Kongregációt szintén érdekelheti, a másolatát elküldöm Tisserant bíboros Őeminenciájának is.

100 Ceruzás megjegyzés a lap szélén: „? tíz! [sono dieci]”

101 Innentől a bekezdés végéig piros ceruzával vonal a lap szélén.

102 Innentől a bekezdés végéig piros ceruzával vonal a lap szélén.

103 Az olaszban latinul: *in abundantiam* [A ford.]

30

**CLUJ-GHERLA (KOLOZSVÁR-SZAMOSÚJVÁRI)
PÜSPÖKI SZÉKHELY**

Eugène Tisserant bíboros, a Keleti Kongregáció Titkáranak

545/40 ikt. sz. levele

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Vatikán, 1940. október 23.

SS „AE” ikt.: 9451/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 26rv¹⁰⁴

A bécsi döntés következtében a Romániában lévő öt bizánci rítusú egyházmegyéből négy csonka maradt.

A jelenlegi helyzetről később számolok be részletesen, most csak a nagyváradi egyházmegye különleges esetére szorítokozom, amely szinte teljes egészében Magyarországhoz került, kevesebb mint harminc egyházközség maradt Romániában.

A püspök, Mons. Frențiu azonban nem maradt a székhelyén, hanem jobbnak látta átköltözni a romániai Beiușba, ugyancsak az egyházmegye területére, ahol sok a tanintézmény,¹⁰⁵ egy megfelelő püspöki rezidencia. Nagyváradon hagyta a segédpüspökét, Mons. Ioan Suciut, aki általános helynök is.

Mons. Frențiu különböző érveket hoz fel döntése igazolására, amelyek ismeretesek az Államtitkárság előtt, mert átküldtük a preláthus levelének másolatát (B. 2851/40. sz.).¹⁰⁶ De ennek a Szent Kongregációnak, mindent egybevetve, az a véleménye, hogy jobb lenne, Mons. Frențiu visszatérne Nagyváradra és újra elfoglalná a helyét.

Másrészt Mons. Rotta különböző jelentéseiből, amelyeket másolatban elküldött Szent Kongregációnknak, kitűnik, hogy Mons. Frențiu személyét a magyar hatóságok nem nézik jó szemmel; ezért, mielőtt utasítást adnék a püspöknek, hogy térjen vissza a székhelyére, hálás lennék Eminenciádnak, ha szíveskedne¹⁰⁷ információkat szerezni arról, hogy ez a dolog célszerű-e vagy sem, és hogy Mons. Frențiu szabadon végezheti-e majd a szolgálatát a visszatelepülése után.

[...]

*Eugenio Tisserant bíboros [sk.]
titk.*

G. Cesarini¹⁰⁸ asszesszor [sk.]

104 A dokumentumot tárgyalta a Konzisztoriális Kongregáció, a Keleti Kongregáció és a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának 1407 sz. 1941. február 6-án tartott közös szessziója, lásd: ASRS AA.EE.SS. Rapporti delle Sessioni 97, Sommario, Gennaio 1941, XVIII. sz.

105 Ceruzával lapszéli megjegyzés: „és az összes javak”,

106 Lásd fentebb, 64sk.

107 Innentől a bekezdés végéig kék ceruzával kettős vonal a lap szélén, ceruzával néhány alig olvasható szó: „è già [...] qualche cosa”. Ez már valami.

108 Giuseppe Cesarini 1933–1941 között volt a Keleti Kongregáció Asszesszora (a bíboros titkár helyettese, második előljáró).

31a

**A BIZÁNCI SZERTARTÁSÚ ROMÁN EGYHÁZ HELYZETE
A [MÁSODIK] BÉCSI DÖNTÉS UTÁN**

Eugène Tisserant bíboros, a Keleti Kongregáció Titkárának

505/1940 ikt. sz. levele

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Vatikán, 1940. október 24.

SS „AE” ikt.: 9558/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 242rv, 255rv

(6 melléklettel)¹⁰⁹

[Tardini kézírásával, lap tetején:] 1940. X. 27. [Eae] Ő Eminenciája¹¹⁰ kéri valamelyik előző jelentést egy följegyzéssel (*beszélni velem – DT*)

A bécsi döntés után a bizánci rítusú román Egyház általános helyzete alapvetően megváltozott.

Az elmúlt hetekben különböző jelentések érkeztek Szent Kongregációnkhoz a bukaresti és a budapesti apostoli nunciustól, valamint a bizánci rítusú román püspököktől: mindannyian utasításokat kérnek az Apostoli Szentszéktől, hogy eleget tehessenek az új igényeknek.

Miután Szent Kongregációnk megvizsgálta az összes iratot, arra gondolt, hogy egy általános áttekintést nyújt az Államtitkárságnak a felmerült ügyekről és a vonatkozó megoldási javaslatokról.

A gyulafehérvári és fogarasi egyháztartományak öt egyházmegyéje van: Blaj, Nagyvárad, Kolozsvár-Szamosújvár, Lugos és Máramaros. Ezek közül csupán a lugosi egyházmegye maradt teljes egészében Romániában, a többit felosztja az új politikai határ. Nagyvárad, Kolozsvár-Szamosújvár és Máramaros csaknem maradéktalanul Magyarországhoz került, és Romániában kb. harminc, ötven, ill. Dél-Bukovinában hat rutén parókia maradt. Blaj (Románia) elveszítette az összes parókiát (kb. 150-et és velük kb. 120.000 hívét), amelyek a Magyarországhoz került Székelyföldön vannak.

Az örmények apostoli kormányzóságáról, amelyet ugyancsak feloszt az új határ, Szent Kongregációnk külön levelet írt Eminenciádnak.

Ami a (férfi és női) rendek és szerzetesi kongregációk általános helyzetét illeti, feleslegesnek tartom bevonni az Államtitkárságot, legalábbis egyelőre, mert Hivatalunk reméli, hogy adminisztratív jellegű rendelkezésekkel, amelyek nem igényelik a kormányzati hatóságok beavatkozását, eleget tud tenni az új körülményeknek.

A román püspökök őexcellenciái a következőket kérték:

1) a Magyarországra került három püspök egyikét nevezzék ki érseknek, és kapjon megbízást fellebbezések fogadására peres ügyekben:

¹⁰⁹ Lásd a következő dokumentumokat.

¹¹⁰ Értsd: Maglione bíboros államtitkár tájékozódni akar és első helyettesével, Tardinival üzen a referensnek.

2) a román katolikusok jogainak védelmére szülessenek kellő intézkedések: nyelv, liturgia, egyházmegyei iskolák, egyházi tulajdon stb.

3) az a 67 egyházközség, amelyek 1912-től 1918-ig a Hajdúdorogi Egyházmegyéhez tartoztak, és amelyeket Szent Kongregációnk 1934. április 9-i rendeletében egyesített a román egyházmegyékkel, maradjanak ugyanezekben az egyházmegyékben;

4) történjen intézkedés a Nagyváradi, Kolozsvár-Szamosújvári és Máramarosi Egyházmegyék Romániában maradt részeinek és a Blaj-i Főegyházmegye Magyarországhoz került részének is a lelki irányításáról:

5) a római Piusz Pápáról elnevezett Román Kollégium fogadjon hallgatókat minden bizánci-román rítusú, akár magyarországi, akár romániai egyházmegyéből.

A f. hó 2-i audiencián alkalmam volt beszélgetni a Szentatyával a különböző pontokról, és a következő megoldásokat ajánlottam Őszentsége figyelmébe.

Ad I. Kongregációnk úgy véli, hogy Mons. Hossut kellene kinevezni érseknek, aki 23 éve Kolozsvár-Szamosújvár püspöke, mert az ő székhelye inkább központi helyzetben van, mint a másik kettő, Nagyvárad és Máramaros.

Ad II. Ez az Államtitkárságon keresztül fog történni minden alkalommal, amikor szükségesnek tartják.

Ad III. Előnyösnek tűnik teljesíteni a kérést, hogy egy és ugyanazon a területen ne legyen több, azonos rítusú jurisdikció.

Ad IV. Nagyvárad és Kolozsvár-Szamosújvár Romániában maradt egyházközségeiből (összesen kb. nyolcvanból) talán lehetne egy apostoli kormányzóságot létesíteni, amely később egyházmegyévé alakul; vagy a nagyváradi egyházközségeket a lugosi püspök, a kolozsvár-szamosújváriakat pedig a Blaj-i metropolita kormányzósága alá lehetne helyezni, ahová a Romániával kötött konkordátum előtt tartoztak. A Blaj-i Főegyházmegye Magyarországon maradt egyházközségeit a kolozsvár-szamosújvári püspök kormányzósága alá lehetne rendelni, míg a Romániában maradt máramarosi rutén egyházközségeket Blaj-ra lehetne bízni, amelynek jurisdikciója kiterjed az egész régi királyságra.

Ad V. Kongregációnk, természetesen, minden romániai vagy magyarországi egyházmegyéből származó román hallgatót fogadni fog a Piusz Pápáról elnevezett Román Kollégiumban: eltartásuk azonban aggályos, mert a román kormány előreláthatólag csökkenteni fogja (ha meg nem szünteti) a bőkezű hozzájárulást, amelyet magának a kollégiumnak a fenntartására adott.

Az egyes pontokkal kapcsolatban, előrebocsátva, hogy a jövő még bizonytalan, és ezért semmi olyasmit nem kell tenni, ami végleges jellegű, a Szentatya méltóztatott megjegyezni a következőket:

Ad I. Várni kell: ha valamiképpen azt látjuk, hogy a magyar kormány támogatja egy bizánci rítusú egyháztartomány létrehozását Erdélyben, meg lehet majd vizsgálni a terv megvalósításának kérdését.

Ad II. Jóváhagyja.

Ad III. Elvileg jóváhagyja a Szent Kongregáció javaslatát, amely egy emlékeztetőt fog összeállítani az Államtitkárság számára, és ebben felvázolja az ügy történetét, hogy alkalomadtán, ha a magyar kormány részéről valami kezdeményezés mutatkozna, azonnal lehessen reagálni.

Ad IV. A döntések meghozatala előtt meg kell kérdezni a két apostoli nunciust Bukarestben, ill. Budapesten, hogy vajon a két kormány tényleg nem fogja-e megengedni a püspökök működését a két területen: amikor majd biztosnak látszik, hogy meg kell

tenni a javasolt intézkedéseket, a Szentatya jóvá fogja hagyni, hogy a Romániában maradt máramarosi és kolozsvár-szamosújvári egyházközségek a Blaj-i metropolita kormányzására legyenek bízva, a Magyarországon maradt Blaj-i egyházközségek pedig a kolozsvár-szamosújvári püspökre. Addig is, amíg Mons. Frențiu Beiușban (a nagyváradi egyházmegye romániai részében) tartózkodik, meg kell hagyni neki azoknak az egyházközségeknek a kormányzását; közben írni kell Mons. Rottának annak kiderítése érdekében, hogy a magyar kormány meg fogja-e engedni vagy sem Mons. Frențiu visszatérését a székhelyére. Ha igen, akkor vissza kellene térnie Nagyváradra, és akkor talán a lugosi püspökre lehetne bízni a nagyváradi egyházmegye Romániában maradt egyházközségeinek a kormányzását.

Ad V. A Szentatya megerősítette, hogy az egyházmegyék minden román hallgatóját fogadni fogják a Piusz Pápáról elnevezett Román Kollégiumban, és bízik abban, hogy a magyar kormány el fogja engedni az új hallgatókat.

A fő kérdések mélyebb megismerése érdekében bátorkodom elküldeni Eminenciádnak a legfontosabb dokumentumok másolatát.

Mint Eminenciádnak módja lesz megállapítani, Serédi bíboros a múlt szeptember 7-én kelt emlékeztetőjének 5. pontjában azt állítja, hogy a magyar kormány meg fogja engedni a püspököknek, hogy az új határ által felosztott egyházmegyék mindkét részében kormányozzanak, de a román kormánytól kölcsönösséget kíván; Mons. Cassulo pedig azt írja, hogy a román kormánynak tetszik a fenti gondolat, bár nem említi a kölcsönösséget. Ez jó lépés lenne a normalizálódás felé.

Mons. Frențiu személyéről és esetleges visszatéréséről a székhelyére Kongregációnk külön írt Eminenciádnak.

Ami a román hallgatók felvételét illeti a Piusz Pápáról elnevezett Román Kollégiumba,¹¹¹ Kongregációnk most írt Mons. Rottának, és kérte, hogy támogassa az útlevelek kiadását.

Ami azokat a román, rutén és magyar egyházközségeket illeti, amelyeket a különböző egyházmegyék között majd cserélni kell, ha nem fogadnak el az ugyanarra a területre kiterjedő bizánci rítusú egyetlen jurisdikció javaslatát, Szent Kongregációnk emlékeztetőt fog összeállítani, és amint kész lesz, elküldi Eminenciádnak.

Továbbá a román püspökök szeretnék, hogy létesüljön egy bizánci rítusú új egyházmegye Bukarestben, amely mint szuffragáneus Blaj-nak lenne alárendelve, de erről külön fogok írni Eminenciádnak.

Bizonyos vagyok abban, hogy Eminenciád – mint mindig – alaposan mérlegelni fogja ezeket az kérdéseket, amelyek oly fontosak a romániai és az erdélyi egyház jövőjére nézve.

111 A görög szertartású és román anyanyelvű papság képzésére – francia pénzből – XI. Piusz pápa létesítette 1937-ben. A római Gianicolo dombon van, címe: Passeggiata del Gianicolo 5.

1. sz. melléklet:

31b

**A BIZÁNCI SZERTARTÁSÚ ROMÁN EGYHÁZ HELYZETE
A [MÁSODIK] BÉCSI DÖNTÉS UTÁN**

Andrea Cassulo bukaresti nuncius 6470/40 sz. jelentése

Eugène Tisserant bíborosnak

Melléklet Tisserant bíborosnak, a Keleti Kongregáció Titkárának 505/40 ikt. sz.
leveléhez, amelyet Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz írt

Bukarest, 1940. október 6.

SS „AE” ikt.: 9558/40

Gépelte, aláírás hiányzik

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 243rv-244r¹¹²

Mint már utaltam rá a legutóbbi jelentésemben, elhatároztam, hogy a bécsi döntések után Bukarestbe hívom a püspököket. Néhányukkal nem tudtam kapcsolatba lépni, a helyzet bizonytalan és homályos maradt, tele nehézségekkel, ami arra indított, hogy várjak egy darabig. Időközben Mons. Nicolescu Blaj-ba hívta Mons. Frențiu-t és Mons. Bălan-t, akikkel megbeszélte az Erdélyben kialakult új helyzetet.

A Blaj-i találkozó után eljöttek Bukarestbe, és f. hó 2-án ismét összejöttek a nuncius elnökletével.¹¹³ A Mons. Bălan által készített rövidített jegyzőkönyvből, amelyet mellékelek, Eminenciád majd láthatja, mely témákkal foglalkoztak az ülésen. A megvitatott fő témák, kivéve, természetesen, az Apostoli Szentszék döntését, az egyik egyházmegyéből a másikba került települések jelenlegi ideiglenes főpásztori irányításával kapcsolatosak; a várható rendezés, amelyről az Apostoli Szentszék később dönt az érdekelt kormányok egyetértésével; a magyar területen maradt püspökök egyikének sürgősen ideiglenes metropolitai jogokat kell adni a fellebbezési ügyek stb. miatt. Ami az utóbbit illeti, Mons. Bălan Mons. Frențiu-t javasolta: 1) mert ő a legidősebb, 2) mert egyszer Blaj-i metropolitának jelölték, 3) mert az európai háború előtt Apponyi miniszterelnök Blaj-i érseknek ajánlotta.

A másik fontos dolog, amelyről beszéltek, egy új egyházmegyének mint Blaj szuffragáneusának esetleges létrehozása volt, mivel a nagyváradi, a kolozsvár-szamosújvári és a máramarosi egyházmegyék Magyarországra kerülésével a román metropolitának csak egy szuffragáneusa marad, Lugos. Ezért a püspökök arra gondoltak, hogy javasolják az Apostoli Szentszéknek egy új egyházmegye létesítését éppen itt, a fővárosban, Bukarestben.

Végezetül Nicolescu és Frențiu püspökök megígérték, hogy – amint tisztázódnak a dolgok – elküldik nekem a végleges adatokat az új határokról és azoknak az egyházközségeknek a számáról, amelyek magyar földre kerültek, ill. román földön maradtak. Mons. Nicolescu, ha eljön az ideje, készíteni fog nekem egy helyrajzi térképet, amelyen világosan lehet majd látni a végbement változásokat.

112 A dokumentumot tárgyalta a Konzisztoriális Kongregáció, a Keleti Kongregáció és a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának 1407 sz. 1941. február 6-án tartott közös szessziója, lásd: ASRS AA.EE.SS. Rapporti delle Sessioni 97, Sommario, Gennaio 1941, V. sz.

113 Ezen mondat margóján ceruzával kettős vonal.

A püspökök annak a kérésüknek adtak hangot, hogy a hajdúdorogi egyházmegye ne fogadja be a most Magyarországra került templomaikat. Ettől nagyon tartanak, és különösen aggódnak, mert az említett egyházmegye néhány elmagyarosodott rutén papja már erőszakoskodott az emberekkel egyik-másik településen, hogy hagyjanak fel a román liturgiával és nyelvvel. Ha az Apostoli Szentszék és a magyar kormány meg tudnak majd állapodni, amikor eljön az ideje, a kiállt fájdalmas próba után örömmel látnák, hogy az egyesített egyház új életre kel, más alapokon újjászerveződve jelenik meg, azaz egy metropolíával Magyarországon, amelynek szuffragáneusai Kolozsvár, vagy Nagyvárad, Szamosújvár, Máramaros, és egy másik metropolíával Blaj-ban, amelynek szuffragáneusai Bukarest és Lugos. Az a gondolat, hogy egy püspök kormányozhassa a most kettészelt egyházmegyéjét, a két terület között ingázva, tetszik a román kormánynak, és megérti az okát, de ez csak átmeneti állapot, és, azt hiszem, nem is lehet más.

Egyidejűleg elküldöm Mons. Nicolescu néhány jegyzetét, amelyeket ideadtott, addig is, amíg nem lesznek további, teljesebb és megbízható adatok, ezeket később küldi el.

Azok a püspökök, akik évek óta mindig a nunciatúra vendégei voltak, most átmentek a metropolita rezidenciájába, amelyet kezdenek lakni és lassanként berendezni a szükséges bútorokkal.

A legutóbb kapott hírek szerint Kolozsvár püspöke tagja lesz a magyar felsőháznak, mint Mons. Freñtiu, de, úgy tűnik, vissza kell majd térnie a régi székhelyére, Szamosújvárra.

Nehéz idők ezek, amikor minden nap hoz kínos meglepetéseket.

Egyelőre zárom soraimat abban a reményben, hogy az Apostoli Szentszék a sok nehézség ellenére is el tudja majd érni a lehető legjobb eredményeket.

2. sz. melléklet:

31c

A BIZÁNCI SZERTARTÁSÚ ROMÁN EGYHÁZ HELYZETE A [MÁSODIK] BÉCSI DÖNTÉS UTÁN

Alessandro Nicolescu, Alba Iulia és Făgăraș metropolita érsekének

5453/1940 sz. levele

Tisserant bíborosnak (másolat)

Melléklet Andrea Cassulo bukaresti nuncius 6470/40 sz. jelentéséhez, amelyet

Tisserant bíborosnak írt

Melléklet Eugène Tisserant bíborosnak, a Keleti Kongregáció Titkárának 505/40 ikt. sz. leveléhez, amelyet Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz írt

Bukarest, 1940. szeptember 5.

SS „AE” ikt.: 9558/40

Gépetl, aláírás hiányzik

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 245r-246r

A f. év augusztus 30-i bécsi döntés Magyarországnak ítelt több mint egy millió egyesített (görögkatolikus) román. Nagyon fontosnak tartom és mindannyian nagyon fontos-

nak tartjuk – hiszen éppen a végzetes határ másik oldalán maradt főpapok Őexcellenciái sürgették nálam –, hogy megfelelően szervezzük meg egyházi hierarchiájukat.

Nos, ők azt kérik, és én is kérem, amit már hivatalos formában benyújtottam a kiváló bukaresti apostoli nunciaturán keresztül, hogy egyiküket, mondjuk Mons. Julius Hossut, ha az ottani kormány nem fogja határozottan ellenezni, szabályosan nevezzék ki érseknek, akihez fellebbezhetnének az illető egyházmegyék minden reklamációval, panasszal, kívánsággal és követeléssel. Vagyis semmi esetre sem szeretnék és nem tűrnék el, hogy bekebelezze őket egy másik, bármilyen nevű vagy színezetű egyháztartomány, amely magyar területen van. Főleg hallani sem akarnak arról, és mi, akik román területen maradtunk, mi sem akarunk hallani róla, hogy közülük legyen a szomorú emlékezetű hajdúdorogi egyházmegyéhez. Ennek fájdalmas kihatása lenne minden román ember lelkiismeretére, és egyáltalán nem vagyok biztos abban, hogy ebben az esetben a román kormány nem intézne szörnyű támadást egyesített román egyházunk ellen, amely itt maradt. Én, természetesen, bármilyen helyzetben, akármilyen nehéz körülmények között megtenném a kötelességemet, és vértanúságra is kész vagyok, de nem felelek másokért!

Azt is el kell vetni, hogy a hajdúdorogi egyházmegye visszakapja legalább azokat az egyházközségeket, amelyeket annak idején beolvastottak ebbe a politikai célokból létesített egyházmegyébe, és amelyeket aztán az Apostoli Szentszék véglegesen visszadott a régi román egyházmegyéknek. Egy ilyen részrehajló lépésnek, amely nagyrészt az Apostoli Szentszék által kijavított hibát ismételné meg, ugyancsak visszataszító hatása lenne. Az Apostoli Szentszéknek kerülnie kell, hogy olyan benyomást keltsen, mintha az egyház és a hívek rovására sovinszta kormányok politikai befolyása alatt állna! És nem is fog ilyet tenni!

Nos, meg vagyok győződve arról, hogy az Apostoli Szentszék szilárdan tudja majd tartani a pozícióit, ahonnan *sub specie aeternitatis*¹¹⁴ szemléli a dolgokat, és nem hagyja magát megfélemlíteni a magyar kormány esetleges cselszövései által, amely mindig is egyesített román egyházunk ellensége volt, de különösen az utóbbi időkben, amikor kegyetlen háborút folytatott ellenünk, életre-halálra, főleg az említett hajdúdorogi magyar egyházmegyével.

Ezzel mindent elmondtam, amit kötelességem volt elmondani, hogy mentsem a katolicizmus itteni ügyét és az Apostoli Szentszék tekintélyét a különvált egyházak előtt, amelyek az utóbbi időben egyre gyakrabban tekintgetnek Róma felé.

A szent bíbor előtt csókra borulva, maradok Főtisztelendő Eminenciád odaadó híve

+ALESSANDRO NICOLESCU
érsek metropolita
[aláírás nélkül]

Blaj, 1940. szeptember 5.

114 Az örökkévalóság jegyében (latin).

3. sz. melléklet:

31D
A BIZÁNCI SZERTARTÁSÚ ROMÁN EGYHÁZ HELYZETE
A [MÁSODIK] BÉCSI DÖNTÉS UTÁN
A romániai apostoli nunciatura épületében tartott püspöki
konferencia jegyzőkönyve

(másolat)

Melléklet Andrea Cassulo bukaresti nuncius

6470/40 sz. jelentéséhez, amelyet

Tisserant bíborosnak írt

Melléklet Eugène Tisserant bíborosnak, a Keleti Kongregáció Titkárának 505/40 ikt. sz.

leveléhez, amelyet Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz írt

Bukarest, 1940. október 20.

SS „AE” ikt.: 9558/40

Gépetl, aláírás hiányzik

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 247r-248r

JEGYZŐKÖNYV

az 1940. október 20-án a romániai apostoli nunciatura épületében Mons. Andrea Cassulo Őexcellenciája, apostoli nuncius elnökletével tartott püspöki konferenciáról; jelen vannak: Mons. Alessandro Nicolescu metropolita, Valerio Traiano Frențiu nagyváradi püspök és Ioan Bălan lugosi püspök Őexcellenciái.

1. 10 óra 45 perckor az apostoli nuncius Őexcellenciája megnyitja a konferenciát, kifejezi együttérzését az egyesített román egyházat sújtó fájdalom miatt, és felszólítja a püspök urakat, hogy bízzanak a gondviselésben, amely a rosszat is jóra tudja fordítani.

A metropolita megköszöni Őexcellenciájának mindazt, amit ez alkalommal is tett a román egyház érdekében.

2. A nuncius úr felkéri a metropolita és a nagyváradi püspök Őexcellenciáit, hogy tegyék meg jelentésüket arról, ami a területek átadása kapcsán történt.

A nuncius úr köszönetet mond nekik, továbbá kéri, hogy küldjenek pontos jelentéseket és egy térképet, amint véglegesen kialakulnak a határok.

3. Az elnök úr kérdésére, hogy pillanatnyilag milyen intézkedésekre van szükség az egyházmegyék megfelelő kormányzása érdekében, a három püspök egyhangúlag a következőket mondja:

1) az Apostoli Szentszék nem változtatta meg az egyházmegyék határait; ezért minden püspöknek folytatnia kell az Apostoli Szentszék által rábizott egész egyházmegye kormányzását;

2) Mons. Bălan javaslata szerint azonnal szükség van arra, hogy az Apostoli Szentszék metropolitai joggal ruházza fel Mons. Frențiu-t (okok: 1° – ezt megkívánja a kánonjogi

hierarchia, 2° – a három egyházmegye közül Nagyvárad a legrégebbi 3° – és a leggazdagabb, 4° – Mons. Frențiu-t a magyar kormány 1918-ban felkérte metropolitának).

4. Mons. Bălan kéri a Szentszékét, hogy most valósítsa meg a bukaresti egyházmegye létrehozására tett javaslatot, mert feltétlenül szükség van egy, a fővárosban lakó püspök állandó jelenlétére, ha a metropolita különféle okokból Blaj-ban akar maradni.

Mindhárom püspök teljes mértékben egyetért ezzel, és nagyon kérik, hogy az Apostoli Szentszék, amint lehetséges, teljesítse ezt a kívánságukat.

5. Mindhárom püspök kéri az Apostoli Szentszékét, ne hagyja, hogy a hajdúdorogi magyar egyházmegye ügynökei megzavarják a híveket és a papságot, ugyanis már dolgoznak.

A nuncius Őeminenciája megígéri, hogy teljes nyíltsággal közvetíti az Apostoli Szent-széknek az egyesített román püspöki kar kéréseit, és bezárja a konferenciát.

IOAN BĂLAN lugosi püspök
jegyző
[aláírás nélkül]

4. sz. melléklet:

31e

A BIZÁNCI SZERTARTÁSÚ ROMÁN EGYHÁZ HELYZETE A [MÁSODIK] BÉCSI DÖNTÉS UTÁN

Andrea Cassulo bukaresti nuncius jelentése

Eugène Tisserant bíborosnak

Melléklet Tisserant bíborosnak, a Keleti Kongregáció Titkárának 505/40 ikt. sz. leveléhez, amelyet Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz írt

Bukarest, 1940. szeptember 10.

SS „AE” ikt.: 9558/40

Gépelt másolat, aláírás hiányzik

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 250r-252r

Teljesen megértem, amit Eminenciád f. hó 2-án írt (505/40. sz.)¹¹⁵ a bécsi döntések után történekmel kapcsolatban. Az egyesített Egyház, emberileg szólva, nagy megpróbáltatás előtt áll, mert két részre szakadt, és Romániában a híveknek csak egy kisebb töredéke marad.

De ha ezeket a dolgokat a hit fényében mérlegeljük, én azt hiszem, hogy a püspököknek és a papoknak nem kell csüggedniük. Ők vigyáznak a népükre, és, mint Eminenciád mondja, a helyükön kell maradniuk, fokozott buzgalmat tanúsítva, hogy a hit és a vallásgyakorlás egyre jobban viruljon azokon a településeken, ha el is vannak szakítva más, testvéri településektől. Ami fontos, az az, hogy megőrizhessék a nyelvet, a román liturgiát, a kulturális intézményeiket és ragaszkodásukat a keleti rítusú hagyományok megtartásához, amelyek nélkül rövid idő alatt eltűnhetnének a környezet asszimiláló ha-

¹¹⁵ Tisserantnak Cassulohoz írt levelének szövegét nem közöljük.

tása alatt. A csatolt dokumentumokból Eminenciád látni fogja, hol leselkedik a veszély. Mindenesetre bízom abban, hogy a Szentatya mindent meg fog tenni, ami lehetséges, ennek a veszélynek az elhárítása érdekében. Itt az egyesített egyház sorsa, amely több éve elveszítette román jellegét, mindig nagyon szomorú benyomást keltett, és ma is félnek attól, hogy a kolozsvári és a máramarosi egyházmegyéket egyesíthetik, vagy testvéreik sorsára jutnak, akiknek már csak emlékeik vannak arról, ami román.

Mivel több mint 1.000.000 egyesített román hívőről van szó, akik tömegesen kerülnek át a kiürített területekre, jó lenne, ha az új kormányzat számot vetne az egyesített egyház fontosságával, és adna neki egy olyan szervezeti keretet, amely megfelel etnikai természetének, vallási igényeinek és hagyományainak.

Az, amit meg lehet kívánni a román hívektől, az a törvényes hatóságok iránti hűség és az őszinte együttműködés az országos közérdek javára. Szeretném remélni, hogy az Apostoli Szentszéknek annyira tisztelő magyar kormány figyelembe kívánja majd venni ezt a szükségletet, és könnyen aláveti majd magát azoknak a rendelkezéseknek, amelyeket az Apostoli Szentszék fog hozni – amikor eljön az ideje – az egyesített hívek vallási kultúrájának öröksége védelmében; így a kormány lehetővé teszi majd a püspökök és a papság számára, hogy a kölcsönös megértés szellemében fejtsék ki áldásos apostoli küldetésüket. Minél kevésbé akadályozzák őket, annál jobban fognak hozzájárulni a közös nyereséghez, a békéhez ebben az új helyzetben.

A szamosújvári általános iskolának, amelyet Mons. Hossu annyira a szívében visel, óriási jelentősége van abban az egyházmegyében. Szeretném, ha a püspök tervét támogatná, nem pedig akadályozná. Ha a napjainkban előforduló nehézségek miatt nem lehet Szamosújváron felépíteni a már elkészült tervek szerint, hagyni kell, hogy Naszódra költözzön a román kormány által most engedélyezett nagy épületbe.

A végbement drámai változás után és abban az erkölcsileg is különleges helyzetben, amelyben Mons. Hossu találta magát, azt hiszem, Eminenciás Uram, jóindulattal kellene fogadni a kérését, mert a múltban felvett hitelek nagyon súlyos teherként nehezdednek rá és az egyházmegyére akkor is, ha nem állami vagy magánbankokból származnak. A kamatok, amelyeket a papok, az özvegyek nyugdíjpénztárának és más egyházmegyei intézményeknek kell fizetnie, minden évben megterhelik a költségvetést, és kb. 8.000.000 lejmel tartozik nekik. Ezért, ha iskolája lehetne Naszódon, egy már kész épület, amelynek az értéke sok millió lej, az Apostoli Szentszéktől már megkapott támogatásokkal és a szamosújvári épületre szánt 4.000 dollárral együtt nagyrészt megszabadulhatna az adóságtól, megkönnyebbülve és bizakodva nézhetne a dolgok új rendje elé. Meg vagyok győződve arról, hogy Eminenciád, tudatában lévén a szükségnek és a munka fontosságának, amelyet az említett preláthus mindig is végzett, kegyeskedik figyelembe venni az általa előadott érveket és támogatni őt, amennyire lehetséges.

Remélem, hogy még szeptemberben találkozni tudok itt a püspökökkel vagy egy küldöttségükkel, ha ők maguk nem jöhetnek a dolgok kényszerítő ereje folytán; az ülésen gondoskodni fogok mindenek az elkészítéséről, amit Eminenciád kér tőlem.

A változások első napjaitól fogva igyekeztem gyűjteni az Apostoli Szentszéknek elküldendő adatokat, jól tudva, hogy minden ismerettel rendelkeznie kell ahhoz, hogy az érdekelt kormányok egyetértésével intézkedjen az egyházmegyéik újjászervezéséről, amit tényleg sürgősen meg kell oldani.

Tekintettel a hívek lelkiállapotára, mindenkinek nagy megnyugvást jelentene egy olyan, kellőképpen nagyvonalú intézkedés, amely kielégítené az egyesített egyház egy

nagyon fontos részének szükségleteit; ez az egyház, ha a jogait tiszteletben fogják tartani és megvédelmezik, lelkesen és becsületesen fogja teljesíteni a kötelességeit mind az Apostoli Szentszékkal, mind pedig az állammal szemben, amelyhez most csatlakoznia kellett.

Abból, amit itt előadtam, és amit a mellékelt dokumentumok tartalmaznak, Eminenciád kezdetét képezhet alkotni a végbement nagy változásról, amelyet én a népek szétszórásának neveznék, és arról a lelkiállapotról, amelyben mindannyian vagyunk.

Bátorítok és imádkozásra buzdítok mindenkit, igyekszem megértetni, hogy ezek az események tisztítanak bennünket, és arra készítetnek, hogy értelmünkkel és szívünkkel az ég felé forduljunk.

Kérem Eminenciádat, hogy amikor beszámol a Szentatyának a helyzetünkről, biztossítsa Őt arról, hogy mindenki Istenbe és az Apostoli Szentszék támogatásába veti minden bizalmát, az Apostoli Szentszék az egyetlen remény a sok esemény váltakozásában. Könyörögjön, Eminenciás Uram, különleges áldásért mindannyiunk számára és számomra is, hogy el tudjam végezni a munkámat, amely e pillanatban oly nehéz.

aláírva: Andrea Cassulo
Leont[opolis] c. érsek
apostoli nuncius

P.S. – Mons. Borettini* már mindent előkészített az indulásra, de kénytelen volt visszaváltani a menetjegyét a legutóbbi események miatt, amelyek megváltoztatták a dolgok állását, különösen Nagyváradon. Én nem tudtam elmenni az új püspök felszentelésére, mert a jurisdikcióm határain kívülre kerültem volna, meg aztán minden összeköttetés azonnal megszakadt.

Most tudtam meg, hogy Mons. Frențiu visszavonult Beiușba és Mons. Suciut hagyta Nagyváradon. Annak az egyházmegyének Romániában csak 25 egyházközsége lesz Stana de Vale, Holod, Finiș¹¹⁶ összes javaival. Több mint kilencven egyházközség marad Magyarországon. Súlyos probléma a pénzügyek rendezése miatt is. Most írok Mons. Frențiu-nak Eminenciád útmutatása szerint. A válaszából majd látni fogom, lehetséges-e Beiușba küldeni Mons. Borettini-t, hogy ott végezze munkáját. Mindenről tájékoztatni fogom Eminenciádat.

= aláírva: Cassulo, A[postoli] N[uncius] =

116 Holod = Pusztahollód, Finiș = Várasfenes, Stana de Vale = Biharfüred [A ford.].

5. sz. melléklet:

31f

**A BIZÁNCI SZERTARTÁSÚ ROMÁN EGYHÁZ HELYZETE
A [MÁSODIK] BÉCSI DÖNTÉS UTÁN**

Alessandro Nicolescu Blaj-i metropolita érsek 21-1940 sz. levele

Cassulo bukaresti nunciushoz

Melléklet Tisserant bíborosnak, a Keleti Kongregáció Titkárának 505/40 ikt. sz. leveléhez, amelyet Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz írt

Balázsfalva, 1940. szeptember 3.

SS „AE” ikt.: 9558/40

Gévelt másolat, aláírás hiányzik

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 249rv

Excellenciás Uram,

Siralmas helyzetünkben Önhöz fordulok, Hossu kolozsvári püspök nevében, aki arra kérte, hogy azonnal táviratozzak Rómába, hogy az Apostoli Szentszék küldjön egy táviratot Horthy [sic!] magyar kormányzóhoz, hogy biztosítsa Mons. Hossu veszélyeztetett személyi biztonságát, ezen túl pedig esetleg Mons. Rusuét Nagybányán. A Magyarország területén maradt püspökeink személyének sérthetlensége Magyarország számára becsületbeli ügy és Bécsben Olaszország és Németország külügyminiszteri garantálták. Kérem, küldje ezt a táviratot azonnal Rómába. A kolozsvári olasz konzul adta a tanácsot. Hossu püspök két héten át az érsekség területére menekült, de Horthy [sic!] kormányzó, aki Kolozsvárra szándékozik jönni, azzal vádolhatná őt, hogy súlyos kötelességének nem tett eleget. Ténylegesen súlyos a helyzet.

Másrészről pedig szükséges, hogy létrejöjjön egy új érsekség¹¹⁷ a Magyarországon maradt románok számára. Egyik püspökünket tehát nevezzék ki metropolita-érseknek azokon a területeken. Ne csatolják Hajdudoroghoz, a magyar nyelvű egyházmegyéhez, amelyet az elnemzetlenítés céljából állítottak fel. Igen súlyos következményekhez vezetne ez a mi országunkban, ahol egészen bizonyos, hogy a román kormány egyoldalúan feloszlatná a mi román egyesített egyházunkat, hogy beolvassza az ortodox és szakadár Egyházába. Excellenciás Uram, az Ön helyzete is igen nehéz lenne ebben az esetben, ha nem lehetetlen. Még időben kerüljük el, hogy fatális lépésekre kerüljön sor és ellenállhassunk a Magyar Kormány követeléseinek.

Ezen túl pedig érintetlennek kell hagyni a bikszádi bazília atyák román tartományát. A mi országunkban román alprovinciát kell létrehozni, az Obreja-i¹¹⁸ Pop Ágoston atyával az élen. Egyáltalán ne egyesítsék őket a ruténokkal. Továbbá gondoskodni kell a Romániában maradt bukovinai ruténokról. Mons. Rusu már nem kormányozhatja őket.

Nos, ezek a legkínzóbb problémák, Excellenciás Uram, amelyek sürgős megoldásra várnak. Hiszem, hogy nem fog még Róma is elkéséríteni bennünket. Mi már eléggé el vagyunk keseredve az igazságtalan bécsi döntés miatt.

¹¹⁷ A levél itt is tévesen metropolitáról ír, metropolia helyett.

¹¹⁸ Obreja = Bisztranyíres [A ford.].

+ ALESSANDRO NICOLESCU
 érsek és metropolita
 [aláírás hiányzik]

6. sz. melléklet:

31g

**A BIZÁNCI SZERTARTÁSÚ ROMÁN EGYHÁZ HELYZETE A
 [MÁSODIK] BÉCSI DÖNTÉS UTÁN**

Andrea Cassulo bukaresti nuncius 6326/40 sz. levele

Alessandro Nicolescu Blaj-i metropolita érseknek

Melléklet Tisserant bíborosnak, a Keleti Kongregáció Titkárának 505/40 ikt. sz. leveléhez, amelyet Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz írt

Bukarest, 1940. szeptember 4.

SS „AE” ikt.: 9558/40

Gévelt másolat, aláírás hiányzik

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 254r

Mons. Macaveiu ma átadta Eminenciád levelét. Teljesen megértettem mindent, amit Eminenciád előadott. Az itt mellékelt, de már korábban készült írásomból azonban látni fogja, hogy én már felmértem a kivételesen súlyos helyzetet, amelybe az egyesített egyház került a mostani események következtében.

Nem kell elcsüggedni, sokat kell imádkozni és utána mérlegelni a helyzetet, a lehető legjobban gondoskodva az egyházmegyék és a lelkek szükségleteiről. Egyelőre a püspökök helyezzenek egy püspöki megbízottat az elszakadt részekbe a szükséges fakultásokkal, és ami a püspöki feladatokat illeti, bizzák magukat a legközelebbi püspökre. Írok a Keleti Kongregációnak, és elküldöm a levelem másolatát, hogy azonnal adják meg az első utasításokat és az esetleges fakultásokat.

Aztán amint lehetséges lesz, várom Eminenciádat Bukarestben a szuffragáneusokkal együtt, akik el tudnak majd jönni. Ha nem, küldhetnek egy képviselőt, a saját helynöküket vagy megbízottjukat. Az ülésen mindent megbeszélünk, és meglátjuk, hogyan gondoskodhatnánk legjobban az egyesített egyház jövőjéről.

Kérem, nyomba tudassa a mi drága püspökeinkkel, hogy táviratot küldtem az Apostoli Szentszéknek, nehogy zaklassák az egyesített egyház püspökeit és papjait.

Nagy szeretettel és tisztelettel ölelem, Monsignore, Önnel együtt szenvedek. Bátorság és bizalom az Úrban, aki a legfájdalmasabb emberi történelekből is új reményeket és új győzelmeket fakaszt.

(aláírva) CASSULO

32

**A GÖRÖG-ROMÁN ÉS LATIN RÍTUSÚ KATOLIKUS EGYHÁZ
EGYKOR ROMÁNIÁBAN LÉVŐ EGYHÁZMEGYÉIHEZ TARTOZÓ
EGYHÁZKÖZSÉGEK HELYZETÉNEK ÖSSZEZEGÉSE**

A [MÁSODIK] BÉCSI DÖNTÉS UTÁN

S. l., 1940. október 24.

SS „AE” ikt.: 9296/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 206r-207r

[Kézírással:] *Mons. Nicolescutól, 1940. X. 24.*

A – Görög-román rítusú egyházmegyék:

- 1) Blaj-i Főegyházmegye
 - a) Romániában 475 parókia és 160 filia
 - b) Magyarországon 158 parókia 250 filiával
- 2) Nagyváradi Egyházmegye
 - a) Romániában 26 parókia és 57 filia
 - b) Magyarországon 187 parókia és több filia
- 3) Kolozsvár-Szamosújvári Egyházmegye
 - a) Romániában 52 parókia és 19 filia
 - b) Magyarországon 354 parókia és több filia
- 4) Máramarosi (Nagybánya) Egyházmegye
 - a) Romániában 6 parókia és 103 filia
a bukovinai rutén helynökségben
 - b) Magyarországon 257 parókia több filiával
- 5) Lugosi Egyházmegye
nincs érintve

B – Latin rítusú egyházmegyék

- 1) Gyulafehérvári Egyházmegye
 - a) Romániában 79 plébánia
 - b) Magyarországon 168 plébánia
- 2) Temesvári Egyházmegye
nincs érintve
- 3) Nagyváradi-Szatmári Egyházmegye
 - a) Romániában 9 plébánia
 - b) Magyarországon 101 plébánia

MEGJEGYZÉS: – A bukaresti és Jassy egyházmegyék helyzetének bemutatása várat magára, mivel még nincsenek végleges adatok.

[aláírás nélkül]

33a

**A SZAMOSÚJVÁRI (GHERLAI) EGYHÁZMEGYEI
ÁLTALÁNOS ISKOLÁRÓL**

Angelo Rotta nuncius 4202/40 (233) sz. jelentése

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Budapest, 1940. október 25.

SS „AE” ikt. sz.: 9393/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 91, ff. 4rv

(Melléklettel)¹¹⁹

Rendben megkaptam Eminenciád f. év október 18-i, 8970/40. sz.,¹²⁰ nagyra becsült utasítását, amelyben arra szólít fel, hogy kezdjek tárgyalásokat a magyar kormánnyal a Szamosújvár és Naszód városokban már létező egyházmegyei általános iskola átköltöztetéséről.

Mielőtt azonban bármilyen lépést is tennék a külügyminisztérium felé, jónak láttam levelet írni az ügyben Mons. Hossúnak, Kolozsvár-Szamosújvár püspökének, mely levél másolatát csatolom. Ezt azért tettem, hogy pontos tájékoztatást kapjak az ügy jelenlegi állásáról, és hogy közvetve mintegy sugalljam neki, hogy – amint azt minden magyar püspök tenni szokta – legelőször az illetékes vallás- és oktatásügyi miniszterrel kell tárgyalnia a dologról, ha még nem tette volna meg, esetleg a bíboros primás Őeminenciája erkölcsi támogatását is kérve.

Mert szerény véleményem szerint az Apostoli Szentszék, közvetlenül vagy a nunciaturán keresztül, csak akkor tud majd eredményesen közbelépni a magyar külügyminisztériumnál az ügy gyors és sikeres megoldása vagy a kívánt cél elérése előtt álló akadályok elhárítása érdekében, amikor a dolog már elindult a rendes kerékvágásban, és pontosan ismerjük a helyzetet.

119 Lásd a következő dokumentumot.

120 Kötetünkben nem közöljük.

33b

**A SZAMOSÚJVÁRI (GHERLAI) EGYHÁZMEGYEI
ÁLTALÁNOS ISKOLÁRÓL**

Angelo Rotta nuncius levele Iuliu Hossu Cluj-Gherla-i
(kolozsvári-szamosújvári) püspöknek Kolozsvárra

Melléklet Rotta nuncius 4202/40 (233) sz.,

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz írt jelentéséhez

Budapest, 1940. október 24.

SS „AE” ikt.: 9393/40

Gépelt, aláírás hiányzik

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 91, f. 5r

(MÁSOLAT)

Excellenciás és Főtisztelendő Uram,

úgy tudom, hogy a szamosújvári egyházmegyei általános fiúiskola Naszódra tervezett átköltözésével kapcsolatban Excellenciád szorgalmazta a Keleti Egyházak Szent Kongregációjának támogatását. Nagyon hálás lennék Önnek, ha szíveskedne tudomásomra hozni, milyen lépéseket tett, természetesen, eddig ebben az ügyben a magyar kormánynál, esetleg a bíboros primás Őeminenciája erkölcsi támogatásával is, aki egyben Magyarország összes katolikus iskolája igazgatótanácsának elnöke.

Legyen szíves tudatni velem azt is, hogy vannak-e nehézségek, amelyek hátráltatni látszanak a terv megvalósítását, és ha igen, melyek azok.

Fogadja nagyrabecsülésem kifejezését...

34

**KORMÁNYZATI TERV
AZ ERDÉLYI EGYHÁZMEGYÉK HATÁRAIRÓL**

Angelo Rotta nuncius 4205/40 (234) sz. jelentése

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Budapest, 1940. október 26.

SS „AE” ikt. sz.: 9478/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 170rv, 180r¹²¹

Két melléklettel

Tudomásom szerint a magyar kormány hamarosan eljuttatja Eminenciádnak a tervét, amely szerint Erdély Magyarországhoz visszatért részét egyházi téren rendezni szeretné.

121 A dokumentumot tárgyalta a Konzisztoriális Kongregáció, a Keleti Kongregáció és a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának 1407 sz. 1941. február 6-án tartott közös szessziója, lásd: ASRS AA.EE.SS. Rapporti delle Sessioni 97, Sommario, Gennaio 1941, XIV. sz. Az itt található dátum téves: október 26. helyett október 20. van nyomtatva.

Mivel nem kétséges, hogy olyan módosításokról lesz szó benne, amelyek egyházközségeket adnak a különböző, görög rítusú egyházmegyéknek, Hajdúdorog és Munkács püspökeinek – akik jelezték már nekem ezt a kívánságukat –, én azt ajánlottam, hogy nyújtsanak be egy alaposan átgondolt kérelmet, amelyben indokolják a kéréseiket az Apostoli Szentszék előtt.

A hajdúdorogi püspök úr közvetlenül a Szentatyához fordul, a munkácsi pedig a Keleti Kongregáció eminenciás bíboros titkárának küldte el a kérelmét már régebben. Ez utóbbinak a másolatát elküldöm Eminenciádnak, és vele együtt másolatban mellékelem a hajdúdorogi püspök Tisserant bíboros Őeminenciájának írt kérelmét.

Jónak látom nyomban elküldeni Eminenciádnak a két dokumentumot,¹²² így jobban tud majd tájékozódni, amikor el kell bírálni a magyar kormány ezzel kapcsolatos feljegyzését.

A munkácsi püspök kérelmében arról is szó van, hogy az eperjesi (Prešov) egyházmegye Magyarországon maradt öt egyházközségét, amelyeket a miskolci apostoli kormányzóságnak adtak, egyesítsék az ő egyházmegyéjével. Az általa felhozott érvek nem megvetendők, amint egyébként nem voltak megvetendők azok sem, amelyek azt tanácsolták, hogy kormányozza őket Mons. Papp Őexcellenciája.

Mindenesetre ez kívül esik az Erdélyt érintő témákon, úgyhogy legalábbis pillanatnyilag nem aktuális, szerény véleményem szerint egy távlati dolog, ha később erre kerül a sor, lehet róla beszélni.

Ami a munkácsi és a hajdúdorogi püspökök említett kérelmét illeti, azt hiszem, elvileg egyet lehet érteni velük.

A rutén ajkú egyházközségek sorsa nem lehet kérdés, ugyanígy azoké sem, amelyekben többségben vannak a magyar ajkú hívek; bizonyos kétségek merülhetnek fel a többiekkel kapcsolatban, amelyeknél azonban az a körülmény is fennáll, hogy nagyon nagy részben magyar ajkú népesség övezte területen vannak, nem beszélve arról, hogy azelőtt a hajdúdorogi egyházmegyéhez tartoztak. Azt is figyelembe kell venni, hogy a népszámlálásokban némiképp tükröződik a kormány szelleme, amelynek jegyében azokat végezték; tehát nincs mit csodálkozni azon, hogy sokan, akik korábban, az 1930-ban tartott, utolsó népszámlálásban románoknak vallották magukat, a következő népszámlálásakor azt mondták, hogy magyarok. Az is megkönnyítené a kérdés megoldását, ha tudnánk, mit gondol erről a magyar kormány, ami majd iránymutatásul szolgálhat.

122 Dudás Miklós hajdúdorogi görögkatolikus püspök 1940. október 14-én kelt latin nyelvű levele XII. Piusz pápához, eredeti, gépelt, aláírt. Jelzete: ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 171rv-172rv-173r; Sztójka munkácsi görögkatolikus püspök 1940. október 4-én Ungvárott kelt levele Tisserant bíboroshoz, gépelt másolat, aláírás hiányzik, jelzete: ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 174rv-175rv, parókiák listája: i. h. ff. 176rv-179rv. Kötetünkben nem közöljük. A két levelet közli és a dokumentumot tárgyalta a Konzisztoriális Kongregáció, a Keleti Kongregáció és a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának 1407 sz. 1941. február 6-án tartott közös szessziója, lásd: ASRS AA.EE.SS. Rapporti delle Sessioni 97, Sommario, Gennaio 1941, XIV. és XV. sz. – Lásd még: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 6. kötet 1939-1972*. Szerk. VÉGHSEŐ Tamás. Közreműködtek: FÖLDVÁRI Katalin – VARGA Anett – SÁRÁNDI Tamás – SUSLIK Ádám. Nyíregyháza 2022. (Collectanea Athanasiana II. Textus/Fontes, vol. 4/6.) 109–121.

35

ERDÉLY A MAGYAR KORMÁNYZATI TERVEZETBEN

Angelo Rotta nuncius 4208/40 (235) sz. jelentése

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Budapest, 1940. október 26.

SS „AE” ikt. sz.: 9479/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 20rv-21r

[Lap tetején ceruzával:] *Joseph Pop, a Szent Jobb apátja*

Az utolsó pillanatban szerzek tudomást a magyar kormány tervének fő pontjairól, amely Erdélynek a Magyarországhoz most visszatért részében esedékes egyházi átszervezésről szól, és kötelességemnek tartom, hogy haladéktalanul tájékoztassam erről Eminenciádat.

Csak vázlatosan utalok a pontokra, annál is inkább, mert nagy vonalakban megfelelnek az erre vonatkozó korábbi előrejelzéseknek.

1) A máramarosi és a nagyváradai görög-román rítusú székek egyesítése – aequo principaliter,

2) a háború előtt a hajdúdorogi és a munkácsi székekhez tartozó egyházközségek visszatérése ezekhez az egyházmegyékhez,

3) nem fogadják el sem Mons. Frențiu-t nagyváradai püspöknek, sem Mons. Suciu címzetes püspököt, Mons. Frențiu általános helynökét vezető pozícióba, mert mindeketten részt vettek román irredenta rendezvényeken, mialatt Bécsben folytak a tárgyalások.

4) Mons. Rusu kinevezése az újraegyesített székekbe,

5) a szatmári és a (latin) nagyváradai székek különvált és önálló életének visszaállítása a szatmári és a nagyváradai apostoli kormányzóságok most Magyarországon lévő egyházközségeinek visszatéréseivel a fenti székekhez; e kérés mellett történelmi okok szólnak és az a tény is, hogy ebben a két egyházmegyében sokan vannak a protestánsok és arrogánsak; úgyhogy szükség van egy-egy püspök jelenlétére mindkettőben.

6) Mons. Josiph Pop-ot, akiről Eminenciád f. hó 16-án írt (8919/40. sz.)¹²³ még a fenti nagyra becsült utasítás megérkezése előtt, már elűzte a katonai hatóság Magyarországról, amikor románokat utasított ki az egyik (nagyon rosszul szervezett) csoportos akció során, ami megtorló intézkedés volt válaszul magyarok kiutasítására Romániából. Nyilvánvaló, hogy nem térhet vissza Magyarországra, és nem élvezheti a „Szent Jobb” apátság javait (itt azt bizonygatják, hogy jogosulatlanul kapta) és a nagyváradai kanonoki jövedelmeket sem. (Egyesek azt javasolják, hogy nevezzék ki kanonoknak egy most betöltetlen bukaresti kanonoki székre, miután lemond a nagyváradai kanonokságról.)

7) A magyar kormánynak nem okoz gondot általános helynökök elfogadása a romániai székhelyű egyházmegyék most Magyarországon lévő részei számára, feltéve a kölcsönösséget Romániával. Ellenkező esetben nem a beolvasztásuk lenne kívánatos más egyházmegyékbe, hanem inkább apostoli kormányzóságokká alakításuk.

Úgy vélem, hogy Serédi bíboros a tervet átnézte és részben módosította.

123 Kötetünkben nem közöljük.

Azt ígérik, hogy Apor követ Őexcellenciája Budapestről hamarosan elutazik Rómába, ahol audienciát fog kérni a Szentatyától. Mons. Luttor egy kicsit később megy Rómába; ő fog foglalkozni a terv részleteivel.

A magyar kormány minden valószínűség szerint hamarosan az Apostoli Szentsték elé terjeszti a tervet az itteni nunciaturán keresztül. Nos, ezeket a híreket tartottam hasznosnak közölni Eminenciáddal.

Hozzáteszem még, hogy Teleki miniszterelnök közbenjár a katonai hatóságok több gattettének jóvátétele érdekében, különösen ami a katolikus papokat illeti.

Közben Mons. Hossu, Kolozsvár-Szamosújvár görög-román rítusú püspöke elfoglalta helyét a felsőházban, az eskütétel alkalmával hosszú kihallgatáson fogadta a kormányzó Őfőméltósága, és tegnapelőtt részt vett a kolozsvári egyetem ünnepélyes megnyitóján, amelyen jelen volt a kormányzó, valamennyi közéleti méltóság, köztük Serédi bíboros Őeminenciája is.

36

A KOLOZSVÁR-SZAMOSÚJVÁRI (CLUJ-GHERLA-I) PÜSPÖKI SZÉKHELYRŐL

Tisserant bíboros, a Keleti Kongregáció Titkárának

591/40 ikt. sz. levele

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Vatikán, 1940. október 30.

SS „AE” ikt.: 9590/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 17rv¹²⁴

Mons. Cassulo romániai apostoli nuncius f. hó 6-i, 6470/40. sz. jelentésében,¹²⁵ amelynek másolatát volt szerencsém elküldeni Eminenciádnak a f. hó 24-i levelemmel, van egy utalás a kolozsvár-szamosújvári román püspök rezidenciájának ügyére.

Ugyanis Mons. Cassulo azt mondja, hogy a hozzá eljutott legfrissebb hírek szerint „Kolozsvár püspöke tagja lesz a magyar felsőháznak, ahogy Mons. Frențiu is, de – úgy tűnik – vissza kell térnie régi székhelyére, Szamosújvárra”.

Szeretném remélni, hogy ez csak vaklárma, de bármilyen fordulatot is vesz az ügy a továbbiakban, jónak látom ismertetni Kongregációnk véleményét a kolozsvár-szamosújvári román püspök rezidenciájával kapcsolatban.

Az Apostoli Szentsték és Románia között létrejött konkordátumig ez a rezidencia egy kisebb városban, Szamosújváron volt kijelölve, de azután, az 1930. június 5-i apostoli konstitúcióval (vö. „Solemni conventione”, 4. pont) áthelyezték Kolozsvár városába.

Az Államtitkárság, amely rendelkezik a konkordátumra vonatkozó összes irattal, jól ismeri ennek a döntésnek az okait.

124 A dokumentumot tárgyalta a Konzisztoriális Kongregáció, a Keleti Kongregáció és a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának 1407 sz. 1941. február 6-án tartott közös szessziója, lásd: ASRS AA.EE.SS. Rapporti delle Sessioni 97, Sommario, Gennaio 1941, X. sz.

125 Magát a jelentést nem közöljük, csak néhány mellékletét, lásd a 31a-f sz. dokumentumokat.

Hivatalunk bátorkodik hangsúlyozni Eminenciádnak, hogy ragaszkodni kell a román püspök kolozsvári rezidenciájának megtartásához. Ugyanis ebben a városban a katolikus románok egy erős magot alkotnak (kb. 38.000), és van egy különvált püspök egy csodálatos székesegyházzal, akinek a befolyását semlegesíteni kell; épült ott egy bizánci rítusú teológiai szeminárium, óriási összegekbe került a püspöki palota¹²⁶ megvétele és berendezése (csaknem kilenc millió lej fennmaradó adóssággal), a város jó helyen fekszik az egyházmegye területéhez viszonyítva, és a papság könnyebben tudja megközelíteni a püspökét.

A fenti okok miatt (amelyek mindmáig érvényesek) kérem Eminenciádat, hogy legyen szíves minden tekintélyével támogatni – ha szükség lesz rá – a román püspök kolozsvári rezidenciájának megvédését.

37

MÁRAMAROS EGYHÁZMEGYE

Eugène Tisserant bíboros, a Keleti Kongregáció Titkárának

544/40 ikt. sz. levele

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Vatikán, 1940. október 31.

SS „AE” ikt.: 9198/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 219rv¹²⁷[Tardini megjegyzése:] *Kedves Mons. Barbeta, Quid? Ponenza?*¹²⁸

Kongregációnk gondosan elolvasta a magyarországi apostoli nunciusnak, Mons. Rottának a máramarosi egyházmegyéről szóló, 4171/40. sz. jelentését, amelyet Eminenciádnak küldött f. hó 19-én (ikt. sz.: 227.)¹²⁹ Megállapítottam, hogy az ügy néhány lépéssel előbbre van a nuncius úr bölcs közbenjárásának és Serédi bíboros támogatásának köszönhetően, akik nem mulasztották el felhívni a kormányzati hatóságok figyelmét a tervük gyenge pontjaira, amely nem akarja elismerni, hogy a fenti egyházmegye jogilag létezik.

A most előterjesztésre kerülő javaslat a nagyváradi és a máramarosi két egyházmegye egyesítése aequo principaliter. De Kongregációnk nem titkolja azokat a román katolicizmusra nézve súlyos következményeket, amelyeket az vonna maga után, hogy az Apostoli Szentszék elfogad egy ilyen megoldást. A Magyarországhoz került erdélyi régióban a három bizánci rítusú román egyházmegye léte a keleti katolicizmus egyetlen összetartó ereje. Három egyházmegyével igazán lehet ragaszkodni egy speciális egyháztartomány

126 Olaszul „palazzo”, amely bérházat is jelent.

127 A dokumentumot tárgyalta a Konzisztoriális Kongregáció, a Keleti Kongregáció és a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának 1407 sz. 1941. február 6-án tartott közös szessziója, lásd: ASRS AA.EE.SS. Rapporti delle Sessioni 97, Sommario, Gennaio 1941, XII. sz.

128 Tardini tanácsot kér beosztottjától: *Quid [agendum]? Mi [a teendő]? Ponenza?* Kongregációs bíborosok ülése elé kell-e vinni?

129 Lásd fentebb, 92skk.

létrehozásához, míg az egyházmegyék számának kettőre csökkenésével nehezebb, hogy azt ne mondjam, lehetetlen volna ezt megtenni. Így azt is meg lehetne akadályozni, hogy Mons. Freñtu visszatérjen a székhelyére, ami nagyon súlyos intézkedés lenne a magyar kormány részéről, miközben Kongregációnk azt szeretné, hogy az Excellenciás Prelátus térne vissza a helyére.

A két egyházmegye aequae principaliter egyesítésének alapja a román, rutén és magyar egyházközségek tervezett cseréje köztük és a hajdúdorogi, ill. a munkácsi egyházmegyék között. Eminenciád láthatta az Erdélyi egyházi újjászervezéséről október 24-én Eminenciádnak küldött levélből,¹³⁰ hogy a Kongregáció egy audiencián¹³¹ már be is számolt a terület bizánci rítusú egyetlen jurisdikciójának ügyéről.

Mivel Mons. Rotta az idézett jelentésében azt állítja, hogy Teleki gróf „biztosan fejet hajtana az Apostoli Szentszék határozott akaratával szembeállítva”, hálás lennék Eminenciádnak, ha szíveskedne Mons. Rotta Őexcellenciája és Serédi bíboros Őeminenciája figyelmét a Kongregációnk által óhajtott irányba terelni.

38a

MONS. SUCIU EMLÉKEZTETŐJÉNEK MEGKÜLDÉSE

Angelo Rotta nuncius 4251/40 [N. Pr. 239] sz. jelentése

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Budapest, 1940. november 2.

SS „AE” ikt. sz.: 8006/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 63rv, 75

Jónak látom tájékoztatás végett elküldeni Eminenciádnak a csatolt borítékot,¹³² amelyet Mons. Suciu Őexcellenciája, a nagyváradi görög-román egyházmegye magyar részének általános helynöke juttatott el hozzám.

Eminenciád láthatja majd, mennyire elkeserítik Őexcellenciáját a régió magyar meg szállásakor történt, fájdalmas események, amelyeknek részese és szemtanúja volt.

Lehet, hogy kissé kiszínezi a történeteket, de az általa elmondott események valóban szomorúak, akkor is, ha – nagy valószínűséggel – az emberek egy része, ha nem is minden érintett, talán okot vagy ürügyet szolgáltatott a szigorú intézkedésekre.

Sajnos, Mons. Suciu, mint máskor már mondtam, kompromittálódott a magyar kormány szemében, úgyhogy az ő hangját nem egykönnyen hallják meg. Ezenkívül semmilyen formában nem jelentkezett a bíboros primás Őeminenciájánál, legalábbis amennyire én tudom, ezért nem is kérte a közbenjárását.

E hírek vétele után jónak láttam közvetlenül gr. Teleki miniszterelnöknek írni és előadni neki az eseményeket, kérve, hogy szíveskedjen foglalkozni a dologgal. Ezt nem csu-

130 „Levelemből,” de személytelenül fogalmaz. Lásd fentebb, ugyanazon Tisserant bíboros, 505/1940 ikt. sz. levelét, 95skk.

131 Értsd: Tisserant fogadta az ügyben XII. Piusz pápa, s erről e szavakkal írt: „A f. hó 2-i audiencián alkalmas volt beszélgetni a Szentatyával a különböző pontokról, és a következő megoldásokat ajánlottam Őszentsége figyelmébe.” Lásd fentebb, 96sk.

132 Lásd a következő dokumentumot.

pán azért engedtem meg magamnak – bár nem felel meg a protokoll szabályainak –, mert jó személyes kapcsolatom van vele, hanem azért is, mert tudom, hogy jók a szándékai, és nem nagyon elégedett a katonai hatóságok magatartásával, közvetlenül akar foglalkozni ezekkel a fájdalmas és kényes kérdésekkel. Éppen ez okból ugyanakkor írtam Mons. Suciunak is, és felkértem, hogy keresse föl *közvetlenül* gr. Teleki Őexcellenciáját, ahogyan a többi román püspök tette, jelentse neki az eseményeket, és számoljon be azokról Serédi bíboros Őeminenciájának is, kérve az ő hathatós segítségét.

Ezzel egyidejűleg megírtam a kolozsvári és a nagyváradi latin általános helynőköknek, legyen rá gondjuk, hogy ebben a kényes helyzetben a latin papok korrekt módon viselkedjenek a román rítusú papokkal és hívekkel, az egyházi törvények szerint.

Én azonban azt hiszem, hamarosan radikális intézkedésre lesz szükség, ha nem akarják, hogy a helyzet tovább romoljon: vagyis Mons. Frențiu Őexcellenciáját, sajnos, le kell mondatni a nagyváradi székről, következésképpen, ipso facto, Mons. Suciú Őexcellenciájának is távoznia kell az általános helynök hivatalából (annál is inkább, mert egyáltalán nem tud magyarul), és a kormányzást átmenetileg Mons. Rusu Őexcellenciájára, a jelenlegi máramarosi püspökre bízni. Ő, akit nem néznek rossz szemmel a magyar hatóságok, elérheti a kormánynál azt, amit Mons. Suciutól valószínűleg megtagadtak volna.

Ma este kaptam választ a levelemre gr. Teleki Őexcellenciájától, amelyben minden jóakarata megmutatkozik, hogy a kívánatos értelemben intézkedjen; azt írja, feljegyezze az általam megnevezett internálási eseteket, ahogyan már eddig is tette más román püspökök, Mons. Rusu és Mons. Hossu által neki jelzett esetekkel, és utasításokat adott, hogy sürgősen intézkedjenek az internált papok szabadon bocsátásáról.

E jelentésről másolatot küldök a Keleti Egyház Kongregációjának bíboros titkára számára is.

38b

ROMÁN PANASZOK

Ioan Suciú segédpüspök levele

Angelo Rotta nunciushoz

Nagyvárad, 1940. október 23.

Melléklet a 4251/40 [239]. ikt. számú jelentéshez

SS „AE” ikt. sz.: 9701/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, 73rv-74

1940. október 10-i, 3276. sz. jelentésemhez¹³³ sietek hozzátenni az alábbi híreket az egyházmegye nyomorúságos állapotáról, amely sajnálatos módon egyre rosszabb.

Az említett jelentésemben megnevezett papok számához, akiket kiutasítottak az országból, hozzá kell tennem a következő személyeket: Victor Achim (Recea - Krasznarécse) Gabriel Pop (Cățăluș), Valentin Sima (Várșoț - Varsolc) és Mihail Boca (bihari püspökség).

133 Kötetünkben nem közöljük.

Azután hallottam, hogy Alexandru Cacart is kiutasították, akiről akkor azt mondtam, hogy börtönben van: Szegény rev. Nicola Cristeával, aki fizikailag már eleve gyenge volt, annyira elbántak, hogy elájult. Mindez az utazás során történt, amelyről korábban beszámoltam.

Továbbra is igyekeznek megfosztani a híveket a lelkipásztoruktól. A jelenlegi helyi magyar hatóságok felszólítására a napokban el kellett hagyniuk a plébániájukat rev. Vasile Terdic nagykárolyi és Vasile Şuta, Căpleni - kaplonyi plébánosnak.

Továbbá, gyűjtőtáborba vitték a következő lelkigondozó papokat és bizonyos számú híveiket, főleg azokat, akiknek volt vagyonuk: rev. Aurel Ghiulai, Galoşpetreu (Gáloşpetri); Vasile Pop, Valcăul de Jos (Alsóvalkó); Victor Pop, Valcăul de Sus (Felsővalkó); Leonte Ciula, Beltiug (Krasznabéltek); Coriolan Man, Abrămuţi (Vedresábrány) és Paul Silaghi, Sânlazar (Szentlázár). Az utóbbit október 20-ról 21-ére virradó éjjel felszólították, hogy vegyen magához három napi élelmet; Roman Nemş, Suplacu de Bărcău (Berettyószéplak) és 18 híve az egyházközségből, akik osztoztak plébánosuk sorsában. Rev. Coriolan Ossiannak a járási hatóságok megparancsolták, hogy három napon belül hagyja el a cizeri (csizéri) plébániát és távozzon a járásból minden holmijával. Nem tudom, természetesen, bemutatni azoknak a terrorcsapatoknak minden módszerét, amelyek rávetik magukat a vidéki településekre és az ott lakó szegény parasztoakra. Minden nap újabb esetekről és meglepetésekről értesülök, és ki tudja, hol működnek ebben az órában is ezek a verőlegények!

Nem kímélték a templomi javakat sem.

Veszélyben vannak a salárdi (szalárdi) és tarceai¹³⁴ (értarcsai) földek, Valea lui Mihailon (Érmihályfalván) pedig magát a birtokot sértették meg, amikor az ekével ráhajtottak az egyházközség földjeire.

Lucăcenin (Újkálmándon) és Acăşban (Ákoson) betörték a templomablakokat.

Intrika is előfordul. A hajdúdorogi egyházmegyéből egy pap érkezett Şilindru-ra (Érseléndre) a hívei csoportjával, aztán egész másról kezdett prédikálni, mint ami az Úr igéje. A látogatás oka az volt, ahogyan aztán a helyi plébánosnak írott levelében mondta, hogy osztozni akart a felszabadított testvérek „örömében”. Ezzel akarta fedezni tevékenységét a helyi plébános átmeneti távolléte alatt. Egy másik egyházi személy, aki ugyanabból az egyházmegyéből jött, megjelent Iuliu Pop, carei (nagykárolyi) plébánosnál, hogy közölje vele, már minden készen áll arra, hogy visszatérjenek a hajdúdorogi egyházmegyébe. Ugyanez történt Chenizen (Érkenéz), amikor a hívek egy csoportja alulírottól papot kért a plébániára, mert a lelkipásztoruk éppen azokban a napokban halt meg.

Acăşon (Ákoson), miután elküldték az egyesült román plébánost, megragadták az alkalmat, és a beltiugi (karasznabélteki) latin pap elment latin misét mondani, vitte magával a harmóniumot. Magyarul prédikált, és megígérte, hogy ezentúl ez így lesz.

A szeminárium sorsa változatlan, és javulásnak semmi jelét nem látni. A menekültek úgy vették birtokba, hogy magukat az előljárókat meglehetősen és folyamatosan fenyegeti az a veszély, hogy kiteszik őket az utcára.

Minden erőfeszítés hasztalan ezeknek a megakadályozására, orvoslására, és eddig kudarcot vallott. A legtöbb, amit tehetek, az az, hogy mindent naplószerűen feljegyzek, együttérzek és támogatom azokat, akik még a helyszínen vannak, vagy a rendkívül fájdalmas látványok szemtanúit, akik elmondhatnak valamit a többiek sorsáról.

134 Az olasz Tarcia-t ír.

A többi egyházközség pedig, amelyek kevésbé veszélyeztetetnek tűnnek, eretnek kísértéseknek van kitéve. Ugyanis különböző formában nyomást gyakorolnak a vidéki és a városi román lakosságra egyaránt, hogy hagyjanak fel a keleti román rítusú katolicizmussal és fogadják el a református vagy a kálvinista vallást, de legalábbis a latin rítust, mivel mint egyesült románoknak már nincs joguk kenyérhez. A nyomásgyakorlás, sajnos, gyakran célt ér.

39

VALLÁSI HELYZET ERDÉLYBEN

Mons. Domenico Tardini följegyzése

Kézzel írt

Vatikán, 1940. november 2.

SS „AE” ikt. sz.: 9491/40

ASRS, AA.EE.SS., Ungheria, 92A, ff. 490-498

Megjelent in: ADSS, Vol. 4. n. 139. pp. 213–216.

1940. november 5. Eae¹³⁵*Készüljön megvitatandó anyag [Ponenza]**egy vegyes kongregációs ülésre**(Keleti Kongregáció, Konzisztoriális Kongregáció, AA. EE. SS.)**Ez egy jó alkalom, hogy az ügyfeldolgozó [minutáns]**megtisztelje önmagát és a mi Kongregációinkat!!!**Éljen mons. Barbeta, aki**teljes egészében jó eredményeket fog elérni!...**és Mons. Tardini aki Mons. Barbeta számára**pihenést biztosít!!!¹³⁶*

Átnéztem a magyar kormány Erdélyre vonatkozó igényeit. Már önmagukban véve tényleg túlzottnak [enormi - A szerk.] találom őket, ahogyan a magyar kormánynak azt a követelését is, hogy ő rendelkezzen (vagy akarja, hogy rendelkezzenek) egyházi ügyekben az ő tervei szerint, amelyek politikai tervek. Az Elöljáró Őeminenciája¹³⁷ jogosan jegyezte meg Apor követ őexcellenciájának két nappal ezelőtt,

1. hogy az Apostoli Szentszék az emberek lelki javait tartja szem előtt, a kormány pedig politikai érdekek vezérlik. Szóval ez a két kiindulópont nagyon különbözik.

2. Következésképpen: a Szentszék csak akkor tudja elfogadni, amit a kormány javasol, ha az használ, de legalábbis nem árt a lelki érdekeknek, különben nem.

Ez az álláspont teljesen világos és alapvető, ugyanis a lelkek javára nézve káros.

1. túl sokat és túl gyakran változtatni az egyházmegyéék területén és általában az egyházszervezet keretein. Ezért a Szentszék rendes körülmények között csak világos és

135 Ex audientia Eminentissimi: a bíboros államtitkár audienciáját követően.

136 Értelmezésünkben: A bíboros államtitkár ismeri beosztottjait és tudja, hogy Tardini – lévén fontos dolog – saját ügyfeldolgozója munkáját is elvégzi majd.

137 Értsd: Maglione bíboros államtitkár, a jegyzetíró Tardini közvetlen hivatali előljárója. Kuriális fordulat.

többé-kevésbé végleges helyzetekben hoz végleges rendelkezéseket. A jelenlegi helyzet azokon a területeken

nem világos, mert forrásban és kialakulóban van. Maguk a magyarok nincsenek megelégedve és többet kívánnak. A románok, természetesen, revansra gondolnak. Az oroszok a kapuk előtt állnak felfegyverkezve és kiéhezve. A németek, a látszat ellenére, szemet vetettek az ottani gazdag földekre mint élettérre;

nem is végleges, mert a háború még tart, az eredmény függőben van, a béke a távoli jövő zenéje. Tehát nincs jogilag stabil helyzet. Még egy olyan békeszerződés sem teremthetne valóban végleges helyzetet (tanuljunk a múlt tapasztalatából!), amely nem alku, hanem kényszer szülötte. Mit mondjunk akkor a jelenlegi kaotikus és szorongató helyzetről? Ki veheti majd biztos alapnak a bécsi döntést? ...

2. Ártalmas dolog szembenemenni egy nép nemzeti érzelmeivel és sebet ütni rajtuk. Talán soha nem volt a nemzeti érzelem ilyen eleven, mint most. Ugyanakkor a nagy és erős népek soha nem nyomták el és vették semmibe annyira a kicsi és gyenge népek nemzeti érzelmeit, mint manapság. A Szentszéknek mindent meg kell tennie annak érdekében, hogy látszólag se sodródjon a hatalmaskodók mellé. Éspedig azért, mert a) ezt kívánja az igazságosság, b) mert ezt kívánja a lelkek érdeke (hiszen világos, hogy egy másimilyen magatartás eltávolítaná a népeket az Egyháztól); és c) mert ezt kívánja egy értelmes jövőkép. Az elnyomott kis népek most már... túl sokan vannak. Számoljuk össze a lengyeleket, norvégokat, dánokat, belgákat, hollandokat, albánokat, görögöket, osztrákokat, cseheket, románokat stb., és megdöbbenő számot kapunk. Az nem lehetséges, hogy ezt a hatalmas tömeget örökké rabszolgasorban tartsák. Jelenleg azért van abban, mert Németország és Olaszország kőkemény diktatúrát hozott létre, de ez nem tarthat sokáig. Az egyház pedig képes előre látni és intézkedni.

3. A lelkek javával ellentétben áll engedni a polgári kormányok nyomásának és követeléseinek. Ebből a szempontból a jelenlegi történelmi pillanat nagyon súlyos. Hitler – aki üldözi az egyházat és Európa nagy részének ura –, így vagy úgy ki akarja kényszeríteni, hogy német püspököket nevezzenek ki nem német országokba,¹³⁸ és jobban akarja befolyásolni magukat a kinevezéseket, mint amennyire azt az egyezmények lehetővé teszik.¹³⁹ Franco, a legkatolikusabb generallisszimus, ki akarja választani és prezentálni akarja a püspökjelölteket és 18 egyházmegyét megüresedésben vagy, mert követeléseit nem fogadta el a Szentatya. Számos latin-amerikai ország privilégiumokat és jogokat nyújt be és bitorol ugyanezen kényes kérdésben.

Mit tehet a Szentszék? Amit mindig is tett: hangsúlyozza és megvédi a saját szabadságát, kitartóan védelmezi a saját jogait a kormányok nyomásával szemben, amikor az ártalmára van a lelkek érdekeinek. A népek örömmel fogják üdvözölni a Szentszék apostoli rendíthetlenségét, és egyre jobban fognak hozzá kötődni mint az isteni igazság egyetlen képviselőjéhez és az emberi méltóság egyetlen oltalmazójához.

Mindezt előrebocsátva, a magyar kormány javaslatai arra irányulnak, hogy

1. végleges intézkedések szülessenek zavaros és bizonytalan időkben;
2. szembemenjenek a román nemzeti érzéssel és sebet üssenek rajta;

¹³⁸ Tardini itt elsősorban a Hitler által bekebelezett Cseh- és Morvaország területén támasztott német követelésekre gondol.

¹³⁹ Tardini következő sorait az ADSS elhagyta.

3. egy tisztán politikai magatartásra késztessek a Szentszékét, főleg a püspökök elmozdításának és kinevezésének követelésével.

Mindeme okok miatt a magyar követeléseket el kell utasítani, de ugyanakkor azt is meg kell vizsgálni, milyen intézkedések felelnek meg a mai helyzetnek, amelyek hasznosak a lelki javak szempontjából ma és holnap egyaránt.

A Magyarországon élő román katolikusok jelenlegi helyzetével és a kívánatos intézkedésekkel kapcsolatban sokkal méltányosabbnak és okosabbnak találtam a román keleti püspököket, akik az alábbiakat javasolták, amikor október 29-én beszéltem velük:

1. Mivel jelenleg a Romániában élő püspököknek van területük és híveik Magyarországon, és fordítva is, a Magyarországon élő püspököknek van területük és híveik Romániában, teljes szabadságot kellene hagyni egyiküknek és másikuknak is, hogy bárhol végezhessek apostoli szolgálatukat. A püspököknek, természetesen, kizárólag lelkipásztori kötelességeikkel kellene foglalkozniuk, nagyon tapintatosan és rendkívül körültekintően, felette állva és kívül maradván minden elfogultságon, amely tisztán politikai természetű. (Elméletben ez a javaslat nagyon helyes, de a gyakorlatban szinte megvalósíthatatlan ebben a forró helyzetben, legalábbis egyelőre; mindenesetre az elszakított területeken, amelyek tehát másik országba kerültek, püspöki megbízottakat vagy apostoli kormányzókat lehetne kinevezni, de új egyházmegye létesítése nélkül, jogilag érintetlenül hagyva a meglévőt.)

2. A máramarosi egyházmegyét a Szentszék hozta létre. A magyarok azt akarják, hogy vagy szűnjön meg, vagy vegyenek el belőle néhány parókiát. Jobb volna egyiket sem engedélyezni. (Ez a Szentszék egyik irányelve: kerülni a tartós változtatásokat, amikor a helyzet... ingatag.)

3. A román rítusú katolikusok számára ilyen kényes és nehéz időkben, miközben a kormány új törvényeket készít elő és új irányt vesz, kívánatos volna, hogy Bukarestben legyen egy román rítusú katolikus püspök. Ezért hasznosnak látszik egy román rítusú új egyházmegye létrehozása Romániában Bukarest központtal. (A püspököknek rámutattam arra, hogy veszélyes volna most egy új egyházmegyét létesíteni Romániában, ha azt az irányelvet követjük, hogy egyelőre ne változzon az egyházmegyék területe. A magyarok ezt mondanák: ha Romániában új egyházmegyét hoznak létre, miért ne lehetne Magyarországon is létrehozni egyet? A püspökök megértették és elfogadták.)

Mivel a jelenleg Magyarországon lévő román rítusú püspökök és a balázsfalvi metropolita között meg fog szakadni az érintkezés, jó volna, ha az utóbbi megbízná egyiküket azzal, hogy a nevében cselekedjen, annál is inkább, mert a keleti rítusú püspökök a múltban sohasem függetek Magyarország latin [rítusú] primásától.¹⁴⁰ (Ezzel kapcsolatban meg kell kérdezni a Keleti Kongregációt, ahol tudják, milyen jogai vannak a román rítusú metropolitának a szuffragáneusaival szemben, és milyen viszonyok voltak a múltban Magyarországon a román rítusú püspökök és a latin [rítusú] primás között. Mivel a Keleti Kongregáció mindezt tudja, jó tanácsokkal szolgálhat.

¹⁴¹Végezetül meg kell jegyezni, hogy eminenciás Serédi bíboros magatartása

1. Túlságosan figyelembe veszi a magyar politikai értekeket,

140 Serédi Jusztiniántól. Tardini álláspontját Serédi vitatta.

141 Tardini személyes jegyzete Serédiről, az ADSS elhagyta.

2. túlságosan kevésbé veszi figyelembe az Apostoli Szentszék jogait és hagyományát. Az első pontot bizonyítja az a tény, hogy a magyar kormány javaslatait – nagyrészt – az Őeminenciája tanácsolta vagy hagyta jóvá.

A második pont világos, ha figyelembe vesszük, hogy

a) Őeminenciája nem hagyhatja figyelmen kívül, mihez szokta tartani magát az Apostoli Szentszék,

b) és hogy ugyanazon Eminenciás Úr – azt megelőzően, hogy konkrét javaslatokat hagy jóvá – instrukciókat és irányelveket kellett volna kérjen az Apostoli Szentszéktől. Csak ilymódon védelmezte volna meg az Egyház érdekeit, anélkül, hogy azokat a magyar érdekek elébe helyezte volna.

DT

40

ROMÁN EGYESÜLT EGYHÁZ ERDÉLYBEN

Andrea Cassulo nuncius 6590/40 sz. jelentése

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Bukarest, 1940. november 3.¹⁴²

SS „AE” ikt. sz.: 9900/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, 362rv, 364

Legutóbb már volt alkalmam felhívni Eminenciád figyelmét az erdélyi egyesült egyházra, amely – mint már közismert – nagyon szomorú és fájdalmas helyzetben van.

A bécsi döntés után a magyarok által megszállt területen maradt román lakosság nemcsak sokat szenvedett és szenved még mindig, de megfosztották a plébánosaitól is, ami szintén súlyos körülmény. Úgy tűnik, most kiadták a felszólítást, vagy írásban nyilatkozniuk kell, hogy el fognak menni, ellenkező esetben bebörtönözik őket. Erre a felszólításra sok lelkipásztor átment Romániába, és sokan börtönbe kerültek. Tehát rendkívül súlyos helyzettel állunk szemben, mert így a román lakosságot vagy el fogják magyarosítani, vagy lelki ellátás nélkül kell majd élnie, aminek a hit látná kárát.

Az, aki a másolatban csatolt, románról franciára fordított levelet küldte nekem, Agârbiceanu kanonok, egykor kolozsvári kanonok, a királyság szenátora egészen mostanáig és a papságunk körében az egyik legkiválóbb író.

Sajnálom, hogy mindig erre a témára kell visszatérnem, mert talán úgy tűnhet, hogy a budapesti kormány ellen akarok állást foglalni, de kizárólag az egyház és a lelkek érdekében cselekszem. Én csak azt szeretném, hogy a magyar kormány, amely – mint mondják – annyira odaadó híve az Apostoli Szentszéknek, jól megértené, hogy a politikának nem kellene túlságosan ránehezednie a lakosságra és veszélyeztetnie a vallási érdekeit, és ami-

142 „Folyó hó 9-én sürgős lépéseket tettünk a Magyar Kormánynál az Erdélyből kiutasított papok visszatérése érdekében. Szükséges, hogy Főtisztelendő Excellenciád megbizonyosodjon a Magyar Kormány ténylegesen a következő választás elé állította-e az erdélyi papokat: vagy távoznak, vagy bebörtönözik őket, hogy az Apostoli Szentszék cáfolat nélkül cselekedhessék.” A jelentés nyugtázásából, rejtjeles távirat száma 91, SS „AE” ikt. sz.: 9900/40, dátuma 1940. november 19. A szöveg megjelent in: ADSS, Vol. 4. n. 172. p. 254.

kor azt kéri tőle, hogy tartsa tiszteletben az állam törvényeit, meg kellene hagyni neki a saját nyelvén elérhető lelki ellátás jogát és ősi hagyományait. Én nem tudom, hogyan hagyhatja egy kormány lelkipásztor nélkül a népeket. Még ha egyik-másik ember túl erősnek mutatkozna is, mindig van mód arra, hogy megfékezzék azokat, akik túlzásba viszik nacionalista érzelmeiket. Ezek a túlzások korrigálhatók a helyi egyházi hatósággal egyeztetve. Mit tehet egy püspök, amikor látja, hogy megfosztják a lelki szolgálatot teljesítő papjai segítségétől? Úgy vélem, a kormányoknak is érdeke, hogy ne nagyon avatkozzanak bele az egyházi életbe, mert különben előbb-utóbb megfizetik a következményeit.

Tehát szeretném kérni Eminenciádat, hogy szíveskedjen megvizsgálni ezt a tragikus helyzetet, hogy lássa, nem kellene-e a legsürgősebben véget vetni annak az erkölcsi és vallási zűrzavarnak, amely a magyar hatóságok bevonulása után alakult ki Románia eddig megszállt területein. Bízva abban, hogy mielőbb meglesz a kívánt hatás [...]

41

A BIZÁNCI SZERTARTÁSÚ ROMÁN EGYHÁZ HELYZETE A [MÁSODIK] BÉCSI DÖNTÉS UTÁN

Luigi Maglione bíboros államtitkár 9558/40 sz. levele

Tisserant bíboroshoz

Vatikán, 1940. november 8.

Gévelt másolat, aláírás hiányzik

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 257r-258r

Melléklettel

Rendben megkaptam Eminenciád október 24-i, 505/1940. sz. nagyra becsült levelét,¹⁴³ amelyben áttekintést ad a bizánci rítusú román egyház általános helyzetének megváltozása miatt felmerült kérdésekről, mivel a bécsi döntés után egyházmegyéinek területe és hívei nagy részben magyar uralom alá kerültek.

A legnagyobb érdeklődéssel szereztem tudomást a Szent Kongregáció megoldási javaslatairól, és a legmélyebb tisztelettel hallgattam meg a Szentatya bölcs észrevételeit, amelyeket ezzel kapcsolatban méltóztatott tenni.

Közben a magyar követ úr átadta nekem a csatolt „Emléketető”¹⁴⁴, amelyből Eminenciád rögtön látni fogja, hogy a Szent Kongregáció által megfogalmazott óhajtasok, sajnos, nem teljesülnének.

Az Apostoli Szentészék, természetesen, egyszerű tájékoztatásként fogadta a dokumentumot, tehát anélkül, hogy bármiben is elkötelezte volna magát, sőt, számos fenntartásának adott hangot.

Tekintettel azoknak az egyházi kérdéseknek a sokféleségére és súlyosságára, amelyek a Románia és Magyarország között lezajlott politikai változások miatt keletkeztek, azt mondanám, hogy egy vegyes kongregáció tárgyalja meg őket a Keleti Kongregáció, a

¹⁴³ Lásd fentebb, 95skk.

¹⁴⁴ A hivatkozott Emléketető ezen a levéltári helyen hiányzik.

Konzisztoriális Kongregáció és a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja részvételével, hogy közös megegyezéssel jelöljék ki a követendő utat.

Amennyiben Eminenciád jónak tartja ezt a gondolatot, hálás leszek, ha szíveskedik rendelkezni, hogy küldjék meg az Államtitkárságnak mindazokat a dokumentumokat, adatokat, értesítéseket és tájékoztatásokat, amelyek szükségesek a vonatkozó probléma felvetésének¹⁴⁵ elkészítéséhez.

42

ROMÁN PAPOK KIUTASÍTÁSA ERDÉLYBŐL

Luigi Maglione bíboros államtitkár 63 sz. rejtjeltávirata

Angelo Rotta nunciushoz

Vatikán, 1940. november 9.

SS „AE” ikt. sz.: 9701/40

Gépelt hivatali példány

Megjelent in: ADSS, Vol. 4. n. 159. p. 236.

4251. sz. jelentés megérkezett.¹⁴⁶

Szentatya óhaja, hogy Excellenciád továbbra is igyekezzen sürgetni magyar kormányt, hogy Erdélyből kiutasított román papok visszatérhessenek lelki ellátás nélkül maradt híveikhez.¹⁴⁷

Szentszék nagyon örülne Serédi Őeminenciája azonos célú közbenjárásának.

43

ERDÉLYBŐL KIUTASÍTOTT ROMÁN PAPOK HELYZETE

Angelo Rotta nuncius 4288/40 [N. Pr. 244] sz. jelentése

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Budapest, 1940. november 10.

SS „AE” ikt. sz.: 9902/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 354rv

Miután megkaptam a 63. rejtjeles táviratot¹⁴⁸ az abban közölt utasításokkal, minden tölem telhetőt elköttem, hogy a Szentatya nagyra becsült kívánsága teljesülhessen.

Úgy gondoltam, hogy ennek a leggyorsabb és legbiztonságosabb módja az, ha ez alkalommal is közvetlenül gr. Teleki miniszterelnökhöz fordulok, akinek tegnap levelet küldtem a tárgyban. Egyidejűleg írtam Serédi bíboros Őeminenciájának is, és kértem, hogy tekintélyes közbenjárásával támogassa a Szentszék kívánságát.

145 Az eredetiben: „ponenza”.

146 Lásd fentebb, 114skk.

147 Lásd Tardini 1940. november 2-i följegyzését, in: ADSS, Vol. 4. n. 139.

148 Lásd az előző dokumentumot.

Mivel Serédi bíboros Őeminenciája rendkívüli okokból ma szerencsére Budapestre jött és néhány óráig itt tartózkodott, tudtam vele beszélni. Figyelmébe ajánlottam a dolgot, és ő azt mondta, hogy minden lehető megtesz a Szentatya kívánságának teljesítése érdekében. Beszélni fog gr. Telekivel. De hozzátette: azt talán el lehet érni, hogy azokat, akiket pusztá megtorlásból utasítottak ki, Magyarország visszafogadja, de azokat nem, akiket azért, mert valamilyen különleges bűnt követtek el. Reméljük, hogy a gr. Telekit így két irányból érő erkölcsi hatás, párosulva az ő tagadhatatlan jóakarásával is, legalább részben meghozza a kívánt eredményt.

44

**PLENÁRIS ÜLÉS A BIZÁNCI RÍTUSÚ ROMÁN EGYHÁZ
HELYZETÉRŐL A [MÁSODIK] BÉCSI DÖNTÉS UTÁN**

Tisserant bíboros, a Keleti Kongregáció titkárának N. 505/40 sz. levele

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Vatikán, 1940. november 12.

SS „AE” ikt.: 9797/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, f. 259r

Hálásan köszönöm Eminenciádnak a f. hó 8-i, 9558/40. sz. szíves közlését¹⁴⁹ a Magyarországhoz került Erdély vallási helyzetével és annak megoldandó problémáival kapcsolatban.

Visszaadom a magyar kormány Emlékeztetőjét, amelynek egy másolatát Mons. Luttor már átadta Kongregációnknak.

Eminenciád javaslatát, amelyet a három érdekelt kongregáció vegyes plenáris ülésére tett, Kongregációnk teljes mértékben helyesli.

A vonatkozó probléma felvezetésének megszövegezése ügyében megbíztam Mons. Moiolit, a román ügyek fogalmazóját Hivatalunknál, hogy vegye fel a kapcsolatot Mons. Barbettával, aki el fogja látni minden szükséges dokumentummal és információval.

Továbbá, hivatkozva Eminenciád f. hó 9-i, 9614/40. sz., nagyra becsült levelére¹⁵⁰ egy bizánci rítusú egyházmegye alapításáról Bukarestben, tisztelettel jelentem, hogy Kongregációnk nagyon szívesen előterjesztené a kérdést az említett vegyes plenáris ülésen.

¹⁴⁹ Lásd fentebb, 121sk.

¹⁵⁰ Kötetünkben nem közöljük.

45

ROMÁNIÁBÓL KIUTASÍTOTT ROMÁN PAPOK HELYZETE

Angelo Rotta nuncius 4329/40 [N. Pr. 247] sz. jelentése

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Budapest, 1940. november 18.

SS „AE” ikt. sz.: 10367/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 346rv

Melléklettel

Hivatkozással f. hó 9-i, 4288/40. sz., 244. ikt. sz. jelentésemre,¹⁵¹ csatoltan küldöm gr. Teleki miniszterelnök válaszát (amelyről másolatot készítettem az irattárunk számára) a magyar megszállás során Erdélyből kiutasított román rítusú papok ügyével kapcsolatban.

Hogy megkönnyítsem gr. Teleki Őexcellenciája dolgát, jónak láttam azonnal válaszolni és köszönetet mondani, hozzátéve a nagyváradi egyházmegye kiutasított román papjainak névsorát, amelyet október 31-én már elküldtem gr. Telekinek. Ez volt a kiutasított papok egyetlen névsora, amelyről tudomásom volt és van. Ezért egyidejűleg írtam – mint erről értesítettem gr. Teleki Őexcellenciáját – a kolozsvári és a máramarosi püspököknek, hogy közvetlenül és sürgősen küldjék el gr. Telekinek – ha még nem tették meg – azoknak a papoknak a névsorát, akiket az egyházmegyéikből kiutasítottak.

Remélem, hogy ez alapján lehet valami gyakorlati eredményt elérni, és hogy a különböző kiutasítási esetek kivizsgálását szigorú, de elfogulatlan szempontok szerint fogják elvégezni, a lelki nyugalom helyreállításának őszinte vágyától vezérelve.

Mellesleg a „L'Osservatore Romano”-ból megtudtam, hogy a Román Kollégium, élén a rektorral, sorfalat állt a Kelemen Teremben¹⁵² Antonescu tábornok Őexcellenciája elhaladásakor.¹⁵³ Reméljük, hogy a magyar kormány nem találja ezt kellemetlennek, és nem gördít akadályt a kollégiumba készülő román-magyar diákok útlevelének kiadása elé, amelynek az intézése folyamatban van. Tekintettel a Romániával fennálló feszült kapcsolatokra és az annyira felfokozott érzékenységre, nem lehetne rajta csodálkozni.

E jelentésről másolatot küldök a Keleti Egyház Kongregációjának bíboros titkára számára is.

151 Lásd az előző dokumentumot.

152 Az Apostoli Palotában, a Vatikánban. Más szavakkal: a pápa audiencián fogadta őket.

153 Antonescu vatikáni látogatásáról lásd Cassulo két jelentését: 1940. október 25-én kelt 6556/40 sz., SS „AE” ikt. sz.: 9606/40 és december 20-án kelt 6760/40. sz., SS „AE” ikt. sz.: 307/41, in: ADSS, Vol. 4. n. 129. pp. 202–204. lapokon, ill. n. 204. pp. 301–304. lapokon.

46a

**IULIU HOSSU KOLOZSVÁR-SZAMOSÚJVÁRI
PÜSPÖK LEVELÉNEK MEGKÜLDÉSE**

Angelo Rotta nuncius 4401/40 [N. Pr. 244] sz. jelentése

Eugène Tisserant bíboroshoz

Budapest, 1940. november 29.

SS „AE” ikt. sz.: 10906/40

Másolat, gépelt

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, f. 86

Melléklettel

Csatoltan küldök egy emlékeztető feljegyzést; Mons. Hossu Öexcellenciája, a kolozsvár-szamosújvári püspök kérte, hogy juttassam el Eminenciádnak. Azt is kérte, hogy olvassam el: nagyon szomorú, de nem új dolgok. Remélni lehet, hogy most, amikor f. hó 26-án bevezetik a polgári közigazgatást a katonai helyett, a dolgok jobban alakulnak, és jóvá is lehet tenni, legalább részben, az elkövetett igazságtalanságokat.

Tegnap, amikor a magyar külügyminiszterrel beszéltem, figyelmébe ajánlottam ezt az egész bonyolult és fájdalmas ügyet. Ő az első, és vele Teleki miniszterelnök, aki meg van győződve arról, hogy a katonák a kapott utasítások ellenére hibákat követtek el, amelyek politikailag is rendkívül sokat ártottak; épp ezért – tette hozzá – gondoskodott arról, hogy Erdélybe a legjobb polgári tisztviselők kerüljenek, hogy nagy tapintattal és körültekintéssel járjanak el.

46b

**IULIU HOSSU KOLOZSVÁR-SZAMOSÚJVÁRI PÜSPÖK
7322-1940. SZ.**

LEVELE EUGÈNE TISSERANT BÍBOROSHOZ

Angelo Rotta nuncius 4401/40 [N. Pr. 244] sz. jelentésének melléklete

Kolozsvár, 1940. november 12.

Másolat

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 87-88¹⁵⁴

Eminenciád 1940. október 12-i, 407/39. sz., nagyra becsült leveléből¹⁵⁵ őszinte megindultsággal és fiúi örömmel értesültem arról, hogy a Szentatya atyai megelégedéssel méltóztatott említeni alázatos személyemet, aki az Úr segítségével elsődleges és legfőbb kötelességünket teljesítve a helyemen maradtam. Kérem Eminenciádat, szíveskedjen a

154 Hossu ugyanazon a napon egy másik levelet is írt Tisserant bíboroshoz. Ezt a levelét tárgyalta a Konzisztoriális Kongregáció, a Keleti Kongregáció és a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának 1407 sz. 1941. február 6-án tartott közös szessziója, lásd: ASRS AA.EE.SS. Rapporti delle Sessioni 97, Sommario, Gennaio 1941, XVI. sz.

155 Kötetünkben nem közöljük.

Szentatya lábai elé helyezni hódolatteljes, fiúi hálámat Őszentsége bátorító üzenetéért és atyai jóságáért.

Szívem mélyéből köszönöm Eminenciádnak az iskolánk iránti meleg érdeklődést és a nekünk juttatott hathatós támogatást.

Ami a rendes iskola Szamosújvárról Naszódra költözését illeti, eddig konkrétan még semmit nem tudtunk tenni. Beszéltem a kultuszminiszter Őexcellenciájával, az ügyet elnapolták a katonai közigazgatás megszűnéséig.

Továbbá, az alapelv az, hogy minden maradjon úgy, ahogy az előző évben volt. A tanév folyamán majd megvitatnak a következő évvel kapcsolatban felmerülő minden kérdést.

Most várom a polgári közigazgatás bevezetését, hogy elkezdhessük intézni az áthelyezési döntés megerősítését.

Az épület szép nagy, de költséges javításokra és átalakításokra lesz szükség: vízvezeték, melléképületek, szakiskola stb.

Ezért nagyon kérem Eminenciádat, szíveskedjen fenntartani nekünk az iskolának jóváhagyott összegeket, mind a szamosújvári munkálatok számára, ha ott fogunk maradni, mind a naszódi iskola számára.

Nagy örömmel közölhetem Eminenciáddal, hogy a változás utolsó pillanatában megkaptam a román kormány által régóta megígért pénzbeli támogatást, így, hála az Úrnak, mára megszűnt minden adósság, amely a püspöki rezidenciát, a szemináriumot és a melléképületeket terhelte. Az Úr valóságos kegyelme volt ez, nagy megnyugvás a legnagyobb fájdalom órájában.

Az egyház helyzete tragikus. A pásztorokra sújtottak le, hogy szétszórják a nyáját. Az első tíz napban, a fegyveres megszállás előtt a papok keresztényi belenyugvással a helyükön maradtak, és az Úr segítségével mindent meg fogunk tenni, amit az Úr nyájával szembeni kötelességünk parancsol. Remélem, hogy a katonai közigazgatás megszűnése után a királyi kormány igazságosan fogja megítélni a dolgokat, véget vet a fájdalmas kálváriának, ami az állam elsődrendű érdeke. Végül is csaknem másfél millió ember nem tűnhet el. A legértékesebb dolog, amit mi adhatunk, az ennek a jó és hívő népnek a megbékélése. Ezért dolgoztunk és fogunk dolgozni. Mi őszintén a lelkek békéjét kínáljuk.

A mi reményünk az Úrban van, akit lelkünk minden erejével szolgálni kívánunk Isten örök Igéjének örök elvei fényében.

Könyörgünk Krisztus földi helytartójának hathatós védelméért, hogy őrkdjön szent egyházának sorsa felett.

Ami a személyemet illeti, meg kell jegyeznem, hogy meghívtak esküt tenni Horthy kormányzó Őfőméltóságának, következőképpen meghívást kaptam a felsőházba mint szamosújvári püspök – amennyiben, úgy látszik, eddig nem ismerték el a *történelmi*, vagyis az 1918 előtti egyházmegyéket. Így Mons. Rusu még nem kapott meghívást. Nyilván várják a Szentszék egyetértését.

Azt hiszem, metropolitánk Őexcellenciája a Szentszék alapos tájékoztatása végett valószínűleg bemutatta egyházunk egész helyzetét.

Ezt a jelentést Eminenciád felszólítására írtam bizalmas formában, mert semmi esetre sem szeretnék egyetlen szavammal sem ártani az egyház érdekeinek.

Ez az egyesült román egyház, amelyet Eminenciád közelről ismer, és amely virágzó fejlődésnek indult, ketté van törve. Itt nagy szenvedéseket él át. De folytatjuk a munkát és nem csüggedünk. Eminenciád támogatása és szeretete növelni fogja erőnket.

Még egyszer teljes szívemből köszönöm a Szentatya atyai jóságát itteni egyházunk és különösen ez iránt az egyházmegye iránt. A szent csókra leborulva kérem Eminenciádat, fogadja legmélyebb hódolatom kifejezését.

Kolozsvár-Cluj, 1940. november 12.

Legalázatosabb és legodaadóbb szolgája

Krisztusban

Iuliu Hossu [aláírás hiányzik]

kolozsvár-szamosújvári püspök

47

ROMÁN EGYESÜLT EGYHÁZ

Andrea Cassulo nuncius 6684/40 sz. jelentése

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Bukarest, 1940. november 27.

SS „AE” ikt. sz.: 10898/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, 401rv, 410

A csatolt jelentés megerősíti, amit a mai napon küldött táviratban mondtam. Meg akartam bizonyosodni a tények felől, amelyekhez szerintem nem fér kétség, mert az, aki állítja és elmondja, a helyszínen volt és nagyon is tisztában van azzal, ami Erdélyben történt a bécsi döntés után. Malai kanonok volt Kolozsváron, most protopópa Bukarestben. Egyébként amit elmond, az csak egy része az Erdélyben történt fájdalmas eseményeknek. Csak a nagyváradi egyházmegyében *több mint ötven templom maradt pap nélküli*. Ha fel is tételezzük, hogy néhány plébános azért ment el, mert nem volt elég bátor és ádozatra kész, az tény, hogy a többséget fenyegetéssel és a polgári vagy katonai hatóságok parancsával kényszerítették távozásra. A magyar hatóságok tagadják a tényeket, vagy próbálják kisebbiteni a jelentőségüket, mondván, hogy a katonákat provokálták, vagy a románoktól az utóbbi húsz évben elszenvedett zaklatások miatti harag kerítette hatalmába őket.

Azért mondom ezt, mert Bárdossy magyar követ járt ma nálam és ebben az értelembe nyilatkozott, de, másrészt, miután éppen most beszéltem az abrudbányai protopópával (a kolozsvári egyházmegye Romániában maradt töredéke), és ő azt állította, hogy *32 menekült pap* van nála, akiket a magyar hatóságok erővel utasítottak ki; csatolom ezeknek a papoknak a jegyzékét, akik szeretnének visszatérni a helyükre, és nem kapnak engedélyt. Határozottan állítják, hogy némelyiküket felszólították, tegyenek nyilatkozatot, miszerint Romániát választják és önként hagyják el a helyüket.

A katolikusokat pedig felszólították, hogy legyenek *reformátusok*, vagy térjenek át más vallási felekezetekbe. Nem nagyon erőltetném ezeket a fájdalmas témákat, ha nem volnának folyamatosan bizonyítékaim, de kötelességemnek tartom, hogy tudassam a Szentszékkel ezt az igazán tragikus helyzetet. Én azt is feltételezem, hogy itt-ott van egy kis túlzás az események elmondásában, de szükségesnek látok egy hathatós beavatkozást, hogy – minden nemzeti és politikai érdektől függetlenül – a népek ne maradjanak vallási ellátás nélkül, vagy ne kényszerítsék őket olyan utakra, amelyek ellentétesek a

hagyományaikkal, vagy azoknak nem felelnek meg. Ha vannak bűnösök, bizonyítsák be a bűnösségüket, de hagyják, hogy a kiutasított papok a lelkek érdekében visszatérjenek a helyükre. A magyar kormánynak megvannak az eszközei ahhoz, hogy megfigyelje, nem esnek-e túlzásba ezek a papok valamilyen téren, és ha igen, akkor nevezze meg őket a püspököknek mint gyanús elemeket. Ezért kérem Eminenciádat, szíveskedjen minden lehető megtenni azért, hogy a kiutasított vagy bebörtönzött plébánosok visszatérhessenek a helyükre, mivel az egyesült egyház nagyon szomorú napokat él át. Bár tudatában vagyok, hogy sérelmei mindkét félnek vannak, és megrögzött ellenszenv munkál a magyar és a román lakosság között, úgy gondolom, végül ki kellene egyezniük és fegyverszünetet kötniük, mivel ez a lelki feszültség árt a két országnak, árt az egyháznak és a lelkeknek. Bocsánatot kérek, ha – a szokástól eltérően – talán túl sokat foglalkozom ezzel a nyomorúságos állapottal, és hogy mindenki nevében könyörgök ennek a sok bajnak az orvoslásért, de Eminenciád meg fogja érteni, hogy engem csak a közjó vágya vezérel, mivel a küldetésem azt parancsolja, hogy minden konfliktus fölött álljak. Tehát én az egyik és a másik fél érdekében is szólok, mert mindannyian drágák nekem.

48

ÚJABB HÍREK ERDÉLYBŐL

Luigi Maglione bíboros államtitkár 64 sz. rejtjeltávirata

Angelo Rotta nunciushoz

Vatikán, 1940. november 29.

SS „AE” ikt. sz.: 10297/40

Gépelt hivatali példány

Megjelent in: ADSS, Vol. 4. n. 187. p. 280.

4288. és 4329. sz. jelentések megérkeztek.¹⁵⁶

Köszönöm Excellenciád gyors intézkedését magyar kormánynál 63. sz. rejtjeles táviratomat követően.¹⁵⁷ Kérem tudatni Serédi Őeminenciájával Szentszék elégedettségét tekintélyes közbenjárásával.

Mons. Cassulo biztosan állítja következő híreket¹⁵⁸: román bizánci szertartású katolikusokat kényszerítettek áttérni latin rítusra vagy református vallásra; hatóságokat felszólítják, kérjenek magyar plébánosokat kiutasított románok helyett; huszonnégy román papot bebörtönöztek Szamosújváron.

Ezért kérem Excellenciádat, ismét járjon közben kormánynál, hogy hatalmi szóval lépjen közbe és fekezze polgári és katonai alkalmazottainak katolikus egyház jogait sértő kezdeményezéseit, amelyek ellentétesek hagyományosan jó szentszéki kapcsolatokkal.

156 Lásd fentebb, 122sk. A 4329. sz. jelentést nem közöljük.

157 Lásd fentebb, 122. lapon.

158 Cassulo bukaresti nuncius 1940. november 27-én kelt 66. sz. rejtjeltávirata (SS „AE” ikt. sz.: 9901/40) Lásd: ADSS, Vol. 4. n. 172. 3. jegyzet.

49a

**KÖZBENJÁRÁS A MAGYARORSZÁGHoz CSATOLT
ROMÁN TERÜLETEK LAKOSSÁGA ÜGYÉBEN**

Angelo Rotta nuncius 4419/40 (252) sz. jelentése

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Budapest, 1940. november 30.

SS „AE” ikt. sz.: 10504/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 336rv, 338

Megjelent in: ADSS, Vol. 6. n. 386. pp. 487–489.

Megkaptam a 64. sz. táviratot.¹⁵⁹ Mint Eminenciád már megállapíthatta az általam küldött jelentésekből és az érdekeltek által a Keleti Kongregációhoz eljuttatott emlékeztető feljegyzésekből, a bukaresti apostoli nuncius híreinek¹⁶⁰ – sajnos – van valóságalapja.

Közben teljesítettem a kapott megbízást és közöltem Serédi bíboros Őeminenciájával, hogy az Apostoli Szentszék hálás az általa nyújtott segítségért. Csatolom az ez alkalommal küldött levél másolatát,¹⁶¹ amelyben jónak láttam – talán kissé kiterjesztett – értelmezést adni Eminenciád gondolatának.

A magam részéről már megelőztem az említett táviratban foglalt kívánságot; ugyanis a minap, amikor kihallgatáson voltam a külügyminiszternél, aki közölte velem a magyar kormány által a megüresedett győri székbe¹⁶² kívánatosnak tartott jelöltek nevét (erről majd beszámolok a maga idején), nem mulasztottam el visszatérni Erdély témájára, és kitartóan érveltem amellett, hogy a kormánynak most – amikor szabadabb keze van, mert az elfoglalt régiókban f. hó 26-án a katonai közigazgatást szerencsére felváltotta a polgári – cselekednie kell a lelkek megnyugtatása és a hibák kijavítása érdekében, és nem engedheti meg, hogy a lelkiismereti jogok megsértsék az egyház jogait.

Éppen a külügyminiszter a legelső, aki meg van győződve arról, hogy a katonai közigazgatás több szempontból káros volt, és nagyon határozottan nyilatkozott ellene; hozzátette, hogy most gondosan kiválasztották a legjobb tisztviselőket, akiket az érintett régiókba küldenek, hogy tapintatosan és körültekintően cselekedjenek, ezzel orvosolják azokat a sebeket, amelyeket csak az idő tud majd begyógyítani.

Mint némiképp mindenhol, de itt különösen, a hadsereg valami szent dolog, a tisztok körében olyan testületi szellem uralkodik, amely valósággal érinthetetlen kasztot formál belőlük. Ehhez hozzájárul a nemzetiszocialista eszmék beszűrődése több katonai egységbe, valamint a románok ellen az utóbbi huszonnégy évben felgyülemlett ellenszenv – hogy azt ne mondjam, gyűlölet –, amely aztán tetőpontra hágott a román hatóságoknak a megszállás alatt és után egész Erdélyben tanúsított magyarelles magatartása miatt; továbbá, figyelembe véve azt is, hogy éppen azoknak nincs pszichológiai érzékük, akik a fizikai erő kultuszát gyakorolják, a katonai hatóságok gyakran elítélendő magatartása, legalábbis

159 Lásd az előző dokumentumot.

160 A második bécsi döntés után Cassulo bukaresti nuncius ismételt jelentett a magyarok által a románok kárára elkövetett intézkedésekről; vö ADSS, Vol. 4. n. 159, 236. lap; i. h. n. 172. p. 254; i. h. n. 187. p. 280.

161 Lásd a következő dokumentumot.

162 Breyer István győri püspök 1940. szeptember 28-án húnyt el.

részben, megmagyarázható. Én ezzel nem azt mondom, hogy Csáky gróf, akárcsak Teleki gróf, nem kívánja, hogy az igazságosság és az egyenlőség alapján térjen vissza a normális élet.

Mons. Hossu Őexcellenciája, a kolozsvár-szamosújvári püspök a minap hosszan beszélgetett gr. Teleki miniszterelnökkel éppen a bennünket érdeklő kérdéstről. Ő már előtte elküldte neki az egyházmegyéjéhez tartozó, bebörtönzött vagy kiutasított papok névsorát, ahogy én ajánlottam neki.

Ugyhogy azt hiszem, egyelőre nem kell tovább erőltetnem a dolgokat. Majd meglátom, hogyan alakulnak, és esetleg akkor fogok közbelépni, ha nem olyan intézkedések születnek, amelyek békét és nyugalmat tudnak biztosítani az embereknek.

49b

MELLÉKLET

Angelo Rotta nuncius 4403/40 ikt. sz. levele
Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás, esztergomi érsekhez
Budapest, 1940. november 30.
SS „AE” ikt. sz.: 10504/40
Gépelte másolat
Megjelent in: ADSS, Vol. 6. n. 386. pp. 489–490.

Miután a Szentszék tudomására jutott Eminenciád odaadó igyekezte, hogy teljesítse a Szentatya kívánságát, hogy ti, a Magyarországhoz visszatért Erdélyben szünjenek meg a szomorú incidensek, amelyek annyira bántották atyai szívét, Maglione bíboros Őeminenciája azzal bízott meg – és én nagyon szívesen teljesítem –, hogy fejezzem ki Eminenciádnak a Szentszék őszinte háláját a tekintélyes és eredményes közbenjárásért, amellyel a fenti célból a magyar kormányhoz fordult.

Ezzel egyidejűleg a bíboros államtitkár Őeminenciája kéri Eminenciádat, hogy folytassa ezt az eredményes együttműködést nem csupán az annyira szomorú esetek megismétlődésének elkerülése érdekében, hanem azért is, hogy az elkövetett hibákat is jóvá tegyék, és a román rítusú hívek a saját pásztoraiktól kaphassanak lelki ellátást, akik közül többen börtönben vannak vagy kiutasították őket, továbbá ne gyakoroljanak rájuk nyomást, arra kötelezve őket, hogy változtassanak rítust vagy – ami még elítélendőbb – hagyják el a hitüket és legyenek protestánsok. Sajnos, mint Eminenciád tudja, mindezek a dolgok több helyen megtörténtek. Az, hogy a polgári kormányzat most felváltotta a katonait, kétségtelenül megkönnyíti Eminenciád bölcs lépéseit a magyar kormánynál, amely tudomásom szerint nagyon jó szándékú.

Eminenciád bíboros primási kinevezésének évfordulója alkalmából teljes szívemből kívánom Önnek: Isten éltesse sokáig! ¹⁶³

163 Serédi kinevezésének évfordulója: 1927. november 30.

50A

ROMÁN EGYESÜLT EGYHÁZ

Andrea Cassulo nuncius 6613/40 sz. jelentése

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Bukarest, 1940. december 2.

SS „AE” ikt. sz.: 10898/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 391rv

Sietek továbbítani Eminenciádnak a Mons. Nicolescutól Eminenciád november 19-i, 81. sz. távirata¹⁶⁴ után kért és most megkapott, itt mellékelt dokumentumokat még mindig a bántalmazásokkal kapcsolatban, amelyeket az egyesült katolikusok Erdélyben elszenvedtek és mindmáig elszenvednek.

Azt hiszem, az elmondott tények olyanok, hogy nem fér hozzájuk kétség, mint azokhoz sem, amelyeket Malai kanonok már előadott.

A dolgok jelenlegi állása mély fájdalommal tölt el, és nem találok magyarázatot arra, hogyan juthat odáig egy nép és a hatóságok, hogy ennyi bűnt kövessenek el. Imádkozom és bízom abban, hogy ez az erkölcsi és vallási gyötrelem hamarosan megszűnik. Ha a dolgok ilyen módszerekkel folytatódna, az egyesült egyház súlyos veszteségeket szenvedne, és veszélybe kerülne a hit, annál is inkább, mert a híveket nem csupán a latin rítusra és a hajdúdorogi egyházmegyébe, hanem a protestantizmusra való áttérésre is főszoólítják. De én még remélem, hogy orvosolni fogják ezt a sok bajt és sok fájdalmat.

50b

ALEXANDRU NICOLESCU, A ROMÁN EGYESÜLT EGYHÁZ

METROPOLITÁJÁNAK

7369-1940 SZ. LEVELE

ANDREA CASSULO NUNCIUSHOZ

Melléklet a december 2-án kelt 6613/40 sz. jelentéshez¹⁶⁵

Balázsfalva, 1940. november 22.

SS „AE” ikt. sz.: 10898/40

Gépelt másolat, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 392, 393

Excellenciád 1940. november 20-i, 6661/40. sz., nagyra becsült levelére¹⁶⁶ válaszul, az alábbiakat mondhatom az okokkal kapcsolatban, amelyek miatt sok papot kiutasítottak Erdélynek Magyarországhoz került részéből:

Azok a papok, akik elhagyták Erdélyt, több csoportra oszthatók:

¹⁶⁴ Kötetünkben nem közöljük.

¹⁶⁵ Lásd az előző dokumentumot.

¹⁶⁶ Kötetünkben nem közöljük.

- 1) azok, akik a megszállás előtt távoztak a magyarok atrocitásaitól félve, amelyek később bebizonyosodtak;
- 2) akiket a feldühödött magyar lakosság megfenyegetett;
- 3) akiket a magyar katonai hatóságok szuronyokkal kergettek el;
- 4) akiket figyelmeztettek, hogy távozzanak, ha el akarnak kerülni sok kellemetlenséget;
- 5) akiket a börtönben bántalmaztak és megfélemlítettek;
- 6) akiket választás elé állítottak: vagy börtönbe kerülnek (kényszerlakhely és kényszermunka), vagy önként lemondanak a magyar állampolgárságról.

Menekült papjaink sokszor elmulasztották megnevezni a kiutasításuk közvetlen okait azokban a jelentésekben, amelyeket nekünk tettek az atrocitások hatása alatt és fájdalommal a szívükben. Mindezzel Eminenciád fönt említett, nagyra becsült levelére válaszolva, főleg e jelentésünk 6. pontját illetően csak néhány pap hiteles nyilatkozatából idézünk, amelyek bizonyítják, amit Excellenciád fölvetett.

1) *Iosif Pop* marosvásárhelyi esperest, akinek eddig sikerült a megszállt területen maradnia, kétszer vitték be a rendőrségre, ill. a magyar bíróság elé különböző okokból. Ezt mondta nekünk: „Nyíltan megmondták, hogy megszüntetnének minden nyomozást, ha elmennék.”

Ioan Danciu Nadişul Român-i (szilágynádasdi), (máramarosi egyházmegye) menekült plébános azt állítja, hogy a magyar tiszt megverte, aztán ezt mondta neki: „Ha nem mész magadtól, kísérettel fogsz menni, de előtte minden csontodat összetöröm, aztán küldelek az oláhjaidhoz.”

3) *I. C. Puscacsiu* menekült Apateu-i (dobrácsapáti) esperes, c. apát (Szatmár vármegye): „Mivel 1933-ban tüdőtályog miatt megműtöttek és kivették öt bordámat, nem tudtam ellenállni a kegyetlenkedéseknek és a börtönkörülményeknek, úgyhogy október 15-én kénytelen voltam lemondani a magyar állampolgárságról és a román választani.”

4) *Iosif Blaşiu* Teleac-i (marostelki) menekült pap: „A börtönben úgy bántak velünk, mint a legközönségesebb útonállókkal. Közölték, hogy ha nem mondunk le a magyar állampolgárságról, börtönben maradunk, ahonnan kényszermunkára küldenek. Ezután megkérdezték, lemondunk-e a magyar állampolgárságról. Mi értelmiségiek legtöbbször a román állampolgárságot választottuk.”

6) *Octavian Friciu* Breaza-i (beresztelkei) plébános (Maros vármegye), aki két hétig börtönben volt, ezt mondja: „Késő éjjel közölték velem, hogy le kell mondanom a magyar állampolgárságról és a határ túloldalára kell távoznom; kényszerítettek, hogy írjak alá egy jegyzőkönyvet. Bár kértem 24 óra haladékot, ezt megtagadták, így azonnal indulnom kellett csendőrök kíséretében, ott hagyva mindent és mindenkit, feleségemet, gyermekeimet, szüleimet és testvéreimet.”

Ide tartozik Avisalon Costea atya esete is, erről egy másik jelentésben számolok be 7369/1940. szám alatt.¹⁶⁷

Excellenciás Uram, azt hiszem, ezek az esetek elegendőek annak a sajátos módszernek a szemléltetésére, amellyel kiutasították a papjainkat, akik pásztor nélkül hagyták ott a híveket. Egyébként, ha tudomásomra jutnak más esetek is, be fogok számolni róluk.

Tényleg nagyon aggódom ezek miatt a híveim miatt, akiknek nem tudok segíteni, csupán az Úr gondviselésére bízni őket, akibe minden reménységünket helyezzük.

167 Kötetünkben nem közöljük.

Maradok Excellenciád híve Krisztusban.
Balázsfalva, 1940. novembere 22.

Alázatos szolgája

Alessandro Nicolescu [s. k.]
Alba Iuliai és Făgărași érsek metropolita

51

A „SZÉKELY VIKARIÁTUSBÓL” KIUTASÍTOTT ROMÁN PAPOKRÓL

Mons. Francesco Cherubini ügyvivő 4506/40 [N. Pr. 267] sz. jelentése

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Kolozsvár, 1940. december 20.

SS „AE” ikt. sz.: 9902/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 326rv, 333

Három melléklettel

Az 1940. december 6-i, 10367/40. sz.,¹⁶⁸ nagyra becsült utasításnak megfelelően, amelyben Eminenciád elküldte a magyar hatóságok által kiutasított 40 román pap névsorát, nuncius úr Őexcellenciája továbbította ezt a névsort a miniszterelnök Őexcellenciájának, és nyomatékosan figyelmébe ajánlotta.

Előljárom Őexcellenciája távollétében most kaptam meg gr. Teleki válaszlevelét egy nemzetiségi térképpel együtt, amelyet csatolok ehhez a jelentéshez.¹⁶⁹

Sajnos, amint Eminenciád látni fogja, úgy tűnik, hogy a miniszterelnök szándékai nem kedveznek a román papok visszatérésének az egyházközösségeikbe. Azonban mégis azt hiszem, hogy ez csak az ún. „székely helynökség” papjaira vonatkozik, amennyiben gr. Teleki levele arra a levélre válaszol, amelyben nuncius úr a fenti helynökség 40 papjának névsorát közölte.

Ezenkívül a csatolt nemzetiségi térképén csak a székely régió települései vannak jelölve. A többiről, pontosabban a kolozsvár-szamosújvári, nagyváradi és máramarosi egyházmegye településeire a miniszterelnök nem utal ebben a levelében. Az előző leveleiben valahogy azt a reményt keltette, hogy ki fogják vizsgálni az egyes eseteket, és csak azokat a román papokat nem fogják visszaengedni, akik magyarellenes politikai tevékenységet folytattak.

Hasznosnak látom azt is közölni Eminenciáddal, hogy a premontreiek apátja, Mons. Gerinczy, akivel múlt vasárnap alkalmam volt találkozni, azt mondta, hogy ezekben a napokban Rómába szándékozik utazni, és reméli, hogy a Szentatya audiencián fogadja. Ebből az alkalomból gr. Teleki állítólag megbízta, hogy néhány kérdésről beszéljen Őszentségével.

¹⁶⁸ Kötetünkben nem közöljük.

¹⁶⁹ Kötetünkben nem közöljük.

E jelentésről másolatot küldök a Keleti Egyház Kongregációjának bíboros titkára számára is.

52

ROMÁN EGYESÜLT EGYHÁZ

Andrea Cassulo nuncius 6782/40 sz. jelentése

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Bukarest, 1940. december 28.

SS „AE” ikt. sz.: 10898/40

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 99rv

Két melléklettel

Most kaptam Mons. Aftenie balázsfalvi segédpüspök és bukaresti általános helynök Őexcellenciájától a csatolt levelet, amelyet másolatban sietek továbbítani Eminenciádnak és a Keleti Kongregációnak. Sajnálom, hogy mindig vissza kell térnem ugyanarra a témára, de meg kell tennem, mert a kötelesség ezt parancsolja, és azért is, mert maguk a püspökök, a papok és a hívek is óhajtják, hogy a Szentszék tudjon a folyamatos megtorlások miatt szomorú helyzetükről, amelyeket kénytelenek elszenvedni. Meggyőződésem, hogy a tények előadása immár fölösleges, mivel a Szentszékét elég jól tájékoztatták a dolgok valóságos állásáról. Mindenesetre, amikor hasonló dokumentumokat kapok, feltétlenül továbbítom, jól tudva, hogy ezzel örömet szerzek az egyesült híveknek, akik bizalmukat a Szentatya védelmébe helyezik.

Egyébként szükségük van segítségre és támogatásra, mert sok és súlyos veszélynek vannak kitéve. Hagyják rájuk a hitüket, hagyják meg az anyanyelvüket, a szabadságukat az állami törvények keretei között, de ne kényszerítsék őket arra, hogy elhagyják atyáik hagyományait, ha nem akarnak kiirtani egy népet, amelynek joga van az élethez és a szokásaihoz. Gondolom, Eminenciádnak nem nehéz megértenie, miféle aggodalmak mozgatnak engem [...]

P. S. Mons. Aftenie tájékoztató beszámolójához jónak látok hozzátenni egy másik levelet, amelyet [Alexandru] Borza* professzortól, a „L'AGRU” egyesület helyettes elnökétől kaptam. Ugyanarról van benne szó, és érzékelteti a fájdalmas nyomást, amely alatt az oly keményen megpróbált egyesült hívek élnek.

1941

53

MONS. FRENȚIU KIUTASÍTÁSA MAGYARORSZÁG TERÜLETÉRŐL

Angelo Rotta nuncius 4631/41 (276) sz. jelentése

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Budapest, 1941. január 27.

SS „AE” ikt. sz.: 1430/41

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 13rv¹⁷⁰

A múlt szombaton kaptam a szomorú hírt – általában jól informált személytől –, hogy Mons. Frențiu Őexcellenciáját, a nagyváradi román-katolikus püspököt kiutasították Magyarország területéről.

Tekintettel a dolog súlyosságára, kötelességemnek éreztem, hogy biztos forrásból tájékozódjam róla. Szerencsére a hír nem felel meg a valóságnak, de – amint hivatalos forrásból értesülök – most vizsgálják Mons. Frențiu állampolgársági jogának kérdését.

Amikor november végén vagy december elején belépett Magyarországra, román diplomata-útlevéllel lépte át a határt, amelyhez vízumot kért a bukaresti magyar követségen. Ezt az eljárást, vagyis azt, hogy a magyar követségen nem kért magyar útlevelet, itt úgy tekintik, hogy a maga részéről a román állampolgárságot választotta, ami súlyos jogi következményekkel fog járni, ha hivatalosan megállapítják.

Erről a jelentésről másolatot küldök a Keleti Kongregáció bíboros titkára Őeminciájának.

170 A dokumentumot tárgyalta a Konzisztoriális Kongregáció, a Keleti Kongregáció és a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának 1407 sz. 1941. február 6-án tartott közös szessziója, lásd: *Supplemento*, Febbraio 1941, IV. sz. – Rotta nuncius ezt megelőzően azt jelentette, hogy Frențiu fölkereste őt Budapesten és ellátta jótanácsokkal, mert Teleki miniszterelnökhöz és Hóman miniszterhez készült. Rotta utóbb, római látogatásakor szóban értesítette Maglione bíboros államtitkárt, hogy Frențiu nem fogadták budapesti kormányfői és külügyminiszteri szinten. A tervezett Hóman-látogatásról nem szólnak a dokumentumok. Lásd Rotta 1940. december 9-én jelentését in: i. h. III. szám, illetve az azt követő összekötőszöveget, a 10. lapon (nyomtatott oldalszámozás). – Szövegük megjelent in: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez*, 6. kötet 1939-1972. i. m., 215.

54

MONS. RUSU BESZÁMOLÓJA

Eugène Tisserant bíboros, a Keleti Kongregáció Titkárának

544/40 ikt. sz. levele

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Vatikán, 1941. április 9.

SS „AE” ikt.: 2699/41

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, f. 5r

Melléklettel, másolatban¹⁷¹

Mons. RUSU őexcellenciája tételes kimutatást küldött ehhez a Szent Kongregációhoz a magyarországi bizánci szertartású parókiák esetleges átcsatolása vagy cseréje témájában a különböző egyházmegyék (eparchiák) között.

Amint Főtisztelendő Eminenciád, a melléklet tanulmányozását követően megállapíthatja, Mons. Rusu teljes részletességgel¹⁷² tárgyalja a [második] bécsi döntést követő helyzetben felmerült kérdéseket.

Ez a Szent Kongregáció a magyarországi apostoli nunciatúra útján küldte meg válaszát, megköszönve azt és biztosítva afelől, hogy a beadványt, amikor a helyzet véglegesen tisztázódik, megfelelő pillanatban figyelembe vesszük.

55

MÁRAMAROS EGYHÁZMEGYE

Mons. Alexandru Rusu máramarosi (Románia) görög katolikus román püspök

365/41 ikt. sz. levele Tisserant bíboroshoz

Nagybánya (Baia Mare), 1941. február 1.

Francia nyelvű,¹⁷³ gépelt

N. Prot. “AE” 2699/41

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 6-10

MÁRAMAROSI GÖRÖG KATOLIKUS ROMÁN ORDINARIÁTUS
= NAGYBÁNYA

Eminenciás Uram,

Miután a magyar kormány és talán más közvetlenül érdekelt felek ragaszkodása nyomán a bécsi döntés következtében új uralom alá került egyes keleti egyházmegyék (köztük az enyém is) újrászervezésének munkálatai jól haladnak, és lehetséges, hogy a Szentszék

¹⁷¹ Lásd a következő dokumentumot.

¹⁷² Con molta serenità. Fordításunk inkább értelmezés - A szerk.

¹⁷³ Somorjai Gabi fordítása.

erre vonatkozó döntése (bár nem valószínű) még a háború vége előtt megszületik, lelkiismeretemben kötelességemnek érzem, hogy Eminenciád nagyrabecsülése elé tárjam a következő megfontolásokat ezzel a problémával kapcsolatban:

1. *Bukovinai* parókiáimmal kezdem, amelyek – a szovjet uralom alá nem került déli részen – román területen maradtak. Ez a 6 (hat) ruszin egyházközség (Cacica, Câmpulung, Rădăuți, Sadău, Siret és Suceava), amelyek a legutóbbi, 1936-os egyházmegyei évkönyv szerint a hozzájuk tartozó filiákkal együtt 7 272 hívőt számlálnak, tudomásom szerint jelenleg a Blaji Érsekség lelkipásztori gondozása alatt állnak. Nem látom, hogy az adott körülmények között hogyan lehetne más megoldást találni számukra. Ebből csak az következik, hogy annak idején egyházmegyémről, Maramuresről leválasztották őket, természetesen a többi 11 (tizenegy) rutén parókiával (Adâncata, Cernăuți, Cozmeni, Pohorlăuți [Pogorelovka], Putila, Rarancea, Sadagura, Storojineț, Vășcăuți pe Ceremuș, Vijnîța, Zastavna) és 1 (egy) román (Boian) parókiával együtt, mindösszesen 26.562 lelket.

2. A kifejezetten rutének számára felállított speciális Helynökség többi 21 (huszonegy) parókiája közül, amelyeket a Helynökséggel együtt az 1930. június 5-én kelt „Sollemni conventione” bulla hozott létre egyházmegyém keretein belül, 10-et (tíz) leválasztottak a magyarországi hajdúdorogi egyházmegyéről, 11-et (tizenegyet) pedig a csehszlovákiai Uzshorod egyházmegyéről. Természetes tehát, hogy a készülő új elrendezés során valamennyi felsorolt parókiának vissza kell térnie azokhoz az egyházmegyékhez, amelyekhez tartoztak. A hajdúdorogi egyházmegyéhez tehát az alábbi 10 (tíz) parókiának (zárójelben hozom a jelenlegi magyar elnevezésüket is)¹⁷⁴ kell visszatérnie, mindösszesen 10.614 lélekkel: Bercu (Szárzaberek), a rutén Careii-Mari (Nagykároly), Cedreat (Csedreg), Livada (Sárközujlak), a rutén Oradea Mare (Nagyvárad), Pelesul (Nagypeleske), Porumbesti (Kökényesd), a rutén Satu-Mare (Szatmárnémeti), Turulung (Túrterebes) et Peregul (Németpereg) parókiák. A teljesebb megértés kedvéért emlékeztetek arra is, hogy a Keleti Kongregáció 108/38. számú dekrétumával az említett parókiák közül kettő (a rutén Careii-Mari és a rutén Oradea Mare) a román Oradea egyházmegyéhez, egy pedig (Peregul) a Lugoj egyházmegyéhez került. Ugyanígy, az új elrendezés során az *Uzshorod egyházmegyéhez* (ma Ungvár) került át 17.510 lélekkel az alábbi 11 (tizenegy) parókia: Bistra (Bisztra), Câmpulung (Hosszúmező), Coștiui (Rónaszék), Crăciunești (Tiszakarácsonyfalva), Lunca (Lonka), Poienile (Havasmező), Remetea (Pálosremete), Repedea (Oroszkő), Rona de sus (Felsőróna) Ruscova (Visóoroszi) és a rutén Sighet (Máramarossziget).

3. E nem román parókiáikért cserébe vissza kell adni *az én egyházmegyémnek* azt a 6 (hat), korábban a Gherla egyházmegyéhez tartozó román parókiát, amelyek, mivel a Tisza jobb partján találhatók, 1919-ben Csehszlovákiánál maradtak, majd az Uzshorod (mai Ungvár) egyházmegyéhez csatolták őket. Ezek a parókiák, amelyeknek (a hozzájuk tartozó jelentős filiákkal együtt) az 1930-as Gherla egyházmegyei évkönyv szerint 12.653 lelke volt –, a következők: Apsa de jos (Alsóapsa) kisebb javadalom, Apsa de jos (Alsóapsa) nagyobb javadalom, Apsa de mijloc (Középpapsa) kisebb javadalom, Apsa de mijloc (Középpapsa) nagyobb javadalom, Biserica-albă (Tiszafejéregyház) et Slatina (Faluszlatina).

4. Ezzel kapcsolatban, minden bonyodalmat vagy félreértést megakadályozandó, mindenképpen meg kell még említenem *egyházmegyém további 10 (tíz) parókiáját*, ame-

174 Francia nyelvű megjegyzés az eredetiben.

lyeket 1912-ben (a „Christifideles laici” bullával) – Oradea és Blaj egyházmegyék sok más román parókiájával együtt – nyilvánvaló tévedésből csatoltak Hajdúdoroghoz. Ezt a tévedést, amely a maga korában egész átpártolási mozgalmat indított el, részben a magyar kormány is elismerte, olyannyira, hogy az alapító bulla felülvizsgálatába is beleegyezett. Közben megkezdődött a háború, a háború után pedig sorra következtek az 1919-es területi változások, s az említett év elején máris teljesen jóvátették a tévedést. Így minden román parókiát román egyházmegyék lelképásztori gondjaira bíztak, úgyhogy 1930-ban, amikor Maramures egyházmegyét felállították, az új elrendezés következtében hozzá visszatérő 10 parókiát nem Hajdúdorogról – ahová 1912-ben betagolták –, hanem román egyházmegyéről (Oradea és Gherla) választották le, amelyekhez korábban tartoztak. Ezek között a parókiák között – amelyeket Hajdúdorog egyházmegye most újból magának követelhet – négyet, jelesül Botizt (Botizvasvári), Jobjibot (Józsefháza), Odoreut (Szatmárudvari) és román Satu-Marét (Szatmárnémeti), az én egyházmegyémmel csatoltak, további 165 parókiával együtt, Gherla egyházmegyéből, és hatot, jelesül Culciul-marét (Nagykolcs), Boghist (Csengerbagos), Oart (Ovári), Dobát (Szamosdob), Peteát (Pete) és Vitišt (Vetés), Oradea egyházmegyéből. Azt gondolom, azzal, hogy ma, 22 év román uralom után, egyházmegyémmel 10 román parókiáját – és azokat, amelyek korábban hozzájuk tartoztak – újra nem román egyházmegyéhez csatoltak, sokkal nagyobb tévedést követtek el, mint az 1912-es volt. Ezért kötelességemnek tartom, hogy nyíltan feltegyem ezt a kérdést, s kérve kérem Eminenciádat, hogy tegyen meg minden tőle telhetőt, hogy a reprivatizációs tendenciák – amelyek egyébként tökéletesen anakronikusak a mai korban – ne találhassanak talajt az egyház isteni intézményében is.

5. Végezetül nem hagyhatom szó nélkül az *egyházmegyei területhez csatolás (conterritorialité diocésaine)* kérdését sem, nevezetesen az egyházmegyék területi korlátozását. Tökéletesen tisztában vagyok azzal, hogy milyen nehézségeink lehetnek nekünk, a római egyháznak, amely kettős értelemben is kisebbségi, mivel nemcsak a különféle (latin és keleti) rítusok egyházmegyei szenvedik el a területhez csatolás (*conterritorialité*) megengedését, hanem a más liturgiai nyelvet ápoló azonos, keleti rítus egyházmegyei is. Nem látom azonban, hogyan lehetne még súlyosabb károk nélkül elkerülni – hogy csak a saját esetemre korlátozzam a kérdést – olyan helyek területi változásait (*conterritorialité*), mint Sighet, ahol sem a három román parókia (köztük protopópai [esperesi - A Szerk.] központ is) hívei nem bízhatók rutén egyházmegye gondjaira, sem a rutén hívek (szintén protopópai központtal) nem maradhatnak az én joghatóságom alatt, mikor oly közel van hozzájuk az eredeti rutén egyházmegye. Ennél is súlyosabb marad a területi rendezés (*admission de conterritorialité*) nélkül Satu-Mare helyzete. Itt a román egyháznak négy parókiája van, protopópai székhellyel és mintegy 6-7.000 hívővel (az eredeti 12.000-ból a többi elmenekült, vagy állásvesztés terhe mellett a latin rítust kényszerült átvenni). Lehetetlen tehát, hogy ez a centrum a maga román híveivel Hajdúdoroghoz kerüljön, mint ahogy azt sem tudom elképzelni, hogy az ottani ruténnek mondott, ám teljesen elmagyarosodott hívek, akik jelentős erőt mozgósítottak, román püspök joghatósága alatt maradjanak. A keleti (román-rutén és román-görögkatolikus) rítusok területi rendezését (*conterritorialité*) meg kellene engedni, hogy elkerüljük a fentebb jelzett hátrányokat; mindezt még a centrumokon kívül is, mivel a Tiszán túli román falvak, amelyek alighanem hozzám térnének vissza, Munkács és Ungvár egyházmegyék rutén területére nyúlnának, a rutén parókiák közül pedig több is, amelyek korábban hozzájuk tartoztak, most pedig visszaadnák őket, román parókiák közé ékelődik. Hasonlóan területi kérdések

merülnének fel az én román parókiáim és a Hajdudorogtól kaptak között, amelyekhez visszacsatolnák őket. Véleményem szerint meg kellene engedni, egyrészt, az azonos – vagy majdnem azonos – keleti rítusok közötti területi egyesülést (*conterritorialité*), de ugyanakkor arra is szükség lenne, hogy megnevezzük azokat a tekintélyi normákat, amelyek többé-kevésbé végérvényesen rendezhetnék a területi státuszt, és megakadályozhatnák minden olyan jövőbeli területi behatolást, amely a keresztény szemlélettől idegen elveken alapul.

Meggyőződve arról, hogy Eminenciád minden irányban meg fogja találni a legjobb utat az új területi rendezéshez, és bocsánatát kérve a vakmerőség miatt, hogy nyugtalanságaim egy részét nyíltan elébe tártam e kérdésben, kérem, fogadja – a Szent Bíborát illető csókkal együtt – megkülönböztetett tiszteletem kifejezését a Mi Urunkban.

Nagybánya (Magyarország), 1941. február 1.

Aláírás: Alex. RUSU [aláírás nélkül]
Maramures püspöke

56

ARADI MINORITÁK

Andrea Cassulo nuncius 7324/41 sz. jelentése

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Bukarest, 1941. április 25.

SS „AE” ikt. sz.: 4395/41

Tisztázat, gépírás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 368rv

Melléklettel

Szükségesnek tartom tájékoztatni Eminenciádat egy esetről, amely éppen ezekben a napokban történt. Két aradi minorita, akiket az előljárójuk, Lakatos atya küldött, kifejezetten azért jött Bukarestbe, hogy elmondják nekem: a [román] nemzetgazdasági miniszter hivatalosan közölte velük, hogy a javaik felügyelőjévé kineveztek egy egyesült görög papot, aki a magyar megszállás után a kolozsvári egyházmegyéből menekült Romániába,¹⁷⁵ és a szerzeteseknek állítólag havonta 25.000 lejt kell fizetniük neki, nem számítva az útiköltséget.

A szerzetesek azt is mondták, hogy a kormány által küldött pap már megjelent az aradi rendházukban és birtokba vette a hivatalát. Eminenciád képzeletére bízom, milyen fájdalmas meglepetés ért egy ilyen furcsa és önkényes lépés hallatán, annál is inkább, mert az a közösség egy éppen most befejezett munka után megkapta a kultuszminisztérium nyilatkozatát, miszerint bejegyezték az 1940. márciusi törvényerejű rendeletnek megfelelő nyilvántartásba, tehát közjogilag jogi személyiséggel rendelkezik.

Miután mondtam a szerzeteseknek, hogy ne fogadják el ezt a rendelkezést, mert sérti a jogaikat, azt javasoltam, hogy őrizzék meg a nyugalmukat, tegyenek úgy, mintha alá-

175 Értsd: a második bécsi döntés értelmében Kolozsvár Magyarországhoz, Arad Romániához tartozott.

vetnék magukat a kormány által hozott intézkedésnek, amelyet egyébként semmi nem indokol, hacsak az nem, hogy munkát akartak adni egy embernek, aki az egyházmegyéjéből menekült. Majd kértem a két szerzetest, hogy foglalják írásba, amit nekem szóban elmondtak, és ezt másnap meg is tették. A levelüket a nemzetgazdasági minisztériumtól általuk kapott közleménnyel együtt egy jegyzék kíséretében benyújtottam a külügyminiszternek, kifejezve őszinte csodálkozásomat és a reményemet is, hogy a dolgot elismerik, nehogy egyéb tiltakozások és kifogások merüljenek fel a nuncius jelenlegi lépése után, aki közölte, hogy egyházi témában mindig illendő volt – ha nem egyenesen szükséges – egyetértésre jutni bármilyen közérdekű döntés meghozatala előtt.

Most majd meglátom, mit válaszol a minisztérium, azután beszámolok Eminenciádnak az eredményről.

57a

DOKUMENTUMOK MEGKÜLDÉSE

Tisserant bíboros, a Keleti Kongregáció titkárának

N. 505/40 sz. levele

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Vatikán, 1941. július 15.

SS „AE” ikt.: 6157/41

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, f. 79r

Tekintettel arra, hogy Kongregációnk és Őzsentsége államtitkársága eddig kicserélték egymás között a Magyarországhoz került erdélyi területekre vonatkozó iratokat, jónak látom elküldeni Eminenciádnak a következő dokumentumok másolatát:

- 1) Mons. Rotta f. év május 24-i, 5449/41. sz. jelentését, amellyel megküldi:
- 2) Mons. Hossu f. év május 18-i, 3934/41. sz. jelentését (és négy mellékletet) a ditrói templom lerombolásáról;
- 3) Mons. Hossu egy másik, 4714/41. sz., f. év június 24-i jelentése (egy melléklettel) a paniti¹⁷⁶ templom lerombolásáról;
- 4) Mons. Tautu f. hó 10-i jelentése (egy melléklettel) a román papok és hívek zaklatásáról és egy speciális „kormányzóság” létrehozásáról Magyarország „ortodox” egyházközsegei számára .

A f. hó 12-i audiencián beszámoltam a Szentatyának az újabb templomok elpusztításáról a székhely helynökségben; Őzsentsége szomorúan fogadta ezeket a híreket, és ismét atyai áldásában részesítette Mons. Hossut és a szenvedni kénytelen hívő lakosságot.

(tíz melléklettel)¹⁷⁷

¹⁷⁶ Mezőpanit.

¹⁷⁷ Lásd a következő, kilenc számozott mellékletet.

1. sz. melléklet

57b

**MONS. HOSSU BESZÁMOLÓJA NÉHÁNY
SAJNÁLATOS ERDÉLYI ESETRŐL**

Angelo Rotta budapesti nuncius 5449/41 sz. jelentése
Tisserant bíborosnak, a Keleti Kongregáció titkárának

Részlet

Melléklet Tisserant bíborosnak, a Keleti Kongregáció titkárának N. 505/40 sz. leveléhez

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Budapest, 1941. május 24.

SS „AE” ikt.: 6157/41

Gépelte másolat

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 80r

Mons. Hossu Őexcellenciája meglátogatott, és kérte, hogy küldjem el Eminenciád-nak a mellékelt jelentést néhány elítélendő cselekményről, amelyek Erdélyben történtek. Hozzátette azonban, hogy nem fogja elmulasztani ezeknek a cselekményeknek Bárdossy magyar miniszterelnök elé terjesztését, hogy az intézkedéseit kérje, akinél még aznap kellett fogadáson megjelennie. Remélte, hogy a miniszterelnök, aki jó szándékú ember, figyelembe fogja venni a hozzá intézett ellenészrevételeket. Én is feljegyzést készítettem, és alkalomadtán feltétlenül szóba hozom a dolgot az illetékeseknek.

2. sz. melléklet

57c

**MONS. HOSSU CLUJ-GHERLA-I PÜSPÖK 3934/941 SZ. BESZÁMOLÓJA
NÉHÁNY SAJNÁLATOS ERDÉLYI ESETRŐL**

Melléklet Angelo Rotta budapesti nuncius 5449/41 sz. jelentéséhez

Tisserant bíborosnak, a Keleti Kongregáció titkárának

Melléklet Tisserant bíborosnak, a Keleti Kongregáció titkárának N. 505/40 sz. leveléhez

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Kolozsvár, 1941. május 18.

SS „AE” ikt.: 6157/41

Gépelte másolat

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 81r-82r

Hivatkozva május 8-i, 2215/941. sz. jelentésemre,¹⁷⁸ azt hiszem, hasznos lesz teljes tisztelettel továbbítanom egy, a székely helynökségtől kapott jelentést a ditrói görög katolikus templomunk lerombolásáról, ami több napig tartott egy 90%-ban latin rítusú katolikusok lakta faluban, és egy másikban – az egyházközség kormányzójának szemé láttára.

¹⁷⁸ Kötetünkben nem közöljük.

Ez idén februárban történt. A művelet megkoronázása az volt, hogy nyilvános árverésre bocsátották a templom, az oltár, a szószerk lebontásakor keletkezett anyagokat, liturgikus ruhákat, kelyhet stb., amint a mellékelt másolatban olvasható.

Ezen kívül alázatosan továbbítom egy másik székellyföldi templom lerombolásának leírását. Ezt a leírást a templom első gondnoka, annak idején közjegyző, Rusu püspök Őexcellenciájának testvére készítette.

Nem nehéz elképzelni, milyen lelkiállapotban vannak és élnek az ottani egyházunk hívei, és micsoda félelemmel értesülnek mindenütt ezekről a hallatlan szentségtörésekről. Vizsgálatot folytatni felesleges, mert a hívek félnek a további megtorlásoktól. A lelkiismeretem azonban arra kötelez, hogy ezeket a nagyon szomorú eseteket, amelyekre évszázadok óta nem volt példa errefelé, az Apostoli Szentszék tudomására hozzam, hogy érzékeltessem a légkört és a lelkiállapotot, amelyben az egyház és a hívek élnek. Mert, bár az eddig lerombolt templomok száma csupán öt, a fájdalom és a hatás – részünkről a legkisebb túlzás nélkül – általános, hiszen nemzedékek óta nem hallottak hasonló esetekről, és az egyház egész misztikus teste szenved, ha szenved egyik tagja.

Igyekezni fogunk polgári perre vinni az egyes eseteket, és várni fogjuk az igazságszolgáltatás ítéletét.

Mindezeket a dolgokat a magyar kir. kormány tudomására hoztuk, és tudomására fogom hozni ezt az utóbbi esetet is, illetve a lerombolt ditrói templom anyagának és a felszerelés szent tárgyainak nyilvános árverését.

Hálás szívvel megköszönve az Apostoli Szentszék irántunk mindig tanúsított atyai jóságát és hathatós védelmét, valamint Eminenciád különleges figyelmét, a szent bibor előtt stb.

3. sz. melléklet

57d

**GERGELY JÁNOS PARÓCHUS
211-1941 SZ. BESZÁMOLÓJA**

Melléklet Tisserant bíborosnak, a Keleti Kongregáció titkárának

N. 505/40 sz. leveléhez

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Gyergyóvárhegy (Subcetate), 1941. április 11.

SS „AE” ikt.: 6157/41

Gévelt másolat

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, f. 83r

Gyergyószentmiklósi görögkat. kerületi hivatal

Tisztelt Ordinariátus,

a gyergyóditrói egyházközségben (Ditrău, Csík vármegye) jelentették nekem azok a hívek, akik Gál Miklós jegyző, Csiby Tamás polgármester, dr. Lőrincz József róm. kat.

pap és Juhász káplán¹⁷⁹ parancsára kénytelenek voltak áttérni a római katolikusokhoz, hogy templomukat erőszakkal kinyitották és földig rombolták, az ikonosztázt, a padokat, a székeket kidobták az utcára és csaknem elpusztították. A parókián kinyitottak egy szekrényt: nem tudni, hol vannak a szent ruhák és más egyházi tárgyak, és mit csináltak velük. A híveink, akiket mind kényszerítettek az áttérésre, nem mernek felőle érdeklődni, mert ha megtennék, kiutasítással vagy börtönnel fenyegetnék őket.

Én rögtön jelentettem az esetet az érseki megbízottnak, és hogy azután mi történt, nem tudom. Alázatosan kérem, hogy indítsanak pert a bíróságon a bűnösök megbüntetésére és annak érdekében, hogy kényszerítsék őket az alig 4-5 évvel ezelőtt épült templomunk helyreállítására.

Gyergyóvárhegy (Subcetate), 1941. április 11.

alázatos szolgájuk
Gergely János [aláírás nélkül]
paróchus és kerületi kormányzó

4. sz. melléklet

57e

FELHÍVÁS LICITRE

Melléklet Tisserant bíborosnak, a Keleti Kongregáció titkárának

N. 505/40 sz. leveléhez

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Ditró, 1941. március 17.

SS „AE” ikt.: 6157/41

Gépelte másolat

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, f. 84r

Csík vármegye helyettes prefektusának 2006/1941. sz. kig. 799/fkvi. rendelete értelmében

Árverés kihirdetése

Az 1927. évi 600. sz. rendelet 67-69. bekezdése értelmében köztartozások miatt elkobzott ingóságok nyilvános árverésre kerülnek.

Akivel szemben a fentiek végrehajtása történik: a ditrói görögkat. templom.

A végrehajtás alá kerülő címe: Ditró

Az első licit helyszíne: a ditrói görögkat. templom

Az első licit időpontja: 1941. március 24., de. 9 óra

A második licit helyszíne: mint fent

A második licit időpontja: 1941. április 2., de. 9 óra

¹⁷⁹ Juhász Antal (Jegenye, 1912. március 30. – Székelykeresztúr, 1990. november 24.) Ditrón segédlelkész 1940 – 1944 között.

1) 35.000 db téglá	1,200 Pengő
2) horganyzott tetődeszka/lemez, 120 m ²	800 ”
3) tető-faanyag	100 ”
4) ajtók és ablakok	400 ”
5) templomi bútorok: padok, oltár, szószék	500 ”
6) liturgikus ruhák, kehely	100 ”
7) alapkövek	100 ”

Ditró, 1941. március 17.

A kézbesítés megghiúsult, a címzett ismeretlen helyen tartózkodik.

olvashatatlan

olvashatatlan aláírás

5. sz. melléklet

57f

JOSIF POP ESPERES (PROTOPÓPA)

707/1941 SZ. LEVELE

GIULIO HOSSU CLUJ-GHERLA-I PÜSPÖKHÖZ

Melléklet Tisserant bíborosnak, a Keleti Kongregáció titkárának

N. 505/40 sz. leveléhez

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Marosvásárhely (Târgu Mureș), 1941. május 17.

SS „AE” ikt.: 6157/41

Gépelte másolat

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, f. 85r

Fiúi alázattal, ugyanakkor mély szomorúsággal kell jelentenem, hogy a múlt ősszel, a magyar csapatok bejövetele után felgyújtották homoródszentmártoni templomunkat, és lerombolták oklándi (Ocland), homoródkarácsonyfalvai (Crăciunel) és homoródalmási (Merești) templomainkat, csupa szép, új templomot. F. év februárjában lerombolták a szép gyergyóditrói (Ditrău) templomot is. A lerombolása után, ami néhány napig tartott, árverésre bocsátották nem csupán az anyagokat, hanem a liturgikus ruhákat és a szent edényeket is. Nincs tudomásom arról, hogy megtörtént-e az eladás, de tájékozódni fogok, és majd jelentést teszek.

Gergely János pap, a gyergyószentmiklósi megbízott esperes, akinek az igazgatása alá tartozik Ditró, azt állítja, hogy a templom lerombolására a latin pap, a titkár és a helyi polgármester adtak parancsot azzal az indokkal, hogy az októberi földrengés olyan károkat okozott benne, hogy le kellett bontani.

És ezt csak a földrengés után négy hónappal állapítják meg, amiből következik, hogy más épületekkel nem foglalkoznak, és nem értesítik az illetékes egyházi hatóságot, hogy tegye meg a szükséges lépéseket, holott az említett személyek közül legalább egynek tudnia kellett, hogy a görögkatolikusoknak is van püspökük.

A tettesek azonosítása és templomunk kártalanítása érdekében ma feljelentést tettem a csíkszeredai (Miercurea-Ciuc) bíróságon ismeretlen tettesek ellen, kártérítést kérve.

Ugyanezt teszem a többi lerombolt templom esetében.

6. sz. melléklet

57g

DR. AURELIO RUSU, AZ OKLÁNDI GÖRÖG KATOLIKUS TEMPLOM GONDOZÓJÁNAK LEVELE

DR. IULIU HOSSU CLUJ-GHERLA-I PÜSPÖKHÖZ

Melléklet Tisserant bíborosnak, a Keleti Kongregáció titkárának N. 505/40 sz. leveléhez

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Marosvásárhely (Târgu Mureș), 1941. május 27.

Gévelt másolat

SS „AE” ikt.: 6157/41

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 86r-87r-88r

Alulírott, dr. Aurelio Rusu volt oclandi (Oklánd, Udvarhely vármegye) közjegyző, miután a magyar csapatok 1940. szeptember 12-én megjelentek ebben a helységben, a feleségemmel ott maradtunk, elhatározva, hogy élünk a bécsi megállapodás adta jogunkkal, amely biztosította minden állampolgárnak az egyébként már meglévő jogait, beleértve a románokat is, akik úgy döntöttek, hogy nem hagyják el a helyüket és a kötelességük mellett maradnak. Azért akartam maradni, hogy később védelmezhessem a templom érdekeit is, amelynek első gondnoka voltam, és mert a román alkalmazottak elmenekültek a magyar csapatok bejövetele előtt. A híveket a Szentháromság-tagadó unitárius eretnokség elfogadására kényszerítették, és ez egy olyan faluban történik, ahol szép templomuk volt, amelyben rendszeresen miséztek.

A katolikus románoknak volt egy szép paplaka, amelyet a „Magyar nemzet háza” vásárolt meg 120.000 lejért. Mind a templom, mind a lakás felépítésére jelentős összegeket kaptunk az Apostoli Szentszéktől a Blaj-i érsek közvetítésével.

A magyar csapatok bejövetele utáni második napon, 1940. szeptember 14-én megfosztottak a hivatalomtól, és mivel így szabadabb voltam, több időm volt a templom anyagi javainak és érdekeinek védelmezésére.

Nagy fájdalommal hozom Excellenciád tudomására, hogy még a katonai kormányzat ideje alatt (három hónap), szeptember végén elkezdték lebontani a mi szép templomunkat, amit aztán a civilek folytattak. Minden próbálkozásom meghiúsult ennek megakadályozására. Feleségem jelenlétében kértem a latin papot, hogy vegye át a templomot az ő rítusuk számára, mivel nekik csak egy kis kápolnájuk van, de visszautasítottak bennünket! Ami szomorú, az az, hogy éppen a latin pap ragaszkodott a templomunk lebontásához azzal az ürüggyel, hogy olyan telken épült, amely egykor a polgármesteri hivatal tulajdonában volt, bár jogilag átírták és templomunk birtokába került.

Fájdalmas volt látni az öt évvel ezelőtt épült templom lebontását. – Október végén nem bírtam tovább nézni a rombolást, amely az alapokig hatolt, és elhatároztam, hogy elutazom Târgu Mureș-be.

Ugyanerre a sorsra jutottak Mărtiniș (Szentmárton), Crăciunel (Karácsonfalva) és Aldea (Abásfalva) templomai – mindegyik az oklándi járásban [pretura] – a katonai kormányzat idején és ugyanannak az embernek, Török alezredesnek a parancsnoksága alatt.

Hitelt érdemlő személyektől kapott hírek szerint az utóbbi kettőt lerombolták, az oklándi templomot a szemem láttára bontották le, a Mărtiniș-i templomot pedig először felgyújtották, aztán lerombolták: ezt akkor láttam, amikor Târgu Mureș-be mentem. Mindezek a templomok az Apostoli Szentszéktől kapott anyagi forrásokból épültek.

Megbízható információk szerint a paplakot – rövid úton – birtokba vette és eladta a magyar nemzet háza, megtartva a teljes vételárat, bár erre nem volt joguk, mert az átalakítási és javítási költségeket mi álltuk. Tehát illő volna, hogy legalább ezeket a kiadásokat megfizessék, a szentséggyalázókat a bíróság megbüntesse és kötelezze a visszatérítésre.

Excellenciás Uram,

amikor tudomására hozom ezeket a barbár tetteket – amilyenekre a magyarok nem panaszkodhatnak a románok részéről –, és még hat hónap után is kimondhatatlan fájdalom szorítja össze a szívemet, ha eszembe jut a mi szép oklándi templomunk lerombolásának látványa, én személyesen nem tudom felfogni, hogyan maradhatnak büntetlenül ilyen szentségtörések, főképpen ha arra gondolok, hogy a magyarok ajándékba kapták azt a területet Olaszország segítségével, amely nem engedheti meg, hogy ilyen körülmények között a magyarok bármilyen jogot formáljanak templomok lerombolására, akármelyik felekezethez tartozzanak is, különösen, ha egyesültek az Apostoli Szentszékkal.

Kérem Excellenciádat, hogy minden lehető tegyen meg annak érdekében, hogy szóba kerüljenek ezek az égbekiáltó barbárságok.

7. sz. melléklet

57h

IULIU HOSSU, CLUJ-GHERLA-I PÜSPÖK

4714/41 SZ. LEVELE

TISSERANT BÍBOROSHOZ, A KELETI KONGREGÁCIÓ TITKÁRÁHOZ

Melléklet Tisserant bíborosnak, a Keleti Kongregáció titkárának

N. 505/40 sz. leveléhez

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Kolozsvár (Cluj), 1941. június 24.

SS „AE” ikt.: 6157/41

Gévelt másolat

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, f. 89r

Lelkiismereti kötelességemnek tartottam, hogy f. év május 18-i, 3934/41. sz. jelentésemben¹⁸⁰ tudassam Eminenciáddal, hogy a székely helynökségben lévő ditrói templomunkat ez év februárjában elpusztították. Reméltük, hogy ez lesz az utolsó templom-

180 Lásd fentebb, 141sk.

rombolás. Hiú remény volt. Most kaptam meg az érseki megbízott helynök, Iosif Pop marosvásárhelyi (Târgu Mureş) protopópa jelentését a paniti (Mezőpanit) templom elpusztításáról; a rendkívül szomorú eset minél pontosabb bemutatása érdekében csatolom a jelentés fordítását. Ezt az esetet is tudatni fogom a kultuszminiszter és a miniszterelnök Őexcellenciáival. Az érseki megbízottat fel fogom szólítani, hogy kezdeményezzen nyilvános bírósági eljárást. Szenvedünk a román görögkatolikus hívek lakta településeken, nem beszélve a napi sértegetésekről, amelyek a hívek legbensőbb érzelmeibe gázolnak mint emberekbe, mert románok.

Imádkozunk az Úrhoz, hogy védelmezzon meg bennünket a jövőben.

Nem kérünk vizsgálatokat, amelyeknek nincs eredménye. Mindenki fél a következményektől. Egyelőre inkább szenvednek. Nekünk elegendő tudni azt, hogy közös Atyánknak tudomása van a templomrombolásokról, amelyek nem a katonai megszállás első napjaiban, hanem kilenc hónappal azután történnek, amikor javában folyik a polgári kormányzás.

Rendíthetetlen ősi római¹⁸¹ hittel, az Apostoli Szentszék iránti állhatatos ragaszkodással kérünk vigasztaló atyai áldást.

8. sz. melléklet

57i

JOSIF POP ESPERES (PROTOPÓPA)

826-1941 SZ. LEVELE

Melléklet Tisserant bíborosnak, a Keleti Kongregáció titkárának N. 505/40 sz. leveléhez

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Marosvásárhely,¹⁸² 1941. június 18.

SS „AE” ikt.: 6157/41

Gépelt másolat

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 90r-93r

Mélységes fájdalommal közlöm, hogy Târgu Mureş városa mellett leromboltak egy új templomot.

A Pănet-i (Mezőpanit) filiában 1940-ben épült egy templom, amelyet nem tudtak befejezni.

A templom miatt a magyarok rossz szemmel nézték őket, mert nem elégednek meg a régi kis fatemplommal a dombon, és összefogtak a románok ellen (alig 100 görögkatolikus hívőről van szó).

Először megpróbálták meggyőzni azt az embert, akitől a telket vásároltuk, és azt mondani, hogy erőszakkal szereztük meg. Mármost az a férfi nem merete ezt mondani, mert voltak tanúk, akik bizonyították, hogy egy évvel korábban el akarta adni a telket 25.000 lejtért. Nos, mi 40.000 lejt fizettünk érte. Akkor kezdték azzal vádolni a Pănet-i híveinket,

181 Ősi római hit: itt keveredik a római származástudat a Rómához való tartozás tudatával.

182 Az eredeti M. V. Tg. Mureş. Értsd: Marosvásárhely magyarul, majd románul: Târgu Mureş.

hogy a templomot a község és a tartomány pénzből építették, és a faluban lakó magyarokat kényszerítették, hogy dolgozzanak nekik és szállítsák az építőanyagokat.

Ez nem igaz! A híveink kérték a magyarokat, hogy segítsenek nekünk, de szabad akaratukból, és azoknak, akik segítettek, enni- és innivalót adtak.

A község 50.000 lejjel, a tartomány 30.000 lejjel segített, a filia pedig eladott egy telket 90.000 lejért, egy egyház birtokában lévő telket több mint 70.000 lejért. Tehát a hívek kaptak 80.000 lejt, de adtak 230.000 lejt. A jegyző, aki nem győzi olyan sértő jelzőkkel illetni a románokat, mint „büdös román”, és nem hagyja őket bemenni a hivatalba, többször megkérdezte a híveinktől, hogy mit akarnak csinálni a templommal, és megjegyezte, hogy jobb lenne a községnek adni más, „magasabb” célokra.

Erre írtam neki egy levelet, és kértem, hogy ha információkat szeretne a templommal kapcsolatban, engem kérdezzen, mert a Pănet-i hívek semmit sem tehetnek, mivel nincs papjuk.

Mondtam neki, hogy be akarjuk fejezni a templomot, és hogy szegény volna hagyni, hogy egyedül az Úr Háza legyen fából, és hogy hálásak leszünk neki, ha segíteni fog e vágyunk megvalósításában. Úgy tűnt, hogy a dolgok elsimultak, amikor nem sokkal ezelőtt több úr érkezett a faluba Atzel Ede báró vezetésével, akivel, azt hiszem, valami kellemetlen dolog történt Romániában. A beszéde újra felizgatta a lelkeket. Nehéz ellenőrizni, amit mondott, mert a magyarok nem mondják meg, a románok pedig félnek kérdezni, de azt hallottam, hogy egyebek között arra biztatta a fiatal nőt, hogy iratkozzanak be egy céllövő egyesületbe, és a jobb eredmény érdekében a céltábla helyére képzeljenek „egy román fejet”.

Állítólag azt is mondta, hogy ő, Atzel báró hallotta, hogy a román papok meg akarják szerezni az agrárreformmal kapcsolatos törvényben jelzett földeket – mert a törvény ezt lehetővé teszi – de, „ti tegyetek félre minden törvényt, és akadályozzátok meg, hogy betegyék a lábukat ezekre a földekre”.

Az ő segítségével készült a templom lerombolásának a terve. VI. 15-én a zászló megáldásának tiszteletére ünnepséget rendeztek, amelyen a báró is részt vett.

Valószínűleg eldöntötték, hogy az ünnepség napján a templom már nem létezhet.

VI. 12-én, csütörtökön, 10 órától éjfélig lebontották a tetőt és a fal egy részét. Szegény románok bezárkóztak a házakba, ahol imádkoztak és sírtak, felkészülve a halálra. Pénteken délben tudtam meg, mi történt. Azonnal jelentettem a csendőröknek és a plébánosnak a Pănet-ben történeteket, kérve, hogy azonosítsák a gazembereket és állítsák le a templom bontását. Kérdezték, honnan tudom, hogy folytatni akarják. Azt feleltem nekik, hogy szomorú tapasztalataim vannak a székely régióból, ahol egész napokon át folyt a rombolás.

Kimentek a helyszínre. Nem tudom, mit határoztak, de alig esteledett be, folytatták a bontást, csak a tornyokat hagyták meg, amelyeket gerendák tartottak. Ezt hallva, ismét értesítettem a járásbírószágot. Ennek ellenére szombat éjjel lebontották a tornyokat is. Az anyagokat – a fát és a vasat – ellopták, a tégláknak alig egy része maradt. A bíró, aki az ún. nyomozást végezte, csaknem egy fél óráig beszélt velem telefonon, és próbált meggyőzni, hogy ne botránkozzak meg azon, ami Pănet-ben történik, mert ez afféle kihívás volt azok számára, akik a község költségén építették a templomot. Elmagyaráztam neki, ami fentebb említettem. Mondtam, hogy én nem rendelkezhetek a templom felől, de lelkiismeretem szerint meg kell védenem a jogait, és kéni fogom a bíróságtól, amelynek kényesen kell vigyáznia a nevére, a károk kijavítását és a templom elpusztítóinak megbüntetését. Ha nem büntetik meg a gazembereket, ez egyfajta bátorítást jelentene, hogy

folytassák csak a többi faluban, amint akartak is menni Hărtăuba (Harcó), a szomszéd faluba, ahol egy templomunk ugyanolyan helyzetben van, mint a Pănet-i.

Ami érdekes, az az, hogy a hatóságok azt jelentették, hogy csütörtök éjjel egy nagy vihar ledöntötte a templomot.

Szegény hívek vigasz nélkül vannak, és a lelkük legmélyéig szomorúak, mert ők Romániában is békeszerető emberek voltak, akik akkor sem sértették meg a magyarokat.

Most várom a nyomozás eredményét, ha pedig nem lesz eredménye, akkor a bíróság segítségét fogom kérni, és vádat emelek az ügyészségen.

Nagyon érdekel, hogy együtt tudjak dolgozni a helyi hatóságokkal – amelyek megpróbálják majd meggyőztetni a szándékaimat, és amelyekkel mindannyiunk érdekében jó viszonyban kell lennem –, kérem Eminenciádat, adjon utasítást, hogy intézkedjek a királyság ügyészségén, így majd indokolhatom a lépésemet azzal, hogy felsőbb utasításra teszem.

Alázatosan kérem, hogy hozza ezt a kormány és az Apostoli Szentszék tudomására, de a báró vétkeinek említése nélkül, mert nincs rájuk elegendő bizonyítékom, bár véleményem szerint a báró vétkes ebben.

Vannak még ilyen agitátorok, akiket felelős posztokra helyeznek. Hallottam, hogy egy alezredes, aki a fiatal „leventéket” oktatja, egyszer Voiniceniben (Mezőszabad) járt, egy román faluban, ahol azonban a neveket még 1918 előtt magyarosították, és ott heves szavakkal kelt ki a román papok és tanítók ellen, akik elrománosították a magyarokat, és csak a régi neveket hagyták meg nekik. Voiniceni-ből Ceuaşba (Szászcsávás) mentek, ahol van egy szép templomunk, amelyről le kell venni a tornyot és át kell alakítani művelődési házzá.

Ilyen agitációval semmilyen célt nem lehet elérni, hacsak nem azt, ami Pănet-ben történt. Én minden aljasságra képesnek tartom őket, de bizonyítani nagyon nehéz, mert kitesszük magunkat mindenféle fortélynak és bosszúállásnak. Ami a fiatal „leventéket” illeti, emlékszem, hogy Sângeorgiu de Mureş (Marosszentgyörgy) faluban a román fiatalok nem akartak elmenni az előírt oktatásra.

A csendőrök faggatására kijelentették, hogy „a maguk jószántából” – bár a hatóságok a román papokat akarták hibáztatni – addig távol maradnak, amíg nem szűnik meg a nemzetük gyalázása.

Olyan dalokat énekeltetnek velük, amelyek tele vannak a románok sértegetésével. Úgyhogy ezt nem tudják már elviselni.

Nem tudom, mi lett a tiltakozásuk vége.

Odaadó fia [aláírás nélkül]

9. sz. melléklet

57j
**ALOISIU LUDOVIC TAUTU KANONOKNAK
 A (RÓMAI) ROMÁN TEMPLOM REKTORÁNAK
 A ROMÁN SZENTSZÉKI KÖVETSÉG EGYHÁZI TANÁCSOSÁNAK
 LEVELE**

TISSERANT BÍBOROSHOZ

Melléklet Tisserant bíborosnak, a Keleti Kongregáció titkárának

N. 505/40 sz. leveléhez

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

[Róma], 1941. június 18.

SS „AE” ikt.: 6157/41

Gévelt másolat

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 94r-95r

Mély tisztelettel bátorkodom tudatni Eminenciáddal az alábbi tényeket is, amelyek nyilvánvalóvá teszik az elcsatolt Erdélyben jelenleg uralkodó kormányzat szándékait és módszereit általában a románokkal, különösen az egyesített románokkal szemben:

1. a nagyváradi egyházmegye három nagyon lelkiismeretes, nőtlen papjának, Leontino Pascadi szilágyfüzesi plébánosnak, Agostino Egri érhatvani plébánosnak és Giovanni Pintea érkávasi plébánosnak (a Piusz Pápáról elnevezett Román Kollégium egykori diákjának) kényszerlakhelyet jelöltek ki minden észszerű indok nélkül. Mint buzgó papok felajánlották, hogy miséznek azokban a szomszédos egyházközségekben is, amelyeknek nincs papjuk. De a kormányzat szemében, amely a román egyházközségeket meg akarja fosztani a törvényes pásztoraitól azért, hogy kérjenek magyar papokat Hajdúdorogról, ez a közrendet veszélyeztető dolognak minősült. Ezért az említett papok, akik gondoskodnának a pásztor nélkül maradt hívek lelki ellátásáról, nem hagyhatják el az egyházközségüket. – Ez az önkényes intézkedés különös fényt vet arra az állításra, miszerint a román egyházközségek hívei maguk kérik, hogy visszatérhessenek a hajdúdorogi magyar rítusú egyházmegyéhez.

2. Az erőszakoskodás és a megfélemlítés, amellyel a kormányzati szervek kényszerítik a román rítusú híveket, hogy kérjék a magyar nyelvű szertartásra való áttérést, szakadatlanul folyik. Egy sor ilyen értelmű, „szabadon tett” nyilatkozat van a birtokunkban. – A követett irányelv a következő: a felekezeti szempontból vegyes településeken lakó híveket kényszerítik, hogy kérjék az áttérést a magyar nyelvű felekezethez, amely többségben van a településen, függetlenül attól, hogy az kálvinista, unitárius, lutheránus vagy latin rítusú katolikus, fontos az, hogy magyarokká legyenek. A magyar kormány katolicizmusa, amelyre oly büszke, *itt teljes meztelenségében* lelepleződik.

3. A minden eszközzel folyó magyarosítás célja érdekében a kormányzat elrendelte egy magyar ortodox metropólia létrehozását is. A kormány hivatalos közlönyének (*Budapesti Közlöny*) 1941. április 13-i, 84. számában valóban megjelent egy rendelet Horthy kormányzó aláírásával, amely kinevezi dr. Michail Popovot, egy orosz táborigazgatót – aki a prágai orosz ortodox egyházmegyéhez tartozik, és világi személyként doktorált filozófiából a debreceni magyar egyetemen – a Magyarországi területén lakó görög és

rutén rítusú ortodox magyarok „archimandritájává és metropolitai helytartójává”. Kifejezetten ennek a metropolitai helynökségnek vannak alárendelve a kárpátaljai Oroszország (Munkács) rutén ortodox egyházközségei, Békés és Bihar vármegyék ortodox dékániai, valamint minden egyéb „magyar” ortodox egyházközség, amelyeknek a hívei kérik fogadják, hogy csatolják őket ehhez az egyházi szervezethez. 40 román ortodox egyházközséget is csatoltak ehhez a magyar ortodox metropolitai helynökséghez (28-at csak az ún. Székelyföldről). – Ez a rendelkezés első pillantásra helyes intézkedésnek tűnne az elfoglalt területek rutén és román ortodox hívei számára, akik saját egyházi szervezet nélkül maradtak. De valójában ez az ortodoxia átöltöztetése magyar színekbe, ami az Apostoli Szentszékekkel egyesített, bizánci rítusú rutén és román egyházak léte ellen irányuló veszélyes eszköz. – Az új hatalomnak nem a katolicizmus fontos, hanem a magyaros jelleg minden formában és bármilyen eszközzel.

Kötelességemnek tartottam közölni ezeket a cáfolhatatlanul valós tényeket, hogy ki-egészítsem a képet, amellyel Eminenciádnak és a Szent Kongregációnak rendelkeznie kell mind az egyesített, mind a különvált keleti egyházak mozgásáról és helyzetéről.

[Gépelt aláírás]

58

BIZÁNCI RÍTUSÚ PARÓKIÁK ERDÉLYBEN

Angelo Rotta nuncius 5769/41 (393) sz. jelentése

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Budapest, 1941. július 21.

SS „AE” ikt. sz.: 5901/41

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 99rv

[Tardini:] *Megkérdezni a Szent Keleti Kongregációt*

[Más kézzel:] *A Keleti Kongregáció azt mondja, hogy nincs teendő: Tisserant bíboros beszélt Mons. Dudással: a hajdudorogi parókiák visszatérése nem lehetséges*

(Melléklettel)

Ma délelőtt, kevéssel a dosszié elküldése előtt levelet kaptam Serédi bíboros Őminenciájától, amelyet mellékelek,¹⁸³ az itteni levéltár számára pedig készítettem róla másolatot.

Egy 1940. szeptember 7-én nekem írt levélre hivatkozik, amely egyszerű kísérlévi volt az egyik emlékeztetőjéhez az erdélyi bizánci rítusú egyházközségek rendezéséről. Ezt az emlékeztetőt ugyanabban a hónapban, 14-én (4030/41. sz., ikt. sz.: 217.a)¹⁸⁴ elküldtem Eminenciádnak.

¹⁸³ A mellékletet nem közöljük.

¹⁸⁴ Helyesen: 4030/40. ikt. sz. A 217.a iktatószámában az „a”, az „allegato”, melléklet szóra utal.

Nem fűzök hozzá semmit, mert már többször sürgettem ennek a kérdésnek a megoldását, tekintettel arra is, hogy egyébként valószínűleg szomorú következményekre számíthatnánk.

Úgy gondolom, hogy Mons. Dudás Öexcellenciája legutóbbi látogatása után az Apostoli Szentszéknek elegendő információja lehet ahhoz, hogy legalább kezdeményezze ennek az annyira kényes ügynek a megoldását.

Ha az Apostoli Szentszéknek szándékában áll vizitátort küldeni, úgy vélem, jó lenne sürgetni a dolgot.

A jelentés másolatát ezzel egyidejűleg elküldöm a Keleti Kongregációnak.

59

ALOISIU LUDOVIC TAUTU KANONOKNAK A (RÓMAI) ROMÁN TEMPLOM REKTORÁNAK A ROMÁN SZENTSZÉKI KÖVETSÉG EGYHÁZI TANÁCSOSÁNAK EMLÉKEZTETŐJE

[Róma], 1941. október 31.

SS „AE” ikt.: 8495/41

Gévelt másolat

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 60r-67r

Can. Tautu

A HAJDÚDOROGI EGYHÁZMEGYÉVEL FENNÁLLÓ VITA RENDEZÉSÉNEK KULCSA

Ha az egyesített bizánci román egyház és az újonnan létrehozott hajdúdorogi, ún. bizánci magyar egyházmegye között fennálló súlyos vita igazságos megoldásának kulcsát keressük, akkor abból a lényegi különbségből kell kiindulnunk, amely a latin rítusú egyház és a keleti egyházak között fennáll.

A latin rítusú katolikus egyház magában véve egyetemes, nemzetek feletti. Bárki tartozhat hozzá anélkül, hogy elveszítené a nemzetiségét és a nyelvét. Ha például egy francia vagy egy olasz latin rítusú katolikussá lesz, nem veszíti el francia vagy olasz nemzetiségét, bárhol is él a világon. – Ezért a latin rítusú egyház alkalmasabb távoli földeken végzett missziókra, mert amikor megtérít egy pogány vagy egy más vallású népet, nem fosztja meg őket a nemzeti jellegtől. A japán, japán marad, a kínai kínai marad stb., ... amikor latin rítusú katolikussá válik.

Ezzel szemben a keleti egyházakban ez nem így van. A keleti egyházak lényegileg kötődnek egy nemzethez. Náluk rítus és nemzet teljesen egybeolvad, annyira, hogy, ha egy bizonyos rítust (vagy annak egy ágát) követő személy áttér egy másikra, nemcsak a rítust veszíti el, amelyet korábban követett, hanem a nemzetiségét is, végleg beolvadva abba a nemzetbe, amelynek a rítusára áttért. – A bizánci szláv egyház a szlávoké, a görög bizánci egyház a görögöké, a bizánci román egyház a románoké, az örmény egyház az örményeké és így tovább, valamennyi keleti rítus esetében, amelyek lényegileg kötődnek egy nemzethez, amelyet szolgálnak. Ezért, amikor egy bármely keleti rítust követő katolikus

(vagy szakadár is) áttér egy másik keleti rítusra, a rítussal együtt elveszíti a nemzetiségét is, és beolvad abba a nemzetbe, amelynek a rítusára áttér. – Így, például, amikor egy rutén rítusú keleti áttér a bizánci román rítusra, a rítussal együtt elveszíti a nemzetiségét is, és románá válik; amikor egy bizánci román rítust követő személy áttér a bizánci magyar rítusra, elveszíti a nyelvét és a nemzetiségét is, és magyarrá válik; ha egy maronita áttér az örmény rítusra, örménnyé válik nemcsak a rítus, hanem a nyelv és a nemzetiség szempontjából is. – Ez érvényes az összes keleti rítus közötti viszonylatban.

Ez a tagadhatatlan és valamennyi keleti rítusra nézve általános *tény* kidomborítja azt a nagy veszélyt, amellyel egy ún. bizánci magyar rítus létrehozása vagy jóváhagyása járna. Ennek nem lenne más célja, mint híveket toborozni a bizánci rutén és a bizánci román egyházak hívei közül, amely egyházak politikai körülmények folytán kerültek a Magyar Királyság területére.

A máig meglévő keleti rítusok tényleg nem folytattak tiltott és veszélyes versengést azért, hogy egymástól jelentős számú hívőt szakítsanak el. Az egyik keleti rítusról a másikra eddig elszórtan tértek át anélkül, hogy számottevő kárt okoztak volna egymásnak. – De az ún. bizánci magyar rítussal nem így van. A kezdeményezői szándéka szerint ezt a rítust egyszerűen politikai eszköznek találták ki a vele kapcsolatba kerülő más, főleg rutén és román rítusok elnemzetietlenítésére. – Ez nyilvánvalóan látszik abból a tényből, hogy 1867 előtt senki nem érezte szükségét egy ún. bizánci magyar rítusnak.

De attól kezdve a magyar kormányok az egész államapparátust, az elemi és középfokú iskolákat, az igazságszolgáltatást, a hadsereget, a közigazgatást stb. mozgósítják annak érdekében, hogy elmagyarosítsanak minden etnikai kisebbséget, különösen a ruténeket és a románokat, akik ugyanakkor keleti rítusúak is; és miután néhány nemzedék alatt elvégezték ezt a munkát, jönnek, és azt kérik, hogy ezek a keleti rítusú „magyar” hívek csatlakozzanak a bizánci magyar rítushoz, elsősorban a hajdúdorogi magyar egyházmegyéhez. – Miért nem érezték szükségét egy magyar nyelvű egyházmegyének 1912 előtt? Mert csak ebben az időszakban léteztek már tekintélyes számban elmagyarosodott rutének és románok.

De elfogadhat-e a Szent Egyház, valamennyi nép, rítus és nyelv Anyja egy ilyen eljárást? És ha igen, milyen okokból?

Egy új rítus vagy inkább egy új liturgikus nyelv elfogadása komoly dolog, amit a Szent Egyház csak nagyon nyomós érvek és körülmények miatt hagyhat jóvá. A történelem tanítja ezt nekünk: amikor a IX. században a szlávoknak mint új liturgikus nyelvnek, vagyis a bizánci szláv rítusnak az elfogadásáról volt szó, az akkori pápák, II. Adorján és VIII. János egy ideig haboztak és ingadoztak, mielőtt jóváhagyták volna ezt a jelentős újítást.

(II. Adorján Rasztilszlávnek és Kozelnek 869-ben írt, „Gloria in Excelsis Deo” kezdetű levelében jóváhagyja a szláv liturgikus nyelvet; VIII. János a szlávok apostolához, Metódhoz intézett „Praedicationis tuae” írásában megtiltja; a Szvatopluknak írt „Industriae tuae” kezdetű levelében részlegesen jóváhagyja. Ugyanezt az újítást más pápai levelek megtiltják: V. István Szvatopluknak („Quia te zelo”) és követeinek („Commonitorio”); X. János Szalónai Jánosnak („Cum religio vestrae dilectionis”) és Tomiszláv horvát királynak („Divinae Omnipotentis Dei”); XIII. János Boleszlávnek, a csehek fejedelmének; VII. Gergely Venceszláv cseh fejedelmének („Huiusmodi salutationis”) stb.

De, miután részben a korabeli körülmények miatt, részben a római pápák hallgatólagos vagy nyílt hozzájárulásával bevezették, mindig volt egy nyomós érv e jelentős újítás elfogadása mellett, nevezetesen az a remény, hogy így könnyebben lehet majd megnyerni

a korabeli szláv népek nagy tömegét, morvákat, cseheket, bolgárokat és később az oroszokat Krisztus katolikus hitének.

Később ezek az érvek indították a római pápákat arra, hogy eleinte eltűrjék, majd hallgatólagosan vagy nyíltan jóváhagyják a többi keleti liturgikus nyelvet is, a szírt, az arabot, az örményt és aztán a románt, hogy megkönnyítsék ezeknek a népeknek és különvált egyházaknak a visszatérését Krisztus igazi egyházának kebelébe, és megbízzák őket azzal a feladattal, hogy magukon keresztül visszatérítsék népük többi részét is, amely kívül maradt Krisztus egyházán, a szakadártságban. – Csak erre a küldetésre való tekintettel és ezzel a céllal hagyták jóvá, hogy ezek az egyházak továbbra is a saját nyelvüket használják a liturgiában, amit már akkor bevezettek, amikor még különváltak voltak.

Ez a jóváhagyás tehát egy világosan meghatározott célra és egy világosan meghatározott küldetésre korlátozódott, annál is inkább, mert ezek az egyházak egyáltalán nem fenyegették egymást azzal a veszéllyel, hogy áttérítik vagy beolvasztják egymás híveit.

De milyen, ehhez hasonló küldetést hivatott végezni a bizánci magyar egyházmegye vagy egyház? Kit kell visszavezetni Krisztus egyházába, amikor a magyarság teljes egészében latin rítusú katolikus és protestáns volt, és ma is az?

Talán a protestánsokat kell visszatéríteni a katolikus egyházba? De a protestánsok nem vehetik igénybe ezt a szívességet, mert nekik, akik a különválásuk és a hitehagyásuk előtt latin rítusú katolikusok voltak, a latin rítushoz kell visszatérniük, ha ismét katolikusok akarnak lenni. Ahogyan egy jól bevált kánonjogi elv mondja: „ne ab ipso suo crimine commodum referre videantur” (V. Instr. C. S. de Propaganda Fide, diei 15 Jul. 1876, *Collect.* n. 1458.)

Vagy azért kell ezt a szívességet megtenni a bizánci magyar rítus létrehozásával, hogy megtartsák a katolikus hitben a már bizánci rítusú „magyarokat”? Ha ezek sokan volnának – amiről nincs szó –, és feltéve, hogy ezek a jelenleg bizánci rítusú „magyarok” nem térhetnének vissza – amint az helyes és méltányos volna – az eredeti rítusukhoz, vagyis a bizánci rutén és a bizánci román rítushoz, amelyből kiszakították őket a magyar kormányok által kidolgozott, ismert magyarosítási módszerekkel, akkor talán kivételesen, önmagában lehetne tenni ilyen engedményt. De az engedményt csakis azért lehetne tenni, hogy *megtartsák* a katolikus hitben ezeket a szerzett „magyarokat”, nem azért, hogy más keletieket, románokat és ruténeket hódítsanak meg a magyar faj számára, mert különben a rítus egyszerű politikai eszközzé silányulna egy nemzet kezében, hogy egy másik nemzet kiforgasson nemzeti mivoltából. Ez pedig nem válik Krisztus egyházának dicsőségére.

De ebben az esetben is nagyon hatékony óvintézkedésekre és garanciákra lenne szükség, amelyeknek – szerény véleményünk szerint – ugyanolyanoknak kell lenniük, mint amilyeneket jelenleg néhány kormány, köztük a magyar kormány is kíván. Ezek biztosítanak az általuk legutóbb elcsatolt területeken élő alattvalók állampolgárságának, tehát a hazához tartozásuknak az elismerését; vagyis meg kell állapítani, milyen nemzetiségűek voltak az igénylő szülei és nagyszülei, és mi volt az anyanyelvük (esetünkben a rítusuk). – Tehát minden keletit olyan rítusúnak kell tekinteni, amelyhez már a szülei és a nagyszülei is tartoztak. Azaz nem kellene elismerni, hogy valaki egy keleti rítushoz tartozik, ha a szülei és a nagyszülei még nem azt a rítust követték. Ezt a szülők és a nagyszülők keresztlevele alapján meg lehetne állapítani abból, hogy milyen nyelven és melyik egyházközségben készültek az adott egyházi okiratok.

Ez helyes és méltányos elv, amely képes meggátolni más rítusok híveinek jogosulatlan és méltatlan megszerzését; ez az egyetlen elv, amely alkalmas arra, hogy védelmet

nyújtson egy keleti rítus híveinek más nemzetek méltatlan térítői buzgalma és a politikai megfontolásokból általuk jobban támogatott rítusok ellen.

Mindenesetre azt kell gondolni, hogy inkább veszítsünk el (arányosan) 50-60.000 magyarosított „magyart”, azaz román és rutént, akik a politikai körülmények miatt már nem használják a nyelvüket, mintsem megkésérítsük másfél millió egyesített román szívét, és legalább 15 millió ortodox román örökre megfosszunk attól a lehetőségtől, hogy közeledjen a katolikus hithez.

Azt sem lehet mondani, hogy ez az elv megfosztja az embereket attól a szabadságtól, hogy olyan rítust válasszanak, amilyen nekik tetszik, mert ez a szabadság máris eléggé korlátozott, mivel az egyház csak ritkán és észszerű okokból engedélyezi a rítusváltást. És a rítusváltás korlátozása (más rítusnak nevezzük az ugyanabból az elsődleges rítusból leágazó rítusokat is) különösen indokolt és észszerű, amikor az áttérés csak politikai természetű okokból és ilyen befolyásra történik.

Ez az elv nem változtatja meg a Kánonjogi Kódexnek (98. kánon) a rítus felvételére és megváltoztatására vonatkozó elveit sem, mert különleges esetekben (például vegyes házasság) és alapos indokkal az egyház bármikor engedélyezheti – kivételképpen – a rítusváltást.

A komoly veszélyt, amelyet a két egyesített, a román és a rutén egyházra nézve egy magyar nyelvű egyházmegye jóváhagyása jelenthetett, okosan felismerte a Legfelső Egyházi Hatalom, amikor 1912-ben akkor elfogadhatónak látszó okokból kénytelen volt ugyan engedélyezni egy ilyen egyházmegye létrehozását, de azt nem hagyta jóvá, hogy magyar nyelvű legyen, hanem a *régi görögöt* írta elő. Ez a bölcs intézkedés ugyanúgy figyelembe vette a már meglévő keleti rítusok történelmileg és jogilag kialakult, lényegi vonásait, mint a különböző pápák (IX. Piusz, XIII. Leó és mások) által többször tett ünnepélyes nyilatkozatokat, amelyek szerint a római katolikus egyház tiszteletben kívánja tartani azoknak a keleti egyházaknak a kiváltságait, szokásait és rítusát (ennek nyilván lényegi eleme a nyelv), amelyek visszatértek vagy készek visszatérni a katolikus egyház kebelébe. – Nyilván nem az Apostoli Szentszék tehet arról, hogy a jó szándékával visszaéltek, és az 1912. június 6-i „Christifideles” bullát, amely lehetővé tette a hajdúdorogi bizánci egyházmegye létrehozását, nem a bulla értelmében és szándékai szerint hajtották végre, és ez így maradt a mai napig. – Most tényleg fel kell tennünk magunknak a kérdést, hogyan lehet összeegyeztetni a pápák ünnepélyes nyilatkozatait egy olyan rítus és liturgikus nyelv jóváhagyásával, amely más rítusokat és nyelveket szándékozik elnyelni?

Egyszóval nem kellene tovább túrni a hajdúdorogi egyházmegye jelenlegi súlyos visszaéléseit, amelyek komolyan veszélyeztetik Magyarország bizánci román és rutén egyházainak jogait és kiváltságait. Hogyan bízhatnak majd a Szent Római Egyházban a különvált keleti rítusú (román és rutén–oroszl) egyházak, amikor azt látják, hogy eltűri Krisztus egyházának és vallásának politikai eszközként való felhasználását, amellyel megfosztják a népeket őseik nyelvétől és szokásaitól?

A hajdúdorogi magyar egyházmegye törvényen kívül áll, súlyosan sérti és veszélyezteti a római egyházzal egyesített más egyházak jogait és kiváltságait, ennek a visszaélésnek pedig minél előbb meg kell szűnnie a béke érdekében és a Szent Római Egyház dicsőségére.

Bizánci román rítusú egyház a románoknak, bizánci szláv rítus a szlávoknak, örmény rítus az örményeknek és bizánci magyar rítus, ha van ilyen, a magyaroknak. De a rítust annak alapján kell megállapítani, hogy milyen rítus szerint keresztelték meg a szülőket és

a nagyszülőket, és egyetlen keletinek se legyen megengedve, hogy elhagyja az ő rítusukat. Ez a különböző keleti rítusú egyházak közötti békét és rendet szolgálja.

Ez az egyetlen kulcs az igazságos rendezéshez a kelet-közép-európai bizánci rítusú egyházak oly súlyos felforgatásának körülményei között.

Róma, 1941. október 31.

[aláírás nélkül]

60

A ROMÁN KATOLIKUSOK NEHÉZ ÉLETFELTÉTELEI

Angelo Rotta nuncius 6382/41 [N. Pr. 459] sz. jelentése

Luigi Maglione bíboros államtitkárhoz

Budapest, 1941. november 21.

SS „AE” ikt. sz.: 8354/41

Tisztázat, gépirás, aláírt

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 77rv, 83rv

Csatoltan visszaküldöm az Eminenciádtól f. év november 11-i, 8348/41. sz., nagyra becsült utasításával együtt kapott Memorandumot.¹⁸⁵

Eloolvastam, nincsenek benne új dolgok, de azért nem kevésbé szomorúak.

Amíg Magyarország és Románia között tart a jelenlegi feszült helyzet, hiába a remény, hogy a dolgok itt rendbe jönnek. A nemzeti érzés, mint Mons. Budanović esetében, minden más megfontolás fölé kerekedik, amiből fájdalmas következmények fakadnak.

A románok, amikor ők voltak a megszállók, igyekeztek lesújtani a magyarságra, most ezt visszaadják nekik, és az eredeti állapotot akarják helyreállítani, amelyet – mondják a magyarok – kizárólag az ő kárukra forgattak fel.

A román katolikusokat is többé-kevésbé az ortodoxok mércéjével mérik; elismerik, hogy a katolikusok látszólag jobban csinálják a dolgokat, de ez csupa külszín, mert olyanoknak tartják őket, mint a többi magyarelles román.

A román katolikusok nem nagyon igyekeznek barátkozni a latin rítusú katolikusokkal – ahogy, gondolom, Romániában fordítva történhetett –, inkább önálló életre törekednek a missziós tevékenység és az Actio Catholica területén is; a múlt októberi katolikus nagygyűlésen nem vettek részt, a két püspök azonban részt vett a püspöki kar ülésén, így elmondható, hogy a sebek még túl frissek, a nemzeti méltóság érzéséről is szó van, amely bizonyos tiszteletet érdemel, ráadásul a politikai helyzet sem olyan szilárd, hogy teljesen ki lehetne zárni a régi rendszer visszatérésének lehetőségét; de ez nem változtat azon, hogy a kormány így jobban gyanakszik rájuk, és jobban kirajzolódik az elkülönülés és a leplezetlen ellentét a latinokkal, aminek oka a nemzeti gondolat, amely a románokat ezekhez a keleti katolikusokhoz, a magyarokat pedig a latinokhoz fűzi.

És mit tesz a kormány? Törvényeket hoznak és nyilatkozatokat tesznek – mint legutóbb a parlamentben Hóman miniszter – a különböző nemzetiségek egyenlőségéről és a kisebbségek jogainak teljes tiszteletéről, különösen ami az iskolát illeti; gyakorlatilag

¹⁸⁵ Kötetünkben nem közöljük.

azonban, vagy az alárendelt tisztviselők rosszindulata, vagy a túlbuzgósága miatt ellentétek keletkeznek, üldöztetés és más hasonló bajok fordulnak elő.

Néhány napja a külügyminisztérium főtitkáránál tettem panaszt éppen a csendőrség magatartása miatt azokon a településeken, ahol gyakran erőszakosan lép föl. Azt válaszolta, hogy, sajnós, a Magyarországon megszokott nagy tekintélytisztélet miatt van az, hogy amikor műveletlen embereket valamilyen hatalommal ruháznak fel, túlzásba esve gyakorolják azt és fenyegetnek vele.

Ami az egyház tönkretételét illeti, annak idején a nunciatúra nem mulasztotta el a tiltakozást. De akkor is óvatosan kell eljárni, ha az ember panaszt tesz, vagy intézkedést kér.

Bárdossy külügyminiszter arra panaszkodott nekem, hogy az érdekeltek – a püspökök – egy adott esetben nem közvetlenül hozzá fordultak először; másrészt azt akarja, hogy ne általánosságokat hozzanak föl, hanem konkrét eseteket. Most a püspökök sem akarnak bajba keveredni – még sokkal kevésbé a hívek – azzal, hogy konkrét feljelentéseket tesznek, mert félnek, főleg a hívek miatt, a helyi hatóságok megtorlásától. Ez nagyon kényessé teszi a helyzetemet.

A Memorandum néhány pontjára nézve úgy vélem, meg lehetne kérdezni Rómában Mons. Cherubinit, az itteni nunciatúra titkárát, mivel ő október 8-án beszélt a két román püspökkel.

A magam részéről néhány nappal ezelőtt írtam Mons. Hossu Őexcellenciájának és információkat kértem arról is, hogy mit végzett a kormánynál; én megteszem azt a keveset, ami nekem adatik, hogy segítek neki.

Az alapján, amit a Keleti Kongregációból írtak nekem, úgy tűnik, fennáll a veszély, hogy a minoriták esetleg visszaigénylik a kolozsvári román-katolikus székesegyházat. Úgy vélem, szükség esetén a Szentszék meglehetősen határozott, közvetlen fellépése a főtisztelendő generális atyánál eredményes lehet.

A KÖNYVBEN SZEREPLŐ JELENTŐSEBB SZEMÉLYEK ÉLETÚTJA – BIOGRAFIE

- Aftenie, Vasile** (1899–1950) vértanú püspök, bukaresti görögkatolikus püspökség püspök-helynöke (vicar-episcopal), 1940. április 12-től Fogaras és Alba Iulia segéd-püspöke. 1948 október végén előbb Caldarusani ortodox kolostorban internáltak, majd börtönben. Ferenc pápa 2019-ben boldoggá avatta.
- Apor Gábor báró** altorjai (1889–1962), diplomata, nagykövet. 1927-től a külügyminisztérium politikai osztályának vezetője, 1934-től követ Bécsben, 1935–1939 között a külügyminiszter állandó helyettese. Magyarországnak az Apostoli Szentszékhez delegált nagykövete 1939 januárja és 1944 márciusa között. Magyarország német megszállása után Rómában maradt, 1952-től a Szuverén Máltai Lovagrend nagykancellárja lett, 1958-ig. Testvére Apor Vilmos vértanú győri püspök.
- Bălan, Ioan/Giovanni** (1880–1959), rkat. pap 1903, tanulmányait Bécsben fejezte be, 1921-től a balázsfalvi teológiai akadémia rektora, 1929-ben a Keleti Egyházak Kánonjainak Kódexe kidolgozásáért felelős vatikáni bizottságba delegálták. 1936-tól lugosi püspök, 1948-ban eltávolították hivatalából, majd – bírói ítélet nélkül – politikai fogolyként tartották fogva. 2019-ben Ferenc pápa boldoggá avatta. Nem azonos Nicolae Bălan (1882–1955) román ortodox érsekkel, Nagyszeben szék-hellyel Erdély metropolitájával.
- Barbetta, Giulio** rkat. pap, a Rendkívüli Egyházi Ügye Szent Kongregációjának munkatársa, ügyszóvivő, a magyarországi ügyekkel foglalkozott 1940–1949 között.
- Benedek, XV. pápa**, Giacomo Paolo Battista della Chiesa (1854–1922), 1914-től pápa.
- Bárdossy László** (1890–1946), diplomata, politikus, Magyarország miniszterelnöke 1941. április 3. – 1942. március 7. között. 1930-tól a londoni követség tanácsosa, 1934-től bukaresti követ, 1941. február 4-től külügyminiszter. A II. világháború után a Népbíróság halálra ítélte és kivégezték.
- Borettni, Luigi**, a bukaresti nunciatura munkatársa, 1935-ben elvégezte a pápai diplomataképzőt (Pontificia Accademia Ecclesiastica), később a Lateráni Egyetemen egyházjog professzor. 1961-ben a bécsi ENSZ diplomáciai konferencián Agostino Casaroli mellett a vatikáni delegáció tagja.
- Borza, Alexandru** (1887–1971), budapesti Központi Szemináriumban görög katolikus kispap 1904–1908, majd Pázmány Péter Tudományegyetem hallgatója 1908–1911, itt doktorált. Növénytan professzora a kolozsvári egyetemen, a botanikus kert alapítója, a görögkatolikusokat egyesítő AGRU (Asociației Generale a Românilor Uniți) Egyesület helyettes elnöke a Cluj-Gherlai egyházmegyében.

- Bossy, Raoul V.** (1894–1975) román diplomata, 1939. szeptember 25. – 1940. október 15. között volt nagykövet Rómában. Budapesten 1936–1939 között volt román követ.
- Cassulo, Andrea** (1869–1952), firenzei egyházmegyes pap 1893, Fabriano és Matelica püspöke 1914, c. leontopolisi érsek 1921, apostoli delegátus az Egyiptomi Arab Köztársaságban 1921, Kanadában 1927, apostoli nuncius Romániában 1936, apostoli delegátus Törökországban 1948.
- Cesarini, Giuseppe**, a Keleti Kongregáció Asszesszora 1933–1941 (a bíboros titkár helyettese, második elöljáró).
- Ciano, Galeazzo gróf** (1903–1944) olasz fasiszta politikus, külügyminiszter, Benito Mussolini veje, akit az apósa elleni puccsban való részvételéért kivégeztek.
- Cisar, Alexandru Theodor** (1880–1954), 1899-től a Pápai Orbán Egyetemen tanult, rkat. pap 1903, Iași püspök 1920–1924, bukaresti metropolita érsek 1924–1954.
- Cristea, Vasile** (1906–2000) asszumpcionista szerzetes, 1947–1950 között a római Román Kollégium (Pio Romeno Kollégium) rektora. 1960-ban püspökké szentelték c. lebedusi püspökként. A Vatikánban élt és koordinálta a nyugati görög katolikus román diaszpóra hitéletét.
- Csáky István**, gróf körösszeghi és adorjáni (1894–1941) külügyminiszter az Imrédy-, majd a második Teleki-kormányban. 1940-ben ő írta alá Jugoszláviával a barátsági és megneemtadási szerződést. Halálát mérgezés okozta.
- Csárszky/Čársky, Jozef** (1886–1962), a bécsi, majd innsbrucki egyetemen végezte teológiai tanulmányait, rkat. pap 1906, 1925-től c. thagorai püspök, rozsnyói, majd 1938-ig kassai apostoli kormányzó. 1939-től Eperjes székhellyel a szatmári, kassai és rozsnyói egyházmegyék Szlovákiában maradt részeinek apostoli kormányzója, 1946-tól ismét kassai apostoli kormányzó, 1951-től akadályoztatva munkájában.
- Dudás Miklós OSBM** (1902–1972) bazilita szerzetespap, püspök. 1933-tól a bazilita rend magyarországi ágának főnöke. 1939–1972 között hajdúdorogi görög katolikus eparcha (megyéspüspök), közben 1946–1972 között miskolci apostoli kormányzó, valamint 1944-ben a munkácsi görög katolikus egyházmegye kormányzója.
- Fiedler István** (1871–1957), rkat. pap 1894, 1930-tól az egyesített Szatmár-Nagyvárad egyházmegye püspöke. 1939-ben politikai okokból lemondott.
- Frențiu, Valeriu Traian** (1875–1952): román-görög szertartású pap, 1912-től lugosi püspök, 1922-től nagyváradai püspök, 1941-től a Fogaras-Gyulafehérvári Főegyházmegye apostoli kormányzója. 1948-ban a román hatóságok a román görögkatolikus egyházat betiltották, hivatalából eltávolították, majd letartóztatták. A máramarosszigeti börtönben hunyt el. 2019-ben Ferenc pápa boldoggá avatta.
- Gerinczy Pál László** (1906–1965), premontrei 1924-től, rkat. pap 1930. A Pápai Gregorián Egyetemen végzett, 1928-ban bölcseleti, 1930-ban teológiai, 1932-ben kánonjogi doktorátust szerzett. 1937-től gödöllői kormányzó perjel 1939-től jászóvári és leleszi prépost. 1946-ban lemondott, visszatért szülőföldjére, Odvasra (Arad megye, Románia), ahol váradhegyfoki prépostként élt.
- Glattfelder Gyula** (1874–1943) rkat. pap 1896-tól, 1911-től csanádi püspök, 1942-től haláláig kinevezett kalocsai érsek. Az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés után a román hatóságok nemkívánatos személynek nyilvánították Temesvárott. 1923-ban el kellett hagynia Romániát és Szegedre tette át székhelyét,

- ahol papneveldét, székesegyházat és püspöki palotát építtetett. 1932-től haláláig az Actio Catholica ügyvezető elnöke volt. Az egyházmegyei területek rendezéséért sokat küzdött.
- Hitler [Schicklgruber], Adolf** (1889–1945) Németország kancellárja és Führere 1933–1945 között.
- Hóman Bálint** (1885–1951) politikus, történész, egyetemi tanár, az MTA levelező majd rendes tagja, 1933–1945 között pedig igazgatósági tagja is. 1932–1945 között országgyűlési képviselő, 1932–1938 illetve 1939–1942 között Magyarország vallás- és közoktatásügyi minisztere, 1938-ban a nemzetnevelésügy minisztere. 1946-ban életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, majd a váci fegyházban elhunyt. 2015-ben rehabilitálták.
- Hóry András** (1883–1971), diplomata, politikai író. Publikációiban főleg ékezet nélkül: Hory. 1927–1934 között olaszországi követ Rómában. 1934–1936 között a külügyminiszter állandó helyettese. 1936–1939 között lengyelországi követ, 1939 szeptemberében állomáshelyén, majd a menekülő lengyel kormány mellett maradt egészen a romániai internálásig. Ezt követően a külügyminiszter közvetlen alárendeltje volt. Szerepe volt a második bécsi döntés előkészítésében. 1945-ben Bécsben telepedett le, majd kivándorolt az Amerikai Egyesült Államokba. Később visszatért Bécsbe.
- Hossu, Iuliu** (1885–1970): román-görög szertartású pap, 1917-től szamosújvári püspök, 1948-ban elhurcolták, bebörtönözték, majd különböző kényszerlakhelyeken élt. 2019-ben Ferenc pápa boldoggá avatta.
- Jantausch, Pavol** (1870–1947), a bécsi egyetemen doktorált teológiából, rkat. pap 1893, 1922-től nagyszombati apostoli kormányzó, 1925-ben c. prienei püspök.
- Károly, II.** román király (1893–1953), 1914-től, apja, I. Károly halálát követően trónörökös, amely tisztségről 1925-ben kényszerűen lemondott. 1930–1940 között Románia királya. Tiltakozásképpen a területveszteségekért lemondott tisztségéről. Előbb Mexikóvárosban, majd Brazíliában élt, Portugáliában hunyt el.
- Lindenberger János** (1869–1951) váradi egyházmegyes rkat. pap 1893, püspöki helynök 1920–1921, 1929-től az egyházmegye magyarországi területére terjedő joghatósággal Debrecen székhellyel apostoli kormányzó. 1941-ben Nagyváradra visszakérülve a káptalan nagyprépostja.
- Luttor Ferenc** (1886–1953) rkat. pap 1908, apostoli protonotárius, követségi tanácsos. 1929–1944 között a vatikáni magyar nagykövetségen követségi tanácsos, az egyházi ügyek és a kánonjog tanácsosa. 1943-tól nagyvárad kanonok. 1947-től haláláig Argentínában élt.
- Madarász** (1907-ig Maszárovits) **István** (1884–1948), rkat. pap 1907, 1929-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban az egyházi ügyosztály vezetője, 1939-től kassai püspök és a szatmári egyházmegye apostoli kormányzója (utóbbi 1941-ig). 1945-ben kiutasították Kassáról, székhelyét Hejcére helyezte át.
- Maglione, Luigi** (1877–1944), nápolyi egyházmegyes pap 1901, érseki helynök, 1908-tól szentszéki diplomáciai szolgálatban, apostoli nuncius Svájcban 1920, Franciaországban 1926, bíboros 1936, a Zsinati Kongregáció prefektusa 1938, államtitkár 1939.
- Márton Áron** (1896–1980), első világháborúban harctéri szolgálaton, 24 évesen jelentkezett szemináriumba, erdélyi egyházmegyes pap 1924, megyéspüspök 1939.

- Molotov, Vjacseszlav Mihajloviics** (1890–1986), a Szovjetunió Népbiztosok Tanácsának elnöke 1930–1941, külügyi népbiztosa 1939–1946, külügyminiszter 1946–1949, ill. 1953–1956.
- Napholcz Pál** (1901–1943), a Jézus Társaságának tagja, 1940. július 23-án kinevezett szatmár-nagyváradai püspök. Az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntés nyomán megváltozott helyzetre hivatkozva az Apostoli Szentszékre bízta kinevezésének kérdését. 1940. decemberében a pápa elfogadta lemondását, az egyházmegyét pedig újra szétválasztotta. 1941-től a budapesti Manréza rektora, 1942 júliusától tartományfőnök.
- Nicolescu, Alexandru** (1882–1941), 1898–1904 között Rómában végezte tanulmányait, görögkatolikus pap 1904, 1922-től lugosi püspök, 1936-tól Blaj-i metropolita.
- Pacelli, Eugenio**, lásd Piusz, XII. pápa.
- Piusz, XI. pápa** (1857–1939), született Achille Ratti, a római katolikus egyház 259. pápája 1922-től. A római román görögkatolikus kollégium (Collegio Pio Romeno) építtetője.
- Piusz, XII. pápa** (1876–1958), született Eugenio Pacelli, apostoli nuncius Münchenben 1917–1925, Berlinben 1925–1930 között. 1929-től bíboros. 1930-tól pápává választásáig az Apostoli Szentszék államtitkára. A római katolikus egyház 260. pápája 1939-től.
- Pop, Iosif** marosvásárhelyi gör. kat. román esperes, protopópa, helynök.
- Pop, Josif** latin rítusú nagyváradai kanonok és a „Szent Jobb” apátság, a Szent Jobb apátja.
- Pop, Valeriu** (1892–1958), miniszter, a bécsi döntésen a román delegáció vezetője.
- Ribbentrop, Joachim von** (1893–1946) politikus, diplomata, író. 1936–1938 között londoni német követ, 1938–1945 között külügyminiszter. A második világháború után halálra ítélték és kivégezték.
- Ritter, Saverio** (1884–1951) rkat. pap 1906, c. aeginai érsek 1935, apostoli nuncius Csehszlovákiában 1935–1939, apostoli internuncius Csehszlovákiában 1946–1948, ezt követően a Vatikáni Államtitkárságon teljesített speciális szolgálatot.
- Robu, Mihai** (1884–1944), Iași püspök 1925–1944.
- Rossi, Raffaele Carlo** (1876–1948), karmelita szerzetes 1899, rkat pap 1901, Volterra püspöke 1920, a Zsinati Kongregáció asszesszora, c. érsek 1923, bíboros 1930, a Konzisztoriális Kongregáció titkára 1930–1948, a bíborosi kollégium kamerlengója 1939–1941.
- Rotta, Angelo** (1872–1965) olasz katolikus pap, címzetes thébai érsek, budapesti apostoli nuncius 1930–1945 között.
- Rusu, Alexandru/Alessandro** (1884–1963): balázsfalvi kanonok, 1930-tól máramarosi püspök, 1946-tól választott metropolita, 1948-tól bebörtönözték. 2019-ben Ferenc pápa boldoggá avatta.
- Scheffler János** (1887–1952): szatmári római katolikus megyéspüspök 1942-től, vértanú. 2011. július 3-án avatták boldoggá a szatmárnémeti székesegyházban.
- Serédi [Szapucsek] György**, bencés szerzetesi nevén **Jusztinián** (1884–1945): a kánonjog professzora, az egyházbizományi kódex forrásainak kiadója, esztergomi érsek, 1927-től hercegprímás.
- Suciu, Ioan** (1907–1953): román-görög szertartású pap, 1940-től nagyváradai segédpüspök, 1941-től püspök, 1947-től a Fogaras és Gyulafehérvár Főegyházmegye

apostoli kormányzója, 1948-ban letartóztatták, a máramarosszigeti börtönben halt meg. 2019-ben Ferenc pápa boldoggá avatta.

Svoboda/Szvoboda, František/Ferenc (1881–1968) kárpátaljai katolikus pap, 1934-től a Szatmári Egyházmegye Csehszlovákiába kebelezett részének apostoli kormányzója. 1939. október 17-ől a kassai püspök általános helynöke, 1943-tól szatmári székesegyházi kanonok, 1945-től székesegyházi főesperes.

Székely (Stauder) **Gyula** (1882–1941), rk. pap 1904, mérki plébános 1913-tól, a Szatmári Egyházmegye magyarországi részeinek előbb különleges hatalommal felruházott esperese 1921-ben, majd püspöki helynöke 1923-ban, 1928-tól apostoli kormányzó.

Sztojka/Stojka Sándor (1890–1943) görög katolikus pap, 1932-től haláláig munkácsi görög katolikus megyéspüspök. Bár nem volt magyar származású, de irodalmi szinten beszélte a magyar nyelvet, s a különböző nyelvű egyházközösségek közötti együttműködés szószólója. Halála után a munkácsi püspökség 1991-ig betöltetlen maradt.

Tardini, Domenico (1888–1961) olasz rkat. vatikáni diplomata. 1937-től 1952-ig a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának titkára, 1958-tól államtitkára és prefektusa, címzetes püspök, bíboros.

Teleki Pál (1879–1941): földrajztudós, politikus, 1920–1921 és 1939–1941 között Magyarország miniszterelnöke.

Tisserant, Eugène (1884–1972) francia származású rkat. pap, címzetes érsek, bíboros. A Vatikáni Könyvtár al-prefekusa 1930-tól, címzetes Iconium-i érsek és bíboros 1937-től. Számos vatikáni hivatalban töltött be vezető szerepet, többek között a Vatikáni Titkos Levéltár vezetője volt 1957–1971 között. 1951–1972 között a bíborosi kollégium dékánja.

FELHASZNÁLT IRODALOM – BIBLIOGRAFIA

Rövidítések:

- AAS Acta Apostolicae Sedis
ADSS *Actes et documents du Saint-Siège relatifs à la période de la Seconde Guerre Mondiale*, szerk. Pierre BLET SJ – Angelo MARTINI SJ – Burkhardt SCHNEIDER SJ – Robert A. GRAHAM SJ. Vatikánváros 1965–1981.
AA.EE.SS. S. Congregazione per gli Affari Ecclesiastici Straordinari – A Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációja [1988 után új neve: a Vatikáni Államtitkárság Államközi Kapcsolatok Szekciója]
ASRS Archivio della Sezione degli Rapporti con gli Stati – Az Államközi Kapcsolatok Szekciójának Levéltára [Értsd: a Vatikáni Államtitkárság Államközi Kapcsolatok Szekciójának Történeti Levéltára]
c. [anno] corrente, folyó év
E.a.E. Eae: Ex audientia Eminentiae (del Cardinale Segretario di Stato) – az Eminenciás Úr (bíboros államtitkár) audienciáját követően
Ea Smi, Ex Aud. SS.mi: Ex audientia Sanctissimi (del Santo Padre) – Őszentsége (a Szentatyá) audienciáját követően
E. V. Eccellenza Vostra - Excellenciád
f.m. felice memoria, boldogemlékű
ibid. ibidem, ugyanott.
M. Afr. Missionarii Africae, lásd: P. A.
OFM Ordo Fratrum Minorum – (obszerváns) ferences
(A német nyelvterületen és hazánkban ferences [Franziskaner]. Olasz és lengyel területeken „obszervánsok”)
OFMConv Ordo Fratrum Minorum Conventualium - konventuális (minorita) ferences
(A német nyelvterületen és hazánkban „minorita”. Olasz és lengyel területeken „konventuális”)
P. A. Patres Albi – Fehér Atyák (missziós szerzetesrend), M. Afr. - Missionarii Africae
R. Governo: Regio Governo – királyi kormány;
Regia Università – királyi egyetem
S. A. Sua Altezza – Főmagasság
S. E. M. le President – Son Excellence Monsieur le President (francia) - Őexcellenciája, az Elnök Úr
SJ Societas Jesu – Jézus Társaság(ának tagja), jezsuita.
S. P. Santo Padre – Szentatyá, Pápa
S. S. Comando delle – SS – Sturm-Staffel, Schutzstaffel

- SS „AE”: Az Államtitkárság [SS: Segreteria di Stato] Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának [AE: Affari Ecclesiastici] iktatószáma.
- V. S. Rev.ma Vostra Signoria Reverendissima - Főtisztelendő Uraságod
- Vb - Va bene jól van

Sajtó

- Acta Apostolicae Sedis* AAS XIII. 521–524.; XXI (1929) 441–456.; AAS, XXII, 381–386.; XXIX (1937) 366–369.
- Budapesti Hírlap*, 1912. évi 161. sz.
- Budapesti Közlöny*, 1941. április 13-i, 84. sz.
- Csikmegyei Füzetek* 1894/15. sz., 409–410. o.
- Curentul*, 1940. szeptember
- Magyar Kurír*, 1914. január 13. sz.
- Pester Lloyd*, 1940. október 5.
- Pesti Hírlap*, 1912. szeptember 10.; 1939. február 25., 3.
- Popolo d'Italia*, 1940. augusztus
- Universul*, 1940. szeptember

Forráskiadások, kézikönyvek

- A Vatikáni Államtitkárság Történeti Levéltára hungarika anyagainak inventáriuma Negyedik periódus: XI. Piusz pápasága. 1922. február–1939. február 10. Válogatás.* Szerk. SOMORJAI Ádám OSB, MNL OL, Budapest 2022. 324 lap. (Vatikáni Államtitkárság Történeti Levéltárának inventáriumai 4. A Magyar Nemzeti Levéltár e-szegédlet sorozata.) – 2022. április 26. https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/vatikani_allamtitkarsag_torteneti_leveltaranak_inventariumai
- A Vatikáni Államtitkárság Államközi Kapcsolatok Szekciója Történeti Levéltárában őrzött dokumentumok olasz nyelvű inventáriumának hungarika anyagai, 1939. február 10.–1948. december 31.* Szerk. SOMORJAI Ádám OSB. METEM, Budapest 2020. 108 lap. <http://real.mtak.hu/107228/> – Új kiadás 2021-ben: *A Vatikáni Államtitkárság Történeti Levéltára hungarika anyagainak inventáriuma. Ötödik periódus: 1939. február 10.–1948. december 31. Válogatás.* (Vatikáni Államtitkárság Történeti Levéltárának inventáriumai 5.1 A Magyar Nemzeti Levéltár e-szegédlet sorozata.) Budapest 2022. április 26. https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/vatikani_allamtitkarsag_torteneti_leveltaranak_inventariumai
- Actes et documents du Saint-Siège relatifs à la période de la Seconde Guerre Mondiale*, szerk. Pierre BLET SJ – Angelo MARTINI SJ – Burkhardt SCHNEIDER SJ – Robert A. GRAHAM SJ. Vatikánváros 1965–1981. 1. (1970) és 4. (1967) kötet.
- Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községenként. (Országhatáron kívüli terület).* Budapest, 1990. 6–7.
- BOKOR Gusztáv: *A hivatalos magyar statisztika fejlődése és szervezete.* Országos M. Kir. Statisztikai Hivatal, Budapest 1896.
- Dai Rapporti del primo nunzio apostolico in Ungheria S. E. Mons. Lorenzo Schioppa 1920-1925 – Lorenzo Schioppa első magyarországi nuncius politikai jelentéseiből, 1920–1925.* Szerk. SOMORJAI Ádám OSB. METEM, Budapest 2020. 382 lap. (Nunciusi jelentések, 1.)
- Dai Rapporti del nunzio apostolico in Ungheria Cesare Orsenigo 1925-1930 – Cesare Orsenigo magyarországi nuncius politikai jelentéseiből 1925–1930.* Szerk. SOMORJAI Ádám OSB. METEM, Budapest 2021. 252 lap. (Nunciusi jelentések, 2.)

- Dai Rapporti del nunzio apostolico in Ungheria Angelo Rotta, Parte I: 1930-1939 – Angelo Rotta magyarországi nuncius politikai jelentéseiből, I. rész: 1930–1939.* Szerkesztette CSÍKY Balázs. Sajtó alá rendezte SOMORJAI Ádám OSB (Nunciusi jelentések, 3/1.), METEM, Budapest 2022.
- Dai Rapporti del nunzio apostolico in Ungheria Angelo Rotta, Parte II: 1938-1945 – Angelo Rotta magyarországi nuncius politikai jelentéseiből, II. rész: 1938–1945.* Szerkesztette SOMORJAI Ádám OSB (Nunciusi jelentések, 3/2.), METEM, Budapest 2022.
- Emlékirat a görögkatolikus magyarok részére kérelmezett új egyházmegye alapítása ügyében.* 1910. Közli: Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 1906–1912. Szerk. VÉGHSEŐ Tamás–KATKÓ Márton Áron, Nyíregyháza, 2019. 222–242.
- Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 6. kötet 1939–1972.* Szerk. VÉGHSEŐ Tamás. Közreműködtek: FÖLDVÁRI Katalin – VARGA Anett – SÁRÁNDI Tamás – SUSLIK Ádám. Nyíregyháza 2022. 822 lap. (Collectanea Athanasiana II. Textus/Fontes, vol. 4/6.) – <http://real.mtak.hu/151463/>
- ILLÉSFALVI Péter–SZABÓ Péter: *Bevonulás. 1940.* Barót 2010.
- Inventarium Vaticanum I. – A Budapesti Apostoli Nunciatura levéltára (1920–1939),* szerk.: TUSOR Péter és TÓTH Krisztina, Gondolat Kiadó, Budapest 2016.
- Levezényelt visszacsatolás. A magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben, 1940.* Szerk. SÁRÁNDI Tamás, Csíkszereda 2016.
- România–Vatican. Relații diplomatice 1920–1950* [Románia–Vatikán. Diplomáciai jelentések 1920–1950]. vol. 1. Coord. Ioan Marius Bucur. București 2003.
- SEBESTYÉN Zsolt: *Máramaros megye helységneveinek etimológiai szótára,* Nyíregyháza 2012.
- SOMORJAI Ádám OSB: Újabb iratok a Komáromi (Komárnói) Bencés Rendház helyzetére, 1919–1938, in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 29 (2017), 3-4. 42–109.
- The Hierarchy of the Catholic Church – Diplomatic Posts of the Holy See,* <http://www.catholic-hierarchy.org/country/xdip.html>

Monográfiák

- BOJOR, Victor: *Episcopii diecesei gr.-cat. de Gherla acum Cluj-Gherla (1856-1939)* [Az egykori szamosújvári, ma kolozsvár-szamosújvári egyházmegye püspökei]. Târgu Mureș 1939.
- BUCUR, Ioan-Marius: *Din istoria bisericii greco-catolice române 1918-1953* [A román görögkatolikus egyház történetéből 1918-1953]. Cluj Napoca 2003.
- CĂRJA, Cecilia: *Biserică și politică. Înființarea episcopiei de Hajdudorogh (1912)* [Egyház és politika. A hajdudorogi püspökség megalakítása 1912]. Cluj Napoca 2012.
- GERGELY Jenő: *A katolikus egyház Magyarországon, 1919–1945.* Budapest 1999.
- MARCHUT Réka: *Kisebbségi kérdések a magyar–román diplomáciai kapcsolatokban (1920–1931),* Budapest–Pécs 2022.
- Pop, Iosif: *Credință și apostolat. Memorii* [Hit és apostolság. Visszaemlékezés]. Coord. Dimitrie Poptâmaș–Melinte Șerban. Târgu Mureș 2004.
- SALACZ Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt.* München 1975. 87–88.
- SZABÓ Jenő: *A görög-katholikus magyarság utolsó kálvária-útja 1896–1912.* Budapest 1913.
- SZLUCSKA János: *„Pünkösdi királyság.” Az észak-erdélyi oktatásügy története 1940–1944.* Budapest 2009.

Tanulmányok

- BENKŐ Levente: Magyar nemzetiségi politika Észak-Erdélyben (1940–1944). *Pro Minoritate* (2002) ősz. 19–21.
- BOTTARI DE CASTELLO, Alberto: Ajánlás. in: Lorenzo Schioppa első magyarországi nuncius politikai jelentéseiből, 1920–1925, METEM, Budapest 2020. (Nunciusi jelentések, 1.)
- CIUBĂNCAN, Vasile T.: Episcopul cardinal Iuliu Hossu, personalitate a marilor evenimente istorice naționale [Iuliu Hossu bíboros-püspök, a nagy nemzeti események személyisége]. *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia catholica* (2004) 1. szám, 161.
- CIUBĂNCAN, Vasile T.: Episcopul auxiliar dr. Ioan Suciuc martir al bisericii române unite cu Roma [dr. Ioan Suciuc segédpüspök, a román görögkatolikus egyház mártírja]. *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia Catholica* (2008) 1. szám, 199–220.
- GERGELY Jenő: Az erdélyi görög katolikus román egyház. *Regio* (1991) 3. szám, 106–117.
- HÁMORI Péter: Görögkatolikus magyarok kálváriajárása Szatmárban 1940–1944. *Valóság* (2015) 4. szám, 94.
- ICKX, Johan: A Pápai Államtitkárság Második Szekciójának Történeti Levéltárában őrzött dokumentumok jelentősége a magyar egyháztörténetírás számára. In: *Magyarország és a Szent-szék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015*. Szerk. FEJÉRDY ANDRÁS. Budapest–Róma, 2015, 53–59.
- ICKX, Johan: Rilevanza dei documenti custoditi nell'Archivio Storico della Sezione per i Rapporti con gli Stati della Segreteria di Stato per la storiografia ecclesiastica ungherese, in: *Rapporti diplomatici tra la Santa Sede e l'Ungheria (1920-2015)* (con facsimile), Szerk. FEJÉRDY András. LEV, Città del Vaticano 2015. pp. 51-70. (Atti e documenti, vol. 45 del Pontificio Comitato di Scienze Storiche.)
- ICKX, Johan: Nem, nem, soha! – Én nem politizálok... Lorenzo Schioppa nuncius távozása Budapesteről, in: *Dai Rapporti del primo nunzio apostolico in Ungheria S. E. Mons. Lorenzo Schioppa 1920-1925 – Lorenzo Schioppa első magyarországi nuncius politikai jelentéseiből 1920–1925*, szerk. SOMORJAI Ádám OSB. METEM, Budapest 2020. 27–44. (Nunciusi jelentések, 1.)
- ICKX, Johan: *Nem, nem, soha! - Io non faccio della politica... La partenza del nunzio apostolico mons. Lorenzo Schioppa da Budapest*, in: *Incorrupta monumenta Ecclesiam defendunt. Studi offerti a mons. Sergio Pagano, prefetto dell'Archivio Segreto Vaticano*, a cura di Andreas Gottsmann – Pierantonio Piatti – Andreas E. Rehberg. Archivio Segreto Vaticano, Città del Vaticano 2018. III. 291–310. (Collectanea Archivi Vaticani 106)
- ILLÉSFALVI Péter: „Édes Erdély itt vagyunk...” Az erdélyi bevonulás során történt atrocitásokról. *Pro Minoritate* (2004). Tavasz. 58–77.
- JANCSÓ Elemér: A katolikus egyház helyzete Romániában. *Magyar Szemle* (1928) 9. szám
- MAGDĂU, Petru–TURCU, Lucian–CĂRJA, Ioan: Atitudinea Bisericii greco-catolice față de ceremonia încoronării suveranilor României de la Alba Iulia de acum nouă decenii [A görögkatolikus egyház magatartása a gyulafehérvári királykoronázással kapcsolatban]. In *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica* (2013) 1. szám, 130.
- MARCHUT Réka: A román konkordátum a magyar diplomáciában (1920–1929). *Pro Minoritate* (2014) Tél. 16.
- MARTON József: A Szent-szék és Románia konkordátuma 1927-ben. *Erdélyi Múzeum* (1995) 1–2. szám, 54–55.
- NÓDA Mózes: The Historical and Ecclesiastical Background of the 1927 Concordate Between the Vatican and Romania [Az 1927-ben a Vatikán és Románia között létrejött konkordátum történeti és egyházi háttere]. *Journal for the Study of Religions and Ideologies*. 2010 Winter.

- PÁL János: Vissza- és elrománosítási kísérletek a székelyföldi unitárius egyházközösségekben. *Magyar Kisebbség* (2008) 1–2. szám, 186–253.
- SÁRÁNDI, Tamás (2019) *Adalékok a hajdúdorogi püspökség 1940 utáni északerdélyi jogkiterjesztéséről folytatott közvetlen tárgyalások történetéhez*. In: Hajdúdorog, 1868–2018. Tanulmányok és források a magyar görögkatolikusok történetéhez. Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 109–125.
- SÁRÁNDI Tamás: Nemzetiségi középosztály helyzete Észak-Erdélyben 1940 őszén. Példák a katonai közigazgatás időszakából. *Modern Magyarország* (2013) 1. szám, 141–165.
- SOMORJAI Ádám OSB: Lendületben a vatikáni kutatások, in: *Levéltári Közlemények* 87 (2016) 350–355.
- TÓTH Krisztina: Lorenzo Schioppa nuncius követutasítása, in: *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai*, szerk: FEJÉRDY András, METEM, Budapest–Róma 2015. 85–105.
- TURCU, Lucian: How did Baia Mare Become the See of the Greek-Catholic Bishopric of Maramureș? [Hogyan lett Nagybánya a Máramarosi püspökség székhelye?] *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia* (2012) 2. szám, 83–108.
- VÉGHSEŐ Tamás: Az Apostoli Szentszék és a magyar görögkatolikusok kapcsolata a két világháború között, in: *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai*, szerk: FEJÉRDY András, METEM, Budapest–Róma 2015. 147–172.

RAPPORTI IN LINGUE ORIGINALI

I Rapporti dei Nunzii si indirizzano di solito all'Em.mo Cardinale Segretario di Stato, e le loro chiusure hanno anche una dicitura identica. Di questi dettagli si veda i volumi precedenti di questa collana. Siccome essi sono ripetitivi, pubblichiamo solo i testi dei Rapporti stessi.

1939

1

**SISTEMAZIONE ECCLESIASTICA DEI TERRITORI
TORNATI ALL'UNGHERIA**

Minuta del Foglio N. Prot. 5101/38 del Card. Segretario di Stato Luigi Maglione
al Card. Raffaele Carlo Rossi,¹ Segretario del S. Congregazione Concistoriale
Vaticano, Giugno 1939

Minuta manoscritta

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 80 P.O., fasc. 60, ff. 28r-29v

Con il pregiato foglio N. 829, del 3 dicembre 1938,² l'Eminenza Vostra Reverendissima degnavasi comunicarmi il suo autorevole parere circa il progetto elaborato dell'Emo Card. Serédi per la sistemazione ecclesiastica dei territori tornati all'Ungheria in seguito ai recenti avvenimenti politici, e per la nomina dei titolari dei nuovi Enti ecclesiastici.

Ora il Santo Padre, benignamente accogliendo le remore di S. E. Mons. Nunzio Apostolico di Budapest, dell'Emo Card. Serédi e del Governo ungherese, ha deciso di procedere alla nomina dei Vescovi di Rosnavia e di Cassovia per la parte ungherese di tali diocesi, e in conseguenza ha dato ordine all'Eccmo Mons. Nunzio Apostolico di presentare i rispettivi candidati.

Sua Santità ha pure disposto che, in occasione della nomina dei due accenati Vescovi, si prendano i provvedimenti relativi alla sistemazione territoriale della diocesi, secondo la direttive seguenti.

1° Le parrocchie già appartenenti alla Amministrazione Apostolica di Tirnavia e ora ritornate entro i confini ungheresi, delle quali attualmente l'Emo Card. Serédi è Amministratore Apostolico, si riuniscano all'Archidiocesi di Strigonia, in modo che l'Emo Card. Arcivescovo abbia su di esse, come sul resto dell'Archidiocesi Strigoniense, la giurisdizione ordinaria.

L'Amministrazione Apostolica di Tirnavia compresa entro in confini della Slovacchia, continuerà ad essere affidata a S. E. Mons. Paolo Jantusch.

2° Le due parti delle diocesi di Rosnavia e di Cassovia, che già erano in Ungheria prima dell'Arbitrato di Vienna del 2 novembre 1938, affidate dalla Bolla "Ad ecclesiastici regiminis", del 2 settembre 1937,³ all'Emo Card. Serédi in qualità di Amministratore Apostolico, siano riunite alle rispettive diocesi, esonerandone l'attuale Amministratore Emo Card. Serédi.

1 Raffaele Carlo Rossi (1876-1948) cardinale dal 1930, Segretario del S. Congregazione Concistoriale 1930-1948. Si nota che il Prefetto fu lo stesso Papa.

2 La minuta scrive di 3 dicembre, la data corretta è il 30 dicembre. Vedi: *Dai Rapporti politici del nunzio apostolico in Ungheria Angelo Rotta, Parte I: 1930-1939*, op. cit. Documento N. 92.

3 Vedi in: *Acta Apostolicae Sedis (AAS): 29 (1937) 366-369*.

3° Con le parrocchie della diocesi di Rosnavia, che sono rimaste in Slovacchia, si costituisca una distinta Amministrazione Apostolica.

4° S. E. Mons. Giuseppe Čarský, che ora amministra tutta la diocesi di Cassovia, sarà conservato Amministratore Apostolico soltanto delle 119 parrocchie della stessa diocesi rimaste in Slovacchia, mentre per la parte ungherese della stessa diocesi sarà nominato un nuovo Vescovo, come si è detto sopra.

5° Le due Amministrazioni Apostoliche della diocesi di Szatmár, ora esistenti entrambe in Ungheria, e tenute l'una da Mons. Giulio Székely⁴ e l'altra da Mons. Francesco Svoboda;⁵ siano unite in una sola Amministrazione Apostolica da affidarsi al futuro Vescovo di Cassovia, esonerandone i due attuali Amministratori.

6° Conforme alla proposta dell'Emo Card. Serédi, le diocesi di Rosnavia e di Cassovia, che si trovano in Ungheria, ritornino alla Provincia ecclesiastica di Agria; quella invece di Munkacs alla Provincia di Strigonia, cessando di dipendere immediatamente dalla S. Sede.

Mi prego poi rimettere in copia all'Eminenza Vostra il qui unito Rapporto N. 1887, del 9 gennaio 1939,⁶ in cui l'Eccmo Mons. Nunzio Apostolico di Budapest assicura l'adesione dell'Emo Card. Serédi alle disposizioni della Santa Sede circa la forma dei nuovi provvedimenti.

Anche la S. C. per la Chiesa Orientale ha manifestato la sua approvazione, per quanto la riguarda, ai suaccennati provvedimenti. Essa poi, con l'augusto consenso del Santo Padre, ha riunito alla diocesi di Hajdudorog quattro parrocchie di rito bizantino, ora ritornate in Ungheria, le quali dalla Bolla "Ad ecclesiastici regiminis" erano state unite alla diocesi di Munkacs allora esistente in Cecoslovacchia. Parimenti la stessa S. Congregazione ha riunito alla diocesi di Munkacs le due parrocchie di rito bizantino Rudabaniacska e Bere[g]daroc, già della stessa diocesi di Munkacs, e dal 1924 attribuite all'Amministrazione Apostolica di Miskolc.

Si degni pertanto l'Eminenza Vostra disporre per la preparazione degli Atti relativi, dei quali mi permetto pregarLa vi volermi favorire in visione la minuta prima della loro pubblicazione.

4 Rev. Gyula Székely, parroco di Mérk (Ungheria) che fu prima Decano con facoltà speciali per le parti siti in Ungheria della Diocesi di Szatmár (Satu Mare, Romania) dal 1921, poi Vicario episcopale dal 1923, Amministratore Apostolico dal 1928.

5 Rev. Ferenc Svoboda (1881-1968) dalla Zakarpatia (che divenne Cecoslovacchia, oggi Ucraina), Amministratore Apostolico per le parti siti in Cecoslovacchia della Diocesi di Szatmár (Satu Mare, Romania) dal 1934, Vicario Generale dell'Ordinario di Kassa (Kosice) dal 17 ottobre 1939, canonico della Cattedrale di Szatmár dal 1943, Arcidecano del Decanato della Cattedrale di Szatmár dal 1945.

6 Vedi: *Dai Rapporti politici del nunzio apostolico in Ungheria Angelo Rotta, Parte I: 1930-1939*, op. cit. Documento N. 93.

2

**RELAZIONE RUMENO-UNGHERESE
DIMOSTRAZIONI DI SIMPATIA
DAVANTI ALLE LEGAZIONI DI GERMANIA E ITALIA**

Rapporto N. 2567/39 dell'Incaricato d'Affari Umberto Kaldewey
al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione
Budapest, 31 Agosto 1939

N. Prot. "AE" 6348/39

Copia originale, dattilografata, firmata

Publicato in: ADSS, Vol. 1. n. 162. pp. 272-273.

Anche l'Ungheria, naturalmente, prende i necessari provvedimenti nell'ora difficilissima che si attraversa, però la calma, ordine e disciplina che regna a Budapest ed in tutto il Paese viene messa in rilievo anche all'estero. Il parlamento dovrebbe riaprirsi il 14 settembre prossimo, ed allora sarà presentato alla Camera il disegno di legge sulla riforma agraria.

Il Governo ungherese ha manifestato le sue preoccupazioni a quello rumeno per i grandi movimenti di truppe che hanno luogo in Romania. Il Governo di Bucarest ha detto che in ciò non si deve scorgere alcun carattere aggressivo: si tratta solo di concentramenti, a scopo di istruzione, delle unità che prendon parte alle manovre autunnali. Per dar prova delle sue intenzioni pacifiche nei riguardi dei propri vicini, Governo romeno si è dichiarato pronto a concludere un patto di non aggressione tra la Romania e l'Ungheria. Il Governo ungherese ha risposto di non poter accettare tale proposta; esso non ha nulla da eccepire di fronte alla mobilitazione, ma non di fronte al concentramento delle truppe romene sulla frontiera ungherese, gesto questo che è considerato non amichevole. Il Governo ungherese, per provare la sua buona volontà, ha proposto a quello romeno la conclusione invece di un trattato per la protezione delle minoranze, sia perché si potrebbero così migliorare le relazioni tra i due Stati, sia perché, non ostante suo carattere politico, un tale trattato non potrebbe essere giudicato come una conseguenza della mobilitazione e della marcia delle truppe romene.

Nessun orgasmo ha qui provocato la notizia delle marcia di truppe tedesche in Slovacchia.

Non ostante il divieto come riferii nel mio Rapporto nr. prop. 271⁷ delle Autorità, un esiguo numero di crocefrecciati riuscì ad inscenare una dimostrazione di simpatia davanti alla Legazione d'Italia e Germania. I giornali ungheresi, quasi all'unanimità, disapprovano tale gesto, compiuto più che altro a fini di politica interna, ed ingiurioso per la Germania ed Italia, quasi che la simpatia per le due nazioni dell'Asse in Ungheria si basasse su pochi crocefrecciati.

Le speranze, purtroppo, si fanno di ora in ora sempre più paurosamente deboli; però si seguono con ansia gli sforzi che si stanno facendo perché sia evitata la guerra e soprattutto, con commossa profonda gratitudine, i nobili sforzi del Santo Padre per il mantenimento della pace.

7 Non pubblicato in questo volume.

1940

3

TENSIONE FRA UNGHERIA E ROMANIA

Rapporto N. 3787/40 [N. Pr. 188] del nunzio Angelo Rotta

al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione

Budapest, 7 Luglio 1940

N. Prot. AA.EE.SS. 6505/40

Copia bella, dattiloscritta, firmata

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 692rv

12-7-40

Ora si è alquanto diminuito lo stato di tensione tra l'Ungheria e la Romania, che aveva avuto il suo punto culminante con la mobilitazione generale da parte della Rumenia, e parziale, da parte dell'Ungheria, avvenuta questa lunedì sera 1 corrente.

Parlai mercoledì scorso 3 corrente, con questo Ministro degli Esteri. Lo trovai preoccupatissimo. Egli è tra due fuochi: l'elemento militare ungherese e l'opinione pubblica favorevoli ad una occupazione militare della Transilvania, da una parte, dall'altra, i moniti energici di Roma e di Berlino, di cui egli non mi ha parlato, ma dei quali però mi consta con certezza la realtà e di cui già riferii il 2 corrente.

Questi hanno ottenuto il loro scopo. L'Ungheria, come mi disse il Conte Csáky, ha invitato, per l'interposizione della Jugoslavia, la Romania a trattare in merito: l'Italia e la Germania appoggiano questa mossa: quale ne sarà l'esito?

Il cambiamento di Governo in Romania non è un indice ancora chiaro dei propositi del Governo Rumeno.

Intanto si notano i principi di una smobilitazione qui in Ungheria, ed il contegno di questa stampa è piuttosto conciliativo. Si spera che nei colloqui a Berlino del Conte Ciano anche la questione della Transilvania venga trattata; diminuiscono però così le speranze di un ritorno completo della Transilvania all'Ungheria, ciò che riesce molto ostico all'elemento militare ed anche al sentimento nazionalista ungherese.

4

IL CONVEGNO DI MONACO

Rapporto N. 3802/40 [N. Pr. 192] del nunzio Angelo Rotta

al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione

Budapest, 12 Luglio 1940

N. Prot. AA.EE.SS. 6552/40

Copia bella, dattiloscritta, firmata

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 689rv, 691

Come si può ben comprendere l'incontro di Monaco di questo Presidente del Consiglio Conte Teleki e del Ministro degli Esteri Conte Csáky col Führer e col Conte Ciano, di mercoledì 10 corrente, qui ha destato grande impressione e fatto nascere vive speranze di una pronta realizzazione delle aspirazioni ungheresi sulla Transilvania.

È inutile riferire i particolari sia della partenza da Budapest - avvenuta martedì scorso - dei due uomini di Stato, sia circa i loro colloqui svoltisi il giorno seguente a Monaco come del loro ritorno in forma solenne a Budapest ieri mattina. I giornali hanno ampiamente riferito in merito.

Sul risultato di detti colloqui si mantiene un assoluto riserbo: il Presidente Teleki ha detto che invano si tenterebbe di avere da lui una benché minima notizia in merito, e che dovere di ogni ungherese si è di non fare troppe chiacchiere, di aver fiducia, di lavorare ed obbedire.

Anche i circoli politici di qui non sanno dare alcuna notizia speciale; i giornali pure non fanno commenti, che esorbitano dalla constatazione del tono amichevole dei detti colloqui, della salda, provata e riconosciuta amicizia tra l'Ungheria e le Potenze dell'Asse, della fiducia con cui si deve guardare l'avvenire e del desiderio da parte dell'Ungheria di non turbare la pace in momenti così difficili e di lavorare efficacemente per la ricostruzione della nuova Europa.

Il Conte Teleki poi ieri in un discorso pronunciato al suo Partito ha detto che chi non sa capire ciò che sta nel Comunicato ufficiale pubblicato dopo i colloqui tra i Rappresentanti delle tre Nazioni non deve immischiarsi in questioni politiche.

In complesso si può dedurre, come anche mi consta da ciò che ho potuto rilevare parlando con persone un po' addentro nella vita politica del Paese, che la questione della Transilvania avrà una soluzione nel senso desiderato dall'Ungheria, ciò però non subito, ma dopo ultimato il raccolto - per il quale il Conte Teleki ha promesso ad Hitler che una parte dei soldati sarebbe stata smobilizzata - e dopo la fine della guerra contro l'Inghilterra: solo allora l'Ungheria sarebbe autorizzata ad entrare in Transilvania, vincendo anche una eventuale opposizione della Romania, se pure vi sarà.

Da un bollettino di informazioni, che qui si pubblica ed è di ispirazione ufficiosa, si rileva che i Romeni asportano dalla Transilvania nei territori della vecchia Romania danari, bestiame e che pure vi trasferiscono le sedi delle Aziende che là si trovavano: il che parrebbe segno che oramai cominciano ad adattarsi all'idea di un futuro sgombro.

5

QUESTIONE UNGARO-RUMENA

Rapporto N. 3900/40 [N. Pr. 200] del nunzio Angelo Rotta

al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione

Budapest, 10 Agosto 1940

N. Prot. AA.EE.SS. 7506/40

Copia bella, dattiloscritta, firmata

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 655rv-656rv

La principale questione che, in Ungheria, in questi giorni, tiene viva l'opinione pubblica è la vertenza con la Romania per la questione della Transilvania, e di cui già riferii in miei antecedenti Rapporti.

Come Vostra Eminenza Reverendissima sa, il Governo Rumeno inviò mercoledì scorso, sette corrente, in Ungheria, per tastare terreno, il Ministro di Rumenia a Roma presso la Real corte d'Italia, Sua Eccellenza Bossy, già Ministro fino a poco tempo fa qui a Budapest. Ma il Governo Ungherese e questa stampa non hanno dato grande rilievo a tale visita, stante il suo carattere solamente semi-ufficiale e perché il Bossy non era autorizzato a trattare. Fu una semplice presa di contatto, con la quale si è rotto, sì, il ghiaccio, ma che non ha rivestito grande importanza. Il comunicato ufficiale, qui pubblicato, dava il solo annuncio della venuta di Bossy e di un suo colloquio di mezz'ora con il Presidente del Consiglio Teleki e del Ministro degli Esteri Csáky. La stampa riferì solo questo comunicato senza commenti. Il giorno seguente, giovedì, Bossy partiva per Bucarest a riferire.

Ora consta che ieri, venerdì, il Ministro Ungherese a Bucarest ha presentato al Governo Rumeno un memorandum del Ministro degli Esteri Csáky sulla questione. I circoli governativi e la Stampa mantengono un più assoluto riserbo: si osserva che qualunque polemica contro la Rumenia ora è cessata nella stampa ungherese ed anche la stampa rumena ora ha assunto un tono più conciliante.

Il discorso alla radio del Presidente del Consiglio Rumeno, tenuto alcune sere fa, benché intonato ad un senso piuttosto moderato e realistico, qui non ha avuto alcuna eco. Si crede in generale che ora la Rumenia dovrà decidersi a lasciare la sua politica di temporeggiamento, e che si verrà presto a trattative in merito.

È naturale che la Romania faccia ogni sforzo per non cedere; la sua inserzione poi all'Asse ha troppo il carattere dell'opportunità perché la si possa credere sincera: non si cambia la mentalità frutto di un lungo lavoro, con un colpo di bacchetta magica: quando vedrà che ogni speranza di una vittoria inglese è svanita, e che dalla Russia nulla ha da ripromettersi, allora si deciderà veramente al passo doloroso.

Grande riserbo si osserva pure sulle richieste del Governo ungherese. Si esclude unanimemente la possibilità di un ritorno all'Ungheria di tutta la Transilvania; ma sul resto, supposizioni più o meno fondate, alle quali non è il caso ora di dare alcuna importanza: si vedrà a quali risultati pratici si giungerà con le trattative non certo facili, che come ho detto si ritiene avranno luogo presto.

Qualunque sia la misura, più o meno larga, in cui saranno soddisfatte le esigenze ungheresi, dei mutamenti avverranno per quanto riguarda le circoscrizioni delle diocesi.

Non conosco in merito le previsioni e i desideri di questi circoli politici ed ecclesiastici: la stagione delle vacanze è la meno propizia per raccogliere informazioni, che del resto avrebbero un valore molto relativo e per il momento almeno puramente teorico.

Se la sede di Timisoara farà ritorno all'Ungheria ritengo che il Vescovo Monsig. Pacha difficilmente potrà continuare nella sua carica, persona come è invisa al Governo ed all'opinione pubblica ungherese per i suoi precedenti politici.

Ritengo pure che le diocesi unite di Satu Mare e Oradea Mare, per quell'attaccamento così radicato in Ungheria per la tradizione, forse dovranno ritornare a vita distinta e separata, tanto più che a Satu Mare dovranno aggiungersi le quasi cinquanta parrocchie dell'amministrazione Apostolica di Szatmár ora in Ungheria ed a quella di Oradea Mare le trentotto parrocchie dell'Amministrazione Apostolica di Debrecen.

La nomina del P. Paolo Napholcz⁸ a Vescovo delle dette diocesi riunite, avvenuta proprio quando già si era iniziato il movimento per la soluzione della questione della Transilvania dubito molto che qui sia stata accolta con piacere. L'opinione pubblica non si rende conto che tale nomina non è spuntata quasi come un fungo ma è il frutto di un lungo lavoro antecedente. Anche il fatto che l'eletto sia un gesuita (il primo caso dopo il Cardinal Pázmány) forse riuscirà un po' sconcertante in un paese che non ama troppo le novità. Ma come ho detto si tratta di impressioni mie personali, che valgono quindi molto poco. Quando gli eventi saranno maturati, allora tali questioni verranno molto probabilmente sul tappeto.

6

SITUAZIONE POLITICA

Rapporto N. 6254/40 del nunzio Andrea Cassulo
 al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione
 Bucarest, 16 Agosto 1940
 N. Prot. AA.EE.SS. 7506/40
 Copia bella, dattiloscritta, non firmata
 ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 658rv

In un mio ultimo Rapporto, ho accennato all'Eminenza Vostra Reverendissima che le trattative del Governo rumeno coll'Ungheria e colla Bulgaria erano imminenti. Posso ora comunicare che proprio oggi, si sono iniziate a Turnu Severin e a Craiova.

Il personaggio politico che rappresenta il Governo rumeno, è ben conosciuto anche in Segreteria di Stato, presso la S. Sede, avendo egli trattato l'accordo relativo allo Status Catholicus. È l'ex-Ministro Valerio Pop, gode tutta la fiducia del Sovrano e siccome è nativo di Transilvania, conosce bene i problemi di quella regione ed è quindi molto indicato per presiedere alle discussioni dalle quali speriamo si possa presto avere una soluzione soddisfacente per tutti. A Craiova si tratteranno le divergenze colla Bulgaria la quale da tutto l'insieme pare dimostri buone intenzioni per un'intesa pacifica.

Queste notizie mi erano state date sotto riserva due giorni or sono al Ministero degli Affari Esteri ove mi si assicurava che le trattative erano imminenti e che il Pop era la persona chiamata a presiedere a tale importante lavoro.

Ho potuto conoscere nel contempo che le Legazioni di Lettonia, Estonia, Lituania, che avevano qui il loro Rappresentante fra giorni cesseranno di funzionare, passando i loro uffici e interessi sotto la Nazione alla quale sono state ora incorporate.

⁸ Al margine a matita: scheda.

Il Ministro della Propaganda, Crainic, mi ha fatto tenere una serie importante di opere e pubblicazioni di grande attualità, relative alle questioni che ora sono in corso per un'intesa amichevole ma equa e conforme alle ragioni e tradizioni storiche della Romania. Ho ringraziato il Ministro dicendo che avevo molto apprezzato il suo cortese pensiero. Se qualcuna di queste opere riferentesi alla Transilvania, Bessarabia, Bucovina, potessero utili alla Segreteria di Stato, io mi farei un piacere di mandarle.

Per il momento non avrei altro da aggiungere. Più tardi scriverò di nuovo, se fatti nuovi si presenteranno.

7

TRATTATIVE UNGARO-RUMENE

Rapporto N. 3927/40 [N. Pr. 203] del nunzio Angelo Rotta

al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione

Budapest, 17 Agosto 1940

N. Prot. AA.EE.SS. 7507/40

Copia bella, dattiloscritta, firmata

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 653rv

Sull'andamento delle trattative dirette tra l'Ungheria e la Romania iniziatesi ieri a Turnu Severin poco o nulla si sa. Solo, quando lunedì 19 corrente i Delegati Romeni presenteranno le loro controproposte, si potrà vedere se sia o no possibile una discussione seria.

Qui in genere, da quanto ho potuto rilevare, pur in mezzo ad un grandissimo riserbo che si nota sia nei circoli politici che nella stampa, non pare vi siano grandi speranze di un risultato positivo di queste trattative, e si ritiene che con molta probabilità la questione dovrà essere risolta da un arbitrato.

Il problema è certo molto complesso, e non c'è da meravigliarsi che, portato in un campo puramente realistico dei dati concreti circa le diverse nazionalità delle popolazioni e della loro ubicazione nella Transilvania, esso debba presentare difficoltà molto serie.

Il fatto che nelle Delegazioni delle due parti non vi sono che uomini politici e militari, senza esperti nelle materie economiche, fa comprendere che ora si tratta di sciogliere solo la questione di massima, mentre quelle di dettaglio saranno studiate più tardi.

Il capo della Delegazione Ungherese è Sua Eccellenza Andrea De-Hory che fu già Ministro di Ungheria presso Sua Maestà il Re d'Italia, poi Segretario Generale a questo Ministero degli Esteri ed ultimamente era Ministro a Varsavia fino agli ultimi dolorosi avvenimenti. Egli è un transilvano ed è di religione protestante.

8

TRATTATIVE UNGARO-RUMENE

Rapporto N. 3948/40 [N. Pr. 205] del nunzio Angelo Rotta

al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione

Budapest, 24 Agosto 1940

N. Prot. AA.EE.SS. 7541/40

Copia bella, dattiloscritta, firmata

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 650rv, 652

Già i giornali hanno data la notizia della rottura delle trattative tra l'Ungheria e la Romania per la scottante questione della Transilvania. Un tale esito era da prevedersi e qui non ha fatto grande impressione. Si conosce molto bene la mentalità rumena per farsi delle illusioni in proposito. Mentre l'Ungheria mette in prima linea nella sua proposta concreta la questione dei nuovi confini e quindi dei territori da riavere, rimettendo ad un secondo tempo quella secondaria e subordinata di eventuali scambi di popolazione; la Romania in contrario prima vorrebbe sciolta tale questione e, solo dopo, quella dei confini. Sono due punti di vista inconciliabili. È evidente che la Romania vuol tirare le cose molto in lungo, sperando nell'efficacia di quel detto che „qui habet tempus habet vitam”.

Come Vostra Eminenza Reverendissima saprà, all'ultimo momento, poco prima del ritorno da Turnu Severin della Delegazione Ungherese a Budapest, il Capo della Delegazione rumena ha insistito presso quello dell'ungherese, perché nel Comunicato ufficiale da pubblicarsi di comune accordo, si aggiungesse che rimane ancora in vista la possibilità di rialacciare in breve tempo le trattative interrotte. Ma qui non si ha molta fiducia.

È da notarsi che la stampa e la radio rumena avevano ricominciato da giorni la loro acre polemica contro l'Ungheria; il che non era certo la miglior preparazione psicologica al convegno di Turnu Severin.

Ora i preparativi militari s'intensificano in Romania; ma anche l'Ungheria non sta con le mani in mano e risponde con adeguate misure.

Non credo però che ci sia un vero pericolo di guerra; troppo sono interessate Germania ed Italia ad impedirlo.

Parrebbe che l'unica via di soluzione veramente efficace dovrebbe essere un Arbitrato, forse considerato come una arca di salvezza dal Governo rumeno, che non vuole, con tutta probabilità, assumersi la responsabilità di cedere territori, dato l'eccitamento più o meno spontaneo dell'opinione pubblica rumena.

Profitto dell'occasione per rettificare una notizia comparsa sui giornali italiani, ed anche sull'Osservatore Romano del 19-20 corrente, in cui si dice che la Legazione Britannica a Budapest ha lasciato l'Ungheria in seguito ad ordine ricevuto dal suo Governo. La notizia è falsa. Pare che sia stato il corrispondente di qui del „Popolo d'Italia” ad inviare tale notizia al suo giornale. Dove l'abbia pescata non si sa.

La cosa riesce affatto nuova a questo Ministero degli Esteri: è vero che il Ministro d'Inghilterra di qui è assente, ma a questa assenza non si dà nessun significato, perché è in regolare congedo, e la Legazione funziona regolarmente.

9

SITUAZIONE POLITICA

Rapporto N. 6314/40 del nunzio Andrea Cassulo
al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione

Bucarest, 30 Agosto 1940

N. Prot. AA.EE.SS. 8567/40

Copia bella, dattiloscritta, firmata

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 628-629, 630rv

Nei miei ultimi Rapporti ho procurato di tenere l'Eminenza Vostra Reverendissima al corrente della situazione politica nella quale è venuta a trovarsi la Romania in seguito agli avvenimenti prossimi e lontani.

Per quanto la nobile Nazione abbia sempre sostenuto e dichiarato che amava la pace con tutti e si teneva nella stretta neutralità, non ha potuto sfuggire alla minaccia russa che attendeva il momento propizio per toglierle la Bessarabia e una parte importante della Bucovina. In quel confine, nonostante la dichiarazione di Molotov, le cose non sono ancora sicure e tranquille. Oltre a questo le due Nazioni vicine, la Bulgaria e l'Ungheria, inquiete da tempo si sono anch'esse presentate minacciose, cogliendo l'occasione dell'invasione bolscevica. Visto che non era possibile resistere a queste pressioni da sola, la Romania si è rivolta decisamente verso la Germania e l'Italia e così siamo arrivati ai Convegni di Turnu Severin e di Craiova. Le due potenze dell'Asse intendevano che queste Nazioni di minore importanza regolassero al fine le loro divergenze nell'intento di conservare e consolidare la pace nella parte danubiana.

Coi Bulgari è stato più facile intendersi trovandosi d'accordo le due parti su uno scambio di popolazioni e sulla cessione della parte della Dobrugia che la Romania aveva ricevuto in seguito al Trattato di Bucarest nel 1912.

Più difficili e senza risultato sono state le trattative con i rappresentanti ungheresi. Essi sono venuti con delle pretese che i Rumeni non hanno potuto accettare e in tal modo le due delegazioni rimanendo ferme sui loro punti di discussione si sono lasciate senza poter arrivare ad una conclusione. All'ultimo momento è stato aggiunto al comunicato, che non lasciava più alcuna speranza di ripresa dei lavori, una frase dalla quale si faceva sperare che i colloqui si sarebbero ripresi, si diceva, a Szegedin o nell'isola Margherita, presso Budapest.

Intanto gli animi si agitavano da una parte e dall'altra e qui una commissione speciale di Transilvani specialmente si adunava al Ministero degli Esteri per studiare i particolari delle concessioni da farsi. I Rumeni sostenevano lo scambio di popolazione con una cessione di territorio adeguato: gli Ungheresi miravano ad avere la maggior parte della Transilvania. Stando così le cose un accordo non si sarebbe mai potuto raggiungere dato anche lo stato d'animo delle due parti che per secoli non hanno mai potuto vivere pacificamente insieme. Visto che il conflitto si aggravava sempre più e già le incursioni aeree ungheresi si ripetevano sul territorio rumeno spingendosi fino a Braşov, le due potenze dell'Asse hanno deciso di chiamare le parti a Vienna per vedere se potevano in qualche modo influire e aiutarli a conseguire l'accordo. Ieri i lavori sono cominciati ed io non ho mancato e non manco di pregare perché il Signore si degni benedire quelle discussioni dalle quali credo dipenda l'avvenire della Romania e dell'Ungheria che dovrebbero

convincersi della necessità d'intendersi e di vivere in pace fra loro in vista del pericolo gravissimo che le minaccia così da vicino.

Ecco, Eminenza, come sono le cose al giorno 30 Agosto. Mi auguro che la situazione si chiarisca anche perché il 6 Settembre dovrei andare ad Oradea per la consacrazione del nuovo Vescovo.

P. S. - Il convegno di Vienna ha risolto le gravi divergenze che duravano da venti e più anni fra la Romania e l'Ungheria. Tali divergenze erano così gravi e profonde che le due parti interessate, per quanto convinte che era necessario eliminarle in vista di più gravi pericoli, non avevano potuto intendersi e mettersi finalmente d'accordo. È stato quindi stabilito l'arbitrato che ha troncato la questione e speriamo che oramai le due Nazioni vicine vivranno in pace tra loro e troveranno nella reciproca fratellanza e comprensione il segreto di un avvenire sicuro e migliore.

Non Le nascondo, Eminenza, che qui si versano lacrime dai Rumeni ormai attaccati al conseguimento del patrimonio nazionale ottenuto nel Trattato di Versailles.

La Romania perde certo una parte importante di questo patrimonio e la cessione di Oradea Mare, Cluj ed altri centri anch'essi importanti, fanno sanguinare il cuore di molti. Grave è il sacrificio che la Romania ha fatto. Speriamo che sia compensato dalla pace ottenuta, dalle garanzie fatte per nota dalla Germania e dall'Italia che si sono impegnate di garantirne l'integrità e i confini.

Negli accordi sono comprese buone garanzie per le Minorità e facilitazioni di scambio di popolazioni e di beni.

Per il momento non aggiungo altro ma, appena mi sarà possibile, raccoglierò tutti gli elementi necessari per far conoscere alla S. Sede la nuova situazione delle cose.

10

ARBITRATO DI VIENNA

Rapporto N. 3975/40 [N. Pr. 210] del nunzio Angelo Rotta

al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione

Budapest, 31 Agosto 1940

N. Prot. AA.EE.SS. 7883/40

Copia bella, dattiloscritta, firmata

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 638rv-639rv-640

Il lodo arbitrale di Vienna pronunciato ieri dai Ministri degli Esteri d'Italia e di Germania nella spinosa questione della Transilvania è stato qui accolto con un senso di sollievo; perché se le cose si fossero trascinate ancora innanzi per un po' di tempo, il pericolo di guerra sarebbe stato sempre più minaccioso.

L'opinione pubblica era eccitata al di qua ed al di là delle frontiere; l'esercito mobilitato, ma obbligato all'inazione, costituiva di per sé un pericolo grave; già ai confini si erano verificati degli incidenti, che potevano facilmente trasformarsi nella famosa scintilla, che da fuoco alle polveri.

Come già facevo rilevare nel mio ultimo Rapporto N. 3948/40 in data 24 corrente,⁹ non si vedeva altra soluzione possibile della grave questione che un arbitrato. Grazie a Dio esso ha avuto luogo con una decisione, che taglia il nodo gordiano con un colpo netto - dando la parte Nord all'Ungheria la parte sud alla Romania - anche se per la complessità della questione non rappresenta la soluzione ideale, impossibile allo stato di fatto, ma solo quella più equa possibile.

In linea di massima la vittoria fu per l'Ungheria nel senso che la questione territoriale è stata considerata come la fondamentale, quella invece dello scambio delle popolazioni come secondaria ed accessoria.

Il territorio ritornato all'Ungheria è di circa quarantaquattromila Km². (circa il 42% del territorio della Transilvania) con le città di Satu Mare, Oradea Mare, Cluj, Maramures. Le richieste dell'Ungheria si estendevano fino ai due terzi circa del territorio, mentre le proposte della Romania, a quanto pare, erano, in un primo tempo una rettifica di frontiere di circa Km². undicimila ed in un secondo tempo la concessione di Km². venticinquemila, ma con l'obbligo da parte dell'Ungheria di trasferirvi tutti gli Ungheresi del resto della Transilvania. La difficoltà principale per una soluzione era costituita dal gruppo numeroso e compatto dei così detti Siculi di lingua Ungherese residenti proprio nel centro della Transilvania. Per poterli aggregare all'Ungheria si è dovuto necessariamente includere anche un numeroso gruppo di Rumeni, cosicché nella parte assegnata all'Ungheria, secondo il censimento del 1930 (però un po' sospetto nei suoi risultati stante l'anno in cui fu compiuto) gli Ungheresi sarebbero 1,150.000, i Romeni 1,000.000 circa, i Tedeschi 60.000 e 180.000 di nazionalità diverse.

Il lodo arbitrale fu accolto qui bene, non mancano però i malcontenti: l'uomo della strada che non si rende conto delle difficoltà gravi del problema, che solo considera le cose da un punto di vista semplicista e più si lascia guidare dal sentimento che dalla ragione non è molto soddisfatto: è troppo poco quello che si è ottenuto. Ma un lodo arbitrale, che per sua natura è sempre un compromesso fra interessi opposti, non potrà mai accontentare tutti; ciò è nella natura delle cose. Chi ragiona però è lieto dell'esito, che senza i disastri e le incognite di una guerra si sia potuto ottenere tanto.

Così l'Ungheria del Trianon in tre tappe è passata da Km². 93.073 a Km². 161.000 circa, e la popolazione da 9,100.886 ad oltre 13,000.000.

Al ritorno da Vienna il conte Teleki ed il conte Csáky sono stati ieri sera assai festeggiati, e dimostrazioni di giubilo si sono svolte davanti alle sedi delle Legazioni d'Italia e di Germania. La città è tutta inbandierata. Domani si radunerà la commissione mista unghero-Rumena per l'applicazione del lodo. Dopo domani 2 settembre comincerà la smobilitazione, il che sarà un grande vantaggio anche economico. Il 3 ed il 4 settembre saranno convocate le Commissioni degli Esteri della Camera dei Deputati e dell'Alta Camera, ed il 4 vi sarà solenne seduta del Parlamento, che sarà certamente anche una grandiosa manifestazione patriottica.

Le truppe rumene debbono in quindici giorni lasciare la parte della Transilvania, che torna all'Ungheria, e quindi per il 15 settembre l'occupazione ungherese sarà un fatto compiuto: e speriamo che ciò avvenga senza spiacevoli incidenti.

Già da tempo, in previsione degli eventi che maturavano, avevo pregato l'Eminentissimo Cardinale Serédi di interessarsi affinché si dessero istruzioni a tempo alle Autorità

⁹ Vedi sopra, pag. 182.

Militari occupanti, perché non si abusasse del potere e non si pigliasse occasione di sfogare su persone od istituzioni, odi o rancori da tempo compressi, specialmente per quanto riguarda persone ecclesiastiche, come si era verificato in alcuni casi nella occupazione della Subcarpazia.

L'Eminentissimo mi disse che già aveva parlato in merito con il Presidente del Consiglio e con il Conte Csáky, e che questi avevano convocate le Autorità militari dando loro istruzioni nel senso desiderato. Del resto è volontà del Governo di limitare al minimo possibile l'occupazione militare per introdurre al più presto l'Amministrazione civile. Ad ogni modo in un'udienza del Ministro degli Esteri, che spero di avere la settimana entrante, non mancherò d'insistere sulla cosa.

È prematuro accennare ora alle questioni che senza dubbio sorgeranno nel campo ecclesiastico per la mutata sovranità nei territori che saranno occupati, stroncamenti di Diocesi, ritorni eventuali di Amministrazioni Apostoliche alle sedi originarie, probabili mutamenti di persone troppo compromesse per precedenti politici, etc., ma di ciò più tardi quando, in un'atmosfera di calma, i problemi si affacceranno per la loro soluzione.

È stato un bene che il gruppo principale dei Sassoni non sia ritornato all'Ungheria; sono in grande parte luterani, e perché Tedeschi e Protestanti, avrebbero rafforzato politicamente il Protestantismo nella vita pubblica. Non sono ritornati nemmeno i Tedeschi, in gran parte Svabi e Cattolici, della Diocesi di Timisoara. Ci sono già abbastanza Tedeschi in Ungheria, perché sia desiderabile che il loro numero cresca. Intanto le pressioni e le esigenze della Germania sono sempre più insistenti: così contemporaneamente alla firma del lodo arbitrato di Vienna ci è stata pure la firma di una convenzione tra il Reich e l'Ungheria per la difesa degli elementi tedeschi in Ungheria, ai quali sono riconosciuti molti diritti nel campo culturale, scuole, giornali, sport, educazione giovanile e permessi diretti rapporti tra il Volksbund ungherese ed il Reich.

Un buon numero di Rumeni ortodossi verrà pure incorporato all'Ungheria, ma politicamente ciò non avrà alcuna influenza e per il loro relativo scarso numero e perché di nazionalità rumena: si aumenterà pure il numero dei cattolici di rito orientale; ed è da augurarsi che ciò riesca loro più di vantaggio che di danno dal punto di vista religioso; perché meno efficace sarà sopra di essi l'azione in favore dello scisma che, m'immagino, si sarà esercitata sopra di loro in Romania dalle Autorità anche col miraggio di vantaggi economici.

11

MOLESTIE AI RUMENI DI TRANSILVANIA

Rapporto N. 4002/40 [N. Pr. 213] del nunzio Angelo Rotta

al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione

Budapest, 7 Settembre 1940

N. Prot. AA.EE.SS. 8037/40

Copia bella, dattiloscritta, firmata

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 522rv-523rv

Il telegramma N. 56, con cui mi si pregava di fare passi presso questo Governo, in favore dell'Episcopato e Clero unito esposto ad angherie mi è giunto stamane: proprio a tempo perché in giornata dovevo avere l'udienza, de me desiderata, del Ministro degli Esteri.

Evidentemente, essendo stato il telegramma spedito da Roma il 6 corrente, e poiché l'occupazione del primo settore della Transilvania è cominciata solo il 5 corrente, avuto riguardo anche alle difficoltà delle comunicazioni interne, i lamenti dell'Episcopato e del Clero non potranno che riferirsi, credo, ad angherie da parte di elementi ungheresi nel periodo di transizione avanti l'occupazione.

Come già riferii nel mio Rapporto N. 3975/40 N. Pr. 210,¹⁰ io in precedenza mi ero occupato della cosa, e l'Eminentissimo Cardinale Serédi aveva avuto assicurazioni in merito da parte del Presidente del Consiglio. Questi poi, nel suo discorso tenuto al Parlamento il 4 corrente, espressamente ha parlato delle istruzioni rigorose date in proposito alle Autorità occupanti.

Ad ogni modo, nel mio colloquio col Ministro degli Esteri sono entrato in argomento. Questi mi ha confermato la cosa, aggiungendo che per radio si è fatto comprendere agli Ungheresi che stanno in Transilvania, che debbono assolutamente astenersi da qualunque atto meno corretto verso le popolazioni rumene col pericolo altrimenti di essere deferiti al Tribunale militare.

Come Vostra Eminenza vede, le più ampie assicurazioni sono state date; ciò purtroppo non impedirà qualunque inconveniente.

Naturalmente la popolazione romena dovrà astenersi da qualunque atto di ostilità verso l'esercito occupante, perché nel caso non si farebbero troppi complimenti.

È assoluta volontà del Governo, dichiarata anche al Parlamento, di trattare le minoranze romene con grande equità e con un senso di piena parità.

Finora l'occupazione procede senza incidenti degni di rilievo. Ho visto che a Gran Varadino Monsig. Frențiu, Vescovo cattolico di rito rumeno, non era presente all'ingresso di Sua Altezza il Reggente. Disgraziatamente egli è troppo compromesso, e il Governo Ungherese, come mi ha detto il Ministro Csáky, non lo tollererà. È un peccato, perché mi dicono che, del resto, è un buon vescovo.

12

COLLOQUIO COL MINISTRO DEGLI ESTERI

Rapporto N. 4001/40 [N. Pr. 212] del nunzio Angelo Rotta

al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione

Budapest, 7 Settembre 1940

N. Prot. AA.EE.SS. 8006/40

Copia bella, dattiloscritta, firmata

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 633rv-634rv-635

Pubblicato in: ADSS, Vol. 4. n. 73. pp. 140-142.

Bisogna richiamare l'attenzione del Nunzio sul fatto che la S. Sede non può ammettere che i governi si arroghino il diritto di eliminare i Vescovi (dirlo bene)

[Tardini, a mano]

Oggi sono stato ricevuto in udienza da questo Ministro degli Esteri, udienza da me chiesta sia per presentargli le mie congratulazioni per il ritorno all'Ungheria di una parte

¹⁰ Vedi il documento precedente.

della Transilvania, sia anche per avere qualche notizia su questo argomento ed anche su diversi altri punti di carattere più generale.

Riassumo più che il colloquio avuto, le varie risposte ottenute: si tratta di notizie un po' disparate e slegate, che sono in relazione a domande fatte secondo che l'occasione si presentava.

La decisione dei due Ministri Ciano e Ribbentrop di procedere ad un arbitrato nacque, si può dire, lì per lì quando si accorsero che era impossibile trovare una soluzione in via diretta fra i contendenti; mentre i pericoli di una guerra si facevano sempre più gravi. Detta decisione riuscì nuova alle due Delegazioni, per il che dovettero munirsi tosto telegraficamente delle necessarie autorizzazioni.

Incidenti gravi di frontiera avvenivano, e se le cose fossero andate ancora innanzi per un po', il Governo Ungherese avrebbe perduto il controllo sull'Esercito più che mai deciso a varcare le frontiera.

Il lodo arbitrale realmente non è riuscito di troppo soddisfazione per gli Ungheresi. Né il Ministro degli Esteri, né Sua Altezza il Reggente ne sono entusiasti: l'esclusione di Arad e di Alba Iulia è fortemente sentita. Anche l'opinione pubblica ungherese, almeno nell'intimità, si mostra poco soddisfatta. Però naturalmente chi ragiona si rende conto della situazione molto delicata degli arbitri e dell'impossibilità di ottenere il desiderabile.

Dell'intenzione del Governo Ungherese intorno al modo di procedere con le minoranze e circa la persona di Sua Eccellenza Monsig. Frentiu, ho già riferito nel mio Rapporto N. 4002/40 N. Pr. 213 in pari data.¹¹ Difficoltà vi saranno per il Vescovo neo-eletto Padre Napholz S. J., che non è accetto al Governo ungherese: codesta Legazione ungherese già deve averne fatto parola costi.

Finora il venti per cento delle truppe sono state smobilitate, ancora stanno sotto le armi circa 800.000 soldati. I Romeni ritirandosi portano via tutto il possibile, anche dagli uffici pubblici: due gravi problemi si presentano subito per l'Ungheria, l'assicurare il mantenimento delle popolazioni liberate in questi primi mesi, e quello di stabilire le comunicazioni con la vecchia Ungheria. A questo scopo si dovrà procedere subito alla costruzione di un tronco ferroviario di trentaquattro chilometri per collegare il paese dei Siculi con il resto del paese, rendendolo indipendente da quell'unica ferrovia che li riunisce all'Ungheria, ma che ora passa in territorio rumeno attraverso Alba Iulia e Arad.

Le garanzie della Germania e della Italia per i confini della Romania riguardano anche i suoi confini con la Russia. L'Ungheria non ha chiesta alcuna garanzia perché tale domanda poteva sembrare atto ostile alla Russia. Ora, da quattro e cinque giorni, sui confini Romeno-Russi non vengono più incidenti, e nella Subcarpazia Ungherese da tre settimane circa i Russi non fanno più propaganda.

L'abdicazione di Re Carol di Romania coi conseguenti mutamenti nella vita pubblica romana è stata qui accolta bene, perché Re Carol - anche prescindendo dal lato morale - era persona assai sgradita per la sua politica antiungherese.

D'altra parte un regime nuovo, se sarà forte, potrà costituire un saldo baluardo all'espansionismo russo e, se ben animato, potrà avere con l'Ungheria i desiderati rapporti di buon vicinato.

Non ci sono pressioni da parte della Germania perché il sistema di Governo totalitario abbia anche ad introdursi in Ungheria: i rapporti col Reich sono buoni; non sono però

¹¹ Al margine a penna nera: "v. Romania 192".

mancate a suo tempo da parte di Ribbentrop manifestazioni di malcontento, perché l'Ungheria non permise ai Tedeschi di entrare in territorio ungherese per colpire i polacchi alle spalle. Ciò non ostante anche ultimamente i rapporti personali con Ribbentrop e il Führer furono intonati a sensi di cordialità.

Certamente anche l'Ungheria dovrà modificare la sua *Costituzione* attuale: Essa è a base liberale modellata nel 1848 su quella del Belgio, è troppo farraginosa e pesante: bisognerà renderla più agile ed in una riforma in senso autoritativo bisognerà tenere maggior calcolo dei principi basilari dell'antica Costituzione Ungherese.

È preoccupante il fatto che Sua Altezza il *Reggente* sia già avanti negli anni; una grande difficoltà vi sarà per sostituirlo: in Ungheria un Reggente deve essere un militare, e nell'ambiente militare non si trova chi possa sostituirlo.

Questo è un problema molto serio e della massima importanza.

Da rapporti ricevuti dal Ministro Ungherese a Londra, risulterebbe che il Governo Inglese ha intenzione di continuare la guerra, trasferendosi eventualmente al Canada, donde con l'aiuto degli Stati Uniti tenterà di bloccare l'Europa.

La Spagna ha fatto domanda all'Ungheria dell'invio di farina per evitare il pericolo della fame. Secondo rapporti giunti a questo Ministero, in Spagna lo spirito è piuttosto depresso. Essa non è in stato di muovere guerra all'Inghilterra. Solo quando le cose saranno in extremis allora farà un colpo di mano su Gibilterra. Non potrebbe fare uno sforzo militare per oltre tre o quattro settimane.

Queste sono le notizie che ho raccolto e che dò, anche se non di grande rilievo.

Certo si è che la situazione politica dell'Ungheria ora circondata da Stati totalitari, diventa assai delicata; perché anche se non vi è un'imposizione formale della Germania non mancano indirettamente pressioni morali aiutate dalla propaganda nazionalsocialista che si compie nel paese. L'avvenire dell'Ungheria, a mio debole parere, sotto questo rispetto, non si presenta molto roseo e non è scevro di pericoli e sorprese.

13a

SI INVIA RELAZIONE DEL CARD. SERÉDI CIRCA TRANSILVANIA

Rapporto N. 4030/40 (N. Prot. 217) del Nunzio Angelo Rotta

al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione

Budapest, 14 Settembre 1940

N. Prot. "AE" 8475/40

Copia originale, dattilografata, firmata

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 147rv-148rv, 154r¹²*Bisogna far studiare bene* [Tardini]Con allegato¹³

Per l'occasione dell'onomastico di Sua Eminenza il Cardinale Seredi (che è in visita pastorale per tutto il mese di Settembre) gli inviai i miei auguri, manifestandogli insieme il mio desiderio di un prossimo incontro per studiare di comune accordo le questioni abbastanza complesse nel campo ecclesiastico riguardanti la parte della Transilvania recentemente ritornata all'Ungheria. Sua Eminenza invece mi ha mandato l'accluso Pro-memoria, di cui ho fatto copia per questo archivio.

L'invio subito all'Eminenza Vostra Reverendissima, perchè tale documento, che rispecchia anche, non ne dubito, il pensiero del Governo Ungherese, potrà servire per orientarsi nell'intricata questione, tanto più che l'Eminentissimo Serédi, nella lettera con la quale mi accompagnava questo Pro-memoria mi scrive "lo stesso (cioè il contenuto del Memorandum) ho suggerito anche al Regio Governo Ungherese, nella speranza che in questo modo potranno regolarsi le questioni a prima vista assai difficili."

Come Vostra Eminenza potrà rilevare, l'Eminentissimo Cardinale Serédi si fa eco della mentalità ungherese, della quale quell'accentuazione in sé così poco simpatica del Patronato Regio è un indice.

Non è per ora il caso di entrare in merito alle singole proposte, solo mi permetto qualche osservazione.

Per quanto riguarda il valore del Concordato tra la Santa Sede e la Romania,¹⁴ non condivido l'idea di una probabile caducità del Concordato per detta Nazione. Per quanto riguarda il territorio ritornato all'Ungheria, mi rendo conto del modo di vedere di Sua Eminenza circa la cessazione del valore del Concordato, tanto più che qui è sempre stato considerato come un'ingiustizia lo strappo dall'Ungheria delle regioni della Transilvania,

12 Il documento fu trattato dall'Adunanza Mista delle Sacre Congregazioni Concistoriale - Per la Chiesa orientale e degli Affari Ecclesiastici Straordinari, il 6 febbraio 1941. Vedi: ASRS AA.EE.SS. Rapporti delle Sessioni 97, Sommario, Gennaio 1941, Documento N. VII. Sessione N. 1407. - Il testo fu pubblicato in: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 6. kötet [Fonti per la storia dei grecocattolici ungheresi, vol. 6.] 1939-1972*. A cura di Tamás Véghseő. Con la collaborazione di: FÖLDVÁRI Katalin – VARGA Anett – SÁRÁNDI Tamás – SUSLIK Ádám. Nyiregyháza 2022. (Collectanea Athanasiana II. Textus/Fontes, vol. 4/6.) pp. 95s.

13 Vedi il documento seguente.

14 Il concordato con la Romania vedi: "Sollemnis Conventio", in: AAS XXI 10 maggio 1929. pp. 441-451. e fu ratificato il 7 luglio 1929, vedi in: AAS XXI (1929) 452-456. La Costituzione apostolica di Pio XI del 5 giugno 1930 "Solemnis Conventio" servi per l'esecuzione: AAS, XXII, pp. 381-386.

per il che il Governo Rumeno fu sempre considerato dal Governo Ungherese come un padrone in casa d'altri.

Sulla questione della Diocesi di Maramaros non credo difficile un accordo col Governo ungherese: bisognerà però con tutta probabilità modificarne i confini, ridando alle antiche Diocesi di Munkacs e di Hajdudorog le parrocchie di rito non rumeno ad essa attribuite. Anzi su questo punto già mi hanno scritto i due Vescovi di queste Diocesi, ed io ho detto loro che facciano dei *Memorandum* da inviarsi alla Santa Sede.

Il ritorno delle Diocesi di Szatmár e Gran Varadino a vita autonoma e distinta corrisponderà senza dubbio al pensiero del Governo Ungherese, come già accennai in miei precedenti rapporti; e come pure già dissi la nomina di Monsig. Napholcz non incontrerà buona accoglienza. Qui è corsa la voce che egli abbia già presentato costì le dimissioni. Nel caso la questione sarebbe senz'altro sciolta.

E vero che il Governo Ungherese non ha alcuna difficoltà che Monsig. Marton, vescovo di Alba Julia continui ad esercitare la giurisdizione sulla parte della sua diocesi ora tornata all'Ungheria (circa 100 parrocchie). Me lo aveva anche detto il Ministro degli Esteri Csaky nell'ultimo colloquio che ebbi con lui. Il Governo Ungherese in tale materia segue una linea di condotta già seguita anche con la Cecoslovacchia; perchè, sino all'entrata in vigore del Modusvivendi tra la Santa Sede ed il Governo Cecoslovacco, quindi fino al 1937, permetteva che, almeno nominalmente, i Vescovi di Cassovia e Rosnavia continuassero nella loro giurisdizione sulle parti delle Diocesi rimaste in Ungheria, che, fino a quell'epoca, erano rette da semplici Vicari Generali.

Ma non credo che la Romania sarà dello stesso parere, tanto più che nel Concordato al N. III vi è la clausola che proibisce l'esercizio della giurisdizione fuori dei confini dello Stato e viceversa. Quindi la reciprocità accennata dall'Eminentissimo Cardinale Serédi sarà molto discutibile.

Ora sto raccogliendo dati che servano per mettere in maggior luce lo stato delle cose nel campo ecclesiastico in quelle nuove regioni.

Da quanto riferiscono i giornali, i protestanti che ritornano all'Ungheria sono circa 640.000; più di 500.000 sono calvinisti, 60.000 unitari, il resto luterani.

La Transilvania fu considerata sempre come una rocca forte del protestantesimo per l'Ungheria. Ora, esclusi i tedeschi circa 60.000, gli altri sono in grandissima parte di nazionalità magiara, per il che essi ritornano all'Ungheria coll'etichetta di patrioti. Quanti siano precisamente i Cattolici non lo so ancora con esattezza; sono certamente in molto maggior numero, ma vi figura in buona parte l'elemento rumeno-cattolico, che sulla bilancia del patriottismo conta assai poco. Donde il timore che i protestanti abbiano af farsi valere più che non abbiano diritto, tanto più che nelle sfere dirigenti i protestanti sono sempre, ancor oggi, molto influenti.

Intanto l'occupazione dei territori della Transilvania ritornati all'Ungheria si è compiuta felicemente e, secondo riferiscono i giornali, anche tra il vivo entusiasmo delle popolazioni di origine ungherese ed il rispettoso contegno dei cittadini di origine rumena. Incidenti non sono mancati; il più grave è avvenuto presso Kolosvár, dove delle cosiddette guardie di Maniu hanno tirato sui soldati ferendone gravemente quattro. La reazione è stata immediata e sedici di quelle guardie furono uccise.

Secondo la stampa di qui, i Rumeni, prima di allontanarsi hanno commesso atti di vandalismo e di saccheggio, asportando tutto il possibile: non sono mancati anche atti delittuosi contro elementi ungheresi. Domani, Domenica vi sarà a Kolosvár l'ingresso

solenne di Sua Altezza il Reggente Horthy; sarà accompagnato da Ministri, Senatori, Deputati, e, se il tempo sarà favorevole, riuscirà una manifestazione grandiosa.

Ora si è radunata a Budapest una Commissione mista Magiario-Rumena per fissare esattamente i confini e trattare tutte le questioni di ordine economico e finanziario connesse con i mutamenti territoriali.

Per quanto posso giudicare, non mi pare che spiri un'aria troppo favorevole all'auspicata amicizia fra le due Nazioni.

P.S. All'ultimo momento ricevo una lettera del P. Napholcz S.J. nella quale mi comunica con piena sua soddisfazione l'avvenuta accettazione da parte del S. Padre della sua rinunzia all'Episcopato.

13b

PROGETTO N. 6324/1940 DEL CARD. SERÉDI, ARCIVESCOVO DI ESZTERGOM, CIRCA TRANSILVANIA

Allegato al Rapporto N. 4030/40 (N. Prot. 217) del Nunzio Angelo Rotta

al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione

Esztergom, 7 Settembre 1940

N. Prot. "AE" 8475/40

Copia originale, dattilografata, firmata

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 149r-153r¹⁵

*Da restituire alla S. C. degli
Affari Ecclesiastici Straordinari
(Alleg. al N. 8475/40)¹⁶*

Progetto sul riordinamento ecclesiastico dei territori ritornati all'Ungheria nell'anno 1940 secondo l'arbitrato di Vienna

Questi territori, mentre erano sotto il regime rumeno, furono sottomessi al Concordato rumeno (10 Maggio 1927. - AAS,¹⁷ XXI. pp. 441-451) ratificato ai 7 Luglio 1929 (AAS, pp. 452-456) ed in quanto alla circoscrizione territoriale e giurisdizionale mandato in

15 Il documento fu trattato dall'Adunanza Mista delle Sacre Congregazioni Concistoriale - Per la Chiesa orientale e degli Affari Ecclesiastici Straordinari, il 6 febbraio 1941. Vedi: ASRS AA.EE.SS. Rapporti delle Sessioni 97, Sommario, Gennaio 1941, Documento N. VIII. Sessione N. 1407. - Il testo fu pubblicato in: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 6. kötet 1939-1972*. A cura di Tamás Végheő. Con la collaborazione di: FÖLDVÁRI Katalin - VARGA Anett - SÁRÁNDI Tamás - SUSLIK Ádám. Nyiregyháza 2022. (Collectanea Athanasiana II. Textus/Fontes, vol. 4/6.) pp. 97-100.

16 Timbro sull'originale. - Restituito: vedi ufficio dell'Assessore Giuseppe Cesarini, al Mons. Domenico Tardini, del 5 Ottobre 1940., N. Prot. Pro Ecclesia Orientali 505/40. N. Prot. "AE" 8793/40. Vedi: ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, f. 156r.

17 Acta Apostolicae Sedis (AAS).

esecuzione con la costituzione apostolica *Solemni Conventione* di Pio XI, 5 Giugno 1930 (AAS, XXII, pp. 381-386).

1. Ora secondo i principi esposti da Benedetto XV ai 21 Novembre 1921 nel Concistoro segreto (AAS, XIII, p. 521-524), a cagione dei cambiamenti essenziali in una Parte Contraente, vale a dire nella Rumenia, *il Concordato Rumeno* probabilissimamente in tutta la Rumenia, ma certamente *nei territori ritornati all'Ungheria, perdette il suo valore giuridico*.

Veramente nell'allocuzione in quel Concistoro segreto Benedetto XV disse così: "Nemo est qui ignoret, post recens immane bellum, vel novas natas esse Respublicas, vel Respublicas veteres, provinciis sibi adiunctis, crevisse. Jam vero, ut alia omittamus, quae huc possumus afferre, patet quae privilegia pridem haec Apostolica Sedes, per pactiones sollemnes conventionesque, aliis concesserat, eadem nullo iure posse hasce Respublicas sibi vindicare, *cum res inter alios acta neque emolumentum neque praeiudicium ceteris afferat*. Item Civitates nonnullas videmus ex hac tanta conversione rerum funditus novatas extitisse, adeo ut quae nunc est, non illa ipsa possit haberi moralis, ut aiunt, persona, quacum Apostolica Sedes olim convenerat. *Ex quo illud natura consequitur, ut etiam pacta et conventa, quae inter Apostolicam Sedem et eas Civitates antehac intercesserant, vim iam suam omnem amiserint*. Verum si qui Rebuspublicis vel Civitatibus quas diximus praepositi sunt, velint cum Ecclesia pacisci concordiam aliis condicionibus quae mutatis temporibus melius congruant, sciant Apostolicam Sedem - nisi quid aliam ob causam sit impedimento - non recusaturam quominus ea de re cum ipsis agat, ut cum aliquot iam agere instituit."¹⁸

2. Siccome dunque il Concordato rumeno non resta in vigore in Ungheria, *con un atto della Santa Sede anzitutto bisognerà far cessare l'unione aequae principale tra le Diocesi di Szatmár e Gran-Varadino*, giuridicamente staccando l'una dall'altra. [Nota nell'originale: Col medesimo atto si dovrà riannettere a queste Diocesi i loro antichi territori che ora formano in Ungheria le Amministrazioni Ap. di Szatmár e Gran-Varadino e che furono dismembrati dal Concordato rumeno.]

3. *La nuova Diocesi di Maramaros* di rito bizantino eretta durante il regime rumeno delle parrocchie dismembrate dalle Diocesi: *Fogaras e Alba Julia, Gran-Varadino, Chuj-Gherla, Hajdudorog, Munkács e Stanislao poli*¹⁹ (vedi Pio XI, cost. *Solemni Conventione*, 5 Giugno 1930 (AAS, XXII, p. 381-386) con alcune modificazioni *potrà restare tale quale, però il Reg. Governo non rinuncia al diritto che compete al Supremo Patrono* di dare o negare il suo consenso all'erezione di nuove Diocesi.

Sarebbe però molto conveniente di restituire le parrocchie di rito greco-ruteno di questa nuova Diocesi alle Diocesi di Hajdudorog e di Munkács, poichè per queste il Vescovo di Maramaros dovette avere un Vicario generale di rito greco-ruteno.

4. Le altre Diocesi di rito latino e bizantino potrebbero rimanere tali quali.

5. Siccome però parecchie delle Diocesi tanto di rito latino che di rito bizantino vennero tagliate dalle nuove frontiere politiche, io per mezzo di S. E. il Reg. Ministro dei Culti e P. I. ho suggerito al Reg. Governo Ungherese di non impedire che *gli Ordinari*

18 La parte citata dell'allocuzione pontificia vedi per es. in: SCHOEN, Paul: Die Rechtsgrundlagen der Verträge zwischen Staat und Kirche und der Verträge der Kirchen untereinander, in: *Archiv des öffentlichen Rechts*, Vol. 60. (1932) N. 3. pp. 320. Nota 6 e 335, Nota 36.

19 Dal 1962 in poi: Ivano-Frankivsk.

residenti fuori dell'Ungheria per mezzo d'un loro Vicario Generale possano far uso della loro giurisdizione ecclesiastica ed amministrare così anche le parti ritornate in Ungheria delle loro Diocesi. Così Mons. Márton da Vescovo (di rito latino) di Alba Julia ha già nominato un Vicario Generale a Kolozsvár, e da Amministratore Ap. ne ha nominato uno per Szatmár, un'altro per Gran-Varadino. Debbo però notare che il Reg. Governo Ungherese domanda la reciprocità, vale a dire che pure gli Ordinari ungheresi di rito latino e bizantino possano amministrare per mezzo di Vicari generali le parti delle loro Diocesi rimaste in Rumenia.

6. Con il riordinamento delle Diocesi ritornate in Ungheria queste dovranno staccarsi dalla giurisdizione dei Metropoliti rumeni e sottomettersi al diritto metropolitano degli Arcivescovi ungheresi.²⁰

7. La nomina dei Vescovi delle Diocesi ritornate all'Ungheria si farà secondo il medesimo sistema secondo cui si faceva e tuttora si fa la nomina dei Vescovi ungheresi finchè il Supremo Patrono non potrà far uso del suo diritto. Siccome Mons. Paolo Napholcz, eletto Vescovo di Szatmár e Gran-Varadino non prese possesso delle Diocesi finora aequoprincipaliter unite, anzi non si fece nemmeno consacrare: converrebbe che riguardo alla sua persona venga interrogato anche il Reg. Governo Ungherese, se non sia vera la notizia che Mons. Napholcz abbia rinunciato.

8. I beni rimasti o ritornati in Ungheria delle Diocesi, come pure dei Capitoli di Szatmár e Gran-Varadino di rito latino, debbono restituirsi ai futuri Vescovi, rispettivamente ai Capitoli tuttora esistenti. I beni delle altre Diocesi ritornate in Ungheria dovranno ugualmente consegnarsi alle medesime. Lo stesso si dica anche dei Capitoli di queste Diocesi. Tali beni però saranno pochissimi poichè il Governo "espropriando"-li per un prezzo ridicolo, ne pagò l'equivalente in titoli, di cui formò il così detto "Patrimonio Sacro". Ora sarà dovere del Reg. Governo Ungherese di domandare che la Rumenia paghi il prezzo reale dei beni ecclesiastici "espropriati", o se ciò non fosse possibile, domandi almeno l'equivalente dei suddetti titoli. In ambedue i casi il prezzo venga restituito agli enti ecclesiastici nella proporzione dei loro beni "espropriati". Se non ostante questa restituzione gli enti ecclesiastici ritornati all'Ungheria per mancanza di congrua non potranno, o difficilmente potranno sviluppare la loro attività, visto che quello che in questo riguardo la Rumenia pattuì nel Concordato, non può legare il Reg. Governo Ungherese: occorrerà sistemare la questione con un accordo tra l'Ungheria e la Santa Sede. Nel frattempo l'Ungheria cercherà di dare ai suddetti enti un modesto sussidio.

Di quello che fu detto sopra, segue che il Consiglio Dirigente (composto dai Mons. Glattfelder, Madarász e Lindenberger) che finora amministrò i beni rimasti in Ungheria delle Diocesi di rito latino di Szatmár e di Gran-Varadino, come pure i beni del Capitolo di Szatmár: dovrà restituire immediatamente questi ultimi assieme con i loro redditi al Capitolo di Szatmár; gli altri invece a cagione della vacanza delle Diocesi di Szatmár e di Gran-Varadino di rito latino avvenuta con le dimissioni di S.E. Mons. Fiedler secondo le norme del diritto patronato sede vacante dovrà consegnare alla Commissione da nominarsi dal Reg. Ministro dei Culti e P.I., quale Delegato perpetuo del Supremo Patrono, che amministrerà poi i medesimi fino alla presa di possesso dei futuri Vescovi. I redditi di questi ultimi durante la vacanza passeranno al Fondo Culto. Dai redditi finora avuti

²⁰ Vale a dire Szatmár, a Eger, Gran-Varadino a Kalocsa; le Diocesi di riti orientali a Strigonia.

bisognerà pagare i debiti; il resto potrà servire per investimenti utili per l'economia delle mense Episcopali di Szatmár e di Gran-Varadino nella proporzione dei redditi.

Ecco quello che penso sul riordinamento delle cose ecclesiastiche nelle parti ritornate all'Ungheria dalla Rumenia. Quello poi che ho suggerito al Reg. Governo Ungherese, vorrei ugualmente suggerire anche alla Santa Sede.

Strigonia, 7. Settembre 1940

Iustiniano Card. Serédi [m. p.]
Principe Primate di Ungheria,
Arcivescovo di Strigonia

14

SI INVIA CARTINA GEOGRAFICA E STATISTICHE

Rapporto N. 4050/40 (N. Prot. 210) del Nunzio Angelo Rotta

al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione

Budapest, 20 Settembre 1940

N. Prot. "AE" 8795/40

Copia originale, dattilografata, firmata

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 165rv, 167r

Con un allegato.²¹

Conformemente al desiderio espressomi dall'Eminenza Vostra Reverendissima con suo venerato Dispaccio in data 10 c. m. N. 7883/40²² accludo qui una piccola carta geografica dell'Ungheria, quale risulta oggi dopo le ultime annessioni.

È una carta che ha un carattere di ripiego; non essendo ancora uscita una carta che abbia un carattere ufficiale e definitivo, stante che ancora non sono fissati nei dettagli i confini, la cui delimitazione sta ora studiandosi dalla apposita Commissione raccolta in Budapest.

Aggiungo qui le statistiche, che ho potuto raccogliere da buona fonte, sul numero degli aderenti alle varie confessioni religiose nei territorii ritornati all'Ungheria.

Esse si riferiscono ai censimenti del 1910 e del 1930.

	ANNO 1910	ANNO 1930
Totale popolazione	2,181.817	2,391.090
Cattolici Latini	421.915	420.711
Cattolici Orientali	825.224	933.745
Greco-Ortodossi	210.114	284.064

21 L'allegato è la sunnominata cartina geografica: Cartina politica di Ungheria con i confini prima e dopo l'arbitrato di Vienna del 30 agosto 1940. Vedi: ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 166r.

22 "(Romania 142)" - Nota manoscritta a penna: cioè il Dispaccio sunnominato si trova in: ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte Prima, Romania 142A.

Calvinisti	500.870	503.827
Luterani	46.092	42.581
Unitari	41.653	40.498
Ebrei	134.254	148.178

Per l'incremento naturale della popolazione si ritiene che nel 1940 i Cattolici di rito Orientale siano più di 1.000.000, gli Ortodossi più di 300.000, i Protestanti complessivamente 630.000 circa ed i Cattolici di rito Latino circa 450.000.

La statistica dimostra come veramente il Protestantesimo, che conta i suoi addetti in grandissima parte fra gli elementi ungheresi, possa vantarsi, come già dissi nel mio ultimo Rapporto, di considerare la Transilvania quale una sua roccaforte.

Così più di 1.000.000 di Cattolici di rito orientale passano all'Ungheria e poco più di 400.000 rimangono in Rumenia.

Questa sensibile diminuzione di numero non sarà certo favorevole per la loro vita e sviluppo in Rumenia, perchè sono purtroppo ridotti ad una debole minoranza in confronto della massa dei dissidenti, per i quali riuscirà più facile un lavoro di assorbimento.

P. S. Di questo Rapporto invio copia in pari data all'Eminentissimo signor Cardinale Prefetto²³ della S. C. Orientale.

15a

NOTIZIE DI TRANSILVANIA

Ufficio N. 505/40 dell'Assessore della Sacra Congregazione

“Pro Ecclesia Orientali”, Giuseppe Cesarini,

al Mons. Domenico Tardini

Vaticano, 21 Settembre 1940

N. Prot. “AE” 8098/40

Copia originale, dattilografata, firmata

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, f. 158r

*Mons. Barbeta si metta a studiare, esaminare,
per vedere suggerimenti²⁴*

Dietro preghiera dell'Ecc.mo Mons. Cassulo, Nunzio Apostolico in Romania, mi affretto a trasmettere all'Eccellenza Vostra Rev.ma copia di una lettera di Mons. Nicolescu, Metropolita Romeno di Blaj, e copia di una lettera di Mons. Frentiu, Vescovo di Oradea Mare.

Non appena sarà tornato l'Em.mo Cardinale Segretario di questa S. Congregazione, assente per qualche giorno, sarà mia cura inviarLe copia di alcuni altri documenti mandati da Mons. Cassulo sulla situazione che si è creata in seno alla Chiesa Romena²⁵ dopo l'arbitrato di Vienna, documenti che possono interessare cotesta S. Congregazione per le

²³ Sic! – Lapsus della Segreteria del Nunzio? – Il Card. Tisserant fu Segretario del Dicastero in parola.

²⁴ Nota manoscritta a penna in calce di Mons. Tardini, del 21 settembre 1940.

²⁵ Cioè Chiesa Cattolica del rito greco della lingua romena. Anche altrove.

misure da prendersi eventualmente per la tutela degli interessi delle diocesi romene che sono passate, in tutto o in parte, al Regno di Ungheria.

Con sensi...

(con copia di due lettere)

15b

LETTERA N. C. 6367/40 DI MONS. NICOLESCU, METROPOLITA ROMENO DI BLAJ, AL MONS. CASSULO, NUNZIO DI BUCAREST
Allegato all'Ufficio N. 505/40 dell'Assessore della Sacra Congregazione "Pro Ecclesia Orientali", Giuseppe Cesarini, al Mons. Domenico Tardini
S. L., 19 Settembre 1940
N. Prot. "AE" 8098/40
Copia dattilografata
ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 159rv

GIUNTA 19 SET. 1940.

per Segreteria di Stato.

con preghiera ripassare il documento alla Segreteria di Stato.

*Cassulo*²⁶

Essendo finite le riparazioni della casa o palazzo metropolitano messo a nostra disposizione per dieci anni di affitto da parte del municipio di Bucaresti, Mons. Aftenie dovrà installarsi nel detto palazzo ai primi del mese futuro di Ottobre. Per allora è già introdotto nel Seminario arcivescovile di Blaj, Mons. Cristea assumendo la direzione di codesto seminario. Intanto la prego Ecc.mo di voler informare anche da parte Sua Eminenza il Cardinale Eugenio Tisserant, che per me è impossibile di mantenere Mons. Aftenie a Bucaresti dalle mie sole risorse. Come saprà i Corpi legislativi sono già sciolti senza sapere ancora ciò che intenziona il generale Antonesco da fare. Basta che non ne ho più l'onorario di senatore, perdendo così una somma vistosa. Ci fu tolto pure il biglietto di gratuità sulla ferrovie dello Stato. Un'altra perdita sensibile. Il Consiglio di Corona fu sciolto anch'esso, ed era prevedersi; non potendo contare dunque su di un onorario il quale avrebbe da solo sciolte tutte le difficoltà finanziarie. Ma è inutile di rimpiangere un passato che non ritorna più. Del resto finora non ho avuto colla dignità di Consigliere che spese e non lievi, senza che qualcheduno pensasse a risarcirle, e nemmeno penso neppure io di chiederle nel nuovo regime. Io dovrò provvedere alla paga dei tributi o imposte municipali e di Stato legate al nuovo palazzo di Bucarest, peso fortissimo certamente. E ci è più che bastante se si pensi che per detto palazzo ne grava sulle mie spalle ancora un debito di 81.000 lei che devo sborsare a favore del fondo della Metropolia nostra, in quantocchè l'avevo preso imprestito dall'amministrazione nostra centrale capitolare di Blaj. Aggiunga a tutto ciò che il mobilio dovrò comprarlo io, e non so come, perchè tre dei miei confratelli vescovi hanno la loro diocesi tutta o quasi tutta sul territorio ungherese, dovendo fare del tutto per salvare con aiuti finanziari, impiegando tutte le loro risorse; le Chiese loro al di là della

²⁶ Timbro, poi nota a matita blu, poi nota del Nunzio di Bucarest, Mons. Cassulo.

frontiera fatale. Come fronteggiare io da solo tutte queste spese, allorquando mi danno assalto continuo anche le Chiese rimaste sul nostro territorio rumeno, senza menzionare i fuggiaschi che inondano la nostra arcidiocesi. Menzioni, la prego, Sua Eminenza Tisserant, che io ho fatto il mio dovere ad abundantiam allorquando ho speso per quel benedetto palazzo dal mio 480.000 lei, somma che era del resto destinata per la mia cattedrale di Blaj. Le destinai pel palazzo soltanto per ubbidire a Roma, affinché non si dica che contrasto i voleri di Roma, come ebbe a dire in una lettera privata indirizzata a me Sua Eminenza. È facile comandare, ma è difficile di provvedere i mezzi finanziari che non sono sempre nelle nostre mani. La conclusione di questa mia lunga lettera dunque sarebbe che Sua Eminenza avesse la bontà di voler assegnare dall'opera della Propagazione della Fede una certa somma sia per le spese annuali del palazzo, sia per l'onorario di Mons. Aftenie, almeno fino a quando potrò provvedere io a tutto Deo adiuvante e la situazione torbida attuale si chiarirà anche dal punto di vista finanziario. Nelle attuali circostanze non ho nessuna speranza, assolutamente nessuna, che il governo possa provvedere al mantenimento di Mons. Aftenie. Come dunque l'Opera della Propagazione delle Fede dava certe somme annuali a Mons. Cisar e Robu, dovrà farlo anche per Mons. Aftenie se si vuole che Mons. Aftenie possa davvero fare e svolgere la sua opera nell'antico regno di Romania, a pro delle anime.

Forse adesso sarebbe attuale la sua idea, Eccellenza, che Sua Eminenza ci desse un chèque, diciamo di mille dollari per provvedere il meglio possibile al mobilio del nostro palazzo ed altri bisogni occorrenti. Non so in fine se non sorgerà a qualcheduno zelante ortodosso l'idea di far sciogliere il contratto del municipio colla metropolia di Blaj, per l'affitto di detto palazzo per dieci anni. Siccome il sindaco Dombrowski non c'è più, non si sa mai se ciò non possa accadere.

15c

LETTERA N. B 2851/40 DI VALERIO TRAIAN FRENȚIU, VESC. DI ORADEA MARE, AL MONS ANDREA CASSULO, NUNZIO DI BUCAREST

Allegato all'Ufficio N. 505/40 dell'Assessore della Sacra Congregazione
"Pro Ecclesia Orientali", Giuseppe Cesarini, al Mons. Domenico Tardini
Oradea Mare, s. d.

N. Prot. "AE" 8098/40

Copia dattilografata

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 160rv

Sommario III.

Lettera di S. E. Mons. Valerio Frențiu a Mons. Cassulo, N. A. in Rumenia circa di Sua partenza dalla Sede Ep[iscopale] di Oradea-Mare.²⁷

Poichè il Signore ha permesso che la Diocesi di Oradea in seguito all'arbitraggio di Vienna del 30 Agosto corr. rimanga divisa, ci affrettiamo di riferire alla V. E. Rma sul

²⁷ Nota manoscritta a matita in calce. Il documento fu trattato dall'Adunanza Mista delle Sacre Congregazioni Concistoriale - Per la Chiesa orientale e degli Affari Ecclesiastici Straordinari, il 6 febbraio 1941. Vedi: ASRS AA.EE.SS. Rapporti delle Sessioni 97, Sommario, Gennaio 1941, Documento N. III. Sessione N. 1407.

nuovo stato delle cose in quanto ci riguarda, come anche renderLe note le disposizioni che di comune accordo col Nostro Capitolo Cattedrale abbiamo preso il giorno di 2 Set. per l'amministrazione provvisoria delle due parti della Diocesi. Il confine impostoci dall'arbitraggio, benché ancora, non sia definitivamente tracciato, ci fa credere che separi dal Regno di Romania circa 180 parrocchie della Nostra Diocesi, lasciandoci il resto di quasi 30 parrocchie, che sono anche le più povere, in territorio romeno. Tenendo conto del fatto che dalla Diocesi di Cluj-Gherla rimangono i Monti Apuseni si potrebbe formare dalle Nostre e loro parrocchie una diocesi missionaria col sedio a Beiuș, che non soltanto è un antico centro culturale e possiede già una Residenza Vescovile, ma anche appartiene geograficamente alla regione.

Sin a delle nuove disposizioni della Santa Sede, in Ungheria abbiamo lasciato S. E. Mons. Giovanni Suciù, nostro Vescovo ausiliario, affinché governi le cent'ottanta parrocchie ivi rimaste e che spiritualmente e materialmente sono bene dotate; la parte della Diocesi rimasta in Romania, costituita da 30 parrocchie povere e disseminate tra 200 parrocchie ortodosse la reggiamo Noi da Beiuș. Da questo centro non ci sarà difficile di tener contatto con la V. E. Rma e col nostro R. Governo romeno. Passando ogni tanto per Oradea potremmo stabilir rapporti anche col Governo Ungherese. Secondo l'Art. III del Concordato non ci sarebbe lecito di Governare le parrocchie rimaste in Romania, poiché la Sede del Nostro Vescovato si trova fuori del confine romeno; preghiamo dunque V. E. Rma di ben voler stipulare in base agli Art. II c e XXII del Concordato un accordo col R. Governo Romeno nel senso che sin ad una nuova delimitazione delle Diocesi romene si sospenda l'applicazione del l'Art. III del Concordato. Preghiamo, lo stesso, V. E. di ben voler notificarci il risultato.

16a

CHIESA UNITA

Rapporto N. 6406/40 del nunzio Andrea Cassulo
al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione
Bucarest, 24 Settembre 1940
N. Prot. AA.EE.SS. 8531/40
Copia bella, dattiloscritta, firmata
ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 508rv

Come seguito e conferma di quanto ho già detto nei miei precedenti Rapporti credo bene di far tenere all'Eminenza Vostra Reverendissima l'acclusa lettera di Mons. Niculescu, Arcivescovo Metropolita di Blaj, alla quale è unito un Rapporto di un testimone oculare sui gravi fatti avvenuti a Târgu-Mureș e dintorni.

Sono fatti che addolorano profondamente e temo che essi possano aggravare e complicare sempre più la situazione politica e religiosa in quella regione.

Io non comprendo come le autorità non abbiano impedito così gravi incidenti. Mi pare che le milizie avrebbero dovuto impedirli, pur lasciando che il popolo manifestasse il suo entusiasmo. Finché i Governi interessati non toglieranno di comune accordo con larghezza di vedute e di principi la causa di questi dissidi di razze che durano oramai da molti secoli, la Transilvania non troverà mai la sua calma e va a pericolo di passare ad altri.

Pochi giorni or sono avendo qui da me il Ministro di Ungheria,²⁸ il degno personaggio voleva farmi credere che tutto là era calmo e che il suo Governo avrebbe fatto ai cattolici rumeni le maggiori facilitazioni. Vedo purtroppo che non è così. Avrei voluto andare da lui per insistere sulla necessità del rispetto reciproco fra quelle popolazioni ma, meglio considerato, me ne sono astenuto, sia perché il suo intervento sarebbe riuscito inefficace, sia perché non ho giudicato intrmettermi direttamente in tali difficoltà senza esserne autorizzato.

Espongo pertanto lo stato delle cose all'E.V.R. perché se lo crede opportuno, si compiacca far comprendere al Governo ungherese che non è nel suo interesse di lasciare che i Rumeni siano in tale maniera maltrattati. Comprendo che il sentimento nazionale tanto da una parte che dall'altra può dar luogo a certi inconvenienti ma l'autorità non deve, mi pare, permettere che si arrivi a certi eccessi che hanno caratteri di barbarità.

16b

LETTERA DEL. N. 24/40 DI ALESSANDRO NICOLESCO, METROPOLITA DELLA CHIESA ROMANA UNITA AL NUNZIO ANDREA CASSULO

N. della Nunziatura: 6405/40

Blaj, Settembre 1940

N. Prot. AA.EE.SS. 8567/40

Copia dattiloscritta, non firmata

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, f. 511

Eccellenza

Le mando copia fedele d'un rapporto dell'impiegato (contabile) del municipio di Târgul-Mureș al suo superiore immediato di Alba Iulia sulla situazione di Târgul-Mureș.

Credo opportuno di mandare le constatazioni di un testimonio oculare sulle tristi condizioni dei nostri rumeni di Târgul-Mureș, perché Vostra Eccellenza conosce questa città e sa benissimo che in quella città ne abbiamo secondo le nostre statistiche 7.000 fedeli, e secondo le statistiche presentate dai fratelli latini di colà 5.000 fedeli.

Vedrà da questo rapporto come siamo trattati da parte dei magiari che si chiamano popolo civile e vedrà soprattutto che il parroco-decano Iaros ha occupato con forza la nostra Chiesa cattedrale di colà e celebra la liturgia come se fosse già sua la Chiesa. Il nostro decano Iosif Pop, un uomo correttissimo e pieno di spirito apostolico, ha dovuto fuggire davanti alle bande dei masnadieri magiari a Pinticu, presso il suo cognato. È una parrocchia che sta sul territorio ungherese, vicino a Teaca, una cittadina nei dipressi di Reghinul Săsesc, fino a quando si calmerà la furia delle bande ungheresi. L'altro nostro parroco, Dredețianu, sempre di Târgul-Mureș fu mandato in prigionia, senza averne nessuna colpa. Così la popolazione, ossia i fedeli greco-cattolici (rumeni uniti) sono privi di ogni assistenza spirituale. Queste cose le so da altre fonti veridiche, indipendenti dell'attuale rapporto.

²⁸ László Bárdossy.

Se Vostra Eccellenza crede di poter e dover fare qualche cosa nell'interesse di questi nostri fedeli la scongiuro di farlo. Se non potesse fare nulla me lo dica francamente e cercherò di salvarli per altri mezzi per risparmiare a Vostra Eccellenza eventuali pene e rischi.

Raccommandato alle sue sante preghiere mi dichiaro suo servitore fedele
+ Alessandro Nicolescu [aláírás hiányzik]
arcivescovo metropolita di Alba Iulia

P. S. La commissione mista italo-tedesca constatò già gli eccessi terribili degli Ungheresi. La nostra Radio di Bucarest annunciò pure che ardono i villaggi rumeni tra Târgul-Mureş e Cluj. I giornali di Domenica e Lunedì (Curentul, Universul) hanno ampi resoconti anch'essi su tutte le atrocità.

Sono edificanti davvero.

Id.

17

VISITA DI S. E. POP CAPO DELLA DELEGAZIONE RUMENA

Allegato al Rapporto N. 4087/40 (N. Prot. 216) del Nunzio Angelo Rotta

al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione

Budapest, 28 Settembre 1940

N. Prot. "AE" 8797/40

Copia, dattilografata

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 238rv-239r

Letto dal S. Padre 4. X. 40²⁹

Ieri è venuto a farmi visita S. E. Valerio Pop, capo della Delegazione Rumena che è a Budapest, per definire insieme all'apposita Delegazione Ungherese, tutte le questioni di ordine politico, economico e culturale, sorte in dipendenza del ritorno della Transilvania settentrionale all'Ungheria.

Come Vostra Eminenza Reverendissima sa, egli è cattolico ed è conosciuto costì dove venne, anni sono, come incaricato del Governo Rumeno, per definire la questione dello "Status Catholicus".

Fra le altre cose, egli mi ha detto che pure la questione della situazione della Chiesa Rumeno-Cattolica è oggetto di discussione tra le due Delegazioni; non già nel senso che si voglia definire le questioni relative, inaudita la Santa Sede, ma solo in quanto si intende preparare un progetto di sistemazione che sia di gradimento delle due Nazioni, basato sull'idea della reciprocità, ma che naturalmente dovrà essere presentato alla Santa Sede, perchè solo essa può dire la parola definitiva.

Essendo che si tratta di questioni piuttosto complesse e che interessano le due Nazioni, credo che, se si giungerà ad un progetto accolto da entrambe le Delegazioni, il quale sia accettabile dalla Santa Sede, ciò renderà possibile una pronta soluzione del problema

²⁹ Nota a matita in calce.

abbastanza intricato, e toglierà la Santa Sede dalla delicata posizione di trovarsi dinnanzi progetti discordanti proposti dalle due Nazioni interessate, col pericolo in conseguenza di dover scontentare uno dei due Governi o di trascinare la questione per il lungo per trovare una soluzione di compromesso.

Mi ha detto che, in via confidenziale, mi avrebbe informato in merito sull'andamento delle trattative: se ciò si verificherà, non mancerò di riferirne all'Eminenza Vostra Reverendissima.

Le trattative, a suo modo di vedere, richiederanno parecchio tempo: ora pare che siano bene avviate, e buona volontà non manca nè da una parte nè dall'altra per venire al più presto ad una soluzione. Per rendere anche più facile un tale accordo, che solo in un'atmosfera di tranquillità è possibile, mi ha assicurato che dall'altro ieri sera si è posto un fermo al dilagare nella stampa e nella radio delle due Nazioni, delle polemiche ed accuse reciproche intorno ad atti, veri o presunti, di crudeltà, che sarebbero stati commessi in occasione dell'occupazione ungherese.

Speriamo che ciò avvenga, perchè l'aria andava sempre più invelenendosi con vivo piacere della Russia, sempre pronta a pescare nel torbido.

Mi diceva appunto il signor Pop che Germania ed Italia ci tengono molto alla pace, alla concordia ed al rafforzamento delle due Nazioni Ungherese e Rumena, appunto per costituire una salda barriera alla Russia.³⁰

Tanto ho creduto bene di portare a conoscenza dell'Eminenza Vostra Reverendissima in via informativa.

18a

NOTIZIE E STATISTICHE SULLA TRANSILVANIA

Rapporto N. 4094/40 (N. Prot. 217) del Nunzio Angelo Rotta

al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione

Budapest, 28 Settembre 1940

N. Prot. "AE" 8919/40

Copia originale, dattilografata, firmata

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 226rv-227rv³¹

(con allegato)³²

Credo utile dare alcuni elementi statistici più particolareggiati nell'Allegato che annesso, ed aggiungere qualche notizia circa i nuovi territori della Transilvania occupati dall'Ungheria. Statistiche e notizie che non provengono dal Governo, ma da fonti private, però abbastanza autorevoli.

Finora non ho avuto occasione di intrattenermi con alcun Membro del Governo su argomenti riguardanti il riassetto nel campo religioso della Transilvania occupata; che se venissi in qualche modo interpellato, mi atterò senza dubbio, come è mio dovere, a quel

³⁰ La parola "Russia" è sottolineata a matita blu. Nota al margine dalla stessa matita blu: "scheda".

³¹ L'Archivista ha posto la pratica prima alla rubrica "Romania 142", poi all' "Ungheria 92A".

³² Vedi il documento seguente.

prudente riserbo a cui accennava l'Eccellenza Vostra Reverendissima nel suo venerato Dispaccio N. 8037/40 in data 17 corrente.³³

Do ora alcune notizie, un po' slegate in verità, su persone e cose, ma che aiutano a formarsi un'idea più completa dello stato delle questioni, che si presenteranno senz'altro alla discussione.

S. E. Mgr. FRENȚIU, Vescovo di rito rumeno di Oradea Mare.

Alla fine di agosto egli lasciò la città di Gran-Varadino, sede vescovile per stabilirsi a Beiș, cittadina rimasta alla Romania. In tal modo egli ha compromesso ancor più la sua posizione davanti al Governo Ungherese, presse il quale non è in odore di santità, perché si sarebbe troppo immischiato nella politica anti-ungherese, tanto che, anche qualche mese fa, avrebbe firmato un manifesto di carattere irredentista. Relata refero.

S. E. Mgr. SUCIU, suo Vescovo Ausiliare avrebbe, a quanto mi è stato detto, sottoscritto lui pure lo stesso manifesto. Egli ha poi anche l'inconveniente di non conoscere l'Ungherese. Ora egli governa la parte della diocesi tornata all'Ungheria, come Vicario Generale. Mi ha scritto manifestandomi i sensi della sua devozione, senza nessun accenno a preoccupazioni per la sua posizione dinanzi al Governo.

S. E. Mgr. FIEDLER, Vescovo dimissionario di Gran Varadino-Szatmar, che era in Rumania internatovi, credo, dal Governo Rumeno, avvenuta l'entrata degli ungheresi in Rumania, si allontanò dalla Rumania per portarsi in territorio ungherese: fin qui nulla di speciale. Solo che, con poco criterio, si recò a Szatmar andando ad abitare nel palazzo vescovile.

Monsig. POP (PAPP),³⁴ di rito latino, canonico di Gran Varadino ed Abate titolare dell'Abbazia della "Sacra Destra", è persona molto mal visa al Governo Ungherese, perché considerato come un traditore della patria. Era segretario dell'arcivescovo di Eger; quando, dopo la grande guerra, insalutato ospite, si recò in Rumenia, rumenizzando il suo nome, facendosi eleggere deputato: fu anche Sottosegretario di Stato. Ora detiene due benefici, il canonico della Cattedrale e l'Abbazia a cui è annessa una buona prebenda, (Circa 450 ettari). Egli non è fuggito, ma il Governo Ungherese, per quanto illegalmente, ha sequestrati i beni dell'Abbazia.

S. E. Mgr. A. RUSU, Vescovo di rito rumeno di Maramures e *Mgr. HOSSU*, Vescovo di Cluj-Gherla dei Rumeni, sono venuti a farmi visita di omaggio. Essi mi hanno fatto comprendere che desiderano costituire una provincia ecclesiastica Rumena e di non essere suffraganei dell'Eminentissimo Cardinale Arcivescovo di Strigonia.

Naturalmente io mi sono contenuto nel dovuto riserbo, anche se, non ostante il contrario parere dell'Eminentissimo Cardinale Serédi, la cosa sembri ragionevole. Disgraziatamente la Sede Metropolitana è rimasta in Romania.³⁵

S. E. Mgr. Rusu, parlandomi anche a nome del Vescovo di Cluj, mi fece comprendere che essi avrebbero desiderato per questo anno di non essere invitati all'adunanza dell'Episcopato Ungherese, che si terrà il 16 ottobre a Budapest, e mi pregava che mi facessi indirettamente interprete del loro desiderio presso l'Eminentissimo Cardinale Serédi suggerendogli di non inviare ad essi l'invito. Io ho risposto che non credevo per niente affatto opportuno accedere ad una tale proposta: io ero qui per fomentare l'unione fra i

³³ Non pubblicato in questo volume.

³⁴ Iosif Pop, vedi sotto.

³⁵ Nota al margine a matita da diverse mani: "Cluj è tornata all'Ungheria! E Gherla? Anche."

cattolici dei vari riti e non per creare malintesi o peggio. Di più la loro presenza all'adunanza non pregiudicava affatto la questione della provincia ecclesiastica essendochè anche Arcivescovi e Vescovi suffraganei non dipendenti da Strigonia vi prendono parte, mentre la loro assenza, sarebbe stata notata, e forse male interpretata, quando proprio invece è necessario far risaltare l'unione di tutti i cattolici di qualunque rito dinanzi specialmente alla baldanzosa condotta dei protestanti di Transilvania. Che intenzioni abbia l'Eminentissima Cardinale Serédi non lo so: se invierà l'invito, essi l'accetteranno.

Il riconoscimento della Diocesi di Maramures costituirà un'osso più duro di quanto non mi immaginavo. Martedì primo ottobre, in occasione del funerale del compianto Vescovo di Giavarino,³⁶ al quale io pure assisterò, avrò modo di incontrarmi - finalmente - coll'Eminentissima Cardinale Serédi e non mancherò di sfiorare le varie questioni pendenti ed insisterò specialmente sulla questione di Maramures.

Al Ministero degli Esteri è nota l'accettazione della rinuncia di P. Napholcz S.J. alle Sedi riunite di Szatmar e Gran-Varadino.

P. S. Di questo Rapporto invio copia anche all'Eminentissimo Cardinale Segretario della S. C. per la Chiesa Orientale.

18b

DATI STATISTICI CIRCA LA TRANSILVANIA

Allegato al Rapporto N. 4094/40 (N. Prot. 217) del Nunzio Angelo Rotta

al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione

Budapest, 28 Settembre 1940

N. Prot. "AE" 8919/40

Copia originale, dattilografata

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 229rv

DATI STATISTICI CIRCA LA TRANSILVANIA

DIOCESI DI RITO LATINO

Tornate all'Ungheria

Rimaste in Rumenia

Diocesi di Alba Julia,

(La sede è rimasta in Rumenia)

Parrocchie	163 (152)	86 (101)
Fedeli	298.000 (292089)	76000 (95774)

³⁶ S. E. István Breyer, Vescovo di Győr morì il 28 settembre 1940, cioè al giorno della stesura del Rapporto.

<i>Diocesi di Fogaras</i> ³⁹		
	<i>(La sede è rimasta in Romania)</i>	<i>Rimaste in Romania</i>
Parrocchie	?	?
Fedeli	?	?

N. B. Per questa Diocesi non si è riusciti ad avere dei dati.

<i>Vicariato degli Armeni.</i>		
Fedeli	1440 (circa)	965

NELLA TRANSILVANIA ASSEGNATA ALLA RUMENIA

Numero complessivo	3.158.364	

Cattolici latini	526.704}	
Cattolici di rito rumeno	450.935}	⁴⁰
Ortodossi	1.647.098	
Calvinisti	189.812	
Luterani	231.836	(In grandissima parte Sassoni)
Unitari	28.277	
Ebrei	44.254 ⁴¹	

³⁹ "(Blaj)". Nota manoscritta a matita.

⁴⁰ "977.639". Nota manoscritta a matita per le prime due righe:

⁴¹ "Nella Transilvania assegnata all'Ungheria Cattolici latini 449.000, di rito rumeno 1.000.000 circa". Nota manoscritta a matita in fondo.

19

CIRCA DIOCESI DI MARAMURES

Rapporto N. 4116/40 (N. Prot. 220) del Nunzio Angelo Rotta
al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione

Budapest, 5 Ottobre 1940

N. Prot. "AE" 8799/40

Copia originale, dattilografata, firmata

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 232rv, 234rv-235r

(con allegato)⁴²

Nel mio Rapporto N. 4094/40 N. Pr. 17 in data 28 Settembre scorso⁴³ avevo detto che difficoltà ci sarebbero state circa il riconoscimento da parte del Governo Ungherese della Diocesi di rito rumeno di Maramures. Che la mia supposizione fosse fondata lo hanno dimostrato i fatti.

Come preannunciavo già nel mio precitato Rapporto, presi occasione del funerale del compianto Vescovo di Győr per incontrarmi in quella città, il primo ottobre, con Sua Eminenza Reverendissima il Cardinale Serédi. Di fatto, dopo la cerimonia funebre, ebbi con l'Eminentissimo Cardinale un lungo colloquio e l'oggetto principale fu appunto la questione della Diocesi di Maramures. Perché, da fonte bene informata, avevo saputo che il Governo ne avrebbe ignorata ufficialmente l'esistenza. Ecco i motivi, a quanto mi è stato detto. Primo: la questione di principio: perchè non si vuol riconoscere come obbligatorio dal Governo Ungherese il Concordato tra la Santa Sede e la Rumenia; secondo; tale Diocesi non ha fondi e quindi dovrebbe il Governo gravarsi di obblighi da lui non assunti; terzo: il riconoscimento di questo Vescovado importerebbe di dovere riconoscere parecchi dei cosiddetti vescovati protestanti eretti nel frattempo: ciò che aumenterebbe di troppo la rappresentanza protestante nell'Alta Camera; quarto: l'elemento ungherese della Transilvania nella sua irritazione vuole distrutto tutto ciò che ricorda la dominazione rumena; nel caso poi la residenza del Vescovo è Nagybánya, ambiente ungherese, dove perciò la presenza di un Vescovo rumeno è mal tollerata. Come si vede non tutti gli argomenti hanno un certo fondamento, almeno nell'apparenza.

Sua Eminenza, dopo avere insieme discusso della cosa, mi disse che ne avrebbe parlato o meglio scritto al Presidente del Consiglio il conte Teleki. L'Eminentissimo ritornò in giornata alla sua casa di campagna per prendervi un po' di riposo dopo il giro della visita pastorale.

Due giorni dopo, il 3 corrente, è apparsa sui giornali la notizia che fra i vari progetti da approvarsi dalle due Camere riguardanti l'annessione dei nuovi territori, ve ne era pur uno (vedi allegato) che enumerava i dignitari delle varie confessioni religiose aventi il diritto di appartenere alla Camera Alta. Ora nella rassegna che si fa dei membri della Gerarchia Cattolica è omissa il Vescovo di Maramures.

42 Ritaglio stampa: "Gesetzentwurf über die Oberhausmitgliedschaft der Kirchenfürsten und der Vertreter der christlichen Konfessionen" dal *Pester Lloyd*, 5 ottobre 1940. ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 233r.

43 Vedi sopra, pag 202ss.

Appena letta questa notizia, mi sono affrettato a domandare udienza del Ministro degli Esteri; l'ottenni la sera stessa.

Parlando con il Ministro Csaky non ho mancato di manifestare la mia sorpresa per una tale omissione. Egli veramente era all'oscuro della questione e non sapeva nemmeno che ci fosse per Maramures anche un Vescovo rumen-cattolico. Gli dissi come stavano le cose, e gli ho fatto rilevare che vi sono nei Concordati disposizioni che conservano il loro valore, anche se questi venissero dichiarati non aventi più vigore: fra tali disposizioni si considerano quelle che riguardano le circoscrizioni diocesane perchè basate sulla necessità del bene spirituale dei fedeli. Di più l'erezione di Diocesi non è opera del Governo, ma della Santa Sede, anche se il Governo locale vi habbia la sua parte; nel caso concreto al Santa Sede, non certo per fare un piacere alla Romania, ma piuttosto solo vincendone l'opposizione, avuto unicamente riguardo al bene delle anime, venne nella decisione di detta erezione. Difatti ad essa appartengono anche ora duecentotrentatré parrocchie con più di trecentomila anime ed in luoghi montagnosi; mentre le altre due diocesi rumeno-cattoliche in territorio tornato all'Ungheria, anno già un numero rilevante di fedeli, più di quattrocentomila a Cluj e circa duecentomila Gran Varadino.⁴⁴ Avendomi detto il Ministro che il Presidente del Consiglio Teleky aveva fatto sapere al Santo Padre di desiderare che la Santa Sede non procedesse ad alcuna decisione, per quanto riguarda il riodinamento ecclesiastico dei nuovi territori occupati, se prima non aveva egli stesso sottomesso alla Santa Sede un progetto in merito; e che il Santo Padre aveva acceduto volentieri al desiderio del conte Teleki; io gli dissi che certo non sarebbe stato di gradimento del Santo Padre, e non aveva probabilità di essere bene accolto un progetto, in cui non figurasse il riconoscimento della nuova Diocesi di Maramures. Ministro Csaky mi assicurò che prendeva nota delle mie osservazioni e che ne avrebbe riferito nel primo Consiglio dei Ministri e che avrebbe fatto del suo meglio per trovare una conveniente formula di soluzione.

Intanto, avendo io avuto occasione di incontrarmi con il Preposito dell'Abbazia dei Premostratensi di Jassovár, che è amico personale del conte Teleki e membro della Camera Alta, gli ho spiegato lo stato della questione, pregandolo di parlare della cosa, non come mio incaricato, al Presidente del Consiglio, Egli lo ha fatto e, come mi ha riferito, le ragioni portate dal conte Teleki in contrario sono presso a poco quelle sopra indicate. Ad ogni modo il Presidente del Consiglio ha mostrato buona volontà e desiderio di trovare una soluzione della questione, che non sia sgradita al Santo Padre. In quella occasione egli ha detto che monsig. Rusu, l'attuale Vescovo di Maramures, gli aveva fatto buona impressione e suo desiderio sarebbe, nell'ipotesi da lui vagheggiata dell'abolizione di detta diocesi, che detto Vescovo passasse alla sede di Gran Varadino.

Alla Camera dei Deputati il progetto è stato, come tutti gli altri riferentisi al ritorno dei nuovi territori, approvato l'altro ieri senza discussione ed alla unanimità. Per l'occasione il conte Teleki per spiegare la portata del progetto in questione, disse che la lista comprendeva quelle sedi, che per ragioni storiche avevano già tale diritto.

Alla Camera Alta la discussione o meglio l'approvazione di tale progetto avrà luogo martedì 8 corrente; per l'occasione credo che il conte Teleki farà una dichiarazione che indirettamente toccherà la questione.

44 Da qui in poi al paragrafo, segnalazione a matita blu al margine.

Io ho creduto mio dovere di interessarmi subito di tale oggetto, interpretando, o almeno sperando di interpretare così il pensiero della Santa Sede. Ne riferisco pure subito perchè Vostra Eminenza Reverendissima sia al corrente della cosa per ogni evenienza.

Naturalmente, come è mio dovere, ritornerò su questo argomento, se vi sarà alcunchè di nuovo da portare a cognizione dell'Eminenza Vostra Reverendissima.

Di questo rapporto, data la natura della questione che interessa anche la S. Congregazione per la Chiesa Orientale, invio contemporaneamente copia a Sua Eminenza il Cardinale Tisserant.

20

CHIESA UNITA

VESSAZIONI UNGHERESI CONTRO I ROMENI

Rapporto N. 6467/40 del nunzio Andrea Cassulo

al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione

Bucarest, 6 Ottobre 1940

N. Prot. AA.EE.SS. 8567/40

Copia bella, dattiloscritta, firmata

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 465rv, 469

Con due Allegati

Ho già mandato alcuni Rapporti di Mons. Arcivescovo di Blaj sui dolorosi fatti accaduti in Transilvania in seguito all'occupazione delle terre cedute agli Ungheresi.

Sono fatti che si sono ripetuti un po' dappertutto, ma in alcuni luoghi hanno avuto un carattere veramente tragico. Non si comprende come le autorità ungheresi, dopo gli impegni di Vienna, non abbiano preso le disposizioni opportune per impedirli, o almeno fare tutto il possibile per renderli meno gravi. Certo per ora è difficile far luce su tutte le malversazioni avvenute data l'eccitazione degli animi e l'avversione che esiste da secoli fra i due popoli, ma non si spiega come si sia potuto giungere ad eccessi così gravi. Il Governo Rumeno, più che reagire con manifestazioni clamorose di protesta, si è chiuso, direi, in un dignitoso silenzio agendo piuttosto per via diplomatica, non solo facendo rilevare l'ingiusto contegno manifestato, ma portando le sue lagnanze presso i due Governi che erano intervenuti nella decisione di Vienna. Voglio sperare che a poco a poco gli animi si calmeranno e che le cose torneranno al loro stato normale, ma da quello che riferiscono i giornali, la radio, e le persone che vengono dall'Ardeal, la situazione è tale che le sorprese sono frequenti e non si sa quello che può avvenire da un giorno all'altro. Tutte queste cose mi preoccupano molto, ma ciò che mi tiene più in pensiero è la condizione della Chiesa Unita alla quale vorrei fosse usata una misura equa, di protezione se non si vuole vederla cadere in brani e perdere così le sue forze spirituali e la sua omogeneità. Bisogna considerarla come fattore spirituale, più che nazionale. Il Governo, del resto, sotto il quale essa è destinata a svolgere la sua azione, può benissimo contenerla nei suoi giusti limiti conciliando i doveri tradizionali religiosi coi doveri della Nazione.

Mons. Arcivescovo di Blaj, al quale fanno capo molti dei suoi fedeli anche delle altre Diocesi, mi ha pregato di trasmettere alla S. Sede le notizie che egli di tanto in tanto rice-

ve ed io lo faccio volentieri sia per dargli questo conforto, sia perché tali notizie possono sempre meglio far conoscere il vero stato delle cose. Non si intende con questo incolpare alcuno, né fare recriminazioni che ora poco giovano. Soltanto si ha lo scopo di portare alla conoscenza dell'autorità della S. Sede, madre comune di tutti i popoli, le tristi vicende nelle quali ci è dato di vivere in questi difficilissimi tempi.

21

CHIESA UNITA

VESSAZIONI UNGHERESI CONTRO I ROMENI

Rapporto N. 6493/40 del nunzio Andrea Cassulo
al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione
Bucarest, 12 Ottobre 1940
N. Prot. AA.EE.SS. 8567/40
Copia bella, dattiloscritta, firmata
ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 528rv

Credo opportuno prevenire l'Eminenza Vostra Reverendissima che Mons. Nicolescu, Arcivescovo Metropolita di Blaj, col suo Vicario Generale Macaveiu, e Mons. Balan, Vescovo di Lugoj, partiranno giovedì prossimo per Roma.

Essi vengono ad esporre la condizione in cui si trova ora la Chiesa Unita dopo le decisioni di Vienna.

Il giornale qui accluso nel quale è riportata la memoria del Governo rumeno che si appella alle potenze dell'asse, dopo i tentativi di un accordo diretto falliti a Budapest, fa rilevare chiaramente la gravità della situazione. Se le due parti interessate non hanno potuto mettersi d'accordo, è necessario che una forza morale superiore intervenga. In caso contrario la situazione in Transilvania col tempo si farà sempre più grave e pericolosa.

Ho raccomandato a Mgr. Nicolescu che si esponga le cose oggettivamente lasciando all'autorità superiore ogni decisione.

22

CIRCA DIOCESI DI MARAMURES

Rapporto N. 4148/40 (N. Prot. 225) del Nunzio Angelo Rotta
al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione
Budapest, 12 Ottobre 1940
N. Prot. "AE" 9195/40
Copia, dattilografata
ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 222rv-223r

Ritengo utile ritornare sulla questione della Diocesi di Maramures, di cui già riferii nel mio Rapporto N. 4116/40 N. Pr. 220 in data 5 corrente,⁴⁵ anche se non posso dare alcuna notizia, che ne prospetti una soluzione immediata.

⁴⁵ Vedi sopra, pag. 207ss.

Come prevedevo, il progetto del Governo, in merito, passò alla Camera Alta senza discussione: ciò però non vuol dire che la questione sia sepolta; perchè mi consta che il Governo studia la questione e non vuol mettersi in contrasto con la Santa Sede.

So che il Ministro dei Culti Homan (Cattolico, ma un po' opportunist), ha intenzione di parlare dell'argomento con Sua Eminenza il Cardinale Serédi prima di presentare alla Santa Sede il Progetto di riorganizzazione sul campo religioso, nella Transilvania occupata.

Sua Eminenza verrà la settimana entrante a Budapest per la Conferenza autunnale dell'Episcopato ungherese, il 16 corrente, e vi si tratterà qualche giorno: avrò così occasione di abboccarmi con lui, ed allora mi potrò fare un'idea dei propositi del Governo in merito.

Il Ministro degli Esteri Conte Csaky, ricevendo l'altro ieri S. E. Mgr. Hossu, Vescovo Rumeno-Cattolico di Cluj, al suo ritorno da Bucarest, come da mio Rapporto in pari data N. 4147/40 N. Pr. 224,⁴⁶ entrò egli stesso in argomento, dicendo al Vescovo che il Nunzio gli aveva parlato della questione della Diocesi di Maramures; e Monsig. Hossu non poté che confermare quanto io avevo detto al Ministro. Il che dimostra che al Ministero la questione è considerata come viva.

Il Ministro Homan naturalmente sarebbe dell'idea di fondere le due Diocesi di Maramures e Gran Varadino, basandosi anche sul fatto che, col previsto ritorno di parecchie parrocchie alle loro native sedi di Munkacs e di Hajdudorog, diminuirebbe il numero delle parrocchie e dei fedeli alle dirette dipendenze dei due Vescovi rumeni sopra indicati, e la Diocesi di Gran Varadino diverrebbe relativamente piccola.

Come già accennai altre volte, la persona di Sua Eccellenza Mons. Frențiu,⁴⁷ Vescovo rumeno-cattolico di Gran Varadino, qui nelle alte sfere è assai mal vista, perchè da esse è considerato come un traditore; essendosi ora trasferito stabilmente in Rumenia, ritengo che qui non lo si vorrà considerare come cittadino ungherese. Perciò sarà molto difficile, per non dire impossibile farlo⁴⁸ accettare come Vescovo di quella Diocesi.

Cosa il Governo pensi di S. E. Mgr. Suciu, Ausiliare ed attualmente Vicario Generale a Gran Varadino per i cattolici-rumeni, non lo so. Per Monsig. Rusu e Hossu non ci sono difficoltà.

Di questo Rapporto, che riguarda questioni interessanti anche la S. Congregazione Orientale, invio copia all'Eminentissimo Cardinale Tisserant.

⁴⁶ Vedi il documento precedente.

⁴⁷ Nota a matita rossa al margine: "scheda".

⁴⁸ Nota a matita rossa al margine del paragrafo: "scheda".

23

RUMENI E UNGHERESI IN TRANSILVANIA

Rapporto N. 6504/40 del nunzio Andrea Cassulo

al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione

Bucarest, 15 Ottobre 1940

N. Prot. AA.EE.SS. 9299/40

Copia bella, dattiloscritta, firmata

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, 458rv, 462rv

Dopo l'arbitrato di Vienna e la conseguente occupazione da parte degli Ungheresi del Nord della Transilvania, non ho mancato, a varie riprese, di riferire all'Eminenza Vostra Reverendissima la condizione delle cose in cui è venuta a trovarsi quella regione, inviando soprattutto le notizie ricevute da Mons. Nicolescu, Arcivescovo di Blaj. A lui, come Metropolita hanno fatto capo i Vescovi suffraganei, il Clero, i fedeli esponendo la difficilissima situazione che in certi luoghi ha assunto un carattere veramente tragico.

Dai rapporti ricevuti, da quello che ho appreso dal Metropolita, dal Vescovo di Cluj, venuto qui un giorno da Budapest, da Sacerdoti, testimoni ach'essi oculari dei fatti avvenuti, debbo purtroppo dire che gli atti di malversazione e di atrocità sono stati molti, quasi generali e molto gravi.

La plebe ungherese, mi duole il dirlo, non che i soldati ungheresi e le autorità, non hanno saputo contenersi ed hanno commesso azioni che non sono degne di un popolo civile. Il Parroco, per es., di Cluj, Sac. Onofreiu, il più degno e il più mite, è stato preso dai soldati e dalla plebaglia ed appeso come un malfattore; non è stato strangolato per la pietà di un milite che si è mosso a compassione di lui. Il povero Parroco si è potuto a stento liberare ed è stato accolto in Episcopio da Mons. Hossu che lo ha curato per le ferite ricevute. I Basiliani di Bixad, missionari benemeriti, sono stati chiamati fuori dalle loro celle e gravemente percossi. Il Monastero è stato manomesso.

Il Rettore del Seminario di Oradea, il Vescovo ortodosso di quella città, il Can.co Giuseppe Pop, con altre 100 e più persone, dopo essere stati chiusi in prigione, sono stati fatti passare per le vie della città fra la folla costernata e condotti alla stazione e messi su un treno merci, promiscuamente. Non descrivo le peripezie del viaggio e il disagio materiale e morale in cui si sono trovati esposti.

È noto che gruppi di Rumeni, uomini, donne e fanciulli, sono stati uccisi in massa e molti fedeli, terrorizzati lasciano le loro case per rifugiarsi in terra rumena.

Io credo che la ragione remota di tali gravi maltrattamenti si deve trovare 1) nella secolare animosità sempre esistita tra i due popoli; 2) nel trattamento, in parte fondato, usato dai Rumeni, in questi ultimi venti anni, alla parte ungherese. Tale trattamento è stato usato specialmente dalle autorità subalterne che, non si può negare, sono state in molte circostanze, poco prudenti ed eque. Volendo fare dello zelo, hanno indisposto gli animi dando motivo ai risentimenti che covavano nel cuore degli oppressi. Ora poi che hanno avuto la mano libera, si è dato sfogo alla passione di parte e quasi vedendo in ogni movimento o agitazione da parte rumena un principio di rivolta si è voluto calcar la mano in modo atroce non avendo riguardo ad alcuna classe di persone. Il pretesto poi, che gli Ungheresi adducono per giustificare l'espulsione in massa di intellettuali e di Sacerdoti, è anche il seguente: dicono che i Rumeni hanno espulso, dopo l'arbitrato di Vienna, dal

loro territorio molti Ungheresi, ma se questi ultimi, col desiderio di tornare fra i loro, sono passati subito in buon numero sul territorio ungherese, non sono stati maltrattati ed hanno potuto condurre con sé parte dei loro beni.

So che molti Parroci hanno dovuto lasciare la loro chiesa e questo è un gravissimo danno per le popolazioni rumene. A Târgu-Mures, ove è una delle più belle chiese della Metropolia di Blaj, celebra il Sacerdote latino e la chiesa è destinata al servizio religioso dei militari. Noto che in quella città sono più di 5.000 cattolici rumeni uniti senza il loro Sacerdote. Comprendo che in questi momenti non si può assolutamente dire che il torto sia tutto da parte degli Ungheresi e la ragione dalla parte dei Rumeni, perché anche questi in passato ed ora non sono alieni da un nazionalismo troppo spinto dal quale non sono esenti i Vescovi e il Clero, ma penso che il popolo rumeno, pur non bene disposto verso gli Ungheresi, nella generalità rumena, come ho già detto, volendo spesso fare dello zelo, hanno usato modi non buoni e non degni verso i Sacerdoti e Religiosi ma sono fatti isolati. Su questi fatti però, ora la parte ungherese si è appoggiata per dare sfogo alla passione di parte. S'impedisce, tra l'altro, che si parli la lingua rumena nella parte occupata. Se si sente qualcuno che parla rumeno, è molestato e minacciato. In questo modo pare si voglia distruggere l'elemento minoritario, minoritario, del resto, più di nome che di fatto, perché nella parte occupata i Rumeni sono in grandissima maggioranza, fatto che crea un malessere grave ed un grande scontento. Dopo l'arbitrato di Vienna, il Ministro Valerio Pop con una Commissione è andato a Budapest per vedere di ottenere un'intesa circa il trattamento dei minoritari. Non si è potuto venire ad alcuna conclusione per la poca buona volontà della parte ungherese. La Commissione rumena, dopo due settimane e più di attesa e d'interviste inconcludenti, ha dovuto ritornare qui molto disilluso. In seguito a questo, il Governo ha tentato ancora di riprendere le trattative ma, anche questo passo è fallito. Il Ministro Pop è partito quindi per Berlino e Manoilescu per Roma per indurre i due Governi ad intervenire conforme agli accordi di Vienna. Ed è necessario che s'intervenga perché le due parti direttamente non si intenderanno mai. Sono troppo profondi i loro risentimenti e diverse le loro vedute. Soltanto una forza superiore potrà indurle ad un accordo. Esse si disputano da secoli quella terra che, a dir il vero, è molto bella e ricca, ma se per disegno di Provvidenza questi due popoli sono destinati ad abitarla insieme, bisognerà pure che si trovino d'accordo per vivere in pace. Ora quello che importa è che i fatti dolorosi abbiano fine; che le milizie ungheresi pur facendo il loro dovere, abbiano un contegno più umano verso i Rumeni.

L'Em.za V. R. mi ha pregato di *verificare*. Credo di poter dire che, da quello che ho appreso in questi ultimi giorni, la verità è stata, in sostanza, conosciuta. D'altra parte, andare sul posto non è possibile perché non è permesso dalla parte ungherese. I fatti, però, accaduti sono di carattere talmente pubblico che non si possono negare. Anche il Ministro Teleki ha dovuto ammetterli giustificandosi col dire che sono una conseguenza dei maltrattamenti subiti in questi ultimi venti anni. Mons. Nicolescu, che viene a Roma, potrà dare all'E.V.R. ampie notizie su quello che è accaduto in Transilvania.

Il Can.co Pop, venuto oggi da me, mi ha raccontato le peripezie del suo arresto e del suo viaggio fatto, come ho detto sopra, con altri intellettuali.

Con questo, credo di avere corrisposto alla preghiera fattami dall'Em. V. R. in data di ieri.

24

**DIFFICOLTÀ DEL RICONOSCIMENTO UFFICIALE DELLA DIOCESI
DI RITO BIZANTINO DI MARAMURES**

Foglio N. 544/40 di Card. Tisserant, Segretario della
Sacra Congregazione “Pro Ecclesia Orientali”
(controfirma: Giuseppe Cesarini Assessore)
al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione
Vaticano, 16 Ottobre 1940

N. Prot. “AE” 9207/40

Copia originale, dattilografata, firmata
ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 213rv-214r⁴⁹

Acc. ric. col N° 9451/40, 30. X. 40

*Alcuni di questi argomenti dovrebbero far impressione anche al Governo Ungherese. Non sarebbe bene comunicarli al Nuncio? O l'avrà già fatto la S. C. Orientale?*⁵⁰

L'Ecc.mo Mgr. Rotta, Nunzio Apostolico in Ungheria, mi ha trasmesso copia dell'importante Rapporto inviato alla E. V. Rev.ma in data 5 Ottobre corrente n. 4116/40 N. Pr. 220,⁵¹ relativo alle difficoltà che si affacciano per il riconoscimento ufficiale della Diocesi di rito bizantino di Maramures (residenza a Baia Mare, ora Nagy-Bánya).

Questa S. Congregazione ha preso debita nota di tutte le informazioni favorite da Mgr. Rotta e l'ha vivamente ringraziato per l'interessamento prezioso e il valido appoggio con cui segue e promette di seguire l'andamento della questione.

Siccome, peraltro, codesta Segreteria di Stato dovrà a suo tempo pronunciarsi in merito al progetto di riorganizzazione ecclesiastica dei territori ceduti all'Ungheria con l'Arbitrato di Vienna, progetto che sarà presentato alla Santa Sede dal R. Governo Ungherese, credo che V. E. gradirà di conoscere fino da ora il pensiero di questa S. Congregazione, in merito alla conservazione della Diocesi di rito bizantino di Maramures.

I motivi della sua erezione, avvenuta in seguito al Concordato tra la Santa Sede e la Romania, sono ben noti a codesta Segreteria di Stato, che possiede tutto l'incartamento relativo al Concordato stesso.

Mi permetto, tuttavia, di sottolinearne alcuni, che mantengono anche ora il loro pieno valore:

La creazione della diocesi di Maramures, per dismembramento della diocesi di Cluj-Gherla, troppo vasta e senza mezzi sufficienti di comunicazione, era destinata a procurare il bene delle anime, con vigilanza più immediata di un vescovo, e questa ragione non è venuta meno per il fatto delle nuove vicende politiche.

⁴⁹ Il documento fu trattato dall'Adunanza Mista delle Sacre Congregazioni Concistoriale – Per la Chiesa orientale e degli Affari Ecclesiastici Straordinari, il 6 febbraio 1941. Vedi: ASRS AA.EE.SS. Rapporti delle Sessioni 97, Sommario, Gennaio 1941, Documento N. II. Sessione N. 1407.

⁵⁰ Nota manoscritta di Tardini a penna nera.

⁵¹ Vedi sopra, pag. 207ss.

Fu considerata, inoltre, la necessità di neutralizzare i tentativi dei dissidenti di intaccare il popolo cattolico del Maramures, per cui si prevedeva che avrebbero istituito, come è infatti avvenuto, una Eparchia apposita a Sighet, nonostante le proteste dei cattolici.

Ora la necessità di lottare contro la propaganda scismatica rimane cogente per il fatto che la diocesi è confinante con la parte della Podocarpazia ove in dieci anni le perdite dei cattolici furono più sensibili, ed ora non ci sono più frontiere politiche per impedire il passaggio da una zona all'altra.

A queste considerazioni si aggiunga che la Diocesi è ora confinante con la U.R.S.S., ciò che vuol dire sempre un maggiore pericolo per la vita cristiana.

Tutti questi sono forti argomenti, di cui la Santa Sede può avvalorarsi, perchè le tre Sedi Residenziali di rito bizantino (Cluj, Oradea Mare, Maramures) siano conservate intatte, tali e quali, anche per non indebolire ingiustamente la forza cattolica del gruppo etnico rumeno, che viene a trovarsi in Ungheria.

Sono persuaso che l'E.V. Rev.ma sosterrà con tutta la Sua autorità l'esistenza della Diocesi di rito bizantino in Ungheria e vorrà dare istruzioni all'Eccmo Nunzio Apostolico a Budapest, affinchè egli adoperi tutte le sue forze e la sua abilità diplomatica per preparare il riconoscimento ufficiale della Diocesi di Maramures, le cui sorti stanno molto a cuore a questo S. Dicastero.

25

STATISTICA

Rapporto N. 6514/40 del nunzio Andrea Cassulo

al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione

Bucarest, 17 Ottobre 1940

N. Prot. AA.EE.SS. 9299/40

Copia bella, dattiloscritta, firmata

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, 575rv

Trovo in un periodico nostro mensile i dati statistici dei cambiamenti avvenuti in Romania dopo la cessione della Bessarabia, Nord Bucovina, parte meridionale della Dobrugia e la parte Nord della Transilvania. Le perdite della popolazione e del terreno sono state invero molto gravi ed hanno causato alla Nazione uno squilibrio non solo materiale ma anche morale. Gli avvenimenti accaduti nel Settembre sono stati in gran parte la conseguenza delle perdite subite e del disagio politico morale.

In Bessarabia non sono stati molti i cattolici rimasti sotto l'occupazione russa; i più sono rimasti nel Nord della Bucovina, ove era il Vicariato Ruteno. Parte di quel Vicariato è rimasto per il momento sotto la Metropolia di Blaj. In Dobrugia sono perdute due Parrocchie dell'Archidiocesi di Bucarest e una della Chiesa Unita. Quello che è ben noto. Un milione e più di cattolici uniti si trovano ora sotto l'Ungheria e la loro condizione sotto ogni rispetto si è resa difficile assai. Molti, specialmente gli intellettuali, secondo quello che mi diceva ancora oggi il Provinciale degli Assunzionisti, di ritorno dal confine, sono espulsi. A Oradea chi parla rumeno è molestato e percosso. Le popolazioni tedesche che erano in Bessarabia sono tornate in gran parte in Germania. Altre si preparano a partire, pare, anche di Bucovina. Quelle che sono nel Banato e in Transilvania, Sassoni, etc.,

hanno ora uno statuto speciale di favore. A Bucarest abbiamo anche le milizie tedesche, venute per istruire quelle rumene, e per la protezione della zona petrolifera.

26a

NOTIZIE SULLA TRANSILVANIA

Rapporto N. 4172/40 (N. Prot. 228) del Nunzio Angelo Rotta

al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione

Budapest, 19 Ottobre 1940

N. Prot. "AE" 9199/40

Copia originale, dattilografata, firmata

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 32rv, 34r

Con allegato

Ritengo utile dare qualche notizia di carattere generale sullo stato delle cose nella Transilvania ritornata all'Ungheria.

Sua Eccellenza Monsig. Hossu, Vescovo di Cluj-Gherla e Sua Eccellenza Monsig. Rusu, Vescovo di Maramures, entrambi a viva voce, e Sua Eccellenza Monsig. Suciu, per iscritto, mi hanno mosso grandi lamenti contro il contegno, alle volte brutale dell'elemento militare ungherese nelle zone occupate contro l'elemento rumeno: Monsig. Suciu mi ha inviato in proposito un elenco di atti riprovevoli commessi anche contro sacerdoti. Monsig. Rusu poi si lamenta pure che dei militari eccitano la popolazione greco-cattolica, tutta rumena di origine, in Nagybánya, sede della Diocesi di Maramures, a volere la Messa in lingua ungherese, come è uso nella Diocesi di Hajdudorog.

Naturalmente, quando parlo con Ungheresi di tali atti di violenza, questi, pur deplorandoli, dicono che bisognerebbe però tener conto del contegno provocatorio, assunto alle volte anche da sacerdoti, contro gli ungheresi e delle brutalità commesse in Rumenia contro i Magiari.

È uno stato deplorabile di cose, ed è da augurarsi che un regime civile succeda al più presto a quello militare, che troppo spesso abusa del suo potere, non dovendo rispondere a nessuno del suo operato. Da alcuni giorni fortunatamente si nota una certa distensione nei rapporti fra Ungheria e Rumenia, e da entrambe le parti la stampa ha ora un contegno molto riservato.

Ad ogni modo io ho parlato di questi lamenti coll'Eminentissimo Cardinale Serédi perché dovendo egli con tutta probabilità abbozzarsi prossimamente con il conte Teleki, ne abbia a richiamare l'attenzione su questo stato deplorabile di cose, affinché provveda con misure energiche ad impedire il ripetersi di fatti simili, che, dopo tutto, riescono anche dannosi al buon nome dell'Ungheria.

Il 16 corrente, come già riferii, ha avuto luogo l'adunanza dell'Episcopato Ungherese. Dietro invito dell'Eminentissimo Cardinale Primate vi erano presenti anche i Vescovi Rumeni S.E. Mgr. Hossu e S.E. Mgr. Rusu come pure l'Amministratore Apostolico per gli Armeni.

All'apertura dell'adunanza S.E. il Cardinale diede il saluto ai nuovi membri della Conferenza, ma in forma molto delicata senza accenni di carattere politico.

S.E. Monsig. Hossu, a nome anche di Mgr. Rusu,⁵² in risposta lesse una dichiarazione, della quale allego una traduzione dall'Ungherese,⁵³ in cui pur ringraziando per l'invito che per cortesia avevano accettato, nondimeno si sentivano in dovere di dire di ritenersi ancora legati alla Provincia Ecclesiastica di Fogaras e quindi immediatamente soggetti alla Santa Sede. L'Eminentissimo allora rispose dichiarando a sua volta che, come Vescovi in Ungheria, pure essi sottostavano a quella autorità che per tradizione i Primati vi esercitano, autorità che non importa in chi vi sottostà la qualità di Suffraganeo.

La questione terminò così, e poi si svolse un lungo ordine del giorno su questioni di carattere locale che tenne impiegati i partecipanti tutta la giornata.

Monsig. Rusu venne poi da me e mi diede copia della dichiarazione che era stata letta. Io gli esposi francamente il mio pensiero, nel senso che non vedevo affatto la necessità di una simile dichiarazione dopo quanto io gli avevo detto in merito alcuni giorni prima. Aggiunsi che l'unità dell'Episcopato, che si manifesta appunto in tali adunanze, serve per mostrare davanti al Governo, all'opinione pubblica ed ai protestanti, l'unità del Cattolicesimo che non è intaccata dalle diversità dei riti e delle nazionalità, e che così ne riesce più rafforzata.

Quanto alla questione della provincia ecclesiastica pei Rumeni, mentre l'Eminentissimo Cardinale Serédi nel suo memoriale, che già inviai all'Eminenza Vostra Reverendissima, propendeva verso l'idea di fare dei Vescovi di rito rumeno dei suffraganei dell'Arcivescovo di Strigonia, ora, dopo le osservazioni che io feci in contrario, pur non arrivando ancora all'idea, che considera prematura, di una provincia ecclesiastica rumena in Ungheria, ritiene conveniente per il momento di renderli immediatamente soggetti alla Santa Sede.⁵⁴

Di questo rapporto concernente questioni che interessano anche la S. Congregazione per la Chiesa Orientale, invio copia all'Eminentissimo Cardinale Tisserant.

26b

NOTIZIE SULLA TRANSILVANIA

Allegato al Rapporto N. 4172/40 (N. Prot. 228) del Nunzio Angelo Rotta

al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione

Budapest, 16 Ottobre 1940

N. Prot. "AE" 9199/40

Copia, dattilografata

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 33rv

Traduzione dall'ungherese

A nome delle tre Diocesi greco-cattoliche rumene, rispettivamente dei tre Vescovi delle medesime, ricongiunte all'Ungheria, ringraziamo innanzi tutto Sua Eminenza il Princi-

52 "scheda". Nota manoscritta a matita.

53 Vedi il documento seguente.

54 "I Rumeni non vedrebbero con [illeggibile] la erezione di una Provincia eccl[esiastica] rumena in Ungheria con sede in Haidudorog." Nota manoscritta a matita.

pe Primate per la sua benevola attenzione dimostrataci con l'invitarci alla conferenza dei Vescovi, riconoscendo con ciò la situazione di diritto pubblico di queste Diocesi e, con la loro pubblica accettazione nella comunanza cattolica, ha manifestato la Sua alta deliberazione di voler prestare efficace aiuto affinché anche da parte dello Stato siano riconosciuti come tali e con ciò vengano investiti di quei diritti e di quei privilegi che loro spettano.

Ciò premesso, raccomandando a tutto l'Eccellentissimo Episcopato cattolico gli interessi religiosi ed ecclesiastici dei rumeni greco-cattolici della patria, riteniamo nostro più semplice dovere di affermare teoreticamente, che, quali suffraganei, anche presentemente, dell'Arcivescovo di Alba Giulia-Fogaras, ci consideriamo partecipi del privilegio relativo alla diretta soggezione alla Santa Sede di Roma.

Con questa aperta affermazione di questo punto di vista giuridico desideriamo semplicemente che la nostra presenza qui non pregiudichi in nessun modo alla nostra relazione con la Santa Sede di Roma, e che perciò venga assicurata la piena libertà, scevra di ogni restrizione, nella decisione della Medesima riguardante la nostra futura situazione dell'organizzazione ecclesiastica. A conferma di ciò sta anche la nostra volontaria presenza, la quale non è solo un fatto di cortesia verso l'alta persona di S. E. il Principe Primate, che ci ha invitati, ma anche una sincera dichiarazione che noi, mossi dall'amore cristiano della nostra Chiesa, siamo pronti a svolgere ogni nostro sforzo allo scopo che i rumeni, viventi entro i limiti dello Stato ungherese, - i quali rappresentano l'80% dei nostri fedeli - trovino la via tanto desiderata da tutti per la collaborazione pacifica, di comune accordo col popolo ungherese, nello spirito cattolico, per il bene della patria comune.

[senza firma]

Budapest, 16 Ottobre 1940.

27

APPARTENENZA DELLE PARROCCHIE DI RITO BIZANTINO NEI TERRITORI PASSATE IN SEGUITO ALL'ARBITRATO DI VIENNA, DEL 30 AGOSTO 1940, ALL'UNGHERIA

Lettera di Alessandro Nicolescu, Arcivescovo Metropolita di Alba Iulia e Fogaras,
al Papa Pio XII

s. l., s. d.

N. Prot. "AE" 9297/40

Copia originale, dattilografata, firmata

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 190r-204r⁵⁵

BEATISSIMO PADRE,

La grave preoccupazione per la sorte della parte della nostra Chiesa Romana-Unita passata in seguito all'Arbitrato di Vienna, del 30 Agosto 1940, all'Ungheria, in piena

⁵⁵ Il documento fu trattato dall'Adunanza Mista delle Sacre Congregazioni Concistoriale - Per la Chiesa orientale e degli Affari Ecclesiastici Straordinari, il 6 febbraio 1941. Vedi: ASRS AA.EE.SS. Rapporti delle Sessioni 97, Sommario, Gennaio 1941, Documento N. XIII. Sessione N. 1407.

coscienza della responsabilità che preme specialmente sopra il sottoscritto Arcivescovo Metropolita, Capo Canonico immediato della Provincia ecclesiastica di Alba-Julia e Fagaras, ci obbliga a chiedere a Vostra Santità di degnarsi concedere il permesso di esporre nella questione della nota Diocesi di rito bizantino-magiario di Hajdudorog, quanto segue:

La Sacra Congregazione per la Chiesa Orientale col suo decreto No. 482/1933, 9 Aprile 1934, ha restituito definitivamente e per sempre alle Diocesi di Rito Bizantino-Romeno 67 Parrocchie, cioè

I. - *All'Arcidiocesi di Alba Iulia e Fagaras: 35 parrocchie:* Arcus (Arkos), Borosineul Mare (Nagyborosnyó), Imper (Nagykászón), Ciucsângiorgiu (Csikszentgyörgy), Lazaresti (Csiklázárfalva), Ilieni, (Ilyefalva), Ghelinta (Gelencze), Lemnia (Lemhény), Lisnau (Lisznyó), Boian (Kezdiszentkereszt), Turia (Torja), Aldea (Abásfalva), Bodo-gaia (Alsóboldogfalva), Bezidul nou (Bözödujfalu), Sarateni (Sóvárád), Aita-seaca (Szároazajta), Eliseni (Székelyszenterzsébet), Odorheiu (Székelyudvarhely), Jacu (Oláh-zsákod), Joseni (Gyergyóalfalu), Sândominic (Csikszentdomokos), Frumoasa (Szépviz), Gimes - Faget (Gyimesbükk), Gheorgheni (Gyergyószentmiklós), Voslab (Gyergyóvasláb), Sântandrieu (Nyáradandrásfalva), Bolintineni (Nyárádbálintfalva), Roteni (Harasztkerék), Craciunesti (Nyárádkarácsony), Ivanesti (Kebeleszentivány), Târgul-Mures (Marosvásárhely), Sardu-Nirajului (Székélyársárd), Troita (Szentháromság), Laureni (Szentlőrincz), Tirimioara (Kisterem).

II. - *Alla Diocesi di Oradea-Mare: 22 parrocchie:* Amat (Amács), Sاتمarel (Szatmárzsadány), Ciumesti (Csomaköz), Domanesti (Domahida), Ghenciu (Gencs), Moftinul mic (Kismajtény), Carei (Nagykároly), Resighea (Reszege), Sanislau (Szaniszló), Andrid (Endréd), Dindesti (Érdengeled), Tream (Mezőterem), Vezend (Vezend), Portita (Portelek), Eriudon (Éradony), Curtuiuseni (Érkörtvélyés), Tarcea (Értarcsa), Galospetreu (Gálospetri), Piscolt (Piskolt), Vasad (Vasad), Cheniz (Érkenéz), Silindru (Érselind).⁵⁶

III. - *Alla Diocesi di Maramures: 10 parrocchie:* Culciul Mare (Nagykolcs), Boghis (Csengerbagos), Oar (Óvári), Petea (Pete), Doba (Szamosdob), Veti (Vetés), Botiz (Batizvasvári), Satu'Mare (Szatmár), Odoreu (Szatmárudivari), Jojib (Józsefháza).

Così rimasero alla diocesi di Hajdudorog soltanto le seguenti parrocchie romene situate nel Regno di Ungheria, fuori del territorio delle Diocesi romene: Csegöld, Csengerujfalu, Porcsalma, Nyiracsád, Nyiradony, Nyirábrány, Álmosd, Bogamér, Hosszupályi, Kakad, Nagyléta, Pocsaj, Vértes, Makó.

Beatissimo Padre,

Dopo aver esposto questa situazione attuale delle nostre parrocchie che appartennero per pochissimi anni - dal 17 Novembre 1912 fino alla fine dell'anno 1918 - alla Diocesi di Hajdudorog, meno le 14 Parrocchie rimaste dopo la guerra mondiale sul territorio ungherese, esprimiamo la preghiera unanime dell'Episcopato, dei nostri fedeli, e del Governo del nostro Paese, affinché non sia cambiato questo stato di cose facendo eventualmente ritornare quelle parrocchie alla Diocesi di Hajdudorog. Si lascino sotto l'amministrazione ordinaria dei Vescovi romeni, come furono amministrate sempre, prima dell'erezione della Diocesi di Hajdudorog, dagli Ordinari rumeni, e di nuovo subito dopo la guerra mondiale.

⁵⁶ Questo paragrafo fu cancellato a matita.

Si affermava da parte contraria che i fedeli delle parrocchie sopra enumerate fossero magiari, ma questa asserzione non corrisponde per niente alla verità storica, come si può cogliere dagli stessi autori ungheresi.

Lo scrittore Moldován Gergely, professore di Università ungherese, nel suo libro “*A Románság*” pp. 369, 380, cita il cronista magiaro Simon Kézai, il quale riconosce che nel territorio siculo (dei Szekler) dove si trovano 35 delle parrocchie in litigio, i Siculi abitano da tempi antichissimi insieme coi Valacchi (Romeni).

Anche le *Csikmegyei Füzetek*, No. 15 (1894), 409-410, Vítos Móses, riconosce l'esistenza dei Romeni nella provincia di Csik (Ciuc) superiore ed inferiore, fin dall'anno 1222.

Lo scrittore Orbán Balázs, grande patriota magiaro, riconosceva ancora nel 1860, maggioranze romene in quaranta cinque comuni della terra sicula e, per quasi la metà dei comuni siculi, ammetteva considerevoli minoranze romene.

Per le parrocchie romene dell'Ovest della Transilvania, citeremo anzitutto il Schematismus venerabilis cleri graeci-ritus catholicorum diocesis Munkaciensis ad annum MDCCCXIII, Cassoviae, ex typographia Ellingeriana, dove si riconosce una parrocchia romena (Valachica) con 2014 fedeli, accanto ad una parrocchia rutena con 4031 fedeli nella sede della diocesi stessa, a Hajdudorog.

Nell'opera *Az osztrák-magyar monarchia írásban és képbén*, Budapest, 1891, edita sotto il patronato del Principe ereditario Rodolfo e dell'Arciduchessa Stefania, si riconosce che Nyiradony è colonia romena, accanto a Nyir-Lugos és Kálló-Semjén; che a Nagykároly (Careii-mari) esistono 1600 romeni, a Satu-Mare più di 3000 romeni e che i romeni vivono in grande numero soprattutto in Nagyléta, Pocsáj, Zsuka ecc.

Nell'opera del Dr. Hunfalvy *Egyetemes Földrajz*, Budapest, 1886, Vol. II; troviamo, fra altri, questi dati: Gyimesbükk con maggioranza romena, Csikszt-Domokos con popolazione romeno-magiara, Csügés, con popolazione romena, Szatmárnémethi, con 955 romeni, Nagy-Károly con popolazione romena. Negli altri comuni non si indica la nazionalità, non essendo questo lo scopo del libro.

La *Gyergyószék lustrája*, a. 1661, riconosce l'esistenza dei romeni nei villaggi: Tekérőpatak, Ujfalu ed in tutti i comuni del distretto Gyergyó, dei quali poi molti furono creati nobili sotto il Principe Giorgio Rákoczy.

Veszely Károly, *Egyháztörténelmi adatok*, Vol. I. Kolosvár 1860, constata rumeni nel territorio siculo negli anni 1630, 1697, 1700, 1717.

Josef Benkő, nell'opera *Transilvania* (tom. II anno 1778, pp. 229-240, constata l'esistenza dei Romeni ed i loro Decanati ecclesiastici nella terra sicula: Decanato Szováthiensis, Udvarhelyensis, Háromszékensis ed Illyésfalvensis.

Lo *Schematismus dicasteriorum ed officialium Magni Principatus Transilvanensis* pro anno 1828, constata Decanati ecclesiastici romeni a Marosvásárhely, Udvarhely, Háromszék, (Polyánensis), poi in sede Csik, Gyergyó et Kászon, citando che anche i nomi dei Decani: Giovanni Man, Stefano Boer, Petrus Szócs, Michele Visoli.

Anche in *Orbán Balázs, Székelyföld leírása*, Pest 1869, Vol. II, si riconosce l'esistenza dei Romeni in moltissimi comuni della terra sicula. Omettiamo di citarli uno per uno. Ma giova citare però il *Lessico del Lenk von Treuenfelds*, dell'anno 1839, il quale cita non meno di 130 Comuni (tutti i comuni della terra sicula ammontano a 429) dove i romeni sono in maggioranza. Poi ne menziona altri 122 comuni di carattere siculo-romano, cioè avendo minoranze considerevoli romene. - Si parlava dunque il romeno nella prima metà

del secolo XIX in 252 Comuni cioè in quasi 60% della totalità dei comuni della terra sicula. Mentre dopo la statistica ungherese del 1910 vi esistevano appena 39 comuni, cioè 9% con maggioranze romene.

Nell'opera di Balogh Pál del 1902, *A népfajok Magyarországon* si trova la situazione della popolazione sulla base della numerazione o coscrizione dell'anno 1890 e si conosce anche la situazione di un mezzo secolo prima, adoperando per la parte ungherese propriamente detta la "Geografia" di Fényes Elek ed il Lessico Geografico del Colonnello austro-ungarico Ignazio Lenk per la Transilvania. - Secondo questo autore magiaro, a Piskold, dunque nel comitato Bihar, quelli che parlano il romeno sono ancora fra 30-40%, a Vasad la maggioranza assoluta, a Gálospetri fra 1-10%, a Értarcsa fra 30-40%, a Bagamir fra 1-10%, a Kakad fra 1-10%, a Nagyléta, fra 20-30%, a Vértes fra 1-10%, a Hosszupályi lo stesso. - Avanti con un mezzo secolo vi fu maggioranza romena a Piskod, Érselind e Érkenéz, rumeno fino ad oggi.

Fra le parrocchie del comitato di Satu-Mare, secondo lo stesso Balogh Pál, abbiamo maggioranza assoluta a Batizvasvári, quasi assoluta a Pete e fra 1-10% a Czegöld. E lui che constata ancora: "probabilmente abitò una popolazione rutena nei comuni ungheresi di religione greco-cattolica del Turmezò: così a Csegöld, Rozsály, Adorján, Sárközujlak, Batiz, Nagypeleske".

"Abbiamo molte prove che i magiari greco-cattolici all'intorno della Tisza superiore sono di origine ruteni. Alcuni ritengono ruteni magiarizzati anche i greco-cattolici dei Comitati Hajdu e Szabolcs."

Continua l'elenco dei romeni secondo lo stesso Balogh: fra 1-10% in Ovári, 10-20% a Vetés, 1-10% a Szatmar, maggioranza assoluta a Szatmáruvvari, fra 40-50% a Nagykolcs (- 1-10% a Kiskolcs) 30-40% a Józsefháza, maggioranza a Szamosdob, fra 40-50% a Csengerbagas, fra 1-10% a Csengerujfalu, fra 30-40% a Domahida, maggioranza a Moftinul Mic (Kismajtény) fra 20-30% a Gencs, maggioranza assoluta a Vezend, Portelek; maggioranza a Dengeleg, fra 10-20% a Erendréd, maggioranza assoluta a Reszege, maggioranza a Szaniszló, fra 10-20% a Csomaköz, fra 1-10% a Erkörtvelyes, fra 1-10% a Nagykároly, fra 30-40% a Mezóterem. Avanti con cinquanta anni ebbero maggioranza romena Mezóterem, Vezend, Portelek, Reszege, Szaniszló, - dice lo stesso Balogh.

Nel Comitato Szabolcs vi sono rumeni a Nyírácsád fra 1-10% (benché i greci-cattolici siano la maggioranza), in Nyíradony secondo lui non vi sarebbero rumeni, in Nyírábrany fra 40-50%.

Ritornando alla terra sicula Balogh constata una maggioranza romena a Gyimesbükk ed una maggioranza simile nel 1840 anche a Gyimes-Felsőlok e Gyimesalsólok, giacché gli abitanti, dice lui, sarebbero rumeni immigrati dalla Moldavia.

Sulla valle del Maros il Balogh constata rumeni: 1-10% a Gyergyótekerőpatak, 1-10% Gyergyóujfalu, maggioranza assoluta a Vasláb, avendo i magiari soltanto 1-10%. Ma 50 anni prima era popolazione magiaro romena a Gyergyóalfalu, magiaro-armeno-romena a Gyergyószentmiklos. Nelle valli dell'Olt, Szépviz, Fiság e Kászon, constata 1-10% rumeni a Csikjenőfalva, 10-20% rumeni a Csik-Borzsova e lo stesso a Csikdelul. Fra gli anni 1830-1840 però vi era popolazione magiaro-romena a Csikszentdomokos, Csik-szt-Simon, Csik-szt-Marton, Csik-Kosmás, Csik-Szépviz, Csik-szt-Miklós, Csik-Szt-György, Csik-Bankfalva, Kászon, Altiz, Kászon-Feltiz, Kászon-Impér e Kászon-Jakabfalva. - Riconosce popolazione romena fino a quella data dell'edizione del suo libro a Csik-szt-tamás, Csik-csicsó, Csik-csomortany, 10-20% Csik-Lazárfalva, 30-40%.

Nel Comitato Háromszék vi sono Romeni: 1-10% a Gelencze, 1-10% a Lisznyó; fu popolazione magiario romena fra gli anni 1830-1840 a Gelencze, Kézdi-Polyán, Lemhány, Nagyborosnyó, Alsó-tórja, Illyefalva, Arkos. Costata romeni a Bereck, Kézdi-Mártonos, Sosmező, a Esztelnek, Kisborosnyó, Dobolló, Markus, ora magiarizzati.

Beatissimo Padre,

Mi accinsi di paragonare le statistiche ufficiali ungheresi degli anni 1880, 1890, 1900, 1910 per i Comuni: Amác, Szatmárzsádány, Nagykocs, Csengerbagos, Csegöld, Csengerujfalu, Ovári, Pete, Nagy-Porcsalma, Szamosdob, Vetés, Csomaköz, Domahida, Gencs, Kismajtény, Nagykaroli, Reszege, Szaniszló, Érdengeleg, Érendred, Mezőterem, Portelek, Vezend, Érádony, Érkörtvélyes, Értarcsa, Gálospetri, Nyiracsád, Nyiradony, Piskolt, Nyirabrány, Érvasad, Álmosd, Bagamér, Érkévez, Érselind, Hosszupályi, Kakad, Nagyleta, Pocsaj, Vértes, Makó, Batizvasvári, Szatmárnémethi, Szatmárudivari, Józsefháza, Nyárád - Andrásfalva, Nyárádbalintfalva, Haraszkerék, Nyárádkarácsonfalva, Kebeleszentiván, Marosvásárhely, Székelysárd, Szentháromság, Szentlőrincz, Kisteremi, Csikszépviz, Csikszentdomokos, Gyimesbükk, Gyergyóvasláb, Gyergyóalfalu, Gyergyószentmiklós, Abásfalva, Alsóboldogfalva, Bözödujfalu, Oláhzsákod, Székelyudvarhely, Szováta, Szárazajta, Szenterzsébet, Arkos, Nagyborosnyó, Nagykásson, Csikszentgyörgy, Csiklázarfalva, Gelencze, Illyésfalva, Lemhány, Lisznyó, Kézdiszentkereszt, Torja, Bedó, Csanáros, Nagyszántó, Esztró, Mezóbandvárhegy, Mezócsavás, Csikszentivány, Nagyernye, Harczó, Maroszentgyörgy, Rónaszek, Maramarossziget, Aknaszlatina, Nagyszöllős, Felsőbánya, Nagybánya, Tasnád, Szilágysomlyó, Zilah, Arad, Kolozsvár, Szamosújvár, Dés, Dicsőszentmárton, Nagyenyed, Brassó, Torda. - e constatai che anche secondo la statistica ufficiale magiara del 1910, i rumeni avevano maggioranze di rimpetto ai magiari in: 1. a) Amác, Szatmárzsádány, Szamosdob, Kismajtény, Reszege, Portelek, Vezend, Érvasad, Érkévez, Nyárádbalintfalva, Kebeleszentivány, Szentlőrincz, Gyergyóvasláb, Oláhzsákod; b.) dirimpetto ai così detti magiario greco-cattolici, cioè che solo deve contare nel nostro caso, i rumeni-greco-cattolici ebbero maggioranze nei Comuni: Nagykolcs, Csengerbagos, Szaniszló, Érdengeleg, Mezőteren, Piskolt, Pocsaj, Józsefháza, Gyimesbükk.

2.) Constatai poi, in modo speciale che i compositori della statistica ufficiale abbassavano in modo assolutamente illecito il numero dei Rumeni per aumentare simultaneamente quello dei magiari nei Comuni: Csengerujfalu, Pete, Vetés, Csomaköz, Domahida, Gencs, Nagykaroli, Érendred, Értarcsa, Gálospetri, Nyiradony, Nyirabrány, Álmosd, Bagamér, Nagyleta, Vértes, Batizvasvári, Szatmárudivari, Haraszkerék, Nyárádkarácsonfalva, Székelysárd, Szentháromság, Kisterem, Csikszépviz, Lemhány.

3.) Constati pure che le Parrocchie:

1) a)-b) benché con maggioranze romene furono incorporate a Hajdudorog unicamente perché nella rubrica della statistica: “*Sanno parlare l'ungherese*” si notava che lo sanno parlare nella maggioranza dei casi. - In questo modo potranno essere incorporate di certo, col tempo, alla medesima Diocesi molte altre delle nostre Parrocchie. Con l'istruzione elementare, secondaria ed universitaria, col servizio militare, aumenterà sempre più il numero dei conoscitori della lingua ungherese, ed allora non vediamo come si potranno salvare dalla scomparsa tutte le nostre Diocesi antiche rumene dell'Ungheria.

Ma affinché si veda chiaramente, che fede si possa anettere alle statistiche ufficiali ungheresi, ci si permetta di citare il libro giubilare: *L'Evoluzione e l'organizzazione della statistica ufficiale magiara*, edito a Budapest nel 1896 a spese e per mandato dell'ufficio di statistica magiara e scritto dal Gustav Bokor. Alla pagina 148 sotto il Capitolo VIII: le coscrizioni in Ungheria, leggesi questo passo caratteristico: "Un punto di vista difficile sopra ogni dire è molto discusso fra di noi, è quello che investiga la nazionalità ed interroga sulla *lingua materna*. È certo che il sentimento nazionale esprime una appartenenza spirituale, dunque qualche cosa che appena si può contenere nel foglio di censimento, questa stampa statistica la più democratica. Probabilmente dovremmo restare anche d'ora in avanti alla lingua materna, ma sarebbe bene che nelle Istruzioni o altrove, illuminassimo il popolo che sotto questo non intendiamo la lingua nella quale la rispettiva persona imparò a parlare, ne quella in quale parlarono i suoi genitori". E nella nota sulla stessa pagina constata l'autore, che questo principio fu già pubblicato e comunicato al popolo nel 1890 da parte di molti autorità municipali.

Se si segue questa inaudita norma, domandiamo in sincerità tutti quelli di buona fede, che fede si possa dare alle statistiche magiare, vero groviglio di errore, snaturando esse la realtà delle cose, la situazione reale etnica o demografica?

Affinchè si veda chiaramente con che intenzioni mal celate siera chiesta da parte degli magiari la creazione della Diocesi di Hajdudorog, citeremo ciò che definisce come scopo della nuova Diocesi il giornale *Pesti Hirlap* di Budapest, No. 10, Settembre 1912: "Il futuro Vescovo dovrà portare una lotta permanente contro i Romeni; lo scopo della Diocesi non può essere meramente ecclesiastico, ma la sua missione principale dovrà essere la lotta spietata per la magiarizzazione dei Romeni".

Il Giornale *Budapesti Hirlap* nel No. 161 del 1912, paragonava la nuova Diocesi magiara ai cannoni fabbricati durante la rivoluzione magiara del 1848/9 dall'eroe magiario Gabor Aron, dalle campane delle chiese, essendo la sua missione la distruzione dei nemici del magiarismo, diffondendo lo spirito magiario e la lingua magiara.

Il primo titolare della detta Diocesi di Hajdudorog, Stefano Miklóssy in una dichiarazione pubblica, pubblicata dall'Agenzia di stampa del Governo magiario *Magyar Kurir*; numero 13 Gennaio 1914, subito dopo la sua nomina a Vescovo, diceva che "il dovere del nuovo Vescovo è di insegnare ai Romeni l'ungherese."

La tendenza magiarizzatrice avuta da quelli che chiesero la fondazione della Diocesi di Hajdudorog apparisce evidentemente e sopra ogni dubbio anche dal fatto che, benché la Bolla *Christifideles Graeci* le fissa come lingua liturgica la lingua greca antica, interdiciendo l'uso della lingua magiara nelle cerimonie liturgiche (ad linguam liturgicam quod attinet hujus novae erectae diocesis, praecipimus ut sit graeca antiqua), e, benché la Nunziatura Apostolica di Vienna, col suo Rescritto del 28 Ottobre 1912 interdiceva l'abuso di celebrare le Sacre Funzioni nella lingua magiara (in nonnullis Hungariae parocciis abusum irrepsisse lingua hungarica in liturgicis actionibus utendi quae cum liturgica non sit nullimode qua talis adhiberi potest, eo vel magis, quod saepe Apostolica Sedes illicitam hanc praxim damnaverit eliminandamque praeceperit), con tutto ciò il Vescovo introdusse dappertutto la lingua magiara come lingua liturgica. Così il "*Direttorio liturgico*" dell'anno 1914 quale conosciamo una copia, da tutti i testi liturgici, le preghiere ed i canti in lingua magiara.

Immediatamente dopo la sua installazione il nuovo Vescovo diede ordine affinché in tutte le scuole elementari parrocchiali, la lingua d'insegnamento sia la magiara, eliminan-

do del tutto la lingua romena dalle scuole fondate e mantenute dalle nostre Parrocchie di rito romeno.

A causa di questa tendenza magiarizzatrice, nella primavera dell'anno 1913 si ebbero mosse sanguinose da parte dei fedeli che difendevano la loro avita lingua. Mosse seguite da fucilazioni, arresti, incarceramenti e condanne di preti e di fedeli; ed i circoli ultra-nazionalisti hanno mandato al nuovo Vescovo per pacco postale un ordigno il quale scoppiando ha cagionato la morte del Vicario generale della Diocesi Jazkovitz e di altri impiegati diocesani.

Ci sia permesso, Beatissimo Padre, anche da un altro lato, presentare qui, la tendenza pericolosa per noi Romeni di questa Diocesi, organo di magiarizzazione: Il 14 Marzo 1914 il Governo di Budapest, nel suo *Voto* sulla causa della Diocesi di Hajdudorog ha riconosciuto il carattere romeno di 13 Parrocchie di quelle tolte alle nostre Diocesi, cioè: Amác, Szatmárzsadány, Szamosdob, Kismajthény, Reszege, (colla filiale Mezőpetri) Portelek, Vézend, Érvasad, Érkenéz, Pocsaj, della Diocesi di Oradea-Mare; Oláhzsákod (colle filiali), Gyergyovasláb (colla filiale Gyergyóujfalu), Kebeleszentivany (colle filiali) delle Diocesi di Blaj, - riconoscendo dunque implicitamente che in un momento hanno indotto in errore la Santa Sede, presentandole anche queste come parrocchie di lingua magiara. Nello stesso Voto però, il detto governo chiedeva altre dieci parrocchie non comprese nell'elenco della Bolla *Christifideles Graeci*, cioè: Nagyszantó, Szatmarhegy, Erdőd (filiale della Parrocchia Nagymadarasz) Gilvác (filiale della Parrocchia Krasznaterebes) Krasznabeltek (filiale della Parrocchia Gyöngy) della Diocesi di Oradea-Mare; Felsőbánya e Nagybánya della Diocesi di Gherla; Nagyernye, Kolozsvár, Nyáradremete (filiale della Parrocchia Felsőköhér). Ma i giornali ungheresi di quel tempo chiedevano energicamente l'annessio alla nuova Diocesi anche delle nostre Parrocchie di Turda, Nagyenyed, Brasov ecc. Dunque, è evidente per ogni uomo di buona fede che questa diocesi di Hajdudorog era come un polippo che fa capolino per metastasi su tutto il territorio della nostra provincia ecclesiastica di Alba-Iulia e Fagaras. Ma dove rimane allora il principio della territorialità delle Diocesi dello stesso rito?

Beatissimo Padre,

La vita, l'attività ed i metodi della Diocesi di rito orientale magiara di Hajdudorog hanno dimostrato a tutti, fino alla più chiara evidenza, con che scopo e fine è stata essa fondata, quello di servire come strumento di magiarizzazione dei fedeli di rito romeno e ruteno. Il bene spirituale delle anime di questi sciagurati fedeli, i quali hanno perduto la loro lingua materna in seguito ai sistemi di snazionalizzazione adoperati da governanti senza scrupoli, conosciuti a tutto il mondo, non postulava per niente la creazione di uno strumento sì pericoloso, diretto a distruggere la lingua materna dei fedeli, e di spingerli al pericolo della defezione, ed in seguito della dannazione. I Vescovi Romeni hanno curato sempre che a quelli che non capivano bene il romeno l'istruzione religiosa sia impartita, quando era necessario, anche in lingua ungherese. Nell'anno 1913, quando questa Diocesi fu eretta, proteste si elevarono da tutte le parti, da parte dei nostri fedeli contadini ed intellettuali minacciati di essere inseguiti con lo strumento della snazionalizzazione, fino nel più sacro santuario della loro coscienza: la Fede e la Chiesa. Molti si segnarono verso una defezione in massa, arginata solo da alcuni nostri buoni fedeli intellettuali. Ma se oggi, quando il nostro popolo è straziato da tante sciagure e da tanti dolori, si tentas-

se di fare un nuovo attentato alla loro coscienza, alla loro fede, solo conforto che gli è rimasto, le ripercussioni sull'intero nostro popolo, dissidente o unito, sarebbero enormi e le conseguenze incalcolabili. Perciò noi, Beatissimo Padre, adempiamo un dovere di grande responsabilità che ci incombe come Pastori di questa parte del gregge di Cristo, unito alla Chiesa Romana, di pregare Vostra Santità, con tutta l'insistenza e gravità che la causa comporta di degnarsi a non dare ascolto all'eventuale richiesta di ripristino delle nostre pene e dei nostri dolori. Conosciamo già i metodi che saranno, anzi che sono già adoperati per far ritornare i nostri fedeli alla sopra detta Diocesi di Hajdudorog: i fedeli stessi saranno costretti col terrore e con mene di variatissime specie, di chiedere il riannesso alla detta Diocesi magiarizzatrice; Sacerdoti saranno espulsi perchè in mancanza di Sacerdoti romeni, Sacerdoti magiari di Hajdudorog occupino le loro Parrocchie; oppure le autorità militari e civili ordineranno semplicemente, come è già avvenuto, di non più osare di celebrare i Sacri Misteri nella nostra lingua liturgica, ma in quella magiara, non approvata dalla Suprema Autorità ecclesiastica.

Stà nelle mani di Vostra Santità di lasciare che ciò che ci fu restituito definitivamente e per sempre nel 9 Aprile 1934, anzi, nel 1919, col Decreto della Nunziatura Apostolica di Vienna, resti fermo per tutti i tempi. Allora questa Diocesi, per ciò che ci riguarda noi altri romeni, sarà stato un doloroso incidente passeggero, che appena ha rannuvolato il cielo sereno della nostra Chiesa.

Prostrato al bacio del sacro piede, mi professo di Vostra Santità
umile servitore:

Alessandro Nicolescu [m. p.]
Arcivescovo Metropolita di Alba Iulia
e Fagaras

28

LETTERA DI MONS. MARTON, VESCOVO DI ALBA IULIA

Rapporto N. 6513/40 (1 all[egato]) del nunzio Andrea Cassulo di Bucarest
al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione
Budapest, 16 Ottobre 1940

N. Prot. "AE" 9327/40

Copia originale, dattilografata, firmata
ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 184rv

Facendo seguito al mio Rapporto in data 3 Settembre sc., N. 6327/40,⁵⁷ credo opportuno di far tenere all'Eminenza Vostra Reverendissima l'acclusa lettera ricevuta ora da Mons. Marton, Vescovo di Alba Iulia.

Quell'Ecco.mo che ha, dopo l'arbitrato di Vienna, la maggior parte della Diocesi nella parte occupata dagli Ungheresi, fa quanto può per supplire ai gravi bisogni della condizione presente e alle difficoltà che si sono create. Mentre ha messo il suo Vicario Generale a Cluj con tutti i poteri che poteva delegare sul momento, egli, ottenuto il permesso dall'autorità militare ungherese, può andare, benché raramente, nella parte occupata, ma

⁵⁷ Non pubblicato in questo volume.

si limita a stare a Cluj e a qualche visita a Oradea ove è sempre Amministratore Apostolico. Non va nelle Parrocchie perchè gli animi sono ancora eccitati e teme quindi che si possano creare difficoltà maggiori. Vede però che non potendo come prima portare la sua attività pastorale in ogni parte della Diocesi, che è vastissima, la disciplina e la fede stessa ne soffrono poichè i protestanti, frammischiati un pò dappertutto coi cattolici, non mancano di trar profitto della condizione presente per insinuarsi tentando di far proseliti. Ho raccomandato al Segretario del Vescovo venuto oggi da me di dire al Prelato che si ha molta fiducia nel suo zelo, nella sua vigilanza pastorale e che appena sarà possibile, la S. Sede provvederà conforme al bisogno.

Sono rimasto inteso che si attende al più presto la carta coi nuovi confini insieme a tutte le altre indicazioni necessarie. Tali documenti mi farò un dovere di trasmettere all'E.V. R. appena li avrò ricevuti.

Chinato intanto al bacio ...

29

CIRCA DIOCESI DI MARAMURES

Allegato al Rapporto N. 4171/40 (N. Prot. 227) del Nunzio Angelo Rotta
al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione

Budapest, 19 Ottobre 1940

N Prot. "AE" 9197/40

Copia, dattilografata

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 217rv-218rv⁵⁸

Come ho promesso nel mio Rapporto N. 4148/40 N. Pr. 225 in data 12 Ottobre c. a.,⁵⁹ ritorno sull'argomento della diocesi di Maramures, dando relazione dei colloqui che su questo argomento ebbi il 14 e 18 corrente con l'Eminentissimo Cardinale Serédi.

Nel primo colloquio egli mi manifestò il suo vivo dispiacere per la posizione presa dal Governo in tale questione, senza nemmeno, - e pour cause - avergliene dato previa conoscenza, arrivando a conclusioni non degne di approvazione. Mi aggiunse pure che aveva scritto una lettera in merito al Presidente del Consiglio conte Teleki e che ne aspettava la risposta; che il giorno seguente, il 15 corrente, il Ministro dei Culti, Homan sarebbe andato da lui ed egli non avrebbe mancato di fargli rilevare gli errori in cui il Governo era incorso.

Ieri poi sono ritornato da Sua Eminenza per conoscere il risultato del colloquio con il Ministro Homan e quindi il pensiero del Governo in merito. Sua Eminenza mi ha detto che egli aveva spiegato al Ministro Homan i lati difettosi del progetto, e questi li aveva riconosciuti: il Ministro poi, circa la questione di Maramures, aveva detto che con il ritor-

58 Il documento fu trattato dall'Adunanza Mista delle Sacre Congregazioni Concistoriale - Per la Chiesa orientale e degli Affari Ecclesiastici Straordinari, il 6 febbraio 1941. Vedi: ASRS AA.EE.SS. Rapporti delle Sessioni 97, Sommario, Gennaio 1941, Documento N. XI. Sessione N. 1407. - Il testo fu pubblicato in: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 6. kötet 1939-1972*. A cura di Tamás VÉGHSEŐ. Con la collaborazione di: FÖLDVÁRI Katalin – VARGA Anett – SÁRÁNDI Tamás – SUSLIK Ádám. Nyíregyháza 2022. (Collectanea Athanasiana II. Textus/Fontes, vol. 4/6.) pp. 102-104.

59 Vedi sopra, pag. 210s.

no alla diocesi nativa di Hajdudorog di circa 20 parrocchie ora appartenenti alla diocesi greco rumena di Gran-Varadino, questa, già relativamente piccola, diminuirebbe ancora; mentre, d'altra parte, diminuirebbe pure la diocesi di Maramures con l'attribuzione di undici parrocchie rutene a Munkacs e di una ventina⁶⁰ ad Hajdudorog (però è da notarsi, che sei o sette parrocchie rumene già attribuite a Munkacs, ora dovrebbero essere assegnate a Maramures) - Quindi, pur riconoscendo alle due diocesi la loro esistenza giuridica, dovrebbero, ⁶¹Maramures e Gran Varadino, riunirsi, aequae principaliter, sotto un solo vescovo, che sarebbe così vescovo di Gran-Varadino e Maramures.

Questa è la formola che credo sarà presentata alla Santa Sede per salvare capra e cavoli; stante che il conte Teleki - come mi consta aliunde, - il quale da buon Transilvano non si lascia facilmente togliere un chiodo che si è ficcato in testa, è persuaso che l'esistenza, almeno autonoma, della diocesi di Maramures, per ragioni della data della sua erezione, e per altre di carattere locale, non può essere accettata dall'anima transilvana. Però il conte Teleki, che è un buon cattolico, posto dinnanzi ad una volontà decisa della Santa Sede, chinerebbe certamente la testa.

L'impressione che ho riportato dal colloquio con sua Eminenza, si è che questi non sembra contrario alla formola di transazione, a cui ha fatto accenno il Ministro Homan.

Per completare il quadro dirò che il vescovo di Maramures, il quale mi aveva telegrafato appena seppe dell'indiretto non riconoscimento della sua sede da parte del Governo per domandare il mio intervento - nel che io l'avevo prevenuto -, venne da me ieri sera per insistere ancora per il riconoscimento della sua diocesi ed anche per patrocinare il ritorno di Sua Eccellenza Monsig. Frențiu a Gran Varadino: cosa quest'ultima che, date tutte le circostanze, non credo sia di possibile attuazione.

Ad ogni modo ritengo che l'Eminenza Vostra ora possa farsi una idea dello stato della questione di Maramures, come la si prospetta a Budapest. ⁶²Aggiungo poi ad abundantiam, che io ho procurato di non compromettere in alcun modo la Santa Sede.

Due ore dopo la pubblicazione del progetto di legge, io ebbi il colloquio con il Ministro degli Esteri, di cui già riferii; quindi io non potevo agire che in mio nome, non certo per un incarico speciale dell'Eminenza Vostra Reverendissima: espressi quanto io pensavo in merito e per far gentilmente rilevare l'indelicatezza, diremo così, in subiecta materia, inaudita la Santa Sede, del modo di procedere del Governo ed anche il difetto sostanziale del Progetto; ma ciò solo in via amichevole ed a voce.

Quindi in nessun modo è vincolata la libertà della Santa Sede per quella qualunque decisione che nella sua prudenza Essa crederà di prendere: tanto più che la Santa Sede non solo può rendersi conto delle circostanze attuali di persone e di cose, ma essa conosce nella loro realtà i precedenti dell'erezione di detta diocesi; precedenti che io più o meno ho creduto di indovinare, ma che naturalmente non mi sono noti per conoscenza diretta. Ora, anche questo è un elemento importante per un giudizio completo della questione.

In questi giorni sono arrivati a Budapest, chiamativi dal Governo tanto Sua Eccellenza il Ministro Apor come Monsig. Luttor appunto per riferire sulle questioni che riguardano il riassetto della Transilvania nel campo religioso.

60 Nota a matita al margine: “? sono dieci!”.

61 Da qui fino alla fine del paragrafo linea a matita rossa al margine.

62 Da qui fino alla fine del paragrafo linea a matita rossa al margine.

Di questo rapporto che può interessare anche la Sacra Congregazione per la Chiesa Orientale, invio copia anche all'Eminentissimo Cardinale Tisserant.

30

**CIRCA LA RESIDENZA EPISCOPALE
DEL VESCOVO ROMENO DI CLUJ-GHERLA**

Foglio N. 545/40 di Card. Tisserant, Segretario
della Sacra Congregazione "Pro Ecclesia Orientali"

al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione

Vaticano, 23 Ottobre 1940

N. Prot. "AE" 9451/40

Copia originale, dattilografata, firmata

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 26rv⁶³

In seguito all'Arbitrato di Vienna quattro delle cinque diocesi di rito bizantino in Romania sono rimaste mutilate.

Rimettendo a un secondo tempo l'esposizione particolareggiata della presente situazione, mi limito ora al solo caso speciale della diocesi di Oradea Mare, la quale è passata quasi tutta in Ungheria, meno una trentina di parrocchie, che sono restate in Romania.

Il Vescovo, Mgr. Freñțiu, invece di restare nella Sede Residenziale, ha preferito trasportarsi a Beiuș, in Romania, sempre nel territorio diocesano, dove ci sono molti Istituti Scolastici⁶⁴ e una conveniente residenza episcopale. A Oradea Mare ha lasciato il Vescovo Ausiliare, Mgr. Giovanni Suciù, che è anche Vicario Generale.

A giustificazione della sua decisione Mgr. Freñțiu adduce diverse ragioni, che sono note a cotesta Segretaria di Stato, alla quale è stata inviata copia della lettera di quel Prelato sotto il N° B. 2851/40.⁶⁵ Ma questa S. Congregazione sarebbe del parere che, tutto considerato, Mgr. Freñțiu ritornasse a Oradea Mare per riprendere il suo posto.

Siccome, peraltro, nei vari Rapporti che Mgr. Rotta ha mandato in copia a questa S. Congregazione risulterebbe che la persona di Mgr. Freñțiu è invisita alle autorità ungheresi, prima di dare a quel Vescovo l'ordine di ritornare in sede, sarei grato all'Eminenza Vostra Rev.ma se volesse compiacersi assumere⁶⁶ informazioni sull'opportunità o meno della cosa e se, dopo il ritorno in sede, Mgr. Freñțiu potrà liberamente svolgere il suo ministero.

[...]

Eugenio Card. Tisserant [m. p.]

segr.

G. Cesarini Assessore [m. p.]

63 Il documento fu trattato dall'Adunanza Mista delle Sacre Congregazioni Concistoriale - Per la Chiesa orientale e degli Affari Ecclesiastici Straordinari, il 6 febbraio 1941. Vedi: ASRS AA.EE.SS. Rapporti delle Sessioni 97, Sommario, Gennaio 1941, Documento N. XVIII. Sessione N. 1407.

64 Nota a matita al margine: *e tutti i beni*.

65 Vedi sopra, pag. 198s.

66 Da qui in poi fino alla fine del paragrafo linea doppia a matita blu e le parole: "è già [...] qualche cosa".

31a

**SITUAZIONE DELLA CHIESA ROMENA DI RITO BIZANTINO
DOPO L'ARBITRATO DI VIENNA**

Ufficio N. 505/1940 di Card. Eugene Tisserant, Segretario della
Sacra Congregazione "Pro Ecclesia Orientali"
(controfirma: G. Cesarini Assessore)
al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione
Vaticano, 24 Ottobre 1940⁶⁷

N. Prot. "AE" 9558/40

Copia originale, dattilografata, firmata
ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 242rv, 255rv

(con 6 allegati)⁶⁸

[Tardini, m.s.] 27-X- '40 [Eae] S. Em.⁶⁹ desidera qualcuno dei rapporti precedenti con un appunto (*parlarmene [DT]*)

Dopo l'Arbitrato di Vienna la situazione generale della Chiesa Romena di rito bizantino s'è profondamente cambiata.

Nelle decorse settimane sono giunti a questa S. Congregazione vari Rapporti degli Ecc.mi Nunzi Apostolici a Bucarest e a Budapest e degli Ecc.mi Vescovi Romeni di rito bizantino: tutti chiedono alla S. Sede le necessarie istruzioni per far fronte alle nuove necessità.

Dopo di aver esaminato tutto l'incarto, questa S. Congregazione ha pensato di sottoporre a cotesta Segreteria di Stato un prospetto generale delle questioni, che sono sorte, e le relative proposte di soluzione.

La Provincia Ecclesiastica di Alba Giulia e Fagaras conta cinque diocesi: Blaj, Oradea Mare, Cluj-Gherla, Lugoj e Maramures. Di queste, solo la Diocesi di Lugoj è rimasta integralmente in Romania: le rimanenti sono state divise dal nuovo confine politico. Oradea Mare, Cluj-Gherla e Maramures sono passate quasi intieramente all'Ungheria, lasciando rispettivamente in Romania, una trentina di parrocchie, una cinquantina di parrocchie, sei parrocchie rutene nella Bucovina meridionale. Blaj (Romania) ha perduta tutte le parrocchie (circa 150 con circa 120.000 fedeli) situate nel territorio dei Siculi, passato all'Ungheria.

Per l'Amministrazione Apostolica degli Armeni, parimenti divisa, questa S. Congregazione ha scritto all'Emineza Vostra Reverendissima una lettera a parte.

Della situazione generale degli Ordini e Congregazioni Religiose, sia maschili che femminili, ritengo superfluo interessare, almeno per ora, cotesta Segreteria di Stato, perchè questo S. Dicastero spera di far fronte alle nuove circostanze con disposizioni di carattere amministrativo, che non richiedono intervento delle autorità governative.

Gli Ecc.mi Vescovi Romeni hanno chiesto quanto segue:

⁶⁷ Vedi riscontro di Maglione pag. 255.

⁶⁸ Vedi i documenti seguenti.

⁶⁹ Cioè S. Em. Luigi Maglione, Card. Segretario di Stato.

1) uno dei tre Vescovi passati all'Ungheria sia nominato Arcivescovo, ed incaricato di ricevere gli appelli nelle cause:

2) si prendano le necessarie misure per la tutela dei diritti dei cattolici romeni: lingua, liturgia, Scuole diocesane, proprietà ecclesiastiche ecc...

3) le 67 parrocchie, che appartennero dal 1912 al 1918 alla diocesi di Hajdudorog, e che sono state aggregate alle diocesi romene con Decreto di questa S. Congregazione, in data 9 aprile 1934, restino aggregate a queste a queste stesse diocesi:

4) si provveda all'amministrazione spirituale per le parti rimaste in Romania della diocesi di Oradea Mare, Cluj-Gherla, Maramures, come pure per la parte passata in Ungheria della archidiocesi di Blaj:

5) il Pontificio Collegio Pio Romeno di Roma riceva alunni provenienti da tutte le diocesi di rito bizantino romeno, sia d'Ungheria che di Romania.

Nell'Udienza del 2 corr. ho avuto occasione di intrattenere il S. Padre sui vari punti, ed ecco la soluzione che è stata sottoposta alla considerazione di Sua Santità.

Ad I. La S. Congregazione ritiene che si dovrebbe nominare Arcivescovo Mons. Hosu, Vescovo di Cluj-Gherla da ventitrè anni, perchè la sua sede è più centrale rispetto alle altre due di Oradea Mare e Maramures.

Ad II. Si farà per tramite della Segreteria di Stato tutte le volte che sarà ritenuto opportuno.

Ad III. Sembra conveniente aderire alla domanda, affinchè su un medesimo territorio non vi siano più giurisdizioni dello stesso rito.

Ad IV. Con le parrocchie di Oradea Mare e Cluj-Gherla restate in Romania (in tutto una ottantina) si potrebbe forse costituire un'Amministrazione Apostolica, da trasformarsi poi in diocesi; oppure si potrebbe dare le parrocchie di Oradea Mare in amministrazione al Vescovo di Lugoj, e quelle di Cluj-Gherla in amministrazione al Metropolita di Blaj, cui appartennero prima del Concordato con la Romania: le parrocchie dell'Archidiocesi di Blaj, restate in Ungheria, si potrebbero dare in amministrazione al Vescovo di Cluj-Gherla, mentre quelle Rutene di Maramures, restate in Romania, si potrebbero affidare a Blaj, che ha giurisdizione su tutto il Vecchio Regno.

Ad V. La S. Congregazione accetterà nel Pontificio Collegio Pio Romeno, come è naturale, alunni romeni provenienti da tutte le diocesi sia di Romania che di Ungheria: si preoccupa però del loro mantenimento, perchè prevede che il Governo Romeno ridurrà (se non abolirà) il generoso contributo che dava al mantenimento del Collegio stesso.

Ai singoli punti il S. Padre, premettendo che l'avvenire non è ancora sicuro, e che perciò non si deve fare nulla che abbia un carattere definitivo, si degnava osservare:

Ad I. Conviene aspettare: se in qualche modo si vede che il Governo Ungherese è favorevole alla costituzione di una provincia ecclesiastica di rito bizantino in Transilvania, si potrà studiare l'attuazione del progetto.

Ad II. Approva.

Ad III. In via di massima approva la proposta della S. Congregazione, la quale preparerà un pro-memoria per la Segreteria di Stato, in cui si prospetti la storia della questione, affinchè, data occasione, se si manifestasse qualche iniziativa del Governo Ungherese, si possa rispondere immediatamente.

Ad IV. Prima di prendere decisioni, bisogna assicurarsi, interrogando i due Nunzi Apostolici a Bucarest e a Budapest, che i due Governi non permetteranno l'azione dei Vescovi sui due territori: quando risulterà certo che è necessario prendere misure come quelle pro-

poste, il S. Padre approverà che siano affidate in amministrazione al Metropolita di Blaj le parrocchie di Maramures e Cluj-Gherla, restate in Romania e al Vescovo di Cluj-Gherla le parrocchie di Blaj restate in Ungheria. Fintantochè Mons. Frențiu si troverà a Beiuș (parte romena della diocesi di Oradea Mare) bisogna conservargli l'amministrazione di quelle parrocchie: nel frattempo si scriva a Mons. Rotta per appurare se il Governo Ungherese permetterà o no a Mons. Frențiu di ritornare in sede. Nel caso affermativo, egli dovrebbe tornare a Oradea Mare, e allora si potrebbe forse affidare al Vescovo di Lugoj l'amministrazione delle parrocchie della diocesi di Oradea Mare restate in Romania.

Ad V. Resta inteso che tutti gli alunni romeni delle diocesi saranno ricevuti nel Pontificio Collegio Pio Romeno, S. Santità ha fiducia che il Governo Ungherese permetterà ai nuovi di arrivare.

Per una migliore cognizione delle importanti questioni mi permetto di inviare all'Em. za Vostra copia dei più rilevanti documenti.

Come V.E. avrà modo di constatare, mentre l'Em.mo Card. Serédi afferma al N. 5 del suo pro-memoria del 7 sett. u. s. che il Governo Ungherese permetterà ai Vescovi di governare ambedue le parti della diocesi che si trovano divise dal nuovo confine, esigendi però la reciprocità dal Governo Romeno, Mons. Cassulo scrive che al Governo Romeno aride la stessa idea, senza far menzione della reciprocità. Sarebbe questo un buon passo verso la normalizzazione.

Per la persona di Mons. Frențiu e suo eventuale ritorno in sede, la S. Congregazione ha scritto a parte all'E.V.

Per l'ammissione degli alunni romeni al Pontificio Collegio Pio Romeno la S. Congregazione ha scritto recentemente a Mons. Rotta, pregandolo di favorire il rilascio dei passaporti.

Il pro-memoria circa le parrocchie romene, rutene e ungheresi, da scambiarsi tra le varie diocesi nell'ipotesi che non sia accettata la proposta dell'unica giurisdizione di rito bizantino sullo stesso territorio, sarà preparato da questa S. Congregazione e inviato a V.E. non appena sarà pronto.

I Vescovi romeni vorrebbero inoltre che si costituisca una nuova diocesi di rito bizantino in Bucarest, sottoponendola come suffraganea a Blaj, ma di ciò scriverò a parte a V.E.

Sono certo che V.E. vorrà, come sempre, dare tutta la Sua considerazione a questioni così importanti per l'avvenire della Chiesa in Romania e Transilvania.

Allegato N. 1:**31b****SITUAZIONE DELLA CHIESA ROMENA DI RITO BIZANTINO
DOPO L'ARBITRATO DI VIENNA**

Rapporto N. 6470/40 del nunzio Andrea Cassulo al Card. Eugenio Tisserant

Allegato al Foglio N. 505/1940 di Card. Tisserant, Segretario della

Sacra Congregazione "Pro Ecclesia Orientali"

al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione

Bucarest, 6 Ottobre 1940

N. Prot. "AE" 9558/40

Copia dattilografata, non firmata

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 243rv-244r

Come ho già accennato in un mio recente Rapporto, mi ero determinato a chiamare i Vescovi a Bucarest poco dopo le decisioni di Vienna. La mancanza di comunicazione con alcuni di essi, la situazione rimasta incerta, oscura, piena di difficoltà, mi hanno consigliato ad attendere alquanto. Nel frattempo Mons. Nicolescu ha chiamato a Blaj Mons. Frențiu e Mons. Balan coi quali ha conferito circa la nuova situazione creatasi in Transilvania.

Dopo l'adunanza di Blaj, essi sono poi venuti a Bucarest e si sono di nuovo adunati sotto la presidenza di Mons. Nunzio il 2 Ottobre corr.⁷⁰ Dal succinto verbale qui accluso, redatto da Mons. Balan, l'Eminenza Vostra Rev.ma potrà rilevare quali sono stati i punti sui quali si è svolta l'adunanza. Le cose principali discusse, salvo sempre la decisione della S. Sede, sono state quelle dell'attuale provvisorio governo pastorale delle popolazioni che sono passate da una Diocesi all'altra; in vista della sistemazione che sarà data in seguito dalla S. Sede d'accordo coi Governi interessati; il bisogno urgente di dare poteri provvisori di Metropolita, per causa d'appello, ecc., ad uno dei Vescovi rimasti sul territorio ungherese. A questo proposito Mons. Balan ha indicato Mons. Frențiu: 1) perchè un tempo era stato indicato come Metropolita di Blaj; 2) perchè il più anziano; 3) perchè prima della guerra europea il Primo Ministro Apponyi lo aveva raccomandato come Arcivescovo di Blaj.

L'altra cosa importante della quale si è parlato, è stata quella dell'erezione eventuale di una nuova Diocesi suffraganea per Blaj, poiché passando quelle di Oradea, Cluj-Gherla, Maramures sotto l'Ungheria, la Metropolia rumena non rimane che con un solo suffraganeo, Lugoj. E così i Vescovi avrebbero pensato di proporre alla S. Sede che venisse eretta una nuova Diocesi proprio qui, nella Capitale di Bucarest.

In fine i Vescovi Nicolescu e Frențiu mi hanno promesso di mandarmi appena le cose si saranno meglio chiarite, i dati definitivi sui nuovi confini, sul numero delle Parrocchie passate in terreno ungherese e quelle rimaste sul terreno rumeno. Mons. Nicolescu, a suo tempo, mi farà preparare una carta topografica dlla quale si potranno vedere chiaramente i cambiamenti avvenuti.

⁷⁰ Al margine di questa frase linea doppia a matita.

I Vescovi mi hanno poi espresso il loro voto che la Diocesi di Hajdudorog non accolga le chiese loro passate ora all'Ungheria. Per questo temono molto e sono preoccupati assai perchè alcuni preti ruteni magiarizzati di quella Diocesi hanno già fatto violenza su alcune popolazioni perchè lasciassero la liturgia e la lingua rumena. Se la S. Sede e il Governo ungherese potranno a suo tempo mettersi d'accordo, si vedrebbe con piacere, dopo la dolorosa prova subita, che la Chiesa Unita risorgesse a novella vita, presentandosi riorganizzata su nuove basi, cioè con una Metropoli in Ungheria avendo suffraganee Cluj, oppure Oradea, Gherla, Maramures; ed una Metropoli a Blaj con le suffraganee Bucarest, Lugoj. L'idea che un Vescovo possa governare la sua Diocesi ora dimezzata passando da un territorio all'altro, arride al Governo Rumeno e se ne comprende la ragione, ma non ha, né può avere, credo, che un carattere provvisorio.

Invio intanto alcune note che Mons. Nicolescu mi ha presentato in vista di altre più complete e sicure che mi manderà in seguito.

I Vescovi che da vari anni sono stati sempre ospiti della Nunziatura sono passati ora alla residenza del Metropolita che comincia ad essere abitata e corredata a poco a poco del mobilio necessario.

Le notizie ultime che sono pervenute sono che il Vescovo di Cluj sarà membro del Senato Ungherese, come Mons. Frențiu, ma dovrà tornare, pare, alla sua antica sede di Gherla.

Sono momenti gravi che ogni giorno ci portano delle sorprese penose.

Per ora termino nella fiducia che la S. Sede, fra tante difficoltà, potrà ottenere i migliori risultati possibili.

Allegato N. 2:

31c

SITUAZIONE DELLA CHIESA ROMENA DI RITO BIZANTINO DOPO L'ARBITRATO DI VIENNA

Lettera N. 5453/1940 di Alessandro Nicolescu, Arcivescovo Metropolita
al Card. Eugenio Tisserant

Allegato al Foglio N. 505/1940 di Card. Tisserant, Segretario della
Sacra Congregazione "Pro Ecclesia Orientali"
al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione

Bucarest, 5 Settembre 1940

N. Prot. "AE" 9558/40

Copia dattilografata, non firmata

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 245r-246r⁷¹

Coll'arbitrato di Vienna del 30 Agosto u. s. furono attribuiti all'Ungheria oltre un milione di rumeni uniti (greco-cattolici). Mi preme e ci preme tutti assai, mi hanno pregato

71 Il documento fu trattato dall'Adunanza Mista delle Sacre Congregazioni Concistoriale - Per la Chiesa orientale e degli Affari Ecclesiastici Straordinari, il 6 febbraio 1941. Vedi: ASRS AA.EE.SS. Rapporti delle Sessioni 97, Sommario, Gennaio 1941, Documento N. V. Sessione N. 1407.

insistentemente proprio gli Eccellentissimi Presuli rimasti al di là del confine fatale, che fosse organizzata debitamente la loro gerarchia ecclesiastica.

Pregano dunque loro e prego anch'io, ed ho presentato già per mezzo dell'Eccelsa Nunziatura Apostolica di Bucarest richiesta formale, che uno di loro, diciamo Mons. Giulio Hossu, se non si opporrà decisamente il governo di colà, fosse costituito regolarmente arcivescovo, il quale possa ricevere in appello tutti i reclami, tutte le lagnanze, i desideri e postulati delle rispettive diocesi. Non vorrebbero cioè a nessun costo e non tollerebbero che fossero inglobati in un'altra provincia ecclesiastica di qualsiasi nome o colore, trovandosi sul territorio ungherese; soprattutto non vogliono sentire nulla e non vogliamo sentire nulla neppure noi, rimasti sul territorio rumeno che avessero a che fare colla diocesi di Hajdudorog, di triste memoria. Ciò avrebbe una ripercussione dolorosa in tutte le coscienze rumene e non sono affatto sicuro che non scoppi in questo caso un tremenda persecuzione contro la nostra chiesa rumena unita rimasta di quà, da parte del governo rumeno. Io certamente farei il mio dovere fra qualunque circostanze qualsiasi difficili e sono pronto pure per il martirio, ma non rispondo poi per gli altri!

Non si pensi neppure di retrocedere alla diocesi di Hajdudorogh almeno le parrocchie che furono incorporate ad tempus in questa diocesi, nata con scopi politici, e poi retrocedute definitivamente da parte della S. Sede alle antiche diocesi rumene. Anche questo passo parziale di rivenire ad un errore che fu riparato in gran parte dalla Santa Sede, farebbe un'impressione detestabile. La S. Sede deve evitare l'impressione che stia sotto le influenze politiche dei governi sciovinisti a discapito della Chiesa e dei fedeli! E non lo farà!

Sono convinto dunque che la S. Sede saprà resistere salda sulle sue posizioni che guarda tutte le cose sub specie aeternitatis e non si lascerà intimidare dalle eventuali mene del governo ungherese, il quale è stato mai sempre nemico della nostra chiesa rumena unita, ma specialmente negli ultimi tempi, quando ci menava guerra atroce a vita e morte, specialmente con la detta diocesi magiara di Hajdudorogh.

Con ciò ho detto tutto ciò che era mio debito di dire per salvare il cattolicesimo in queste parti ed il prestigio della S. Sede davanti alle chiese dissidenti, le quali nell'ultimo tempo volgevano sempre più gli occhi verso Roma.

Inchinato al bacio della sacra porpora, sono di Vostra Eminenza rev.ma, dev.mo

+ ALESSANDRO NICOLESCU

Arcivescovo Metropolita

[senza firma]

Blaj, 5 Settembre 1940

Allegato N. 3:

31d

**SITUAZIONE DELLA CHIESA ROMENA DI RITO BIZANTINO
DOPO L'ARBITRATO DI VIENNA**

Verbale della Conferenza Vescovile tenuta

nel Palazzo della Nunziatura Apostolica di Romania

Allegato al Rapporto N° 6470/40 del nunzio Cassulo di Romania

in data 6 Ottobre 1940

Allegato al Foglio N. 505/1940 di Card. Tisserant, Segretario della

Sacra Congregazione "Pro Ecclesia Orientali"

al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione

Bucarest, 20 Ottobre 1940

N. Prot. "AE" 9558/40

Copia dattilografata, non firmata

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 247r-248r

PROCESSO VERBALE

della Conferenza Vescovile tenuta nel Palazzo della Nunziatura Apostolica di Romania il giorno di 20 Ottobre 1940 sotto la presidenza di S.E. Mons. Andrea Cassulo, Nunzio Apostolico, presenti le LL.EE. Mons. Alessandro Nicolescu, Metropolita, Valerio Traiano Frențiu, Vescovo di Oradea Mare e Giovanni Balan, Vescovo di Lugoj.

1. Alle 10, 45 S.E. il Nunzio Apostolico apre la conferenza, esprimendo le sue simpatie per dolore causato alla Chiesa rumena unita, invitando gli Ecc.mi Vescovi di aver confidenza nella Provvidenza, la quale anche dal male può tirare frutti buoni.

Il Metropolita ringrazia Sua Eccellenza per tutto ciò che ha fatto anche in questa occasione per il bene della Chiesa rumena.

2. Invitati da Mons. Nunzio gli Ecc.mi Metropolita ed il Vescovo di Oradea fanno il loro rapporto su quello che è succeduto colla cessione.

Mons. Nunzio li ringrazia pregandoli di mandare rapporti precisi ed una carta appena i confini saranno fissati definitivamente.

3. Alla Domanda di S.E. il Preside, che misure debbono prendersi pel momento per una buona amministrazione delle diocesi,

I tre vescovi, in unanimità, dicono:

1) I confini delle diocesi non sono stati cambiati dalla S. Sede; perciò ciascun Vescovo deve continuare di amministrare tutta la sua diocesi affidata a lui dalla S. Sede.

2) Secondo la proposta di Mons. Balan e subito necessario che la S. Sede deleghi poteri metropolitani al Mons. Frențiu (motivi: 1° 10 chiede l'organizzazione canonica, 2° Oradea è la più vecchia delle 3 diocesi, 3° è più ricca, 4° Mons. Frențiu fu chiesto Metropolita dal Governo Ungherese nel 1818.)

4. Mons. Balan chiede alla S. Sede di realizzare adesso la proposta di erezione delle diocesi di Bucarest, essendo assolutamente necessaria la presenza continua residenziale di un Vescovo nella Capitale - se il Metropolita, per varie ragione vuol rimanere a Blaj.

Tutti tre vescovi sono di perfetto accordo e pregano instantissime la S. Sede di compiere appena possibile questo voto di tutti.

5. Tutti tre Vescovi chiedono alla S. Sede di non lasciare gli emissari della diocesi magiara Hajdudorogh disturbare i fedeli e il clero, perchè lavorano già.

S.E. il Nunzio promette di trasmettere alla S. Sede i voti dell'Episcopato rumeno unito con tutta la sincerità e chiude la conferenza.

GIOVANNI BĂLAN, Vescovo di Lugoj

Notaro

[senza firma]

Allegato N. 4:

31a

**SITUAZIONE DELLA CHIESA ROMENA DI RITO BIZANTINO
DOPO L'ARBITRATO DI VIENNA**

Rapporto del nunzio Cassulo al Card. Tisserant

Allegato al Foglio N. 505/1940 di Card. Tisserant, Segretario della Sacra Congregazione
"Pro Ecclesia Orientali" al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione

Bucarest, 10 Settembre 1940

N. Prot. "AE" 9558/40

Copia dattilografata, non firmata

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 250r-252r

Comprendo facilmente quanto mi scrive l'E.V.Rev.ma in data 2 settembre corr. n. 505/40,⁷² a proposito di quelle che è accaduto dopo le decisioni di Vienna. La Chiesa Unita, amaramente parlando, ha subito una grande prova perchè è stata spezzata in due e in Romania non rimane che una parte, la meno importante dei fedeli.

Ma se queste cose le consideriamo alla luce della fede, prima che i Vescovi ed i Sacerdoti non debbano disanimarsi. Essi sono i custodi del loro popolo e devono, come dice l'E.V.Rev.ma, restare al loro posto e raddoppiare di zelo perchè la fede e la pratica religiosa fioriscano sempre più in quelle popolazioni anche se si vedono distaccate dalle altre popolazioni sorelle. Quello che importa è che possano conservare la lingua, la liturgia romena, le loro istituzioni culturali, il loro attaccamento, all'osservanza delle tradizioni del rito orientale senza del quale potrebbero in breve scomparire ed essere, per forza dell'ambiente, assimilate. Dai documenti acclusi l'E.V. Rev.ma vedrà dove sta il pericolo. Nutro quindi fiducia che il Santo Padre farà tutto quello che sarà possibile perchè questo pericolo sia allontanato e scongiurato. Qui il fatto della Chiesa Unita che ha perduto ad vari anni il suo carattere rumeno, ha prodotto sempre un'impressione penosissima ed anche oggi si teme che la Diocesi di Cluj e quella di Maramures possano essere unite o subire la sorte dei loro fratelli che di rumeno non hanno più che il ricordo.

⁷² Non pubblicato in questo volume.

Trattandosi di 1.000.000 e più di fedeli rumeni uniti che passano in massa alle terre evacuate, converrebbe che i nuovi reggitori si rendessero conto dell'importanza della Chiesa Unita, dando ad essa una organizzazione tale da corrispondere alla sua natura etnica, alle sue aspirazioni e tradizioni religiose.

Quello che si può esigere dai fedeli rumeni è la fedeltà alle autorità costituite e la sincera cooperazione al bene comune dello Stato. Voglio sperare che il Governo ungherese, così devoto alla S. Sede, vorrà tener conto di questo bisogno e si arrenderà facilmente alle disposizioni che essa prenderà a suo tempo per tutelare il patrimonio culturale religioso dei fedeli uniti e darà ai Vescovi, al Clero, la possibilità di svolgere in uno spirito di reciproca intesa il loro apostolato di bene. Meno saranno ostacolati, più concorreranno all'utile comune, alla pace nel nuovo stato di cose.

La Scuola Normale di Gherla che sta tanto a cuore a Mgr. Hossu, ha un'importanza massima per quella Diocesi. Vorrei che il progetto del Vescovo venisse favorito, non ostacolato. Se per le difficoltà dei tempi non si può più fabbricare a Gherla secondo i piani già tracciati, si lasci che sia trasferita a Nassaud nel grande fabbricato concesso ora dal Governo Rumeno.

Dopo il grave cambiamento avvenuto e la condizione speciale, anche morale, in cui è venuto a trovarsi Mgr. Hossu, crederei opportuno, Eminenza, che la sua preghiera venisse benignamente accolta perchè i debiti incontrati in passato, per quanto non siano sulle Banche di Stato o private, sono un peso molto grave per lui e per la Diocesi. I frutti che deve pagare alla Cassa Pensioni del Clero, delle Vedove, ed a altre Opere Diocesane, con le quali è in debito di circa 8.000.000 di Lei, gravano ogni anno sul bilancio. Se, pertanto, egli potesse avere la Scuola a Nassaud, un Palazzo già preparato che vale molti milioni di Lei, con i sussidi già avuti dalla S. Sede e i 4.000 dollari destinati per il fabbricato di Gherla, potrebbe in grande parte liberarsi dalle passività incontrate e avviarsi incontro al nuovo ordine di cose più sollevato e fidente. Sono convinto che l'E.V.R., conscio dei bisogni e dell'importanza dell'opera svolta sempre da quel Prelato, si compiacerà tener conto delle ragioni da lui esposte e favorirlo per quanto è possibile.

Entro il Settembre spero di poter avere qui i Vescovi o un Delegato Dei Vescovi che non possono venire per forza di cose; nell'adunanza procurerò di preparare tutto quello che l'E.V. mi domanda.

Dai primi giorni del cambiamento delle cose mi sono interessato di avere i dati da inviare alla S. Sede ben sapendo che essa deve avere tutti gli elementi per provvedere d'accordo coi Governi interessati alla nuova organizzazione delle Diocesi, che veramente s'impone.

Dato lo stato d'animo in cui si trovano i fedeli, sarebbe per tutti di grande conforto un provvedimento convenientemente largo tale da soddisfare ai bisogni di una parte così importante della Chiesa Unita che saprà rispondere, se i suoi diritti saranno rispettati e salvaguardati, con slancio e lealtà ai suoi doveri verso la S. Sede e verso lo Stato al quale ora è stata aggregata.

Da quello che ho esposto e da quello che è contenuto nei documenti qui acclusi; l'E.V. potrà cominciare a farsi un'idea del grande cambiamento avvenuto che io chiamerei la dispersione delle genti, e dello stato d'animo in cui ci troviamo tutti.

Faccio animo a tutti, esortando alla preghiera e facendo comprendere che questi avvenimenti ci purificano e ci fanno alzare lamente, il cuore al Cielo.

La prego, Eminenza, mentre riferirà al S. Padre la condizione delle cose nostre, di assicurarlo che tutti mettono ogni fiducia in Dio e nell'appoggio della S. Sede, unica spe-

ranza fra tante vicende. Implori, Eminenza, una speciale benedizione per tutti e anche per me onde non venga meno al mio lavoro così grave in questo momento.

Chinato ecc...

firmato: Andrea Cassulo, Arcivescovo di Leont[opolis]
Nunzio Apostolico.

P.S. - Mgr. Borettini⁷³ aveva preparato già ogni cosa per la sua partenza ma è stato costretto a ritirare il biglietto del viaggio, dati gli ultimi avvenimenti che hanno cambiato, specialmente, in Oradea, lo stato delle cose. Io non ho potuto andare per la Consacrazione del nuovo Vescovo perchè mi sarei trovato fuori della mia giurisdizione e poi ogni comunicazione è stata subito interrotta.

Ora ho appreso che Mgr. Frențiu si è ritirato a Beiuș lasciando ad Oradea Mgr. Suciu. Quella diocesi non avrà in Romania che 25 Parrocchie con tutti i beni Stana de Vale, Holod, Finis. Novanta e più Parrocchie rimangono in Ungheria. Grave problema anche per la sistemazione del caso finanziario. Scrivo ora a Mgr. Frențiu nel senso dalla E.V. indicato. Vedrò dalla risposta che darà se è possibile inviare Mgr. Borettini a Beiuș e compiere di là il suo lavoro. Terrò informata l'E.V. di ogni cosa.

= firmato: Cassulo, N. A. =

Allegato N. 5:

31f

**SITUAZIONE DELLA CHIESA ROMENA DI RITO BIZANTINO
DOPO L'ARBITRATO DI VIENNA**

Lettera N. 21-1940 di Alessandro Nicolescu, Arcivescovo Metropolita
al Nunzio Cassulo di Romania

Allegato al Foglio N. 505/1940 di Card. Tisserant, Segretario della
Sacra Congregazione "Pro Ecclesia Orientali"
al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione

Blaj, 3 Settembre 1940

N. Prot. "AE" 9558/40

Copia dattilografata, non firmata

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, f. 249rv

COPIA per il N. 6326/40

Eccellenza,

Le scrivo nel lagrimevole stato di cose nel quali ci troviamo, pregandola in nome del Vescovo Hossu di Cluj di telegrafare subito a Roma affinché la Santa Sede mandasse un telegramma al regente [sic!] Horty [sic!]⁷⁴ dell'Ungheria di garantire la sicurezza

⁷³ Mons. Luigi Borettini, collaboratore della Nunziatura di Bucarest, compì gli studi alla Pontificia Accademia Ecclesiastica nel 1935, poi divenne professore del diritto canonico all'Università Lateranense.

⁷⁴ Corrigge: Reggente Horthy!

personale minacciata di Mons. Hossu ed eventualmente di Mons. Russu di Baia Mare. L'incolumità personale dei nostri vescovi rimasti in Ungheria è una questione d'onore per l'Ungheria e fu garantita solennemente a Vienna, da parte dell'Italia e di Germania per mezzo dei loro ministri degli esteri. Mandi questo telegramma a Roma subito. Il consiglio ci fu dato proprio dal console italiano di Cluj. Il vescovo Hossu si rifugirebbe per due settimane sul territorio dell'arcidiocesi. Ma allora il regente Horty, il quale vuole venire a Cluj, lo accuserebbe che ha mancato ad un suo dovere grave. Il dilemma è veramente grave.

In un altro ordine di idee bisogna poi che si crei una metropolita [sic! - metropolia - NdR] per i Rumeni rimasti nell'Ungheria. Uno dei nostri vescovi sia dunque nominato metropolita di quelle parti. Non siano incorporati per carità al Haidudorogh, la diocesi ungherese di lingua magiara, creata con scopi di snazionalizzazione. Avrebbe una ripercussione gravissima anche nel nostro paese, dove più che certamente il governo rumeno ricorrerebbe allora ad un colpo di Stato per dissolvere la nostra Chiesa rumena unita per amalgamarla colla Chiesa ortodossa o scismatica. Anche la sua posizione, Eccellenza, fra di noi sarebbe difficilissima, in questo caso, se non impossibile. Si evitino dunque di buon tempo gli eventuali passi fatali, e si resista alle domande del Governo Ungherese.

Poi si deve lasciare intatta la provincia rumena dei Padri Basiliiani di Bicsad. Per il nostro regno si deve creare una vice-provincia rumena con a capo il Padre Agostino Pop di Obreja. Non siano incorporati affatto ai Ruteni. Si provveda poi per i Ruteni della Bucovina, rimasti in Romania. Mons. Russu non può amministrarli più.

Ecco i problemi più assillanti, Eccellenza, che aspettano un surgentissima soluzione. Credo che Roma non ci affliggerà anche essa. Siamo noi abbastanza afflitti per l'arbitraggio ingiusto di Vienna.

+ ALESSANDRO NICOLESCU

Arciv. e Metropolita

[senza firma]

Allegato N. 6:

31g

SITUAZIONE DELLA CHIESA ROMENA DI RITO BIZANTINO DOPO L'ARBITRATO DI VIENNA

Lettera N. 6326/40 del nunzio Cassulo

a Mons. Alessandro Nicolescu, Arcivescovo Metropolita

Allegato al Foglio N. 505/1940 di Card. Tisserant, Segretario della Sacra Congregazione
"Pro Ecclesia Orientali" al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione

Bucarest, 4 Settembre 1940

N. Prot. "AE" 9558/40

Copia dattilografata, non firmata

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, f. 254r

Mons. Macaveiu mi ha presentato oggi la sua lettera. Ho ben compreso tutto quello che V. E. mi ha esposto. Vedrà, però, dalla mia qui unita, scritta in precedenza, che io mi era già reso conto della situazione eccezionalmente grave in cui è venuta a trovarsi la Chiesa Unita in seguito agli avvenimenti odierni.

Non bisogna perdersi d'animo ed occorre considerare, dopo di avere pregato molto lo stato della situazione, provvedendo nel modo migliore ai bisogni delle Diocesi e delle anime. Per il momento, i Vescovi mettano nelle parti distaccate un delegato vescovile con le facoltà necessarie e si raccomandino al Vescovo viciniore per ciò che riguarda la parte episcopale. Scrivo alla S.C. Orientale e invio copia della mia lettera perchè diano subito le prime istruzioni ed eventuali facoltà.

Appena sarà possibile, attendo poi a Bucarest l'E.V. coi suffraganei che si troveranno in grado di venire. In loro mancanza potranno inviare un rappresentante, il proprio Vicario o Delegato. Nell'adunanza si parlerà di tutto e vedremo di provvedere nel modo migliore all'avvenire della Chiesa unita.

La prego di far sapere subito ai vescovi nostri carissimi che ho inviato alla S. Sede un telegramma perchè l'Episcopato e il clero unito non sieno molestati.

L'abbraccio, venerato Monsignore, con affetto grande e con Lei soffero. Coraggio e fiducia nel Signore che fa sorgere sempre dalle umane vicende anche le più dolorose nuove speranze e nuovi trionfi

(firmato) CASSULO

32

LA SITUAZIONE SOMMARIA DELLE PARROCCHIE APPARTENENTI ALLE DIOCESI DELLA CHIESA CATTOLICA DI RITO GRECO ROMENO E LATINO GIÀ IN ROMANIA DOPO L'ARBITRATO DI VIENNA

s. l., 24 Ottobre 1940

N. Prot. "AE" 9296/40

Copia originale, dattilografata

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 206r-207r

Rimesso da Mons. Nicolescu, 24. X. 1940.

LA SITUAZIONE SOMMARIA DELLE PARROCCHIE APPARTENENTI ALLE DIOCESI DELLA CHIESA CATTOLICA DI RITO GRECO ROMENO E LATINO GIÀ IN ROMANIA DOPO L'ARBITRATO DI VIENNA

A - Diocesi di rito greco-romeno:

1) Arcidiocesi di Blaj

a) In Romania..... 475 parrocchie e 160 filiali.

b) In Ungheria..... 158 Parrocchie con 250 Filiali

2) Diocesi di Oradea-Mare

a) In Romania..... 26 Parrocchie e 57 Filiali

b) In Ungheria..... 187 Parrocchie e più Filiali

- 3) Diocesi di Cluj-Gherla
 - a) In Romania..... 52 Parrocchie e 19 Filiali
 - b) In Ungheria..... 354 Parrocchie e più Filiali
- 4) Diocesi di Maramures (Baia-Mare)
 - a) In Romania..... 6 Parrocchie e 103 Filiali
del Vicariato Ruteno di Bucovina
 - b) In Ungheria..... 257 Parrocchie con più Filiali
- 5) Diocesi di Lugoj
Non è stata toccata

B - Diocesi di rito Latino

- 1) Diocesi di Alba-Julia
 - a) In Romania..... 79 Parrocchie
 - b) In Ungheria168 Parrocchie
- 2) Diocesi di Timisoara
Non è stata toccata
- 3) Diocesi di Oradea-Satu Mare
 - a) In Romania..... 9 Parrocchie
 - b) in Ungheria..... 101 parrocchie.

NOTA: - La situazione delle Diocesi di rito latino di Bucarest e di Jassy, non avendo ancora i dati definitivi, verrà presentata più tardi.

[senza firma]

33a

CIRCA SCUOLA NORMALE DIOCESANA DI GHERLA

Rapporto N. 4202/40 (N. Pr. 233) del Nunzio Angelo Rotta
al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione
Budapest, 25 Ottobre 1940

N. Prot. "AE" 9393/40

Copia originale, dattilografata, firmata
ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 91, ff. 4rv

(Con annesso)⁷⁵

Ho ricevuto regolarmente il venerato Dispaccio dell'Eminenza Vostra Reverendissima N. 8970/40 in data 18 Ottobre c.,⁷⁶ nel quale mi invita ad iniziare trattative con questo Governo sulla questione del trasferimento della Scuola Normale Diocesana esistente nella città di Gherla nella città di Nassaud.

Però, prima di fare qualunque passo presso questo Ministero degli Esteri, ho creduto conveniente di inviare lettera in proposito a Monsig. Hossu, Vescovo di Cluj-Gherla,

⁷⁵ Vedi il documento seguente.

⁷⁶ Non pubblicato in questo volume.

di cui accludo copia. Ciò ho fatto per essere informato esattamente dello stato attuale della questione e per insinuargli in via indiretta che, come è costume di tutti i Vescovi ungheresi, abbia per primo a trattare egli della questione, se ancora non l'avesse fatto, col competente Ministero dei Culti e dell'Istruzione, caso mai domandando anche l'appoggio morale dell'Eminentissimo Cardinale Primate.

Perchè, solo quando la cosa è incamminata sul suo binario normale, e si ha esatta cognizione dello stato della questione, potrà, a mio debole parere, fruttuosamente intervenire la Santa Sede, o direttamente, o per il tramite della Nunziatura presso questo Ministero degli Esteri, allo scopo di portare la pratica ad una pronta e felice soluzione, o per fare opera di eliminazione degli ostacoli, che si frapponessero al raggiungimento del fine desiderato.

33b

CIRCA LA SCUOLA NORMALE DIOCESANA DI GHERLA

Lettera del Nunzio Angelo Rotta

a Giulio Hossu, Vescovo di Cluj-Gherla

Allegato al Rapporto N. 4200/40 (N. Pr. 233) del Nunzio Angelo Rotta

al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione

Budapest, 24 Ottobre 1940

N. Prot. "AE" 9393/40

Copia, dattilografata, non firmata

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 91, f. 5r

(C O P I A)

Eccellenza Reverendissima,

Mi consta che Vostra Eccellenza Reverendissima sul progettato trasferimento della Scuola Normale Maschile Diocesana di Gherla a Nassaud ha sollecitato l'appoggio della Sacra Congregazione per la Chiesa Orientale. Le sarei gratissimo se Vostra Eccellenza volesse portare alla mia conoscenza quali passi, naturalmente, avrà già fatti presso il Governo Ungherese a tale proposito, anche eventualmente mediante l'appoggio morale di Sua Eminenza Reverendissima il Cardinale Primate, nella sua qualità di Presidente della Commissione direttiva di tutte le scuole cattoliche dell'Ungheria.

Abbia la bontà anche di farmi sapere se vi siano, e quali difficoltà che sembrano ostacolare l'attuazione di questo progetto.

Con i sensi della mia distinta stima, mi confermo...

34

**INVIO PRO-MEMORIA GOVERNATIVO
CIRCA CONFINI DIOCESI IN TRANSILVANIA**

Rapporto N. 4205/40 (N. Prot. 234) del Nunzio Angelo Rotta

al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione

Budapest, 26 Ottobre 1940

N. Prot. "AE" 9478/40

Copia originale, dattilografata, firmata

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 170rv, 180r⁷⁷

Con due allegati

A quanto mi consta presto il Governo ungherese farà pervenire all'Eminenza Vostra Reverendissima il suo progetto circa la desiderata sistemazione nel campo ecclesiastico della parte della Transilvania ritornata all'Ungheria. Perchè vi si parlerà senza dubbio di modificazioni nell'attribuzione di parrocchia alle varie Diocesi di rito greco, ai Vescovi di Hajdudorog e di Munkács, che mi avevano manifestati il loro desiderata in merito, io raccomandai di stendere una supplica motivata per giustificare dinnanzi alla Santa Sede le loro richieste.

Monsignor Vescovo di Hajdudorog la dirige direttamente al Santo Padre, quello di Munkács invece l'ha diretta all'Eminentissimo Cardinale Segretario della S. Congregazione per la Chiesa Orientale, al qual egli la fece già pervenire da tempo. Io invio copia di quest'ultima all'Eminenza Vostra Reverendissima, mentre contemporaneamente mando copia della supplica, qui acclusa, del Vescovo di Hajdudorog all'Eminentissimo Cardinale Tisserant.

Credo conveniente inviare subito all'Eminenza Vostra i due documenti,⁷⁸ così potrà orientarsi meglio quando si tratterà di dare un giudizio sul Memoriale del Governo ungherese circa questa materia.

Il Vescovo di Munkács parla pure nella sua supplica dell'attribuzione alla sua Diocesi di cinque parrocchie della Diocesi di Eperjes (Presov) rimaste in Ungheria, e che furono attribuite all'Amministrazione Apostolica di Miskolc. Le ragioni che egli porta non sono

⁷⁷ Il documento fu trattato dall'Adunanza Mista delle Sacre Congregazioni Concistoriale - Per la Chiesa orientale e degli Affari Ecclesiastici Straordinari, il 6 febbraio 1941. Vedi: ASRS AA.EE.SS. Rapporti delle Sessioni 97, Sommario, Gennaio 1941, Documento N. XIV. Sessione N. 1407. La data qui è erronea: invece di 26 Ottobre, fu stampato il 20 Ottobre.

⁷⁸ Lettera in lingua latina del Vescovo greco cattolico Miklós Dudás di Hajdudorog del 14 ottobre 1940, originale, dattilografata, firmata. Vedi: ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 171rv-172rv-173r; Lettera del Vescovo greco cattolico di Mukacevo Stojka del 4 ottobre 1940, firmata a Uzhorod, al Card. Tisserant, copia dattilografata, senza firma. Vedi: ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 174rv-175rv, la lita delle parrocchie: l. cit. ff. 176rv-179rv. Non pubblicati in questo volume. - Ambedue lettere furono trattate dall'Adunanza Mista delle Sacre Congregazioni Concistoriale - Per la Chiesa orientale e degli Affari Ecclesiastici Straordinari, il 6 febbraio 1941. Vedi: ASRS AA.EE.SS. Rapporti delle Sessioni 97, Sommario, Gennaio 1941, Documento N. XIV. Sessione N. 1407. - Pubblicati in: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 6. kötet 1939-1972*. A cura di Tamás VÉGHSEŐ. Con la collaborazione di: FÖLDVÁRI Katalin - VARGA Anett - SÁRÁNDI Tamás - SUSLIK Ádám. Nyiregyháza 2022. (Collectanea Athanasiana II. Textus/Fontes, vol. 4/6.) pp. 109-121.

disprezzabili, come del resto non furono disprezzabili le ragioni che consigliarono di attribuirle a S. E. Monsignor Papp.

Ad ogni modo tale oggetto esula dall'argomento che interessa la Transilvania, e quindi per ora, almeno, non è di attualità: quindi per ora un dilata, a mio debole parere; se ne potrà discorrere, se sarà il caso, più tardi.

Nella questione di massima riguardo alle suppliche sopraindicate dei Vescovi di Munkács e di Hajdudorog credo si possa essere d'accordo con loro.

Per le parrocchie di lingua rutena non ci può essere questione, così pure circa quelle dove i fedeli di lingua ungherese sono in maggioranza: qualche dubbio ci potrebbe essere per le altre; per le quali però, oltre le ragioni della loro appartenenza anteriore alla Diocesi di Hajdudorog, vi è pure il fatto di essere situate in territorio, dove la popolazione circostante è in grandissima parte di lingua ungherese. Bisognerà anche tener conto che i censimenti risentono un pò dello spirito del Governo sotto il quale si compiono; nessuna meraviglia quindi che parecchi che prima, nel censimento ultimo, nel 1930, si dichiararono rumeni, nel censimento prossimo si dichiarino poi ungheresi. Anche il sapere quali siano le idee del Governo ungherese in merito potrà servire di norma per facilitare la soluzione della questione.

35

PROGETTO DEL GOVERNO UNGHERESE SULLA TRANSILVANIA

Rapporto N. 4208/40 (N. Prot. 235) del Nunzio Angelo Rotta

al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione

Budapest, 26 Ottobre 1940

N. Prot. "AE" 9479/40

Copia originale, dattilografata, firmata

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 20rv-21r

Joseph Pop
Abbate della S. Destra

Vengo a conoscenza all'ultimo momento dei punti principali del progetto del Governo Ungherese per il riassetto nel campo ecclesiastico della parte della Transilvania ora ritornata all'Ungheria, e mi faccio un dovere di portarli tosto alla conoscenza dell'Eminenza Vostra Reverendissima.

Solo li accenno in modo schematico, tanto più che in massima corrispondono alle previsioni già fatte in merito.

1) Unione - aequae principaliter - delle sedi di rito greco-rumeno di Maramures e di Gran Varadino.

2) Ritorno alle sedi di Hajdudorog e di Munkacs delle parrocchie, che prima della guerra ad esse appartenevano.

3) Non accettazione nè di S.E. Monsig. Frențiu, come Vescovo di Gran Varadino nè di Monsig. Suciu, Vescovo titolare e Vicario Generale di Monsig. Frențiu, ad un posto di direzione; per avere entrambi partecipato a manifestazioni di irredentismo rumeno, mentre erano in corso le trattative di Vienna.

4) Nomina di S.E. Monsig. Rusu alle sedi riunite.

5) Ripristino della vita distinta ed autonoma delle sedi di Szatmar e di Gran Varadino (dei Latini), col ritorno alle dette sedi delle parrocchie delle Amministrazioni Apostoliche di Szatmar e di Gran Varadino ora in Ungheria. Tale domanda è suffragata da ragioni storiche ed anche dal fatto, che in quelle due Diocesi i protestanti sono numerosi e prepotenti; vi è quindi necessità della presenza di un vescovo in ognuna di esse.

6) Monsig. Josiph Pop, di cui l'Eminenza Vostra mi ha scritto in data 16 corrente N. 8919/40,⁷⁹ prima ancora dell'arrivo del Venerato Dispaccio sopra indicato, già era stato cacciato dall'Ungheria, vi militari, in una di quelle espulsioni collettive (pessimamente organizzate dell'Autorità militare) di elementi rumeni, come misura di rappresaglia alla espulsione di Ungheresi dalla Romania. Evidentemente egli non potrà rientrare in Ungheria, non potrà nemmeno godere dei beni dell'Abbazia della "Sacra Destra" (che qui si asserisce gli sia stata indebitamente assegnata) e dei frutti del canonicato di Gran Varadino. (Qualcuno suggerisce che egli, dopo aver date le dimissioni, dal canonicato di Gran-Varadino, venga nominato ad un canonicato ora vacante a Bucarest.)

7) Il Governo Ungherese non ha difficoltà ad accettare dei Vicari Generali per le parti, che sono ora in Ungheria, delle Diocesi che hanno la loro sede in Rumenia; purchè ci sia la reciprocità da parte di quest'ultimo. Nel caso contrario non è desiderata la loro incorporazione in altre diocesi, ma piuttosto una loro costituzione in Amministrazioni Apostoliche.

Ritengo che il progetto sia stato riveduto ed in parte emendato dall'Eminentissimo Cardinale Serédi.

Mi si assicura che Sua Eccellenza il Ministro Apor partirà prestissimo da Budapest per Roma, dove domanderà udienza al Santo Padre. Monsig. Luttor verrà a Roma un pò più tardi; questi si occuperà dei dettagli del progetto.

Il Progetto, con tutta probabilità, verrà dal Governo Ungherese trasmesso, e presto, alla Santa Sede per il tramite di questa Nunziatura. Ecco le notizie che ho creduto utile comunicare all'Eminenza Vostra Reverendissima.

Aggiungo poi che il Presidente del Consiglio conte Teleki si interessa di aggiustare parecchie delle malefatte delle Autorità militari, per quanto specialmente riguarda il clero cattolico.

Intanto S.E. Monsig. Hossu, Vescovo di Rito Greco-Rumeno di Cluj-Gherla, ha preso possesso del suo seggio alla Camera Alta, ha avuto una lunga udienza di Sua Altezza il Reggente in occasione del giuramento ed ha assistito l'altro ieri all'inaugurazione solenne dell'Università di Kolozsvár, svoltasi alla presenza di S.A. il Reggente, di tutte le Autorità fra cui l'Eminentissimo Card. Serédi.

⁷⁹ Non pubblicato in questo volume.

36

**CIRCA LA RESIDENZA EPISCOPALE
DEL VESCOVO ROMENO DI CLUJ-GHERLA**

Foglio N. 591/40 di Card. Tisserant, Segretario della
Sacra Congregazione “Pro Ecclesia Orientali”

(controfirma: G. Cesarini Assessore)

al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione

Vaticano, 30 Ottobre 1940

N. Prot. “AE” 9590/40

Copia originale, dattilografata, firmata

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 17rv⁸⁰

Nel Rapporto del 6 corrente, n. 6470/40, dell’Ecc.mo Mgr. Cassulo, Nunzio Apostolico in Romania,⁸¹ che ho avuto l’onore di inviare in copia all’E.V.Rev.ma con ufficio del 24 corrente, c’è un accenno alla questione della residenza episcopale del Vescovo romeno di Cluj-Gherla.

Dice, infatti, Mgr. Cassulo che, secondo le ultime notizie pervenutegli, “il Vescovo di Cluj sarà membro del Senato Ungherese, come anche Mgr. Frențiu, ma dovrà tornare, pare, alla sua antica sede di Gherla”.

Voglio sperare che si tratti di un falso allarme, ma ad ogni fine, per gli ulteriori sviluppi della questione, credo opportuno fare conoscere il pensiero di questa S. Congregazione in merito alla residenza del Vescovo romeno di Cluj-Gherla.

Fino al Concordato tra la S. Sede e la Romania questa residenza era stabilita nella cittadina di Gherla, ma poi, con la Costituzione Apostolica “Solemni conventione” del 5 giugno 1930, (cfr. n. 4.), detta residenza fu trasportata nella città di Cluj.

Codesta Segreteria di Stato, che possiede il carteggio relativo al Concordato, conosce bene i motivi che hanno portato a questa decisione.

Questo S. Dicastero si permette di far rilevare alla E.V. che è necessario insistere perché sia conservata la residenza in Cluj (Kolozsvár) del Vescovo romeno. In questa città, infatti, c’è un forte nucleo di romeni cattolici, (circa 38.000), un Vescovo dissidente con una splendida cattedrale, del quale occorre neutralizzare l’influenza; vi si è costruito il Seminario teologico di rito bizantino, si sono incontrate fortissime spese per l’acquisto e l’arredamento del palazzo vescovile (con una rimanenza di quasi nove milioni di lei di debito), la città è ben situata rispetto al territorio diocesano, più facile è l’accesso del Clero al proprio Vescovo.

Per questi motivi (i quali conservano tuttora il loro valore) prego l’E.V. a voler dare - se sarà necessario - tutto l’appoggio della Sua autorità per la salvaguardia della residenza in Cluj del Vescovo Romeno.

80 Il documento fu trattato dall’Adunanza Mista delle Sacre Congregazioni Concistoriale - Per la Chiesa orientale e degli Affari Ecclesiastici Straordinari, il 6 febbraio 1941. Vedi: ASRS AA.EE.SS. Rapporti delle Sessioni 97, Sommario, Gennaio 1941, Documento N. X. Sessione N. 1407.

81 Vedi sopra, pag. 232s.

37

CIRCA DIOCESI DI MARAMURES

Foglio N. 544/40 di Card. Tisserant, Segretario della
 Sacra Congregazione “Pro Ecclesia Orientali”
 (controfirma: G. Cesarini Assessore)
 al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione
 Vaticano, 31 Ottobre 1940
 N. Prot. “AE” 9198/40
 Copia originale, dattilografata, firmata
 ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 219rv⁸²

[Tardini:] *Caro Mons. Barbeta, Quid? Ponzenza?*

Questa S. Congregazione ha preso accurata visione del Rapporto che Mgr. Rotta, Nunzio Apostolico in Ungheria, ha inviato all’Eminenza Vostra Rev.ma in data 19 corrente, sotto il N. 4171/40 N. di Prot. 227,⁸³ relativo alla diocesi di Maramures. Ho rilevato che la questione ha fatto qualche passo innanzi, mercé l’interessamento prudente dell’Ecc.mo Mgr. Nunzio e l’appoggio dell’Em.mo Cardinale Serédi, i quali non hanno mancato di richiamare l’attenzione delle Autorità governative sui lati deboli del loro progetto, mirante a non riconoscere l’esistenza giuridica di quella diocesi.

La proposta che viene ora affacciata è quella dell’unione aequo-principaliter delle due diocesi di Oradea Mare e Maramures. Ma la S. Congregazione non si nasconde le gravi conseguenze che deriverebbero al cattolicesimo romeno dall’accettazione per parte della Santa Sede di una tale formula di soluzione. L’esistenza, nella Transilvania passata all’Ungheria, di tre diocesi romene di rito bizantino è l’unica forza di coesione del cattolicesimo orientale in quella regione. Con tre diocesi si può benissimo insistere per la istituzione di una Provincia Ecclesiastica speciale, mentre se le diocesi fossero ridotte a due, più difficile sarebbe questa istituzione, per non dire impossibile. Si verrebbe così anche ad impedire a Mgr. Frențiu di rientrare in sede e questa sarebbe una misura assai grave per parte del Governo ungherese, mentre è desiderio di questa S. Congregazione che quell’Ecc.mo Prelato ritorni al suo posto.

Alla base della proposta dell’unione aequo-principaliter delle due diocesi sta il progettato scambio di parrocchie romene, rutene e ungheresi tra queste diocesi e quelle di Hajdudorog e Munkacs, e l’Eminenza Vostra avrà notato, dalla lettera del 24 ottobre diretta a Vostra Eminenza circa la riorganizzazione ecclesiastica della Transilvania, che la S. Congregazione ha già anche riferito in Udienza circa la questione della unica giurisdizione del rito bizantino nello stesso territorio.

Siccome Mgr. Rotta, nel citato Rapporto, afferma che il Conte Teleki “posto dinanzi ad una volontà decisa della Santa Sede, chinerebbe certamente la testa” sarei grato alla

82 Il documento fu trattato dall’Adunanza Mista delle Sacre Congregazioni Concistoriale - Per la Chiesa orientale e degli Affari Ecclesiastici Straordinari, il 6 febbraio 1941. Vedi: ASRS AA.EE.SS. Rapporti delle Sessioni 97, Sommario, Gennaio 1941, Documento N. XII. Sessione N. 1407.

83 Vedi sopra, pag. 226ss.

Eminenza Vostra se volesse compiacersi di interessare Sua Eccellenza Mons. Rotta e l'Em.mo Cardinale Serédi nel senso desiderato da questa S. Congregazione.

38a

INVIO PRO-MEMORIA DI S. E. MONS. SUCIU
 Rapporto N. 4251/40 [N. Pr. 239] del nunzio Angelo Rotta
 al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione
 Budapest, 2 Novembre 1940
 N. Prot. AA.EE.SS. 8006/40
 Copia bella, dattiloscritta, firmata
 ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 63rv, 75

Credo utile inviare, ad informationem, all'Eminenza Vostra Reverendissima l'annesso incarto fattomi pervenire da S.E. Mgr. Suciù, Vicario Generale per la parte ungherese della Diocesi Greco-Rumena di Oradea Mare.

Vostra Eminenza potrà rilevare quanto sia esacerbato l'animo di S. Eccellenza dinnanzi ai fatti dolorosi di cui è stato parte e testimonia, fatti avvenuti in occasione dell'occupazione ungherese di quella regione.

La colorazione sarà un po' esagerata, ma i fatti che cita sono veramente tristi, anche se con molta probabilità, se non tutte le persone colpite, parte di esse avranno forse dato o causa o pretesto a misure di rigore.

Disgraziatamente Monsig. Suciù, come già dissi altre volte, è compromesso davanti al Governo Ungherese, la sua voce quindi non trova facile ascolto. Egli poi non si è fatto vivo in alcun modo, almeno per quanto mi consta, con l'Eminentissimo Cardinale Primate, e perciò non ne ha invocato l'intervento.

Ricevuto tali notizie, ho creduto bene di scriverne direttamente al Conte Teleki, Presidente del Consiglio, esponendogli i fatti e pregandolo di volersi interessare della cosa. Ciò mi son permesso di fare, anche se non è secondo le leggi protocollari, non solo per i buoni rapporti personali che ho con lui, ma anche perché lo so bene intenzionato, e, poco soddisfatto come è del modo di diportarsi delle Autorità Militari, direttamente vuole occuparsi di queste dolorose e delicate questioni. Appunto per questa ragione ho scritto contemporaneamente a Monsig. Suciù invitandolo a dirigersi *direttamente*, come han fatto gli altri Vescovi Rumeni, a Sua Eccellenza il conte Teleki, denunciando i fatti, ed anche riferirne all'Eminentissimo Cardinale Serédi, pregandolo del suo efficace aiuto.

Contemporaneamente scrissi ai due Vicari Generali latini di Kolozsvár e di Gran Varadino, poiché abbiano a provvedere affinché il Clero latino abbia a comportarsi correttamente e secondo i Canoni in riguardo al Clero ed ai fedeli di rito Rumeno in queste delicate circostanze.

Però io credo che sarà necessario venire presto ad una misura radicale se non si vuol peggiorare la posizione: cioè alle dimissioni, che purtroppo si impongono di S. E. Mgr. Frențiu dalla sede di Gran Varadino, e per conseguenza alla cessazione ipso facto di S. E. Mgr. Suciù dalla carica di suo Vicario Generale (tanto più che egli non conosce affatto la lingua ungherese), per affidarne interinalmente l'Amministrazione a S. E. Mgr. Rusu

attuale Vescovo di Maramures. Questi che non è male visto alle Autorità Ungheresi potrà ottenere dal Governo quello che Monsig. Suciu si vedrebbe probabilmente negato.

Stasera ricevo la risposta alla mia lettera da S.E. il Conte Teleki. In essa egli mostra tutto il suo buon volere di provvedere nel senso desiderato, dicendomi che ha preso nota dei casi di internamento da me indicati, come ha già fatto per quelli segnalatigli dagli altri due Vescovi rumeni Mgr. Rusu e Mgr. Hossu, e che ha dato istruzioni perché si provveda ad una sollecita liberazione dei sacerdoti internati.

Di questo Rapporto invio anche copia all'Eminentissimo Cardinale Segretario della S. Congregazione per la Chiesa Orientale.

38b

SEGNALAZIONI DA PARTE DEI RUMENI

Lettera di Giovanni Suciu al Nunzio Angelo Rotta

Oradea, 22 Ottobre 1940

Allegato al Rapporto N. 4251/40 [239]

N. Prot. AA.EE.SS. 9701/40

Copia bella, dattiloscritta, firmata

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, 73rv-74

In seguito al mio rapporto No. 3276 del 10 Ottobre 1940, mi do premura di aggiungere le seguenti notizie ed informazioni sullo stato misero della Diocesi, che disgraziatamente va peggiorando.

Al numero dei sacerdoti che presentai nel menzionato rapporto come mandati fuori confine devo aggiungere i seguenti: Vittorio Achim di Recea, Gabriele Pop di Cățăluș; Valentino Sima di Vârșolt e Michele Boca di Episcopia Bihor.

Apprendo poi, che Alessandro Cacar, presentato allora come tenuto in prigione sia stato espulso anche lui; mentre il povero Rev. Nicola Cristea, già debole di fisico fu maltrattato assai, finché svenne. Tutto avveniva nel trasporto di cui riferivo prima.

L'operazione di privare i parrocchiani dei loro pastori non cessa. Questi giorni, dietro avviso delle attuali autorità ungheresi del posto, dovettero lasciare le loro parrocchie: il Rev. Basilio Terdic parroco a Carei; Basilio Șuta parroco di Căpleni.

Sono stati inoltre portati nel campo di concentramento i seguenti sacerdoti di cura d'anime con un certo numero di fedeli, i più scelti, specialmente come possessori di beni: Rev. Aurelio Ghiulai di Galoșpetreu; Basilio Pop di Valcăul de Jos; Vittorio Pop di Valcăul de sus; Leonte Ciula di Beltiug; Coriolano Man di Abrămuți e Paolo Silaghi di Sânlazar. Quest'ultimo a mezzanotte tra il 20 e 21 ottobre, con l'invito di prendere il cibo per tre giorni; poi, Romano Nemș di Suplacul de Bărcău con 18 dei suoi parrocchiani per condividere la sorte dei loro parroci. Al Rev. Coriolano Ossian, le autorità del circondario le imposero di abbandonare la parrocchia Cizer uscendo dal circondario con tutta la sua roba entro tre giorni. Non posso, certamente, presentare tutti i particolari delle maniere adoperate da quelle truppe di terrore che si lanciano sui paesi di campagna e le abitazioni dei poveri contadini. Ogni giorno vengo a conoscere nuovi casi e sorprese; e chi sa a quest'ora dove operano questi flagelli!

Non sono stati risparmiati nemmeno i beni della chiesa.

Minacciati i terreni di Salard e Tarcea, mentre a Valea lui Mihai fu violata la stessa possessione; poiché entrarono con l'aratro nei terreni della parrocchia.

A Lucăceni ed a Acăș hanno rotto i vetri delle chiese.

Non mancano poi le intriche. A Șilindru è venuto un sacerdote della diocesi di Hajdúdorog con un gruppo di suoi fedeli, si è messo poi a predicare tutt'altro che la parola del Signore. Il motivo della visita, come lo diceva nella lettera diretta poi al parroco del posto, fu, che voleva prender parte alla „gioia” dei fratelli redenti. Così voleva coprire l'opera sua svolta nell'assenza momentanea del parroco del posto. Un'altra persona ecclesiastica della medesima diocesi si è presentata dal parroco Giulio Pop di Carei per dirle che ormai tutto è fatto perché tornino alla Diocesi di Hajdúdorog. Lo stesso avvenne a Cheniz nel tempo in cui un gruppo di fedeli di Cheniz chiedevano dal sottosegnato un sacerdote per la parrocchia, rimasta senza con la morte che avvenne proprio quei giorni, del loro pastore.

Ad Acăș, mandato via il parroco romeno unito, colsero l'occasione ed il parroco latino di Beltiug andò e fece funzione latina portando dietro l'armonium. Fece la predica in ungherese e promise che d'ora in poi andrà così.

La sorte del Seminario sempre la stessa. E non si vede alcun segno di miglioramento. I profughi se ne sono impadroniti in modo che gli stessi superiori sono piuttosto e continuamente minacciati di esser messi in istrada.

Tutti gli sforzi per impedire, rimediare, non già di ammegliorare, sono inutili e riuscirono finora vani. Il più che posso fare è di prender nota di tutto come un registro, di compatire e di cercare a confortare coloro che ancora sono sul posto, o coloro che possono riferirmi qualche cosa sulla sorte degli altri, testimoni di spettacoli assai dolorosi.

Le altre parrocchie che sembrano meno esposte, non sono invece risparmiate dalle tentazioni di eresie. Infatti delle pressioni sotto diversi aspetti si fanno sopra le popolazioni, di campagna o di città, romene acciocché lascino il cattolicesimo sotto forma orientale romena e che accettino la religione riformata o calvinistica, o almeno, il rito latino; poiché come romeni uniti non hanno più diritto al pane. Purtroppo, le pressioni spesso non rimangono vane.

Intanto rinnovo l'espressione dei sensi della mia più distinta stima e venerato ossequio, con cui passo a l'onore di rassegnarmi

*dell'Eccellenza V. Rev. ma dev.mo
in Gesù Cristo*

+ *Giovanni Suciu [m. p]
Vescovo ausiliare*

39

SITUAZIONE RELIGIOSA IN TRANSILVANIA

Note di Mons. Tardini

Vaticano, 2 Novembre 1940

N. Prot. AA.EE.SS. 9491/40

Autografo

ASRS, AA.EE.SS., Ungheria, 92A, ff. 490-498

Pubblicato in: ADSS, Vol. 4. n. 139. pp. 213-216.

*5-XI-40 Eae**Si prepari una Ponenza per una Congregazione mista
(Orientale, Concistoriale, AA. EE. SS.)**E' questa una buona occasione perché il minutante
faccia onore a sé e alla nostra Congregazione!!!**Evviva mons. Barbetta che otterrà in pieno questi bei risultati!...
e mons. Tardini che procura riposo a Mons. Barbetta!!!*

Ho dato una scorsa alle richieste del governo ungherese circa la Transilvania. Mi sembrano veramente enormi in se stesse, come enorme mi sembra la pretesa di quel governo di voler lui disporre (o di voler che si disponga) delle cose ecclesiastiche, secondo i suoi piani, che sono piani politici. Ben a ragione l'E.mo Superiore⁸⁴ faceva osservare due giorni fa a S. E. il Ministro Apor:

1. che la S. Sede si ispira al criterio del bene delle anime mentre il governo è guidato dal principio degli interessi politici. Sono, quindi, due punti di partenza molto diversi.

2. che, per conseguenza, se praticamente quel che il governo propone è utile o, almeno, non è dannoso al bene delle anime, la S. Sede può accoglierlo: altrimenti, no.

Tale dichiarazione è chiarissima e fondamentale. E, infatti, dannoso al bene delle anime:

1. fare troppi e troppo frequenti cambiamenti nella circoscrizione e, in genere, nella organizzazione ecclesiastica. Perciò la S. Sede non adotta, in via ordinaria, disposizioni definitive se non in situazioni ben definite e, più o meno, definitive. Ora la situazione attuale in quelle zone non è

né ben definita perché è in ebollizione e in evoluzione. Gli stessi ungheresi non sono contenti e desiderano di più. I romeni pensano, naturalmente, a una rivincita. I russi sono alle porte, armati e affamati. I tedeschi mirano più che non sembri a quelle ricche zone, come a spazio vitale

né definitiva perché la guerra è in atto, il risultato è in sospeso, la pace è in un lontano avvenire. Non c'è, dunque, una situazione giuridica stabile. Anche un trattato di pace non negoziato, ma imposto non potrebbe costituire una situazione veramente definitiva (l'esperienza del passato insegna!). Che dire, quindi, della caotica e spasmodica situazione attuale? Chi potrà prendere per base stabile il lodo di Vienna? ...

84 Cioè il Card. Segretario di Stato, Luigi Maglione.

2. contraddire e ferire i sentimenti nazionali di un popolo. Mai forse, il sentimento nazionale è stato più vivo di adesso. Eppure mai come ora il sentimento nazionale dei popoli piccoli e deboli è stato più ostacolato e calpestato dai popoli grandi e potenti. La S. Sede deve far del tutto per non confondersi neppure apparentemente coi prepotenti. E ciò: a) perché così vuole la giustizia; b) perché così vuole il bene delle anime (essendo chiaro che un'attitudine diversa allontanerebbe i popoli dalla Chiesa); c) perché così impone una ragionata previsione circa l'avvenire. Ormai i piccoli oppressi son ... troppi. Sommiamo Polacchi, Norvegesi, Danesi, Belgi, Olandesi, Albanesi, Greci, Austriaci, Cechi, Romeni ecc. ed avremo una cifra imponente. Non è possibile che questa enorme massa sia perennemente tenuta schiava. Lo è attualmente perché Germania e Italia sono organizzate con una ferrea dittatura: ma ciò non può durare a lungo. E la Chiesa sa prevedere e provvedere.

3. cedere alle pressioni e alle pretese dei governi civili. L'attuale momento storico è molto grave, sotto questo aspetto. Hitler - il persecutore della Chiesa ed il padrone di una gran parte d'Europa - vuole, in un modo o in un altro, imporre la nomina di vescovi tedeschi in paesi non tedeschi⁸⁵ e vuole - più che non sia consentito dagli accordi - influire nelle nomine medesime. ⁸⁶Franco, il cattolicissimo generalissimo, vuole scegliere o presentare i candidati per l'episcopato e lascia 18 diocesi vacanti, perché le sue pretese non sono state accolte dal Santo Padre. Molti paesi dell'America Latina avanzano ed usurpano privilegi e diritti sullo stesso delicatissimo argomento.

Che potrà fare la S. Sede? Quel che ha fatto sempre: riaffermare e difendere la propria libertà: tutelare fermamente i propri diritti di fronte alle imposizioni dei governi quando siano pregiudizievole al bene delle anime. I popoli saluteranno con piacere quest'apostolica saldezza della S. Sede e si stringeranno sempre più a Lei come ad unica banditrice della verità divina e ad unica tutrice della dignità umana.

Ciò premesso, le proposte del governo ungherese tendono:

1. a far adottare provvedimenti definitivi in momenti torbidi e instabili;
2. a contraddire e ferire il sentimento nazionale romeno;
3. ad imporre alla S. Sede un'attitudine squisitamente politica, specialmente col pretendere allontanamenti e nomine di Vescovi.

Per tutte queste ragioni, le pretese ungheresi vanno rifiutate, studiando, invece, provvedimenti consoni alla situazione di oggi e utili al bene delle anime per oggi e per domani.

Circa la situazione attuale dei cattolici romeni in Ungheria e circa i provvedimenti da adottare, molto più equi e ragionevoli mi sono sembrati i Vescovi orientali romeni, i quali parlando con me il 29 ottobre proponevano quanto segue :

1. Dato che attualmente vescovi che sono in Romania hanno territorio e fedeli in Ungheria e, viceversa, vescovi che sono in Ungheria hanno territorio e fedeli in Romania, si dovrebbe lasciare piena libertà agli uni e agli altri di esercitare dovunque il loro apostolico ministero. Naturalmente i Vescovi dovrebbero dedicarsi unicamente al loro munus pa-

⁸⁵ Quanto alla situazione ecclesiale della Boemia e Moravia (Regno di Boemia) dai tedeschi, ma anche in altri paesi.

⁸⁶ Nota personale su Franco, omissa nell'ADSS.

storale; al di sopra e al di fuori di qualsiasi preoccupazione puramente politica, con molta discrezione e moltissima prudenza. (Questa proposta è giustissima in teoria ma quasi irrealizzabile in pratica almeno per ora, in circostanze così brucianti; quindi si potrebbe alle parti staccate che si trovano cioè in altra Nazione provvedere o con Delegati vescovili o con Amministratori apostolici: ma senza creare una nuova circoscrizione ecclesiastica, lasciando intatta in diritto quella che esiste).

2. La diocesi di Maramures fu creata dalla S. Sede.⁸⁷ Gli Ungheresi vorranno o che sia soppressa o che le siano tolte alcune parrocchie. Meglio sarebbe non concedere né una cosa né l'altra. (Ciò rientra nel criterio della S. Sede: non fare mutazioni stabili quando la situazione è ... mobile).

3. In momenti così delicati e difficili per i cattolici di rito romeno e mentre il governo prepara nuove leggi e adotta un nuovo indirizzo, sarebbe opportuno che a Bucarest ci fosse un Vescovo cattolico di rito romeno. Perciò sembrerebbe utile creare in Romania una nuova diocesi di rito romeno, con centro a Bucarest. (Ai Vescovi feci notare che se si adotta il criterio di non mutare per ora la circoscrizione ecclesiastica, sarebbe pericoloso creare adesso una nuova diocesi in Romania. Gli Ungheresi direbbero: se si fa una nuova diocesi in Romania, perché non farne qualcuna nuova anche in Ungheria? I Vescovi capirono e assentirono).

Siccome i Vescovi di rito romeno che attualmente si trovano in Ungheria saranno praticamente tagliati fuori dalle comunicazioni con il Metropolita di Blaj,⁸⁸ sarebbe bene che quest'ultimo delegasse uno di quelli ad agire in suo nome tanto più che mai, in passato, i Vescovi di rito orientale dipesero dal Primate latino in Ungheria.⁸⁹ (Su questo punto bisognerà sentire la S. C. Orientale, la quale sa: quali sono i diritti del Metropolita di rito romeno sui suoi suffraganei: quali furono, in passato, le relazioni, nell'ambito dell'Ungheria, tra i Vescovi di rito romeno e il Primate latino. Sapendo tutto ciò, la S. C. Orientale può dar buoni suggerimenti).

⁹⁰Da notare, infine, che l'atteggiamento dell'Emo Card. Serédi sembra

1. troppo premuroso degli interessi politici ungheresi,
2. troppo poco rispettoso dei diritti e della tradizione della S. Sede.

Il punto 1° è dimostrato dal fatto che le proposte del governo ungherese sono state - in gran parte - o consigliate o approvate dall'Emo.

Il punto 2° è chiaro se si osservi:

- a) che l'Emo non può ignorare come sia solita regolarsi la S. Sede in simili casi e
- b) che lo stesso Emo - prima di fare o di approvare proposte concrete - avrebbe dovuto domandare istruzioni e direttive dalla S. Sede. Soltanto così avrebbe tutelato a dovere gli interessi della Chiesa senza preporvi quelli ungheresi.

DT

87 Ossia Maramaros dei Rumeni, fondata nel 1930 nella zona del Transilvania del Nord, occupato dall'Ungheria.

88 Blaj in Romania era la residenza dell'Arcivescovo rumeno Fagaras e Alba Julia; l'Arcivescovo fu Mons. Alexandre Nicolescu dal 1936 in poi.

89 Il Cardinale Giustiniano Serédi, Arcivescovo di Esztergom.

90 Nota personale su card. Serédi, omissa nell'ADSS.

40

CHIESA UNITA RUMENA IN TRANSILVANIA

Rapporto N. 6590/40 del nunzio Andrea Cassulo

al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione

Bucarest, 3 Novembre 1940⁹¹

N. Prot. AA.EE.SS. 9900/40

Copia bella, dattiloscritta, firmata

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, 362rv, 364

Ho già avuto occasione di interessare ultimamente l'Em. V. Revma a favore della Chiesa Unita di Transilvania che, come ora mai ben si conosce, si trova nella condizione la più triste e penosa.

Dopo l'arbitrato di Vienna, le popolazioni rumene, rimaste nelle parti occupate dagli ungheresi, non solo hanno sofferto molto e soffrono ancora, ma sono state private quello che è pure grave, dei loro parroci. Adesso *pare* sia stata data l'ingiunzione - o dichiarare per iscritto che sarebbero partiti, - in caso contrario, sarebbero stati imprigionati. Sotto tale ingiunzione, molti dei sacerdoti con cura d'anime, sono passati in Romania, e molti sono stati messi in carcere. Siamo quindi di fronte ad una condizione di cose, che è gravissima perché, in tal modo la popolazione rumena o sarà magiarizzata, o dovrà vivere senza l'assistenza religiosa con detrimento della fede.

Chi mi ha mandato la lettera che unisco in copia, tradotta del rumeno in francese, è il Canonico Agârbiceanu, già canonico a Cluj, senatore del Regno fino a questi ultimi tempi ed uno degli scrittori più eminenti fra il clero nostro.

A me dispiace dover sempre insistere su questo punto perché forse sembrerà che si voglia prender posizione contro il Governo di Budapest, ma lo faccio unicamente nell'interesse della Chiesa e delle anime. Io vorrei soltanto che quel Governo, pur così devoto verso la S. Sede, come si dice, comprendesse bene che la politica non dovrebbe preme- re troppo e compromettere gli interessi religiosi delle popolazioni alle quali, quando si è chiesto il rispetto alle leggi dello Stato si dovrebbe lasciare il diritto dell'assistenza religiosa nella propria lingua, nelle tradizioni avite. Io non so come un Governo possa lasciare le popolazioni senza il loro pastore. Ammesso pure che, qualcuno di essi si mostri troppo spinto, c'è sempre il modo per tenere a posto coloro che eccedono nei loro sentimenti di nazionalismo. Questi eccessi si possono correggere intendendosi coll'autorità ecclesiastica locale. Che può fare un Vescovo quando si vede privato dell'aiuto dei suoi sacerdoti nel ministerio delle anime.? Penso che sia anche nell'interesse dei governi non mettere troppo la mano nel campo della Chiesa perché, in tale maniera, presto o tardi, ne pagano le conseguenze.

Vorrei quindi pregare l'Eminenza V. Revma di esaminare benevolmente questa condizione di cose che ha del tragico per vedere se, con la maggior sollecitudine non si

91 "Fatti in data 9 corrente passi urgenti presso Governo Ungherese per ritorno Sacerdoti espulsi Transilvania. Occorre che Vostra Eccellenza Rev.ma accerti fondamento notizia dilemma posto Governo Ungherese parroci Transilvania: o partire o essere imprigionati, affinché Santa Sede possa agire senza tema smentite." Dall'accusa ricevimento N. Cifra 81, N. Prot. AA.EE.SS. 9900/40 del 19 novembre 1940. Vedi il testo pubblicato in: ADSS, Vol. 4. n. 172, pag. 254.

credesse di porre fine al disagio morale e religioso creatosi dopo l'entrata delle autorità ungherese nelle regioni fin qui occupate della Romania. Nella fiducia che si possa il più presto ottenere il desiderato effetto [...]

41

**SITUAZIONE DELLA CHIESA ROMENA DI RITO BIZANTINO
DOPO L'ARBITRATO DI VIENNA**

Foglio N. 9558/40 del Card. Segretario di Stato Luigi Maglione
al Card. Tisserant, Segretario della
Sacra Congregazione "Pro Ecclesia Orientali"
Vaticano, 8 Novembre 1940
Copia dattilografata, non firmata
ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 257r-258r

con inserto

Mi è regolarmente pervenuto il pregiato Foglio dell'Eminenza Vostra Reverendissima N. 505/1940 del 24 Ottobre,⁹² col quale Ella mi sottoponeva un prospetto generale delle questioni che sono sorte dopo l'Arbitrato di Vienna a motivo del mutamento della situazione generale della Chiesa Romana di rito bizantino che si è venuta a trovare, con gran parte delle sue circoscrizioni ecclesiastiche e dei suoi fedeli, sotto il dominio ungherese.

Ho preso cognizione con il più grande interesse delle soluzioni proposte da cotesta Sacra Congregazione ed ho, con la più profonda venerazione, appreso le sapienti osservazioni che, in proposito, il Santo Padre Si è degnato di fare.

Nel frattempo il Signor Ministro di Ungheria mi ha consegnato l'accluso "Pro Memoria"⁹³ nel quale l'Eminenza Vostra rileverà facilmente, non troverebbero purtroppo soddisfazione i desideri espressi da cotesta S. Congregazione.

Naturalmente la Santa Sede ha accettato il documento a titolo di semplice informazione, senza cioè prendere alcun impegno in merito, anzi esprimendo le più ampie riserve.

Attesa la molteplicità e gravità delle questioni ecclesiastiche sorte dalle mutazioni politiche intervenute tra la Romania e l'Ungheria sarei del parere che tali questioni fossero trattate in una Congregazione mista di cotesto S. Dicastero, della S. Congregazione Concistoriale e della S. Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari, per studiare di comune accordo la via da seguire.

Qualora l'Eminenza Vostra convenga in quest'idea Le sarò grato se vorrà disporre affinché siano inviati alla Segreteria di Stato tutti quei documenti, dati, notizie e indicazioni da servire per la preparazione della relativa Ponenza.

⁹² Vedi sopra, pag. 229ss.

⁹³ Il Pro Memoria in parola manca.

42

SACERDOTI RUMENI ESPULSI DA TRANSILVANIA

Cifra N. 63 del Card. Segretario di Stato Luigi Maglione

al Nunzio Angelo Rotta

Vaticano, 9 Novembre 1940

N. Prot. "AE" 9701/40

Copia dattilografata

Pubblicato in: ADSS, Vol. 4. n. 159. p. 236.

Ricevuto Rapporto N. 4251.⁹⁴

Santo Padre desidera che Vostra Eccellenza Reverendissima continui a svolgere presso cotesto Governo le più urgenti premure per sollecitare ritorno sacerdoti rumeni espulsi dalla Transilvania presso propri fedeli, privi assistenza spirituale.⁹⁵

Intervento Eminentissimo Serédi allo stesso scopo sarebbe assai gradito Santa Sede.

43

SACERDOTI RUMENI ESPULSI DALLA TRANSILVANIA

Rapporto N. 4288/40 [N. Pr. 244] del nunzio Angelo Rotta

al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione

Budapest, 10 Novembre 1940

N. Prot. AA.EE.SS. 9902/40

Copia bella, dattiloscritta, firmata

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 354rv

Ricevuto il cifrato N. 63, con le istruzioni ivi contenute, ho procurato di far del mio meglio perché l'Augusto desiderio del Santo Padre possa trovare compimento.

Ho pensato che il mezzo più spedito e più sicuro era anche questa volta di rivolgermi direttamente al Presidente del Consiglio Conte Teleki, al quale ho inviato ieri una lettera in merito. Contemporaneamente ho scritto pure all'Eminentissimo Cardinale Serédi pregandolo di assecondare il desiderio della Santa Sede con il suo autorevole interessamento.

Fortunatamente oggi, essendo venuto a Budapest l'Eminentissimo Cardinale Serédi, in via straordinaria per una permanenza di poche ore, ho potuto abbozzarmi con lui. Gli ho ancora raccomandata la cosa, ed egli mi ha detto che farà quanto gli è possibile per corrispondere al desiderio del Santo Padre. Ne tratterà con il conte Teleki. Ma ha soggiunto che forse si potrà ottenere che quelli che furono espulsi per pura rappresaglia siano riammessi in Ungheria, ma non quelli che lo furono per qualche colpa specifica. Speriamo che l'azione morale esercitata così dalle due parti sul conte Teleki, unita anche alla innegabile buona volontà di questi, abbiano ad ottenere, almeno parzialmente, l'esito desiderato.

⁹⁴ Non pubblicato in questo volume.

⁹⁵ Cfr. Note di Mons. Tardini del 2 novembre 1940, in: ADSS, Vol. 4. n. 139.

44

**CIRCA PLENARIA MISTA SULLA SITUAZIONE
DELLA CHIESA ROMENA DI RITO BIZANTINO
DOPO L'ARBITRATO DI VIENNA**

Foglio N. 505/40 di Card. Tisserant, Segretario della
Sacra Congregazione "Pro Ecclesia Orientali"
(controfirma: G. Cesarini Assessore)

al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione
Vaticano, 12 Novembre 1940

N. Prot. "AE" 9797/40

Copia originale, dattilografata, firmata
ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, f. 259r

Ringrazio vivamente l'Eminenza V. Rev.ma per il cortese Ufficio dell'8 corr. No 9558/40⁹⁶ riguardante la situazione religiosa della Transilvania passata all'Ungheria e i relativi problemi da risolvere.

Restituisco il Pro-Memoria del Governo ungherese, copia del quale era stata consegnata a questa S. Congregazione da Mons. Luttor.

La proposta fatta dall'Eminenza V. di una Plenaria Mista delle tre Congregazioni interessate, incontra il pieno gradimento di questa S. Congregazione.

Per la compilazione della relativa Ponenza ho autorizzato Mons. Moioli, Minutante per i Romeni in questo S. Dicastero, a mettersi in contatto con Mons. Barbetta, la quale fornirà tutti i documenti e le informazioni richieste.

Riferendomi poi al ven. Ufficio dell'Eminenza V. in data 9 corr. No 9614/40,⁹⁷ circa la fondazione di una diocesi di rito bizantino in Bucarest, mi pregio significarLe che questa S. Congregazione è ben lieta di sottoporre la questione nella Plenaria Mista di cui sopra.

45

SACERDOTI RUMENI ESPULSI DALL'UNGHERIA

Rapporto N. 4329/40 [N. Pr. 247] del nunzio Angelo Rotta
al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione
Budapest, 18 Novembre 1940

N. Prot. AA.EE.SS. 10367/40

Copia bella, dattiloscritta, firmata
ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 346rv

Melléklettel

Faccio seguito al mio Rapporto N. 4288/40 N. Pr. 244 in data 9 c. m. ed invio qui acclusa la risposta avuta dal Presidente del Consiglio Conte Teleki (di cui ho fatto copia

⁹⁶ Vedi sopra, pag. 255.

⁹⁷ Non pubblicato in questo volume.

per questo archivio) circa la questione dei preti di rito rumeno espulsi dalla Transilvania durante l'occupazione ungherese.

Per facilitare il compito a S.E. il Conte Teleki ho creduto bene di inviargli subito una risposta, nella quale ho manifestato i miei ringraziamenti, aggiungendovi una copia della lista dei preti rumeni appartenenti alla Diocesi di Gran Varadino che erano stati espulsi, lista che avevo già inviato al Conte Teleki in data 31 ottobre. Era l'unica lista di preti espulsi che era ed è a mia conoscenza. Per questo, contemporaneamente, come ne ho avvertito S.E. il Conte Teleki, ho scritto ai due vescovi di Cluj e di Maramures, perché direttamente e con sollecitudine - se non l'avevano ancora fatto - inviassero al Conte Teleki una lista dei sacerdoti espulsi dalle loro rispettive diocesi.

Mi auguro che qualche risultato pratico se ne possa ricavare, e che l'esame, a cui si sottoporranno i vari casi di espulsione, sia fatto con criteri, sia pure severi, ma equanimi ed ispirati ad un senso di vero desiderio di pacificazione degli animi.

Rilevo, en passant, dall' „Osservatore Romano” che il Collegio Rumeno, con a capo il Rettore, era a far ala nella Sala Clementina al passaggio di Sua Eccellenza il Generale Antonescu.⁹⁸ Speriamo che la cosa non abbia a riuscire ostica al Governo Ungherese, e che non costituisca un impedimento alla concessione dei passaporti per gli alunni rumeno-ungheresi destinati a detto Collegio, per cui sono in corso le pratiche relative. Dati i rapporti tesi con la Romania e le suscettibilità così acute non ci sarebbe da meravigliarsene.

Di questo Rapporto invio anche copia a S.E. il Cardinale Segretario della Sacra Congregazione Per la Chiesa Orientale.

46a

INVIO LETTERA DI S. E. MONS. HOSSU, VESCOVO DI CLUJ-GHERLA

Cluj, 12 Novembre 1940

Allegato al Rapporto N. 4401/40 [N. Pr. 244] del nunzio Angelo Rotta
al Card. Eugène Tisserant

Budapest, del 29 Novembre 1940

N. Prot. AA.EE.SS. 10906/40

Copia dattiloscritta, non firmata

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, f. 86

Con Allegato

Invio qui accluso un memoriale che Sua Eccellenza Monsig. Hossu, Vescovo di Cluj-Gherla, mi ha pregato di far pervenire all'Eminenza Vostra Reverendissima. Lo stesso Vescovo mi ha pregato di prenderne visione: sono cose molto tristi, però niente di nuovo. Ora è da sperarsi che con la introduzione del Regime civile, il 26 corrente, in sostit-

⁹⁸ Sulla visita Vaticana del Gen. Antonescu vedi i seguenti Rapporti del nunzio Cassulo: N. 6556/40 del 25 Ottobre 1940, N. Prot. AA.EE.SS. 9606/40 e N. 6760/40 del 20 Dicembre 1940, N. Prot. AA.EE.SS. 307/41, pubblicati in: ADSS, Vol. 4. n. 129. pp. 202-204, inoltre n. 204. pp. 301-304.

tuzione di quello militare, le cose abbiano a camminare meglio, e si possa anche riparare, almeno in parte, alle ingiustizie commesse.

Ieri, parlando con questo Ministro degli Esteri, ancora gli ho raccomandato tutto questo complesso e penoso affare. Egli è il primo, e con lui il Presidente del Consiglio Conte Teleki, ad essere persuaso che i Militari, non ostante tutte le istruzioni che loro erano state date, hanno commesso degli errori, anche politicamente assai dannosi; appunto per questo, mi ha soggiunto, si è procurato di scegliere per la Transilvania, i migliori funzionari civili, perché abbiano a procedere con molto tatto e prudenza.

46b

**LETTERA N. 7322-1940. DI S. E. MONS. HOSSU,
VESCOVO DI CLUJ-GHERLA
AL CARD. EUGÈNE TISSERANT**

Allegato al Rapporto N. 4401/40 [N. Pr. 244] sz. del nunzio Angelo Rotta

Cluj, 12 Novembre 1940

Copia dattiloscritta, non firmata

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 87-88⁹⁹

Ho appreso con viva emozione e con filiale gioia dalla venerata No. 407/39 del 12 ottobre 1940 di Vostra Eminenza Reverendissima, che il Santo Padre si è degnato di menzionare con paterna soddisfazione la nostra umile persona che, con l'aiuto del Signore, sono restato al posto del nostro primario e supremo dovere. Prego Vostra Eminenza di aver la bontà di umiliare ai piedi del Santo Padre la mia ossequiosa, filiale riconoscenza per il sovrano messaggio d'incoraggiamento e per la paterna bontà.

Ringrazio di profondo cuore Vostra Eminenza Reverendissima per il caldo interessamento per la nostra Scuola e per l'appoggio potente impartitoci.

Riguardo al trasferimento della Scuola normale da Gherla a Nasaud finora non si è potuto fare ancora niente di concreto. Ho parlato con Sua Eccellenza il Ministro dei Culti e la causa è stata rimandata fino che cesserà l'amministrazione militare.

Inoltre il principio stabilito è, che tutto resti come è stato nell'anno precedente.

Durante l'anno scolastico si discuteranno tutte le questioni per l'anno prossimo.

Adesso aspetto l'introduzione dell'Amministrazione civile per cominciare le pratiche per la ratificazione delle decisione del trasferimento.

L'edificio è grandioso ma sarà bisogno di riparazioni e adattamenti costosi, aquadotto, dipendenze, scuola d'applicazione ecc.

Perciò prego caldamente Vostra Eminenza aver la bontà di riservarci le somme approvate per la Scuola sia per i lavori a Gherla se resteremo lì, sia per la Scuola a Nasaud.

Ho la grande gioia di poter comunicare a Vostra Eminenza che nell'ultimo momento del mutamento, ho ricevuto la sovvenzione da molto tempo promessa da parte del gover-

⁹⁹ Mons. Hossu, in stessa data, inviò un'altra lettera all'Em.mo Card. Tisserant. Il documento fu trattato dall'Adunanza Mista delle Sacre Congregazioni Concistoriale - Per la Chiesa orientale e degli Affari Ecclesiastici Straordinari, il 6 febbraio 1941. Vedi: ASRS AA.EE.SS. Rapporti delle Sessioni 97, Sommario, Gennaio 1941, Documento N. XVI. Sessione N. 1407.

no romeno, cosicché grazie al Signore, oggi sono estinti tutti i debiti che gravarono la residenza vescovile, il seminario e le dipendenze. È stata una vera grazia del Signore, una alta consolazione nell'ora del supremo dolore.

La situazione della Chiesa è tragica. Hanno colpito i pastori per dispergere il gregge. Nei primi dieci giorni, prima della occupazione armata i sacerdoti sono restati ai loro posti con cristiana rassegnazione e faremo coll'aiuto del Signore tutto ciò che il nostro dovere impone per il gregge del Signore. Spero che il Regio Governo giudicherà giustamente le cose cessata l'amministrazione militare, metterà fine al doloroso calvario e questo nell'interesse superiore dello Stato. In fine dei conti un milione e quasi mezzo non può sparire. La cosa più preziosa che noi possiamo offrire è l'animo pacificato di questo popolo buono e fedele. Per questo abbiamo lavorato e lavoreremo. Noi offriamo sinceramente la pace delle anime.

La nostra speranza è il Signore che desideriamo servire con tutte le forze del nostro animo nella luce dei principi eterni dell'eterno Verbo di Dio.

Imploriamo la protezione potente del Vicario di Cristo sulla terra che veglia sui destini della Sua Santa Chiesa.

In che riguarda la nostra persona devo osservare che sono stato invitato a prestare il giuramento a Sua Altezza Serenissima il Reggente Horthy e in conseguenza in Senato, nella qualità di vescovo di Szamosújvár (Gherla) in quanto, pare, che finora non riconoscono che le diocesi *storiche* cioè quelle prima del 1918. Così Mons. Rusu non è stato ancora invitato. Certo si aspetta la intesa con la Santa Sede.

Credo che il nostro Eccellentissimo Mitropolita avrà esposto l'intera situazione della nostra Chiesa per l'informazione perfetta della Santa Sede.

Ho fatto questo rapporto sull'invito di Vostra Eminenza, in modo confidenziale, perché non vorrei, a nessun costo, portare qualche danno agli interessi della Chiesa con nessuna mia parola.

Questa chiesa romena unita che Vostra Eminenza conosce da vicino, che partiva verso uno sviluppo fiorente è spezzata in due. Qui è in grande sofferenza. Però andremo avanti lavorando senza scoraggiamento. L'appoggio e l'affezione di Vostra Eminenza ci aumenterà la forza.

Ringrazio di tutto cuore nuovamente tutta la bontà paterna del Santo Padre verso questa nostra chiesa e specialmente verso questa diocesi, chinato in osculo sancto, prego Vostra Eminenza Reverendissima di gradire l'espressione della mia profondissima Venerazione.

Kolozsvár-Cluj, 12 november 1940

umilissimo e devotissimo servo
in Cristo
Giulio Hossu [aláírás hiányzik]
Vescovo di Cluj-Gherla.

47

CHIESA UNITA

Rapporto N. 6684/40 del nunzio Andrea Cassulo
al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione
Bucarest, 27 Novembre 1940
N. Prot. AA.EE.SS. 10898/40
Copia bella, dattiloscritta, firmata
ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, 401rv, 410

L'accluso rapporto conferma quello che ho detto nel telegramma spedito in data odierna. Ho voluto accertarmi dei fatti che credo non temano smentita perché sono asseriti ed esposti da chi è stato sul posto ed è molto al corrente di quanto è accaduto in Transilvania dopo il lodo di Vienna. Il Malai era canonico a Cluj, ora è protopopa a Bucarest. Del resto, quello che egli asserisce non è che una parte delle cose dolorosissime che sono avvenute in Ardeal. Soltanto la Diocesi di Oradea Mare *ha più di cinquanta chiese rimaste senza sacerdote*. Ammesso pure che alcuni dei Parroci sieno partiti perché non abbastanza coraggiosi e non disposti al sacrificio, è un fatto che i più sono stati costretti a partire sotto minaccia e dietro ordine ricevuto dalle autorità civili o militari. Le autorità ungheresi negano i fatti, o tentano di diminuirne l'importanza dicendo che i soldati sono stati provocati o si trovavano sotto il risentimento delle vessazioni subite negli ultimi venti anni dai rumeni.

Dico così perché il Ministro d'Ungheria, Bárdossy, venuto oggi da me, mi parlava in questo senso, ma, d'altra parte, avendo parlato proprio in questo momento, con il Protopopa di Abrud, frazione della Diocesi di Cluj rimasta in Romania, egli mi ha assicurato che ha là 32 *preti* rifugiati espulsi per forza dalle autorità ungheresi e unisco qui la nota di tali sacerdoti, che vorrebbero tornare al loro posto e non è loro dato il permesso. Si afferma recisamente che alcuni sono stati invitati a rilasciare la dichiarazione nel senso di optare per la Romania lasciando spontaneamente il loro posto.

I cattolici, poi, sono invitati a farsi *riformati*, o passare ad altre confessioni religiose. Non insisterei molto su questi punti dolorosissimi se non ne avessi le prove di continuo, ma credo mio dovere di fare presente alla S. Sede questa situazione che è veramente tragica. Io voglio anche ammettere che quà là ci sia un pó di esagerazione nel rapportare i fatti, ma vedo la necessità di un intervento efficace perché, al di fuori di ogni interesse politico nazionale, non si lascino le popolazioni senza l'assistenza religiosa, o si costringano i fedeli a prendere vie che sono contrarie o non conformi alle loro tradizioni. Se ci sono dei colpevoli, si provi la loro colpabilità, ma si lasci che i sacerdoti espulsi riprendano il loro posto per il bene delle anime. Al Governo ungherese non mancano i mezzi per sorvegliare se questi sacerdoti eccedono in qualche cosa e nel caso li additi ai rispetti di Vescovi come elementi sospetti. Prego pertanto l'Eminenza V. Revma di voler fare tutto il possibile perché i Parroci espulsi o incarcerati possano riprendere il loro posto poiché la chiesa unita passa giorni tristissimi. Pur conscio che dei torti ci sieno stati da una parte e dall'altra e che l'animosità sia inveterata fra le popolazioni ungheresi e rumene, penso che esse dovrebbero al fine intendersi e venire ad una tregua poiché questa tensione di spiriti nuoce ai due paesi e nuoce alla Chiesa, alle anime. Domando venia se, oltre l'uso, insisto forse troppo su questo stato miserando di cose e invoco, a nome di tutti un rimedio a tanti mali, ma l'Eminenza V. Revma comprenderà che io non sono mosso che da un desiderio che

è quello del bene comune, imponendomi la mia missione di tenermi al di sopra di ogni conflitto, parlo quindi per il bene degli uni e degli altri, essendo tutti a me carissimi.

48

NOTIZIE DI TRANSILVANIA

Cifra N. 64 del Card. Segretario di Stato Luigi Maglione
 al Nunzio Angelo Rotta
 Vaticano, 29 Novembre 1940
 N. Prot. "AE" 10297/40
 Copia dattilografata
 Pubblicato in: ADSS, Vol. 4. n. 187. p. 280.

Ricevuti Rapporti NN. 4288 et 4329.¹⁰⁰

Ringrazio Vostra Eccellenza Reverendissima sue premure presso Governo in seguito mio cifrato N. 63:¹⁰¹ prego fare conoscere Eminentissimo Seredi soddisfazione Santa Sede per suo autorevole intervento.

Monsignor Cassulo dà come sicure seguenti notizie:¹⁰² cattolici rito bizantino rumeno costretti passare rito latino o calvinismo; autorità vengono invitate richiedere parroci ungheresi in sostituzione parroci rumeni espulsi; ventiquattro sacerdoti rumeni imprigionati Gherla.

Prego pertanto Vostra Eccellenza Reverendissima adoperarsi ulteriormente presso Governo affinché intervenga autoritativamente per moderare iniziative suoi dipendenti civili e militari, lesive diritti Chiesa Cattolica, contrarie cordiali tradizionali rapporti Santa Sede.

49a

CIRCA STATO RELIGIOSO IN TRANSILVANIA

Rapporto N. 4419/40 [N. Pr. 252] del nunzio Angelo Rotta
 al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione
 Budapest, 30 Novembre 1940
 N. Prot. AA.EE.SS. 10504/40
 Copia bella, dattiloscritta, firmata
 ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 336rv, 338
 Pubblicato in: ADSS, Vol. 6. n. 386. pp. 487-489.

Ho ricevuto il telegramma nr. 64.¹⁰³ Come Vostra Eminenza Reverendissima avrà potuto rilevare dai rapporti da me inviati e dai memoriali fatti pervenire dagli interessati alla

100 Non pubblicati in questo volume. Il Rapporto N. 4288 vedi in: ASRS AA.EE.SS. Romania pos. 142/A, foll. 354rv. N. Prot. "AE" 9902/40.

101 Vedi sopra, pag. 256.

102 Il nunzio di Bucarest, Cassulo, con cifra N. 66, del 27 novembre 1940 (N. Prot. "AE" 9901/40) afferma: « Consta sicuramente: 1) sacerdoti espulsi ordine Budapest. 2) Cattolici costretti passare rito latino oppure protestantesimo. 3) Si invitano notabilità domandare parroci diocesi ungheresi rito orientale. 4) Sono prigione Gherla 24 sacerdoti. Rettori Seminari Uniati Oradea Mare espulsi. » Vedi: ADSS, Vol. 4. pag. 254. n. 172 nota 3.

103 Vedi il documento precedente.

Sacra Congregazione Orientale, le notizie del Nunzio Apostolico di Bucarest¹⁰⁴ hanno, purtroppo, un fondo di verità.

Intanto oggi stesso, ho adempiuto l'incarico affidatomi comunicando all'Eminentissimo cardinale Serédi i sensi di gratitudine della Santa Sede per l'opera da lui prestata. Accludo copia della lettera inviata all'uopo,¹⁰⁵ nella quale ho creduto utile di dare un'interpretazione, forse un po' estensiva, al pensiero dell'Eminenza Vostra Reverendissima.

Da parte mia avevo già prevenuto il desiderio espressomi nel telegramma sopraddetto; perché, l'altro giorno, in un'udienza che ebbi con il Ministro degli Esteri, nella quale mi comunicò i nomi dei candidati desiderati da questo governo per la vacante sede di Giavarino,¹⁰⁶ del che riferirò a suo tempo, non ho mancato di ritornare sull'argomento della Transilvania, insistendo sulla necessità che il governo, ora che ha le mani più libere, perché fortunatamente con il 26 corrente al regime militare nelle regioni occupate è subentrato quello civile, abbia a far opera per pacificare gli animi, riparare gli errori e non permettere che si violentino, con i diritti delle coscienze, quelli della Chiesa.

Il primo ad essere persuaso che il regime militare è stato dannoso sotto parecchi aspetti, è proprio il Ministro degli Esteri, che si è espresso in termini molto energici contro di esso; mi ha soggiunto che ora erano stati scelti con cura i migliori impiegati da inviare in quelle regioni, perché abbiano ad agire con tatto e prudenza, ed in tal modo medicare quelle ferite, che solo con il tempo potranno rimarginarsi.

Come un po' dappertutto, ma qui in modo speciale, l'esercito è qualche cosa di sacro, gli ufficiali hanno uno spirito di corpo che li porta a formare come una casta, che non si osa toccare. Si aggiunge poi l'infiltrazione nazional-socialista in parecchi elementi militari, l'avversione, per non dire l'odio, contro i rumeni accumulatasi in questi ultimi ventidue anni, acuitasi poi per il contegno delle autorità rumene contro gli Ungheresi durante e dopo l'occupazione in tutta la Transilvania, e tenuto anche calcolo di quella mancanza di senso psicologico proprio di coloro che hanno il culto della forza fisica, si può spiegare, almeno in parte, una condotta spesso deplorabile da parte delle autorità militari. Io non esprimo così che il pensiero del conte Csáky, quale, come il conte Teleki, non desidera che un ritorno alla vita normale sulla base della giustizia e dell'equità.

Sua Eccellenza Mons. Hossu, il vescovo rumeno di Cluj-Gherla, l'altro giorno ha avuto un lungo colloquio con il conte Teleki, Presidente del Consiglio, appunto sulla questione che ci interessa. Egli gli aveva già inviato, come io gli avevo raccomandato, nota dei sacerdoti o imprigionati od espulsi appartenenti alla sua diocesi.

Quindi per ora non crederei del caso di insistere ulteriormente. Starò a vedere come si mettono le cose, e non mancherò eventualmente di intervenire, qualora non si prendessero misure atte a dare la pace e la tranquillità alle coscienze.

104 Dopo il secondo lodo di Vienna del 30 agosto 1940, il Nunzio di Bucarest dava segnalazioni sulle misure delle autorità ungheresi nei confronti della popolazione; vedi per esempio: ADSS, Vol. 4, n. 159, pag. 236; *ibid.* n. 172, pag. 254; *ibid.* n. 187, pag. 280.

105 Vedi il documento seguente.

106 Il Vescovo di Győr, Mons. István Breyer, morì il 28 settembre 1940.

49b

ALLEGATO**INTERVENTO IN FAVORE DELLA POPOLAZIONE
DEL TERRITORIO RUMENO OCCUPATO DALL'UNGHERIA**

Rapporto N. 4403/40 del Nunzio Angelo Rotta al Card. Giustiniano Serédi,

Principe Primate dell'Ungheria,

Arcivescovo di Esztergom

Budapest, 30 Novembre 1940

N. Prot. "AE" 10504/40

Copia originale, dattilografata, firmata

Pubblicato in: ADSS, Vol. 6. n. 386. pp. 489-490.

Essendo giunta a conoscenza della Santa Sede l'opera solerte prestata dall'Eminenza Vostra Reverendissima per soddisfare il desiderio del Santo Padre che nella Transilvania ritornata all'Ungheria cessassero quei tristi incidenti, che tanto avevano addolorato il suo cuore paterno, l'Eminentissimo Cardinale Maglione mi ha dato l'incarico - che adempio ben volentieri - di manifestare all'Eminenza Vostra Reverendissima i sensi della viva gratitudine della Santa Sede per l'autorevole ed efficace intervento, che all'uopo ha prestato presso questo Governo.

Nello stesso tempo l'Eminentissimo Cardinale Segretario di Stato prega l'Eminenza Vostra Reverendissima a continuare la sua efficace collaborazione, perché non solo non si ripetano così dolorosi casi, ma si riparino pure gli errori commessi e sia data la possibilità ai fedeli di rito rumeno di avere l'assistenza dei propri pastori parecchi dei quali o in prigione o espulsi senza che pressioni si esercitino sopra di loro per obbligarli al cambiamento del rito e, quel che è ancor più deplorabile all'apostasia per abbracciare il protestantesimo. Cose queste che, purtroppo come Vostra Eminenza sa, sono avvenute in parecchi luoghi. Il fatto che ora il Governo civile è subentrato a quello militare renderà senza dubbio più facile l'opera saggia dell'Eminenza Vostra presso questo Governo, che da sua parte, come mi consta, è molto bene intenzionato.

Colgo ben volentieri l'occasione dell'anniversario della sua nomina a Cardinale Primate per dirLe con tutto il cuore: Ad multos annos!¹⁰⁷

107 Serédi fu eletto Arcivescovo di Esztergom e Principe Primate di Ungheria il 30 novembre 1927.

50a

CHIESA UNITA

Rapporto N. 6613/40 del nunzio Andrea Cassulo
al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione
Bucarest, 2 Dicembre 1940
N. Prot. AA.EE.SS. 10898/40
Copia bella, dattiloscritta, firmata
ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 391rv

Con Allegato (documento seguente)

Sempre a proposito dei maltrattamenti subiti e che subiscono tuttora i cattolici uniti in Transilvania, mi affretto a trasmettere all'Eminenza V. Revma gli acclusi documenti ricevuti ora da Mons. Nicolescu al quale li avevo richiesti in seguito al telegramma dell'Eminenza V. Revma in data 19. Nov. u. s. n. 81.

Mi pare che i fatti riferiti sieno tali che non possano essere smentiti, come quelli già esposti dal Can. Malai.

Questo stato di cose mi è cagione di profondo dolore non sapendo spiegarmi come un popolo e le autorità possano arrivare a tanti eccessi. Prego e confido che questo strazio morale e religioso cesserà presto. Se si continuasse con tali metodi, la Chiesa Unita subirebbe gravi perdite, con pericolo della fede, tanto più che si invitano i fedeli a passare non solo al rito latino e alla Diocesi ungherese di Hajdúdorog, ma al protestantesimo. Ma io voglio ancora sperare che sarà messo un rimedio a tanti mali e a tanti dolori.

50b

**LETTERA N. 7369-1940 DI ALESSANDRO NICOLESCU
AL NUNZIO ANDREA CASSULO**

Allegato al Rapporto N. 6613/40 del 2 dicembre
Blaj, 22 Novembre 1940
N. Prot. AA.EE.SS. 10898/40
Copia dattiloscritta, firmata
ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 392, 393

In nesso colla pregiata di Vostra Eccellenza nr. 6661/40, del 20 Novembre 1940 sui motivi d'espulsione di tanti sacerdoti dalla parte della Transilvania ceduta all'Ungheria riferisco quanto segue:

I sacerdoti che hanno lasciato la Transilvania si possono dividere in più categorie:

- 1.) Quelli che sono partiti prima dell'occupazione per paura delle atrocità ungheresi che si sono confermate dopo.
- 2.) Minacciati dalla popolazione arrabbiata ungherese.
- 3.) Espulsi fra le bainotte da parte della autorità militare ungherese.
- 4.) Avvisati di partire se vogliono scampare a tanti inconvenienti.
- 5.) Maltrattati in prigione ed intimoriti.
- 6.) Messi in faccia all'alternativa di scegliere fra il carcere (il domicilio e lavoro forzati) e fra la libera abdicazione alla cittadinanza ungherese.

I nostri sacerdoti profughi nei rapporti che ci hanno presentato sotto l'impressione delle atrocità e col dolore in cuore, hanno mancato tante volte di precisare i motivi immediati della loro espulsione. Con tutto ciò rispondendo alla pregiata summenzionata di V. E. specialmente al punto 6 di questo Nostro rapporto, presentiamo le dichiarazioni autentiche soltanto di alcuni sacerdoti che provano il tema posto da Vostra Eccellenza.

1.) Giuseppe Pop decano di Tg-Mureș che è riuscito fin' adesso a restare nel territorio occupato, è stato portato due volte alla polizia rispettivamente al Tribunale ungherese su diversi motivi. Lui ci dice: „M'hanno detto apertamente che in caso che partissi smetterebbero tutte le investigazioni”.

2.) Giovanni Danciu parroco di Nadișul Român diocesi di Maramureș, profugo, afferma che l'ufficiale ungherese dopo averlo battuto gli ha detto: „se non parti da tua voglia, partirai sotto scorta ma prima ti romperò tutte le ossa, poi ti manderò ai tuoi valacchi”.

3.) I. C. Puscacsiu decano di Apateu jud. Satu mare, profugo „Come nell'anno 1933 sono stato operato di un ascesso polmonare, estraendomi 5 costole, non potei resistere alle brutalità e al regime della prigione, e nel 15 Ottobre ero costretto a abdicare alla cittadinanza ungherese, e far l'opzione di quella rumena”.

4.) Giuseppe Blașiu sacerdote di Teleacul, profugo: „In prigione fummo trattati come i più ordinari ladroni. Ci hanno fatto sapere, che se non abdicammo alla cittadinanza ungherese, saremo trattenuti ancora nella prigione d'onde saremo mandati ai lavori forzati. Dopo questo ci hanno domandato se abdicassimo alla cittadinanza ungherese. La maggioranza degli intellettuali abbiamo fatto opzione per la cittadinanza rumena”.

5.) Ottaviano Friciu parroco di Breaza (jud. Mureș) essendo incarcerato per due settimane dice così: „Tardi durante la notte m'hanno fatto sapere che devo abdicare alla cittadinanza ungherese e devo partire al di là del confine e m'hanno costretto di firmare un processo verbale. Benché avessi domandato un permesso di 24 ore, sono stato rifiutato, e così dovetti partire subito accompagnato dai giandarmi, lasciando tutto moglie figli, genitori e fratelli”.

Si riferisce qui anche il caso del padre Avisalon Costea che riferisco in altro rapporto sotto nr. 7369/1940.

Eccellenza, credo che bastino questi fatti per illustrare un modo speciale di espulsione dei nostri preti, che hanno lasciato là i fedeli senza pastore. Se del resto mi saranno noti anche altri casi li riferirò.

Sono veramente molto preoccupato di questi miei fedeli, che non posso aiutare, se non raccomandandoli alla cura del Signore, in cui mettiamo tutti ogni speranza.

Mi confermo di Vostra Eccellenza, in Cristo.

Blaj, 22 Novembre 1940.

Umile servitore

Alessandro Nicolescu [m. p]
Arcivescovo e metropolita di Alba
Giulia e Făgăras

51

CIRCA SACERDOTI RUMENI ESPULSI DAL „VICARIATO SICULO”

Rapporto N. 4506/40 [N. Pr. 267] dell'incaricato d'affari Francesco Cherubini

al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione

Cluj, 20 Dicembre 1940

N. Prot. AA.EE.SS. 9902/40

Copia bella, dattiloscritta, firmata

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 326rv, 333

Con tre allegati

In conformità al venerato Dispaccio in data 6 Dicembre 1940 N. 10367/40¹⁰⁸ con il quale l'Eminenza Vostra Reverendissima inviava una lista di 40 Sacerdoti rumeni espulsi dalle Autorità ungheresi, Sua Eccellenza Monsignor Nunzio trasmetteva tale lista a S.E. il Presidente del Consiglio dei Ministri, accompagnandola con parole di viva raccomandazione.

Ricevo ora, in assenza del mio Eccellentissimo Superiore, la lettera di risposta del Conte Teleki, unitamente ad una cartina etnografica, che accludo a questo Rapporto.

Purtroppo, come Vostra Eminenza potrà rilevare, le intenzioni del Presidente del Consiglio non sembrano favorevoli al ritorno dei sacerdoti rumeni alle loro parrocchie. Credo tuttavia però che egli si riferisca solo ai preti del cosiddetto „Vicariato Siculo” in quanto la lettera del Conte Teleki è in risposta quella con cui Monsignor Nunzio trasmetteva la lista dei 40 sacerdoti di quel Vicariato.

Inoltre la cartina etnografica annessa porta segnati solo i villaggi della regione sicula. Per gli altri, e precisamente per quelli delle Diocesi di Cluj-Gherla (Kolozsvár-Szamosújvár) Granvaradino e Maramures (Máramarossziget) il Presidente del Consiglio non fa cenno in questa sua lettera. In quelle precedenti egli dava, in qualche modo, a sperare che sarebbe stato fatto un esame dei singoli casi e che solo non avrebbe fatto rientrare quei sacerdoti rumeni che avevano svolta attività politica antimagiara.

Credo poi utile comunicare all'Eminenza Vostra Reverendissima che l'abate dei Premostratensi, Monsignor Gerinczy, che ho avuto occasione di vedere domenica scorsa, mi disse che in questi giorni aveva intenzione di venire a Roma e che sperava di ottenere un'udienza del Santo Padre. In tale occasione egli avrebbe avuto incarico dal Conte Teleki di parlare di alcune questioni con Sua Santità.

Di questo Rapporto invio anche copia a Sua Eminenza il Cardinale Segretario della S. Congregazione per la Chiesa Orientale.

108 Non pubblicato in questo volume.

52

CHIESA UNITA

Rapporto N. 6782/40 del nunzio Andrea Cassulo
al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione
Bucarest, 28 Dicembre 1940
N. Prot. AA.EE.SS. 10898/40
Copia bella, dattiloscritta, firmata
ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 99rv

Con due Allegati

Ricevo da S. E. Mons. Aftenie, ausiliare di Blaj e Vicario Generale a Bucarest, l'acclusa lettera che mi affretto a trasmettere in copia all'Eminenza V. Revma e alla S. C. Orientale.

Sono dolente di dover sempre tornare sullo stesso argomento, ma debbo fare perché il dovere me lo impone ed anche perché i Vescovi, il Clero, i fedeli stessi desiderano che la S. Sede sappia quale è la loro triste condizione di fronte alle rappresaglie continue che sono costretti subire. Io sono convinto che tale esposizione di fatti sia oramai superflua poiché la S. Sede è già stata abbastanza informata sul vero stato delle cose. In ogni modo, quando ricevo documenti consimili, li trasmetto senz'altro, ben sapendo di far piacere ai fedeli uniti che mettono la loro fiducia nella protezione del S. Padre.

È necessario, del resto, che essi sieno aiutati e sorretti perché i pericoli cui sono esposti sono molti e gravi. Si lasci ad essi la loro fede, la loro lingua materna, la loro libertà nell'ambito delle leggi statali ma non si sostringano ad abbandonare le tradizioni dei loro padri, se non si vuole estinguere una stirpe la quale ha diritto alla vita e ai suoi costumi.

Nel pensiero che l'Eminenza V. Revma comprenderà facilmente da quali preoccupazioni io sia mosso [...]

P. S. Alla relazione informativa di Mons. Aftenie, credo bene aggiungere un'altra lettera ricevuta dal Prof. Borza, Vice-Presidente dell'Associazione „L'Agru”. Tratta, essa, dello stesso argomento, e fa sentire la penosa impressione sotto la quale vivono i fedeli uniti così duramente provati.

1941

53

ESPULSIONE DI MONS. FRENȚIU DALL'UNGHERIA

Rapporto N. 4631/41 (N. Prot. 276) del Nunzio Angelo Rotta

al Card. Segretario di Stato, Luigi Maglione

Budapest, 27 Gennaio 1941

N. Prot. "AE" 1430/41

Copia dattilografata

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 13rv¹⁰⁹

Sabato scorso mi era stata data, da persona di solito bene informata, la dolorosa notizia che S. E. Mgr. Frențiu, Vescovo Rumeno-Cattolico di Oradea Mare era stato espulso dall'Ungheria.

Stante la gravità della cosa, mi sono fatto un dovere di bene informarmi in merito da fonte sicura. Fortunatamente la notizia non corrisponde a verità; però, come mi si comunica da fonte ufficiale, ora è in studio la questione del diritto di cittadinanza di Monsig. Frențiu.

Questi, quando alla fine di Novembre od ai primi di Dicembre, entrò in Ungheria, vi entrò con passaporto diplomatico rumeno per il quale domandò il visto alla Legazione Ungherese di Bucarest. Tale modo di procedere ed il non aver egli domandato alla Legazione Ungherese un Passaporto ungherese, viene considerato qui come un'opzione da parte sua per la cittadinanza rumena. Il che se verrà riconosciuto ufficialmente, importerà, delle gravi conseguenze di ordine giuridico.

Di tale Rapporto invio copia all'Eminentissimo Cardinale Segretario della Sacra Congregazione della Chiesa Orientale.

109 Il documento fu trattato dall'Adunanza Mista delle Sacre Congregazioni Concistoriale - Per la Chiesa orientale e degli Affari Ecclesiastici Straordinari, il 6 febbraio 1941. Vedi: Supplemento, Febbraio 1941, Documento N. IV. Sessione N. 1407. - Il nunzio Rotta fece Rapporto precedentemente, nel quale riferì che Mons. Frențiu lo visitò a Budapest ed il nunzio gli diede dei buoni consigli prima della progettata visita al Presidente del Consiglio dei Ministri, il Conte Teleki, pure al Ministro dei Culti, Hóman. Vedi il Rapporto del nunzio Rotta del 9 dicembre 1940. in: *ibid.* N III. - Come risulta dalla descrizione dopo il documento citato, Rotta fece relazione orale dal Card. Segretario di Stato che Frențiu non fu ricevuto da Teleki e dal Ministro degli Affari Esteri, Conte Csáki. Tale fonte non menziona se la visita dal Ministro Hóman ebbe successo o meno. *Ibid.* pag. 10 (stampata); - I testi sono stati pubblicati in: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 6. kötet 1939-1972.* A cura di Tamás VÉGHSEŐ. Con la collaborazione di: FÖLDVÁRI Katalin - VARGA Anett - SÁRÁNDI Tamás - SUSLIK Ádám. Nyiregyháza 2022. (Collectanea Athanasiana II. Textus/Fontes, vol. 4/6.) p. 215.

54

ESPOSTO DI MONS. RUSU

Foglio N. 544/40 di Card. Tisserant, Segretario della
Sacra Congregazione “Pro Ecclesia Orientali”
al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione
Vaticano, 9 Aprile 1941
N. Prot. “AE” 2699/41
Copia originale, dattilografata, firmata
ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, f. 5r

con allegato in copia¹¹⁰

L'Ecc.mo Mons. RUSU ha mandato a questa S. Congregazione un chiaro esposto sull'eventuale cessione o scambio di parrocchie tra le diverse diocesi di rito bizantino esistenti in Ungheria.

Come Vostra Eminenza Rev.ma avrà modo di constatare dalla lettura dell'unita copia, Mgr. Rusu prospetta con molta serenità le varie questioni che sono sorte in conseguenza dell'Arbitrato di Vienna.

La S. Congregazione ha risposto per tramite della Nunziatura Apostolica in Ungheria, ringraziando e assicurando che l'esposto sarebbe stato preso in considerazione al momento opportuno, quando cioè la situazione si sarà chiarita definitivamente.

55

DIOCESI DI MARAMURES

Lettera N. 365/41 di Mons. Alexandru Rusu
Vescovo del rito greco cattolico romeno di Maramures (Romania)
al Card. Tisserant
Nagybánya (Baia Mare) 1 Febbraio 1941
N. Prot. “AE” 2699/41
ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 6-10

ORDINARIATUS CATH. RITUS GR. RUMENI MARMAROSSENSIS
= NAGYBANYA

Eminence,

Entendant, que - à la suite des insistances faites par le gouvernement hongrois et peut-être par de cercles directement intéressés -, les travaux pour arrondir de nouveau quelques diocèses orientaux (entre lesquels le mien aussi), tombés, par le verdict de Vienne, sous une nouvelle domination, auraient bien avancé et il se pourrait que le décision concernant du S. Siège se produise (bien qu'un peu improbable) encore avant que la guerre

¹¹⁰ Vedi il documento seguente.

finisse, je me sens obligé en conscience de présenter à la haute appréciation de Votre Eminence les considérations suivantes, ayant rapport avec ce problème:

1. Je commence avec la question des paroisses que j'ai eu *en Bucovine*, restées - dans la partie de sud qui n'est pas tombée sous la domination soviétique - sur le territoire roumain. Ces 6 (six) paroisses ruthènes (Cacica, Câmpulung, Râdăuți, Sadău, Siret et Suceava), ayant, selon le dernier annuaire diocésain 1936, avec les filiales qui leur appartiennent, un nombre de 7.272 fidèles, sont à présent, à mon su, sous le soin pastoral de l'archevêché de Blaj. Je ne vois pas comment on pourrait trouver pour elles, dans les circonstances données, un autre arrangement. Il s'ensuit seulement qu'elles soient détachées, à son temps - naturellement avec les autres 11 (onze) paroisses ruthènes (Adâncata, Cernăuți [Chernivtsi], Cozmeni, Pohorlăuți, Putila, Rarancea, Sadagura, Storojineț, Vășcăuți pe Ceremuș, Vijnița, Zastavna) e 1 (une) roumaine (Boian), avec un total de 26.562 âmes -, de mon diocèse, de Maramures.

2. Parmi les autres 21 (vingt et une) paroisses du Vicariat spécial pour les Ruthènes - constitué, dans le cadre de mon diocèse, au moment de sa création, faite par la bulle "Sollemni conventione" du 5 Juin 1930 - 10 (dix) ont été démembérés du diocèse de Hajdudorogh, en Hongrie, et 11 (onze) du diocèse d'Uzhorod, en Tchéco-Slovaquie. Il est donc naturel, que, par le nouvel arrangement qui se fera, toutes ces paroisses soient réattribuées aux diocèses desquels elles se sont tenues. *Au diocèse de Hajdudorogh* reviendraient donc, en ce sens, les 10 (dix) paroisses suivantes (en parenthès[e] l'actuelle dénomination hongroise) avec un total de 10.614 âmes: Bercu (Szárzaberek), Careii-Mari (Nagykároly) ruthène, Cedreat (Csedreg), Livada (Sárközujlak), Oradea Mare (Nagyvárad) ruthène, Pelesul (Nagypeleske), Porumbesti (Kökényesd), Satu-Mare (Szatmárnémeti) ruthène, Turulung (Túrterebes) et Peregul (Németpereg). Je rappelle ici encore - pour pleine orientation - que, par le décret N°. 108/38 de la S. Congrégation Orientale, deux de ces paroisses (Careii-Mari ruthène et Oradea-Mare ruthène) ont été passées au diocèse roumain d'Oradea et une (Peregul) au diocèse de Lugoj. Dans le même sens passeraient, par le nouvel arrangement, *au diocèse d'Uzhorod* (aujourd'hui Ungvár) les 11 (onze) paroisses suivantes ayant un nombre de 17.510 âmes: Bistra (Bisztra), Câmpulung (Hosszmező), Coștiui (Rónaszék), Crăciunești (Tiszakarácsonyfalva), Lunca (Lonka), Poienile (Havasmező), Remetea (Pálosremete), Repedea (Oroszkő), Rona de sus (Fersőrona) Ruscova (Visóoroszi) et Sighet (Máramarossziget) ruthène.

3. En échange de ces paroisses non-roumaines, devront être incorporées à *mon diocèse* les 6 (six) paroisses roumaines de l'ancien diocèse de Gherla, lesquelles, se trouvant sur la rive droite de la Tisa, sont restées en 1919 en Tchéco-Slovaquie, ayant été annexées ensuite au diocèse d'Uzhorod (aujourd'hui Ungvár). Ces paroisses - les âmes desquelles (inclusivement les filiales importantes qu'elles ont) se chiffraient, dans l'annuaire de 1930 du diocèse de Gherla, à 12.653-, sont les suivantes: Apsa de jos (Alsóapsa) bénéfice inférieur, Apsa de jos (Alsóapsa) bénéfice supérieur, Apsa de mijloc (Közéapsa) bénéfice inférieur, Apsa de mijloc (Közéapsa) bénéfice supérieur, Biserica-albă (Tiszafejéregyház) et Slatina (Faluszlatina).

4. Ci concernant et pour prévenir toute difficulté, ou malentendu, je ne peux ne pas rappeler ici aussi *autres 10 (dix) paroisses de mon diocèse*, incorporées en 1912 (Bulle "Christifidèles graeci") - avec beaucoup d'autres paroisses *roumaines* des diocèses d'Oradea et Blaj -, par une évidente erreur, au diocèse de Hajdudorogh. Cette erreur, qui avait provoqué, à son temps, un considérable mouvement défectionniste, a été reconnue, en

partie, aussi par le gouvernement hongrois, sur voie alors de consentir à une importante révision de la bulle de fondation. Entre temps a commencé la guerre et après la guerre ont succédé les changements territoriaux de l'année 1919, au début de laquelle l'erreur a été aussitôt complètement réparée. Toutes les paroisses roumaines ont été mises alors sous le soin pastoral des diocèses roumains, de telle sorte, qu'en 1930, à la création du diocèse de Maramures, les 10 paroisses qui lui sont revenues par le nouvel arrondissement, n'ont pas été démembrées de Hajdudorogh - ou elles avaient été incorporées en 1912 -, mais des diocèses roumains (Oradea et Gherla), auxquels elles avaient appartenu aussi auparavant. Parmi ces paroisses - qu'il n'est pas exclu avoir été maintenant de nouveau réclamées par le diocèse de Hajdudorogh - quatre, à savoir: Botiz (Botizvasvári), Jójib (Józsefháza), Odoràu (Szatmárudivari) et Satu-Mare (Szatmárnémeti) roumain, ont été annexées à mon diocèse - avec les autres 165 paroisses - du diocèse de Gherla et six, à savoir: (Culciulmare (Nagykolcs), Boghis (Csengerbagos), Oar (Ovári), Doba (Szamosdob), Petea (Pete) et Vitiş (Vetés), pareillement, du diocèse d'Oradea. Ramener aujourd'hui, après 22 ans de domination roumaine, ces 10 paroisses roumaines de mon diocèse - naturellement avec celles qui lui ont appartenu d'autre part - de nouveau à un diocèse non-roumain serait, crois-je, une erreur beaucoup plus grande que celle de 1912. C'est pourquoi je me suis senti obligé de poser ouvertement cette question, priant Votre Eminence de bien vouloir faire tout le possible, afin que pour les tendances de dénationalisation - autrement complètement anachroniques dans les temps d'aujourd'hui - on ne puisse pas trouver de fondements aussi dans l'institution divine de l'église.

5. Pour finir, je ne peux ne pas soulever aussi la question de la *conterritorialité diocésaine*, respectivement de la délimitation territoriale des diocèses. Je me rends parfaitement compte quelles difficultés nous pouvons avoir comme église roumaine, doublement minoritaire, à la suite de l'admission de la conterritorialité non seulement pour diocèse de rite divers (latin et oriental), mais aussi pour diocèses du même rite oriental, avec langue liturgique différente. Mais je ne vois pas comment on pourrait éviter - sans ennuis beaucoup plus graves encore - cette conterritorialité en de lieux - pour ne me référer qu'à mes cas - comme Sighet, où ni les fidèles des 3 paroisses roumaines (avec centre de protopope etc.) ne peuvent pas être laissés au soin d'un diocèse ruthène, ni les fidèles ruthènes (avec pareillement un centre de protopope) ne pourront plus rester, ayant si proche le diocèse ruthène d'origine sous ma juridiction. De même, mais plus grave encore, serait, sans l'admission de la conterritorialité, la situation de Satu-Mare. Ici l'église roumaine a aujourd'hui 4 paroisses, siège de protopope etc. avec un nombre d'environ 6-7.000 fidèles (le reste jusqu'à 12.000, qu'ils étaient, se sont réfugiés, ou sont passés, forcés par le spectre de perdre le pain, au rite latin). Il serait donc impossible que ce centre soit passé, avec les fidèles roumains, à Hajdudorogh, comme aussi je ne peux pas m'imaginer que les fidèles dits ruthènes, mais pleinement magyarisés de là-bas, qui ont gagné nouvellement de forces importantes, puissent être tenus encore sous la juridiction d'un évêque roumain. La conterritorialité des rites orientaux (roumain-ruthène et roumain-grec-hongrois) devra être admise, expressément pour éviter les désavantages signalés plus haut, même en dehors de ces centres, parce que les villages roumains d'outre Tisa, qui devront, crois-je, me revenir, entrent bien dans le territoire ruthène du diocèse de Munkács à Ungvár, ainsi que parmi les paroisses ruthènes, qui lui ont appartenu et devront lui être rétrocédées, plusieurs sont fourrées entre les paroisses roumaines. Pareillement il y a aussi de difficultés avec la délimitation territoriale entre mes paroisses roumaines et celles reçues de Hajdu-

dorough, auquel elles seront rétrocedées. Selon mon avis on devra donc admettre, d'une part, la conterritorialité aussi entre les rites orientaux identiques, ou presque identiques, mais il sera nécessaire d'établir, d'autre part, de normes d'autorité, précises, qui puissent régler, plus-moins définitivement, le statut territorial et empêcher dans l'avenir les incursions importunes, basées sur de considérations étrangères à ce qu'on appelle point de vue chrétien.

Pleinement convaincu, que Votre Eminence trouvera, dans toutes les directions, la meilleure voie pour le but poursuivi par le nouvel arrondissement et demandant toutes les excuses pour l'audace d'avoir exposé ouvertement une partie de mes inquiétudes en cette question, je prie de bien vouloir agréer - avec le baiser de la S. Pourpre - mes sentiments les plus distingués d'hommage et vénération en N. S.

Nagybánya (Hongrie), le 1 Fevrier 1941.

Signé: Alex. RUSU [non firmato]
Evêque de Maramures

56

FRANCESCANI CONVENTUALI DI ARAD

Rapporto N. 7324/41 del nunzio Andrea Cassulo

al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione

Bucarest, 25 Aprile 1941

N. Prot. AA.EE.SS. 4395/41

Copia bella, dattiloscritta, firmata

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 368rv

(Alleg. 1)

Credo opportuno di mettere al corrente l'Eminenza V. Revma di un fatto avvenuto proprio in questi ultimi giorni. Due religiosi Conventuali di Arad sono venuti espressamente a Bucarest, mandati dal loro Superiore P. Lakatos, per espormi che il Ministro dell'Economia Nazionale aveva loro ufficialmente annunziato che era stato nominato Soprintendente dei loro beni un sacerdote greco-unito rifugiatosi, dopo l'occupazione ungherese, dalla Diocesi di Cluj in Romania e che i religiosi avrebbero dovuto passargli 25.000 lei al mese, non comprese le spese di viaggi.

I religiosi mi dicevano inoltre che il Sacerdote, inviato dal Governo, si era già presentato alla loro Casa di Arad prendendo possesso del suo ufficio. Lascio immaginare all'Eminenza V. Revma la sorpresa penosa da me provata davanti ad un fatto così strano ed arbitrario tanto più che quella Comunità, dietro un lavoro compiuto proprio ora, aveva ottenuto dal Ministero dei Culti, la dichiarazione di essere stata iscritta nel Registro conforme al Decreto-Legge del marzo 1940 e godeva quindi della sua personalità giuridica di diritto pubblico.

Dopo di aver detto ai Religiosi che non accettassero da parte loro tale imposizione perché lesiva dei loro diritti, ho raccomandato di conservare la loro calma, mostrando di subire la misura presa dal Governo, misura che non ha alcuna giustificazione se non nel fatto che si abbia voluto dare un impiego ad un profugo dalla sua Diocesi. Ho pregato poi

i due religiosi ad espormi per iscritto quello che mi avevano detto a voce, ciò che fecero il giorno appresso. La loro lettera, con la comunicazione da essi ricevuta dal Ministro dell'Economia Nazionale, sono state da me presentate con una nota al Ministro degli Affari Esteri, manifestando la mia viva sorpresa e che sperava di vedere la cosa appianata onde non sollevare altre proteste e riserve dopo il recente passo fatto dal Nunzio che aveva fatto comprendere la convenienza, se non la necessità che, in fatto di materia ecclesiastica, era sempre bene intendersi prima di prendere qualsiasi decisione di interesse comune.

Starò ora a vedere cosa risponderà il Ministero e poi riferirò all'Eminenza V. Revma il risultato.

57a

INVIO DOCUMENTI

Foglio N. 505/40 di Card. Tisserant, Segretario della
Sacra Congregazione “Pro Ecclesia Orientali”
al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione
Vaticano, 15 Luglio 1941

N. Prot. “AE” 6157/41

Copia originale, dattilografata, firmata

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, f. 79r¹¹¹

Considerato che questa S. Congregazione e la Segreteria di Stato di Sua Santità si sono finora scambiate la documentazione riguardante i territori transilvani passati all'Ungheria, ritengo opportuno inviare all'Eminenza Vostra Rev.ma copia dei seguenti documenti:

- 1) lettera di Mons. Rotta in data 24 maggio u. s. N° 5449/41 con cui accompagna:
- 2) un Rapporto di Mons. Hossu del 18 maggio u. s. N° 3934/41 (e 4 allegati) circa la demolizione della Chiesa di Ditrò;
- 3) un altro Rapporto di Mons. Hossu in data 24 giugno u. s. N° 4714/41 (con un allegato) circa la demolizione della Chiesa di Panit;
- 4) un Rapporto di Mons. Tautu del 10 luglio corr. (con un allegato) circa vessazioni al clero e ai fedeli romeni e circa l'istituzione di una speciale “amministratozione” per le parrocchie “ortodosse” dell'Ungheria.

Nell'Udienza del 12 corr. ho riferito al Santo Padre sulle nuove distruzioni di chiese nel Vicariato Siculo; Sua Santità ha appreso con rammarico tali notizie ed ha rinnovato la Sua paterna benedizione a Mons. Hossu e alle popolazioni fedeli che hanno da soffrire.

(con dieci allegati)¹¹²

111 Pubblicato in: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 6. kötet 1939-1972*. A cura di Tamás VÉGHSEŐ. Con la collaborazione di: FÖLDVÁRI Katalin - VARGA Anett - SÁRÁNDI Tamás - SUSLIK Ádám. Nyíregyháza 2022. (Collectanea Athanasiana II. Textus/Fontes, vol. 4/6.) pp. 246s.

112 Vedi i documenti seguenti. Pubblicati in: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 6. kötet 1939-1972*. A cura di Tamás Végheő. Con la collaborazione di: Földvári Katalin - Varga Anett - Sárándi Tamás - Suslik Ádám. Nyíregyháza 2022. (Collectanea Athanasiana II. Textus/Fontes, vol. 4/6.) pp. 247ss.

Allegato N. 1

57b

**CIRCA RELAZIONE DI MONS. HOSSU
SU ALCUNI DEPLOREVOLI FATTI
AVVENUTI IN TRANSILVANIA**

Rapporto N. 5449/41 del Nunzio Angelo Rotta al Card. Tisserant, Segretario della
Sacra Congregazione "Pro Ecclesia Orientali"

Budapest, 24 maggio 1941

N. Prot. "AE" 6157/41

Copia dattilografata

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 80r

Sua Eccellenza Mons. Hossu è venuto a farmi visita e mi ha pregato di inviare all'Eccellenza Vostra Rev.ma l'acclusa relazione su alcuni deplorabili fatti avvenuti in Transilvania. Mi aggiungeva però che, dovendo egli essere ricevuto nello stesso giorno dal Presidente del Consiglio dei Ministri Ungheresi Bardossy, non avrebbe mancato di sottoporre tali fatti alla sua considerazione per invocarne provvedimenti. Egli sperava che il Presidente del Consiglio, che è bene intenzionato, non avrebbe mancato di tener conto delle rimostranze presentategli. Non ho presa nota anche io e non mancherò, *capta occasione*, di dire una parola in merito a che di ragione.

Allegato N. 2

57c

**RELAZIONE DI MONS. HOSSU N. 3934/941 SU ALCUNI DEPLOREVOLI
FATTI AVVENUTI IN TRANSILVANIA**

Allegato all'Ufficio N. 505/40 del Card. Tisserant

Segretario della Sacra Congregazione "Pro Ecclesia Orientali"

Cluj, 18 Maggio 1941

N. Prot. "AE" 6157/41

Copia dattilografata

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 81r-82r

In nesso col mio rapporto N°2215/941 dell'8 maggio¹¹³ credo utile trasmettere qui accluso, con tutta la riverenza, un rapporto ricevuto dal Vicariato Siculo, riguardo alla demolizione della nostra chiesa greco-cattolica romana di Ditró, che ha durato parecchi giorni, in un villaggio con 90% abitanti cattolici di rito latino, ed un altro anteriore dell'amministratore della parrocchia.

Questo accadeva nel mese di Febbraio di quest'anno. L'incoronazione dell'opera è stata la pubblicazione della vendita, a licitazione pubblica, del materiale risultato dalla

¹¹³ Non pubblicato in questo volume.

distruzione della chiesa, dell'altare, ambone, paramenti, calice, ecc., come risulta dalla copia qui acclusa.

Inoltre umilmente trasmetto la descrizione della demolizione di una altra chiesa della terra sicula. Questa descrizione l'ha fatta il primo curatore della chiesa, a quel tempo notaio pubblico, il fratello di S. E. Vesc. Rusu.

È facile immaginare in che stato di animo si trovano e vivono i fedeli della nostra chiesa di quelle parti, e con quello orrore prendono notizia di tali inauditi sacrilegi i nostri fedeli di tutte la parti. Le inchieste sono unitili perchè i fedeli temono ulteriori retorsioni. Mi sento, però, obbligato in coscienza di portare questi casi dolorosissimi, da secoli, senza precedenti in queste parti, a conoscenza della Santa Sede per illustrare l'atmosfera e lo stato d'animo nel quale si trovano la chiesa e i fedeli. Perché, benché il numero delle chiese distrutte finora si limita a cinque, senza generalizzare per niente da parte nostra, il dolore e l'impressione è generale, perché da generazioni non hanno sentito casi simili, e poi se soffre un membro, soffre tutto il corpo mistico della Chiesa.

Cercheremo di fare processo civile per i singoli casi ed aspetteremo la sentenza della giustizia.

Tutte queste cose le abbiamo portate a conoscenza del Regio Governo e porterò anche quest'ultimo caso, rispettivamente la licitazione pubblica del materiale della chiesa demolita di Ditrò e dei sacri utensili.

Ringraziando di tutto cuore tutta la paterna bontà e potente protezione della Santa Sede impertiteci sempre, e la singolare cura di Vostra Eminenza Rev.ma, chinato al bacio della Sacra Porpora...

Allegato N. 3

57d

**RELAZIONE N 211-1941
DEL PARROCO GIOVANNI GERGELY**

Allegato al Foglio N. 505/40 del Card. Tisserant, Segretario
della Sacra Congregazione "Pro Ecclesia Orientali"

Gyergyo-Varhegy (Subcetate), 11 aprile 1941

N. Prot. "AE" 6157/41

Copia dattilografata

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, f. 83r

Ufficio distrettuale gr. catt. di Gheorgheni.

Venerato Ordinariato,

Nella parrocchia Gyergye-Ditro (Ditrau, prov. Csik) come mi riferiscono i fedeli che costretti sono passati ai romano-cattolici, per ordine del notaio Gal Miklos, il podestà Csiby Tamas, il sacerdote rom.-catt. Dott. Lőrincz Jozsef ed il cappellano Jugasz, [sic!] la nostra chiesa è stata aperta con forza e demolita fino al fundamento, l'iconostasi, i banchi, le sedie sono state gettate nella via e quasi distrutte. Nella canonica hanno aperto

un dispensario: i vestimenti sacri ed altri oggetti ecclesiastici, non si sa dove sono e che cosa hanno fatto con essi. I nostri fedeli costretti tutti a passare non osano interessarsene, perchè se facessero questo, sarebbero minacciati coll'espulsione o col carcere.

Io ho rapportato subito il caso al delegato arcivescovile, e non so che cosa si è fatto in poi. Umilmente prego di intentare processo al Tribunale per essere puniti i colpevoli e costretti a rifare la chiesa che è stata edificata appena 4-5 anni fa.

Gyergyo-Varhegy (Subcetate), 11 aprile 1941

umile servo
Giovanni Gergely [senza firma]
parroco e amministratore distrettuale

Allegato N. 4

57c

AVVISO DI LICITAZIONE

Allegato al Foglio N. 505/40 del Card. Tisserant, Segretario della Sacra Congregazione
"Pro Ecclesia Orientali"

Ditró, 17 Marzo 1941

N. Prot. "AE" 6157/41

Copia dattilografata

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, f. 84r

Il Vice-prefetto della provincia di Csik, in virtù dell'ordinanza N° 2006/1941 kig. N°799/fkvi.

Avviso di licitazione

del mobiliere sequestrato per debiti pubblici in virtù dell'ordinanza dell'anno 1927 N°600 paragr. 67-69, si prefige la licitazione pubblica.

Il nome sopra cui si fa l'esecuzione: La Chiesa gr. catt. di Ditró
Domicilio " " "": Ditró

Luogo di prima licitazione: La Chiesa gr. catt. di Ditró

Tempo della prima licitazione: 24 marzo 1941 ore 9 a. m.

Luogo di seconda licitazione: come sopra

Tempo della seconda licitazione: 2 aprile 1941 ore 9 a. m.

1) 35.000 pezzi mattoni	1,200	Pengő
2) tavolo dizingo per tetto 120 mq	800	"
3) legname per tetto	100	"
4) porte e finestre	400	"
5) Mobiliere interno di chiese: banchi, altare, ambone	500	"
6) Paramenti, calice standardi [sic!]	100	"
7) Sassi per fundamento	100	"

Ditro il 17 marzo 1941

L'admanuazione non si è potuto fare, il destinatario trovandosi in luogo sconosciuto

L. S. indecifrabile

firma indecifrabile

Allegato N. 5

57f

LETTERA N. 707/1941

DEL DECANO (PROTOPOPA) JOSIF POP

AL DOTT. GIULIO HOSSU, VESCOVO DI CLUJ-GHERLA

Allegato al Foglio N. 505/40 del Card. Tisserant,

Segretario della Sacra Congregazione "Pro Ecclesia Orientali"

Marosvásárhely (Târgu-Mures), 17 maggio 1941

N. Prot. "AE" 6157/41

Copia dattilografata

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, f. 85r

Con filiale sottomissione, ma anche con profonda tristezza devo rapportare, che dopo che l'autunno scorso, dopo l'entrata delle truppe magiare, è stata bruciata la nostra chiesa di Homorodszentmarton, e sono state distrutte le nostre chiese di Okland (Ocland), Homorodkarácsonyfalva (Craciunel) e Homorodalmas (Meresti), tutte chiese nuove, belle, nel mese di febbraio corr. è stata distrutta anche la bella chiesa di Gyergyóditró (Ditrau). Dopo la demolizione, che ha durato qualche giorno, è stata pubblicata la vendita all'asta, non soltanto del materiale, ma anche dei paramenti e dei vasi sacri. Non ho conoscenza se la vendita è stata fatta, ma me ne informerò e rapporterò.

Si afferma dalla parte del sacerdote Giovanni Gergely, l'amministratore interinale del decanato di Georgen, sotto l'amministrazione del quale appartiene Ditrau, che la demolizione è stata comandata del sacerdote latino, il segretario e il podestà locale, per il motivo che la chiesa ha sofferto tali danni all'occasione del terremoto del mese di ottobre che la demolizione è stata necessaria.

E questa si constata soltanto dopo 4 mesi dopo il terremoto, di ciò risulta, che con altri edifici non si occupano, e senza essere avvisata l'autorità ecclesiastica competente, affinché essa faccia il necessario, benché almeno uno dei sopradetti doveva sapere, che anche i greco-cattolici hanno un Vescovo.

Per identificare i demolitori e per l'identificazione della nostra chiesa oggi ho fatto denuncia al Tribunale di Csikszereda (Miercurea Ciucului), contro demolitori sconosciuti e indennizzazione.

Lo stesso faccio per le altre chiese distrutte

Allegato N. 6

57g

**LETTERA DI DOTT. AURELIO RUSU
GIÀ CURATORE DELLA CHIESA GR. CATT. ROMENA DI OCLAND
AL DOTT. GIULIO HOSSU, VESCOVO DI CLUJ-GHERLA**

Allegato al Foglio N. 505/40 del Card. Tisserant,
Segretario della Sacra Congregazione "Pro Ecclesia Orientali"

Târgu-Mures, 27 Marzo 1941

N. Prot. "AE" 6157/41

Copia dattilografata

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 86r-87r-88r

Il sottoscritto dott. Aurelio Rusu ex notaio pubblico di Ocland (Okland) prov. di Odorheiu, dopo l'entrata delle truppe ungheresi in questa località, nel giorno 12 settembre 1940 - io e la mia moglie siamo rimasti lì, decisi di fare uso del diritto che ci dava la convenzione di Vienna, la quale assicurava i diritti già avuti per ogni cittadino - inclusi pure i romeni, i quali erano decisi di non abbandonare i posti e rimanere al loro dovere. Volevo rimanere per potere poi difendere pure gli interessi della Chiesa, di cui ero il Primo Curatore, e pure il fatto che gli impiegati romeni fuggirono prima che le truppe ungheresi entrino ed i fedeli furono forzati ad abbracciare l'eresia del unitarianismo, antitrinitario e questo accade in un villaggio dove avevano una bella chiesa e dove si diceva le S. Messe.

I romeni cattolici avevano una bella canonica comperata dalla "Casa nazionale ungherese" colla somma di 120.000 Lei. Per la costruzione, sia della chiesa che della canonica abbiamo ricevuto importanti somme dalla S. Sede, per mezzo dell'Arcivescovo di Blaj.

Nel secondo giorno dopo l'entrata delle truppe ungheresi, 14 sett. 1940, mi hanno destituito del uffizio, e così essendo più libero ebbi il tempo di salvaguardare i beni materiali della chiesa e difendere i suoi interessi.

Con grande dolore vengo a portare notizia a Vostra Eccellenza che ancora nel tempo del regime militare (3 mesi) cominciando colla fine di mese di settembre demolirono la nostra bella chiesa, fatto continuato poi dalla parte dei civili. Tutti i miei tentativi di impedire ciò, non riuscì. Alla presenza della mia moglie ho pregato il sacerdote latino di prendere la chiesa per il loro rito - essendo dato che loro hanno una piccola cappella ma fummo rifiutati! Ciò che è triste è il fatto che proprio il sacerdote latino insistette per demolire la nostra chiesa, invocando come pretesto, che fu edificata sopra un terreno che era una volta la proprietà della podesteria, benché ciò era trascritto giuridicamente come proprietà della nostra chiesa.

Era uno spettacolo doloroso vedendo demolire la chiesa che 5 anni prima era edificata. - Alla fine del mese di ottobre non potei più vedere lo spettacolo della demolizione che andava fino alle fondamenta, mi sono deciso di partire per Târgu-Mures.-

La stessa sorte ebbero le chiese di Mărtiniş (Szentmárton), Crăciunel (Karácsonyfalva) e Aldea (Abásfalva), tutte queste della Pretura di Ocland, e sotto il regime militare e sotto il comando della stessa persona, il ten. col. Török.

Le ultima due, secondo le notizie avute dalle persone fide degne, furono demolite, mentre quella di Ocland fu demolita sotto gli sguardi dei miei occhi, e quella di Mărtiniş

prima fu incendiate e poi demolita: ciò vidi della maniera con quale andavo a Tg. Mureș. Tutte queste chiese furono costruite con mezzi pecuniari dati dalla S. Sede.

Secondo le informazioni che ritengo, la canonica fu presa - brevi manu - in possesso dalla casa nazionale ungherese e vendute prendendo tutta la somma, benché non avevano diritto, perché le spese di trasformazione e riparazione furono date da noi? Sarebbe dunque il caso che almeno queste spese siano restituite ed i profanatori puniti ed obbligati alla restituzione per via di giustizia.

Eccellenza,

Quando vi faccio note queste barbarie - delle quali gli ungheresi non si possono lamentare dalla parte dei romeni e che dopo 6 mesi, ho ancora il cuore ferito di indicibile dolore quando mi rammento lo spettacolo della demolizione della nostra bella chiesa di Ocland, fatto, che la mia persona non può concepire, come mai, tali sacrilegi possono rimanere senza sanzioni e soprattutto quando ci penso che li ungheresi hanno ricevuto in regalo quel territorio aiutati dall'Italia, la quale non può permettere che in tali circostanze, gli ungheresi, possano avere qualunque diritto di demolire le chiese di qualsiasi confessione, specialmente quelle unite alla S. Sede.

Prego Vostra Eccellenza di fare tutto il possibile affinché queste barbarie che gridano vendetta al cielo siano menzionate.

Allegato N. 7

57h

**LETTERA N. 4714/41 DI GIULIO HOSSU,
VESCOVO DI CLUJ-GHERLA**

Card. Tisserant, Segretario della Sacra Congregazione
“Pro Ecclesia Orientali”

Allegato Foglio N. 505/40 del Card. Tisserant
Kolozsvár (Cluj), 24 Giugno 1941

N. Prot. “AE” 6157/41

Copia dattilografata

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, f. 89r

Col mio rapporto N°3934/41 del 18 maggio p. s.,¹¹⁴ ho creduto mio dovere di coscienza di portare a conoscenza di Vostra Eminenza Rev.ma la distruzione della nostra chiesa di Ditrò del Vicariato Siculo, commessa nel mese di Febbraio scorso. Speravamo che sarà l'ultimo caso di distruzione di chiesa. Speranza vana. Ricevo adesso un rapporto dal vicario delegato arcivescovile protopopa di Marosvarhely (Târgu Mureș) Iosif Pop sulla distruzione della chiesa di Panit (Mezőpanit), che per la fedele illustrazione del dolorosissimo caso, accludo qui in traduzione. Porterò anche questo caso sulla coscienza di Sua Eccellenza il Ministro dei Culti e a Sua Eccellenza il Presidente del Consiglio. Inviterò il delegato arcivescovile di ricorrere al promotore della giustizia pubblica. Soffriamo in calità

114 Vedi sopra, p. 275s.

di fedeli greco cattolici romeni, senza parlare degli insulti giornalieri, nei sentimenti più intimi come uomini, perchè romeni.

Preghiamo il Signore che ci protegga per l'avvenire.

Non chiediamo inchieste, che rimangono senza frutto. Tutti temono le conseguenze. Preferiscono per ora soffrire. Per noi basta sapere che il Padre comune ha conoscenza della distruzione di chiese, non nei primi giorni della occupazione militare, ma dopo nove mesi, in piena amministrazione civile.

Inconcusci nella fede avitica romana, attaccatissimi alla Santa Sede, chiediamo la Paterna Benedizione di conforto.

Allegato N. 8

57i

LETTERA N. 826-1941 DEL DECANO (PROTOPOPA) JOSIF POP

Allegato al Foglio N. 505/40 del Card. Tisserant,

Segretario della Sacra Congregazione "Pro Ecclesia Orientali"

M. V.¹¹⁵ Tg. Mureş, 18 Giugno 1941

N. Prot. "AE" 6157/41

Copia dattilografata

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 90r-93r

Con profondo dolore Vi comunico il fatto della demolizione di una nuova chiesa presso la città di Târgu-Mureş.

Nella filiale di Panet-Mezopanit nel anno 1940 fu edificata una chiesa che non si potè terminare.

Questa chiesa non li faceva piacere agli ungheresi ed avevano torto contro i romeni (neanche 100 fedeli gr. cattolici) perchè non restano contenti con la vecchia chiesetta di legno situata sulla collina.

Prima, hanno tentato di persuadere la persona della quale abbiamo comperato il terreno, e di dire che fu comperato colla forza. Ora, quell'uomo non osò di dire ciò, perchè c'erano testimonianze che provavano che con un anno prima, voleva vendere il terreno con 25.000 Lei. Ora, noi l'abbiamo pagato con 40.000 Lei. Allora hanno cominciato a incolpare i nostri fedeli di Panet che la chiesa fu costruita col denaro del comune e della provincia e che gli ungheresi del villaggio vi furono forzati di prestare i loro lavori per trasportare il materiale di costruzione.

Ciò non è vero! I nostri fedeli hanno pregati gli ungheresi di aiutarci ma liberamente, dando a coloro che ci aiutavano di mangiare e bere.

L'aiuto del comune fu 50.000 Lei, e quello della provincia di 30.000 Lei. Invece la filiale di Pânet ha venduto un terreno con 90.000 Lei, un terreno della Chiesa con più di 70.000 Lei. Dunque i fedeli ricevettero 80.000 Lei, ma hanno dato 230.000 Lei. Il notaio il quale non cessa di dare ai romeni epiteti ingiuriosi, come quello di "romeno puzzolente" e che non lascia i romeni di avere accesso all'ufficio, domandò più volte i nostri fedeli:

115 M. V. per Marosvásárhely (Nome della città in ungherese), in rumeno: Târgu Mureş.

che cosa vogliono fare con la chiesa e che sarebbe meglio darla al comune per altri scopi “più alti”.

A ciò Le ho scritto una lettera pregandolo che se vuole informazioni riguardanti la chiesa, di domandare a me, dato che i fedeli di Pânet non avendo sacerdote, non possono fare niente.

Le ho detto che noi vogliamo terminare la chiesa, e che sarebbe una vergogna lasciare la sola Casa del Signore di legno, e che se ci aiuterà in questo desiderio, Le saremo riconoscenti. Le cose parevano acquietate, quando non molto tempo fà, andarono nel villaggio parecchi signori a capo con il barone Atzel Ede - al quale mi pare che gli accadde qualche cosa di spiacevole in Romania - il quale incitò con il suo discorso nuovamente gli animi. È difficile controllare ciò che disse, perchè gli ungheresi non lo dicono ed i romeni hanno paura di domandare, ma ho sentito che tra le altre cose ha istigato le donne e i giovani di iscriversi nella società di tiro, e per meglio riuscire di immaginarsi che invece della metà è “egy olah fej”: una testa di romeno.

E poi avrebbe detto, che lui il barone Atzel ha sentito che i sacerdoti romeni mirano di acquistare i terreni dati per la legge della riforma agraria - che la legge li può dare questi terreni - ma voi disconsiderate ogni legge e fermateli di mettere il piede su questi terreni.

Con il suo aiuto si fece il progetto di demolire la chiesa. Nel giorno 15. VI, organizzarono una festa di benedizione della bandiera, alla quale prese parte anche il barone.

Probabilmente decisero che per quella festa la chiesa non deve esistere più.

Giovedì, li 12. VI, dalle ore 10 fino a mezza notte ha demolito la tettoia e una parte del muro. I poveri romeni stavano chiusi nelle case ove pregavano e piangevano stando pronti, aspettando la morte. Ciò che accadde seppi venerdì a mezzogiorno. Immediatamente notificai ciò è successo a Pânet ai giandarmi e al Parroco pregandolo di identificare i malfattori e di cessare colla demolizione della chiesa. Mi hanno domandato che, da dove lo so che loro vogliono continuare. Li ho risposto, che ho tristi esperienze della regione sicula; ove per giorni interi hanno continuato la distruzione.

Uscirono fuori. Non so che cosa decisero, ma appena venuta la sera la continuarono la demolizione, lasciando solo le torri sostenute da travi. Udendo ciò, informai nuovamente la Pretoria. Ma nonostante ciò, durante la notte di sabato hanno demolito pure le torri. Il materiale - legno e ferro - l'hanno rubato, rimanendo appena una parte di mattoni. Il pretore, il quale fece la così detta inquisizione, mi parlò per telefono quasi una mezz'ora tentando di convincermi di non scandalizzarmi di ciò che accade a Pânet perchè fu una specie di sfidamento contro coloro che edificarono la chiesa colle spese del comune. Le ho dato la spiegazione, che ho mentovato più sopra. Le dissi che io non posso disporre della chiesa, ma che devo difendere i suoi diritti di coscienza, e che chiederò la riparazione dei danni, e la punizione dei malfattori della chiesa, della giustizia, quale deve essere gelosa del suo nome. Non punire i malfattori, ciò significherebbe che si dà una specie di incoraggiamento per continuare pure in altri villaggi, ove loro pure volevano passare a Hârtâu, villaggio vicino, ove abbiamo una chiesa nella stessa situazione come quella di Pânet.

Ciò che è curioso è il fatto che le autorità hanno rapportato che nella notte di giovedì una grande fortuna ha demolito la chiesa.

I poveri fedeli stanno desolati e mesti nel più profondo nel loro animo essendoché loro pure nella Romania erano uomini pacifici senza offendere neanche allora gli ungheresi.

Adesso aspetto il risultato dell'inquisizione, e se questo sarà nullo, allora chiederò la mano della giustizia, mandando accusa alla Procuratura.

Per potere lavorare con le autorità locali - le quali tenderanno di annullare le mie intenzioni e con le quali, nell'interesse generale, devo essere in buoni rapporti - prego V. E. di darmi ordine di intervenire alla Procuratura del Regno, potendo così giustificare la mia azione come ordinata dall'autorità.

Prego umilmente di portare notizia di ciò al Governo e alla S. Sede, senza dire delle colpe del barone, perché non ne ho le prove sufficienti, benché secondo il mio parere, il barone è colpevole di ciò.

Tali agitatori situati in posti di responsabilità ci sono ancora. Ho udito che un tenente colonnello, il quale istruisce i giovani "levente", andando a Voiniceni, villaggio puramente romeno ma con nomi magiarizzati, ancora prima del 1918 ebbe delle parole vementi contro i sacerdoti ed i maestri romeni i quali hanno romanizzato gli ungheresi, lasciandoli solo i nomi vecchi. Di Voiniceni sono andati a Ceușavee abbiamo una bella chiesa, alla quale si deve togliere la torre e trasformala in casa culturale.

Con tale agitazione non si può arrivare a nessuna mèta, se non al caso di Pânet. Io li credo capaci di tutte le infamie, ma fare prova è cosa molto difficile, perché ci esponiamo a tutti i cavilli e vendette. In ciò che riguarda i giovani "levente" mi sovvegno che nel villaggio Sângeorgiul de Mureș, i giovani romeni non vollero andare alla istruzione prescritta.

Alla inquisizione dei gendarmi dichiararono che "proprio sponte" si sono decisi di astenersi - benché le autorità vollero fare colpevoli i sacerdoti romeni - finché non cesseranno con gli insulti alla loro nazione.

Gli fanno cantare dei canti pieni di offesa per i romeni. E così loro non possono più sopportare ciò.

Non so come andò a finire la loro protesta.

M. V. Tg. Mureș li 18 Giugno 1941

figlio devoto:
[senza firma]

Allegato N. 9

57j

**LETTERA DI CAN. ALOISIU LUDOVIC TAUTU,
RETTORE DELLA CHIESA ROMENA, CONSULTORE
ECCL. DELLA LEGAZIONE DI ROMANIA
AL CARD. TISSERANT**

Allegato all'Ufficio N. 505/40 del Card. Tisserant

M. V. Tg. Mureș, 18 Giugno 1941

N. Prot. "AE" 6157/41

Copia dattilografata

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 94r-95r

Con profonda venerazione oso a segnalare a Vostra Eminenza anche i seguenti fatti, che svelano all'evidenza le intenzioni e i metodi dell'attuale regime nella Transilvania ceduta riguardo ai Romeni in genere e quelli Uniti in specie:

1. Tre zelantissimi sacerdoti celibi, della diocesi di Oradea-Mare, Leontino Pașcadi (parr. Szilágyfüzes), Agostino Egri (parr. Erhatvany) e Giovanni Pinteá (ex-alunno del Coll. Pio-Romeno, parr. a Erkavas) sono stati messi a domicilio forzato, senza verum motivo ragionevole. Essi, come zelanti sacerdoti, si sono offerti di compiere le funzioni anche nelle parrocchie vicine, prive di sacerdoti. Ma per il regime, che vuole quelle parrocchie romene orbate dei loro legittimi pastori, chiedano sacerdoti magiari da Hajdudorog, questo era una cosa che mette in pericolo l'ordine pubblico. E perciò detti sacerdoti non possono uscire dalle loro parrocchie per provvedere ai bisogni religiosi dei fedeli privi di pastori. - Questa misura arbitraria getta anche una interessante luce sulla spontaneità colla quale si afferma che i fedeli delle parrocchie romene chiedono il ritorno alla diocesi di rito magiaro di Hajdudorog.

2. Le violenze e il terrore coi quali e fedeli di rito romeno vengono costretti da parte degli organi amministrativi di domandare il passaggio ai culti di lingua magiara si susseguono ininterrottamente. Possediamo un mucchio di tali pretese "libere" dichiarazioni. - Il criterio che si segue è questo: I fedeli abitanti in comuni misti dal punto di vista confessionale, vengono costretti a chiedere il passaggio alla confessione di lingua magiara che forma la maggioranza del comune, indifferentemente se quella è calvinista, unitariana, luterana o cattolica di rito latino; basta che si facciano magiari. Il sì vantato cattolicesimo del Governo ungherese si svela qui in tutta la sua nudità.

3. Per proseguire questo scopo di magiarizzazione con tutti mezzi il regime ha decretato anche l'istituzione di una Metropolia ortodossa-magiara. Di fatti nel Bollettino Ufficiale del Governo (Budapesti Közlöny) del 13 aprile 1941 Nr. 84, è apparso il Decreto firmato dal Regente Horthy, col quale il Dott. Michele Popoff, un cappellano militare russo, appartenente alla diocesi Ortodossa-Russa di Praga, laureatosi in filosofia profano all'Università Ungherese di Debreczen, viene nominato "Arcimandrita e Luogotenente Metropolitano" per gli ortodossi magiari di rito greco e ruteno abitanti sul territorio d'Ungheria. Sono sottoposti a questo Vicario metropolitano esplicitamente le parrocchie ortodosse rutene della Russia Subcarpatica (Munkács), i Decanati ortodossi delle provincie di Békés, Bihar, e tutte le altre parrocchie ortodosse "magiare" le di cui fedeli chiederanno di esser incorporati a questa organizzazione ecclesiastica. Anche 40 parrocchie ortodosse romene (28 solo del cosiddetto territorio Siculo) sono incorporate a questo Vicariato metropolitano ortodosso magiaro. - A prima vista questo ordinamento parrebbe un giusto provvedimento per i fedeli ortodossi ruteni e romeni dei territori occupati rimasti senza una propria organizzazione ecclesiastica. Ma di fatti è una travestizione dell'ortodossia in colori magiari; che rappresenta un pericoloso strumento rivolto contro l'esistenza delle Chiese di rito bizantino rutene e rumene Unite alla Santa Sede - Non il cattolicesimo importa per i nuovi dominatori, ma il magiarismo in tutte le forme e con qualunque mezzo. -

Ho tenuto esser mio dovere di segnalare questi fatti incipibilmente autentici, per completare il quadro che Vostra Eminenza Rev.ma e la S. Congregazione devono avere sul movimento e la situazione delle Chiese orientali tanto unite che dissidenti.

f.to Can. LUIGI TAUTU,
Rettore della Chiesa romena, Consultore
eccl. della Legazione di Romania

58

CIRCA PARROCCHIE DI RITO BIZANTINO IN TRANSILVANIA

Rapporto N. 5769/41 (N. Prot. 393) del Nunzio Angelo Rotta

al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione

Budapest, 21 Luglio 1941

N. Prot. "AE" 5901/41

Copia originale, dattilografata, firmata

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 99rv¹¹⁶

[Tardini:] *Sentire la S. C. O. [Sacra Congregazione Orientale]
L'Or[ientale] dice di non far nulla: il
Card. Tisser[ant] ha parlato con Mgr.
Dudas: è impossibile il ritorno delle
parrocchie ad Hajdudorogh".*

(con Allegato)

Stamane, poco prima di spedire il plico, ricevo la lettera dell'Eminentissimo Cardinale Serédi che accludo¹¹⁷ e di cui ho fatto copia per questo Archivio.

Egli si riferisce ad una lettera a me indirizzata il 7 Settembre 1940 e che era una semplice accompagnatoria di un suo memorandum in materia circa la sistemazione delle parrocchie di rito bizantino in Transilvania, memorandum che inviai all'Eminenza Vostra Revma in data 14 dello stesso mese N. 4030/41 N. Pr. 217.a.¹¹⁸

Non aggiungo parola, perchè già parecchie volte ho sollecitato una soluzione di tale questione, avuto riguardo anche alle probabili conseguenze tristi, che altrimenti ne potevano seguire.

Ritengo che la Santa Sede, dopo la recente visita di Sua Eccellenza Mgr. Dudas, avrà in mano elementi sufficienti per iniziare almeno una soluzione in una questione così delicata.

Che, se è intenzione della Santa Sede di inviare un Visitatore, penso sarebbe bene sollecitare la cosa.

Di tale Rapporto invio contemporaneamente copia alla Sacra Congregazione per la Chiesa Orientale.

116 Pubblicato in: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 6. kötet 1939-1972*. A cura di Tamás VÉGHSEŐ. Con la collaborazione di: FÖLDVÁRI Katalin - VARGA Anett - SÁRÁNDI Tamás - SUSLIK Ádám. Nyiregyháza 2022. (Collectanea Athanasiana II. Textus/Fontes, vol. 4/6.) 268s.

117 L'Allegato non viene pubblicato in questo volume.

118 Correttamente: N. Prot. 4030/40. Vedi sopra, pag. 192ss.

59

MEMORANDUM DI CAN. ALOISIU LUIGI TAUTU

31 ottobre 1941

N. Prot. "AE" 8495/41

Copia dattilografata

ASRS AA.EE.SS. Ungheria, pos. 92A, ff. 60r-67r¹¹⁹

Can. Tautu

IL VERO CRITERIO PER RISOLVERE LA VERTENZA
COLLA DIOCESI DI HAJDUDOROG

Per trovare il vero criterio col quale si possa risolvere giustamente la grave vertenza che esiste tra la Chiesa bizantino-romena unita e la nuova creazione della così detta Diocesi bizantino-magiara di Hajdudorog, bisogna esordire dalla essenziale differenza che intercorre tra la Chiesa di rito latino da una parte e le Chiese orientali dall'altra.

La Chiesa cattolica di rito latino è per se stessa universale, sopra nazionale. Ad Essa può appartenere qualunque persona, senza perdere la sua nazionalità e lingua. Un francese, per esempio, o italiano, facendosi cattolico di rito latino, non perde la sua nazionalità di francese o italiano, in qualunque parte del mondo vivesse. - Per questa ragione la Chiesa di rito latino è più adatta per le missioni in terre lontane, perché essa convertendo un popolo di pagani o di altre religioni non toglie loro il loro carattere nazionale. Il giapponese rimane giapponese, il cinese rimane cinese, ecc. ecc..., facendosi cattolico di rito latino.

Mentre non così nelle Chiese orientali. Le Chiese orientali sono per essenza legate da una Nazione. In Esse rito e Nazione si confondono interamente, in tal modo che una persona di un rito (anche derivato) passando ad un altro rito, perde non solo il rito avuto prima, ma anche la sua nazionalità, fondendosi definitivamente colla Nazione al di cui rito è passato. - La Chiesa bizantino-slava è per gli Slavi, la Chiesa bizantino-greca è per i Greci, la Chiesa bizantino-romena è per i romeni, la Chiesa armena è per gli Armeni e così via per tutti i riti orientali, i quali sono legati essenzialmente da una Nazione alla quale servono. Per questa ragione il cattolico (od anche scismatico) di qualunque rito orientale, passando ad un altro rito orientale, insieme col rito perde anche la sua nazionalità, confondendosi nella nazione al di cui rito passa. - Così, per esempio, un Orientale di rito ruteno, passando al rito bizantino-romeno, perde insieme col rito anche la sua nazionalità, diventando romeno; uno di rito bizantino-romeno passando a quello bizantino-magiara, perde anche la sua lingua e nazionalità, diventando magiara; un Maronita passando al rito armeno diventa Armeno non solo per rito, ma anche per lingua e nazionalità. - Questo si dica di tutti i riti orientali tra loro.

Questo fatto innegabile ed universale per tutti i riti orientali mette in rilievo il grande pericolo che rappresenterebbe la creazione o l'approvazione di un così detto rito bizantino-magiara. Esso non avrebbe altro scopo che di far proselitismo tra i fedeli delle Chiese

119 Pubblicato in: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez*, 6. kötet 1939-1972. A cura di Tamás VÉGHSEŐ. Con la collaborazione di: FÖLDVÁRI Katalin - VARGA Anett - SÁRÁNDI Tamás - SUSLIK Ádám. Nyiregyháza 2022. (Collectanea Athanasiana II. Textus/Fontes, vol. 4/6.) pp. 270-275.

bizantino-rutena e bizantino-romena, arrivate per fatto di contingenze politiche nel dominio del Regno di Ungheria.

Di fatti, i riti orientali finora esistenti non si hanno fatto una concorrenza illecita e pericolosa, in modo da strappare uno all'altro fedeli in raguardevole numero. I passaggi da un rito orientale ad un altro sono avvenuti finora sporadicamente, senza causare notevole danno uno all'altro. - Ma col così detto rito bizantino-magiario, non è così. Questo rito, secondo l'intenzione dei suoi promotori, è ideato semplicemente come uno strumento politico per snazionalizzare altri riti coi quali viene in contatto ed in specie quello ruteno e romeno. - Questo si vede evidentemente dal fatto che prima dell'anno 1867 nessuno ha sentito il bisogno di un così detto rito bizantino-magiario. -

Ma da quell'epoca in poi, i Governi ungheresi mettono in azione tutto l'apparato dello Stato: scuole elementarie e secondarie, Giustizia, Esercito, Amministrazione pubblica, ecc., per magiarizzare tutte le minoranze etniche, specialmente quella rutena e romena, le quali, nello stesso tempo sono anche di rito orientale; e dopo aver compiuta questa azione durante alcune generazioni, vengono e chiedono che questi fedeli "magiari" di rito orientale vengano ascritti al rito bizantino-magiario, in ispecie alla diocesi magiara di Hajdudorogh. - Perché non si è sentito il bisogno di una diocesi di lingua magiara prima dell'anno 1912? Perché solo a quest'epoca esistevano già in considerevole numero i Ruteni ed i Romeni magiarizzati.

Ma può la Santa Chiesa, Madre di tutti i popoli, riti e lingue, ammettere un tale procedimento? E se sì, per quali ragioni?

La ammissione di un nuovo rito o piuttosto di una nuova lingua liturgica è una cosa grave, che la Santa Chiesa non può ammettere, se noi per ragioni e circostanze di grave portata. Ce lo insegna la storia: quando nel secolo IX si trattava di ammettere la nuova lingua liturgica slava, cioè il rito bizantino-slavo, i Papi di quel tempo Adriano II e Giovanni VIII, hanno esitato e oscillato per qualche tempo prima di ammettere questa grave innovazione.

(Adriano II nella sua lettera "Gloria in Excelsis Deo" a Rostislavo e Kozelo dell'anno 869 approva la lingua liturgica slava; Giovanni VIII nella sua "Praedicationes tuae" diretta a S. Metodio, Apostolo degli Slavi, la proibisce; nella lettera "Industriae tuae" diretta a Svatopulco la approva parzialmente. Altre proibizioni della stessa innovazione si trovano nelle lettere dei Papi: Stefano V, "Quia te zelo", allo stesso Svatopulco, e nel suo "Commonitorio" ai suoi Legati; di Giovanni X "Cum religio vestrae dilectionis" "a Giovanni di Salona" e "Divinae Omnipotentis Dei" a Tomislao Re dei Croati; di Giovanni XIII a Boleslao, Duce dei Boemi; di Gregorio VII, "Huiusmodi salutationis" a Venceslao, Duce dei Boemi ecc.)

Ma, introdotta, parte per circostanze del tempo, parte per approvazione tacita od esplicita dei Romani Pontefici, c'era sempre una grave ragione per ammettere questa grave innovazione, cioè: la speranza che in tal modo più facilmente potrà essere guadagnata alla Fede cattolica di Cristo la grande massa dei popoli slavi di quel tempo, i Moravi, i Boemi, i Bulgari e più tardi i Russi.

La stesse ragioni hanno mosso poi, più tardi, i Romani Pontefici di tollerare prima e di approvare dopo, tacitamente od esplicitamente, anche le altre lingue liturgiche orientali, la siria, araba, armena e poi la romena, cioè per facilitare il ritorno di questi popoli e Chiese dissidenti al grembo della vera Chiesa di Cristo e di assegnare loro il compito di far ritornare, per mezzo loro, anche gli altri residui dei loro popoli rimasti fuori della Chiesa

di Cristo, nello scisma. - Solo in vista di una tale missione e con tale scopo è stato approvato che queste Chiese continuino ad adoperare la loro lingua nella liturgia, introdotta già cioè nel tempo della loro dissidenza. -

Tale approvazione è stata dunque concessa limitata ad un ben determinato scopo ed ad una ben determinata missione, tanto più che esse non rappresentavano vicendevolmente nessun pericolo di proselitismo od assorbimento di una per l'altra. -

Ma la diocesi o Chiesa bizantino-magiara che missione di tale genere è chiamata a compiere? Chi deve essa fare ritornare alla Chiesa di Cristo? quando i Magiari nella loro totalità sono stati e sono anche oggi cattolici di rito latino e protestanti?

Forse per far ritornare alla Chiesa cattolica i protestanti? Ma ai protestanti non può essere consentito un tale favore, perchè loro essendo prima della loro dissidenza ed apostasia cattolici di rito latino, volendo tornare al cattolicesimo, devono ritornare al rito latino, come dice un ben provato principio di diritto canonico: "ne ab ipso suo crimine commodum referre videantur" (V. Instr. C. S. de Propaganda Fide, diei 15 Jul. 1876, *Collect.* n. 1458.) -

Oppure deve essere concesso questo favore del rito bizantino-magiario per conservare nella Fede cattolica i "magiari" già di rito bizantino? Dato che questi fossero di numero notevole, - ciò che non è il caso -, e supposto che questi "magiari" attualmente di rito bizantino non potrebbero tornare, come sarebbe giusto ed equo, al loro rito di origine, cioè a quello bizantino-ruteno e bizantino-romeno, dal quale furono strappati per i noti metodi di magiarizzazione, messi in opera dai governi magiari, - in modo eccezionale, per sè, una tale concessione potrebbe forse essere consentita. Ma questa concessione si potrebbe fare solo per *conservare* nella Fede cattolica questi "magiari" di conquista, ma non per conquistare altri orientali, Romeni e Ruteni, alla razza magiara, perchè in questo modo il rito si digraderebbe a puro strumento politico nelle mani di una nazione per snazionalizzare un'altra nazione, ciò che non sembra essere decoroso per la Chiesa di Cristo.

Ma anche in questo caso si dovrebbe prender delle misure di garanzia e di precauzione quanto mai efficaci, le quali, secondo il nostro modesto parere, dovrebbero essere le stesse quali sono richieste attualmente da alcuni governi, tra questi anche da quello ungherese, per riconoscere la cittadinanza, cioè la pertinenza alla Patria, dei sudditi dei territori recentemente da loro annessi: si deve cioè constatare di che nazione e lingua materna (nel nostro caso di che rito) erano i genitori ed i nonni del richiedente. - Cioè, ciascun Orientale deve essere relegato a quel rito al quale appartenevano già i suoi genitori e nonni. -

In concreto, non si dovrebbe riconoscere e nessun Orientale la pertinenza ad un rito orientale se i suoi genitori e nonni non erano già di quel rito. Ciò che si potrebbe constatare mediante i certificati di battesimo dei genitori e dei nonni, vedendo in quale lingua e da quali parrocchie sono stati eseguiti questi atti religiosi. -

Un principio giusto ed equo, capace di arginare l'indebito ed ingiusto acquisto di fedeli altrui; principio che solo è adatto di mettere al riparo i fedeli di un rito orientale dall'ingiusto proselitismo di altre nazioni e riti più favoreggiati dalle loro vicende politiche.

In ogni caso si deve pensare, che è preferibile di perdere (relativamente) un 50-60.000 "magiari" magiarizzati, cioè Romeni e Ruteni che per circostanze politiche hanno perduto l'uso della loro lingua, che di addolorare il cuore di un milione e mezzo di Romeni Uniti e di allontanare per sempre dalle avvicinamento alla Fede cattolica di un numero di almeno 15 milioni di Romeni ortodossi.

Nè si può dire che con questo criterio si annienta la libertà di ciascuno di sciegliersi il rito quale gli piace, perchè già questa libertà è abbastanza ristretta, giacchè la Chiesa concede solo raramente e per motivi ragionevoli, il cambiamento di rito. Eppoi questo arginamento della libertà di cambiare rito - (chiamiamo rito diverso anche i riti derivati, nell'ambito dello stesso rito primario) -, è tanto più motivato e ragionevole da concedersi, quando il cambiamento si fa solo per ragioni ed influsso di ordine politico.

Nè questo criterio cambia i principi iscritti nel Codice di Diritto Canonico (Can. 98) riguardo alla ascrizione ed al cambiamento di rito; perchè in casi speciali (per esempio di matrimonio di rito misto) e bene motivati, la Chiesa sempre potrà concedere, come eccezione, il cambiamento del rito. -

Il grave pericolo che poteva rappresentare per le due Chiese Unite, romena e rutena, l'approvazione di una diocesi di lingua magiara, è stato sagacemente intuito dalla Suprema Autorità Ecclesiastica, quando nel 1912, per ragioni allora sembranti convenienti, fu costratta di consentire alla creazione di una tale diocesi, cioè la approvò non di lingua magiara, ma di lingua *greca-antica*. Questa saggia misura teneva conto tanto del principio storico e giuridico essenziale dei riti orientali già esistenti, quanto delle ripetute e solenni dichiarazioni fatte da vari Sommi Pontefici (come Pio IX, Leone XIII ed altri), che la Chiesa cattolica Romana tiene a rispettare tutti i privilegi, consuetudini ed il rito (il di cui elemento essenziale è certamente la lingua) delle Chiese orientali, ritornate o pronte a ritornare nel seno della Chiesa cattolica. - Non è certo colpa della Santa Sede che delle sue buone intenzioni è stato abusato e che la Bolla "Christifideles" dei 6 Giugno 1912 per la quale venne creata la diocesi bizantina di Hajdudorogh, non è stata eseguita come fu data ed intenzionata, e non è nemmeno oggi. - È il caso di domandarci, di fatti, come tali dichiarazioni solenni, dei Sommi Pontefici, potrebbero essere conciliate con l'approvazione di un rito e lingua liturgica tendente ad assorbire altri riti ed altre lingue?

In somma, il grave abuso presente della diocesi di Hajdudorogh, che comporta gravi pregiudizi ai diritti e privilegi delle Chiese bizantino-romena e rutena dell'Ungheria, non si dovrebbe più tollerare. Quale fiducia avranno le Chiese dissidenti di rito orientale (romena e russo rutena) nella Santa Chiesa Romana, vedendo che Essa tollera che la Chiesa e la Religione di Cristo sia adoperata come strumento politico per far perdere alle genti la lingua e gli usi dei loro avi?

La diocesi magiara di Hajdudorogh si trova fuori legge, con grave discapito e pregiudizio per i diritti e privilegi di altre Chiese Unite alla Chiesa Romana, e questo abuso deve cessare quanto prima; per la pace ed il decoro della Santa Chiesa Romana.

La Chiesa di rito bizantino-romeno per i Romeni, quella di rito bizantino-slavo per gli Slavi, di rito armeno per gli Armeni, di bizantino-magiario, se c'è, per i Magiari. Ma il rito deve essere constatato a base del rito nel quale furono battezzati i genitori e gli avi ed a nessun Orientale sia concesso di abbandonare il rito di questi. Questo per la pace ed il buon ordine fra le Chiese di vari riti orientali.

Questo è l'unico criterio col quale si può mettere giustizia nello stato così gravamente perturbato delle Chiese di rito bizantino dell'Europa Centro-Orientale.

Roma, li 31 Ottobre 1941

[senza firma]

60

CONDIZIONI DIFFICILI DEI ROMENI CATTOLICI

Rapporto N. 6382/41 [N. Pr. 459] del nunzio Angelo Rotta

al Card. Segretario di Stato Luigi Maglione

Budapest, 21 Novembre 1941

N. Prot. AA.EE.SS. 4395/41

Copia bella, dattiloscritta, firmata

ASRS AA.EE.SS. Romania, pos. 142A, ff. 77rv, 83rv

Rimando, qui accluso, il Memoriale inviatomi dall'Eminenza Vostra Reverendissima col Suo venerato Dispaccio N. 8348/41 in data 11 Novembre c. a.

L'ho letto, non si dicono cose nuove, ma non per questo meno tristi.

Sino a che tra Ungheria e Romania durerà lo stato attuale di tensione, è inutile sperare che qui le cose si accomodino. Come nel caso di Mons. Budanovic, il sentimento nazionale passa sopra qualunque altra considerazione, colle dolorose conseguenze, che ne nascono.

I Rumeni durante la loro occupazione procurarono di colpire l'elemento ungherese, ora si rende loro la pariglia, e si vuole la restituzione dello stato quo ante, turbato, dicono gli Ungheresi, tutto a loro danno.

Anche i cattolici rumeni sono considerati più o meno alla stessa stregua degli ortodossi; si riconosce nei cattolici una vernice di maggior *savoir faire*, ma tutta esteriorità, perché considerati come gli altri di animo antimagiario.

I cattolici romeni non tendono molto a fraternizzare coi cattolici di rito latino - come sarà avvenuto, penso, in Romania in senso inverso - ma piuttosto ad avere una vita autonoma sia nel campo delle Opere missionarie come di Azione Cattolica; al Congresso Cattolico dell'Ottobre scorso non hanno preso parte, i due Vescovi però presero parte alla Conferenza Episcopale; ora ciò si può spiegare; le ferite sono troppo recenti, vi è anche un senso di dignità nazionale, che merita un certo riguardo, per di più la situazione politica non è così sicura da escludere ogni possibilità di un ritorno all'antico; ma ciò non toglie che in tal modo si sia maggiormente presi in sospetto dal Governo e che in tal modo si delinei più nettamente una separazione ed un senso di malcelato contrasto a riguardo dei latini, a causa dell'idea nazionale, quella romena per questi Orientali cattolici e quella ungherese per i latini.

E da parte del Governo? Si fanno leggi e dichiarazioni - anche ultimamente al Parlamento dal Ministro Hóman - di uguaglianza per le varie Nazionalità e di grande rispetto per i diritti delle Minoranze, specialmente per quanto riguarda la scuola; in pratica però, o per malafede o per troppo zelo dei subalterni, succedono poi contrasti, persecuzioni ed altre miserie del genere.

Giorni sono mi lamentai col Segretario Generale del Ministero degli Esteri appunto del contegno della Gendarmeria nei paesi, dove spesso si mostra prepotente. Egli mi ha detto che, purtroppo, per quel senso alto dell'Autorità che si ha in Ungheria, quando elementi incolti sono investiti di qualche potere, lo fanno valere e pesare in modo eccessivo.

Per la distruzione di Chiesa la Nunziatura non mancò a suo tempo di protestare. Ma anche quando si tratta di muovere lamenti o di domandare provvedimenti, bisogna andare con cautela.

Il Ministro degli Esteri, Bárdossy, si lamentò con me perché gli interessati - i vescovi - in un determinato caso non si erano rivolti prima direttamente a lui; d'altra parte egli vuole che si portino non cose generiche ma casi concreti. Ora né i Vescovi vogliono troppo comprometersi e molto meno i fedeli col fare denunce specifiche, per il timore, specialmente per questi ultimi, di rappresaglie da parte delle Autorità locali. Ciò che rende molto delicata la mia posizione.

Riguardo ad alcuni punti del Memorandum, ritengo che potrà essere interrogato costì Mons. Cherubini, Segretario di questa Nunziatura; avendo Egli avuto un colloquio coi due Vescovi Romeni l'8 Ottobre scorso.

Da parte mia ho scritto, qualche giorno fa, a S. Ecc. Mons. Hossu domandando informazioni, anche sull'opera da Lui compiuta presso il Governo; e da mia parte farò quel poco che mi sarà dato per aiutarlo.

Da quanto mi si scrisse dalla Sacra Congregazione Orientale pare ci sia pericolo per la Cattedrale romeno-cattolica di Kolozsvár per una probabile rivendicazione da parte dei Conventuali. All'uopo ritengo che un'azione diretta della Santa Sede in forma piuttosto energica presso il Reverendissimo Padre Generale dell'Ordine riuscirà efficace.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK – FONTI CONSULTATE

ASRS AA.EE.SS. Pio XI

Ungheria, pos. 80 P.O., fasc. 60. - Sistemazione ecclesiastica dei nuovi territori ungheresi

ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I

Romania 142A - Romania - Ungheria. Tensione politica fra Romania e Ungheria. Arbitrato di Vienna e conseguenze immediate

Ungheria, pos. 91 - Kolozsvár, Szamosújvár (Cluj-Gherla) - Riconoscimento e trasferimento della scuola normale diocesana da Gherla a Nassaud

Ungheria, pos. 92A - Ungheria, Romania - Riordinamento delle circoscrizioni ecclesiastiche in seguito all'arbitrato di Vienna

ADSS

Actes et documents du Saint-Siège relatifs à la période de la Seconde Guerre Mondiale,
szerk. Pierre BLET SJ – Angelo MARTINI SJ – Burkhardt SCHNEIDER SJ – Robert A. GRAHAM
SJ. Vatikánváros 1965–1981.

Volume 1.

n. 162. pp. 272-273.

Volume 4.

n. 73. pp. 140-142.

n. 129. pp. 202-204.

n. 139. pp. 213-216.

n. 159. p. 236.

n. 172. p. 254.

n. 172. 3. jegyzet.

n. 187. p. 280.

n. 204. pp. 301-304.

Volume 6.

n. 386. pp. 489–490.

NÉVMUTATÓ – INDICE DEI NOMI

Nem tüntetjük fel az Angelo Rotta nevéhez tartozó oldalszámokat, mert a név 292-szer, valamint az Andrea Cassulo nevéhez tartozó oldalszámokat, mert a név 152-ször fordul elő.

- Achim, Victor 115, 249
Adorján, II. pápa 153; Adriano, papa II. 287
Aftenie, Vasile 63, 64, 134, 159, 197, 198, 268
Antonescu, Ion 15j, 32j, 63, 124, 258, 258j
Apor Gábor 93, 112, 117, 159, 227, 245, 251
Apor Vilmos 159
Atzel Ede báró 148, 282
- Babeş-Bolyai** 12j, 15j, 17j, 168, 169
Bălan, Ioan/Giovanni lugosi püspök 22j, 23j, 75, 98, 101, 102, 159, 210, 232, 235
Balogh Pál 86, 87, 221
Barbetta 62, 113, 117, 123, 159, 196, 247, 251, 257
Bárdossy László 45j, 66, 127, 141, 157, 159, 200j, 261, 291
Benedek/Benedetto, XV. pápa 58, 159, 193
Benkő József /Josef 86, 220
Benkő Levente 29j, 168
Beresztóczy Miklós 14j, 17j, 19j, 22j
Blaşiu, Iosif/Giuseppe 132, 266
Blet, Pierre SJ 7j, 165, 166, 293
Boleszláv/Boleslao, cseh fejedelem 153, 287
Boca, Mihail/Michele 115, 249
Boer István/Stefano 86, 220
Bojor, Victor 11j, 167
Bokor Gusztáv 88, 89j, 166, 223
Borettini, Luigi 104, 159, 238, 238j
Borza, Alexandru 134, 159, 268
Bossy, Raoul V. 45, 160
Breyer István 70j, 129j, 204j, 263j
Bucur, Marius-Ioan 23, 167
Budanović/Budanovich, Ljudevit/Lajčo 156, 290
- Cacar, Alexandru 116, 249
Cârja, Cecilia 4j, 167
Cârja, Ioan 53j, 168
Casaroli, Agostino 159
Cesarini, Giuseppe 58j, 62, 63, 64, 94, 94j, 160, 192j, 196, 197, 198, 214, 228, 229, 246, 247, 257
Cherubini, Francesco 133, 157, 267, 291
Ciano, Galeazzo, gróf 43, 54, 160, 177, 178, 188
Cisar, Alexandru Theodor, érsek 64, 160, 198
Ciubăncan, Vasile T. 15j, 17j, 168
Ciula, Leonte 116, 249
Costea, Avisalon 132, 266
Crainic, Nichifor 47, 181
Cristea, Nicola 116, 249
Cristea, Vasile 63, 160, 195
- Csáky István** 19j, 30, 43, 45, 130, 160, 177, 178, 179, 185, 186, 187, 191, 208, 211, 263
Csárszky/Čársky, Jozef 40, 160, 174
Csiby Tamás 142, 276
- Danciu, Ioan/Giovanni** 132, 266
Dombrowski polgármester, 64, 198
Dreţianu, Ioan 20, 20j, 66, 200
Dudás Miklós 17, 26j, 34, 110j, 151, 152, 160, 243j, 285
- Egri, Agostino** 150, 284
Ellinger (Typographia Ellingeriana) 85, 220
Esty Miklós 17j
- Ferenc pápa** 159, 160, 161, 162, 163
Fényes Elek 86, 221

- Fiedler István 60, 69, 160, 194, 203
 Frențiu, Valeriu/Valerio Traian/Traiano 15, 16, 16j, 17, 17j, 21, 22, 22j, 23j, 27j, 53, 54, 62, 64, 69, 76, 93, 94, 97, 98, 99, 101, 102, 104, 111, 112, 114, 115, 135, 135j, 160, 187, 188, 196, 198, 203, 211, 227, 228, 231, 232, 233, 235, 238, 244, 246, 247, 248, 269, 269j
 Friciu, Octavian 132, 266
 Führer 43, 54, 161, 178, 189; lásd még: Hitler
- Gábor Áron** 89, 223
 Gál Miklós 142, 276
 Gergely, VII. pápa 153
 Gergely Jenő 14j, 20j, 23j, 26j, 167, 168
 Gergely János/Giovanni 143, 144, 145, 277, 278
 Gerinczy Pál László OPraem 74, 133, 160, 267
 Ghiulai, Aurel 116, 249
 Giovanni di Salona lásd: Szalónai János
 Glattfelder Gyula 60, 160, 194
 Graham, Robert A. SJ 7j, 165, 166, 168, 293
 Grigorcea, Vasile 23j, 27j
- Hámori Péter** 25j, 168
 Hitler (Schicklgruber) Adolf, 44, 52j, 118, 118j, 161, 178, 252
 Hlatky Endre 16j
 Hóman Bálint 76, 92, 93, 135j, 156, 161, 211, 226, 227, 269j, 290
 Horthy Miklós 10, 14j, 21, 126, 150, 192, 238j, 260; Horthy 105, 238, 239
 Hóry/Hory András 47, 161, 181
 Hossu, Iuliu/Giulio 14, 14j, 15j, 17, 19j, 20j, 22, 69, 69j, 76, 77, 81, 82, 96, 100, 103, 105, 108, 109, 112, 115, 125, 127, 130, 140, 141, 157, 161, 168, 203, 211, 212, 216, 217, 230, 234, 237, 238, 239, 241, 242, 245, 249, 258, 259j, 260, 263, 274, 275, 291
 Hunfalvy János 86, 220
- Iaros**, lásd: Jaross
 Illésfalvi Péter 28j, 167, 168
 István/Stefano, V. pápa 153, 287
- Jaczkovics/Jaczkovicz Mihály** 89, 224
 Jancsó Elemér 12j, 168
 János/Giovanni, VIII. pápa 153, 287
 János/Giovanni, X. pápa 153, 287
 Jantausch, Pavol/Paolo 40, 161, 173
 Jaross/Iaros Béla 20, 20j, 66, 66j, 200
- Juhász/Jugasz Antal 143, 143j, 276
- Kaldeway, Umberto** 41, 41j, 175
 Károly/Carol, II. román király 54, 161, 188
 Keresztes-Fischer Ferenc 41j
 Kézai Simon 85, 220
 Kozel/Kozelo 153, 287
 Krisztus 90, 126, 127, 133, 154, 155, 225, 250, 260, 266, 287, 288, 289
- Lakatos, OFMConv** 139, 273
 Leó, XIII. pápa 155
 Lindenberger János 60, 161, 194
 Lőrincz József 142, 276
 Luttor Ferenc 93, 112, 123, 161, 227, 245, 257
- Macaveiu, blaji általános helynök** 75, 106, 210, 239
 Madarász (Maszárovits) István 60, 161, 194
 Magdäu, Petru 19, 168
 Maglione, Luigi 8, 33, 39, 41, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 55, 61, 65, 67, 68, 70, 72, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 83, 91, 92, 94, 95, 95j, 98, 99, 101, 102, 105, 106, 108, 109, 111, 112, 113, 114, 117j, 120, 121, 122, 123, 124, 127, 128, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 135j, 136, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 150, 151, 156, 161, 173, 175, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 186, 187, 190, 192, 195, 199, 201, 202, 204, 207, 209, 210, 212, 214, 215, 216, 217, 225, 226, 228, 229, 229j, 232, 233, 235, 236, 238, 239, 241, 242, 243, 244, 246, 247, 248, 251, 254, 255, 256, 257, 261, 262, 264, 265, 267, 268, 269, 270, 273, 285, 290
- Malai kanonok 127, 131, 261, 265
 Man, Coriolan 116, 259
 Man János/Giovanni 86, 220
 Maniu 57, 191
 Manoilescu 78, 78j, 213
 Marchut Réka 12j, 167, 168
 Martini, Angelo SJ 7j, 165, 166, 293
 Márton/Marton Áron 15j, 22j, 56, 59, 91, 92j, 161, 191, 194, 225, 226
 Marton József 12j, 168
 Maszárovits, lásd: Madarász
 Metód/Metodio 153, 287
 Miklós/Miklóssy István/Stefano 89, 223
 Moioli, Mons. 123, 257

- Moldován Gergely 85, 220
Molotov 49, 162, 183
- Napholcz Pál/Paolo SJ 21, 46, 54, 56, 57, 60, 70, 162, 180, 188, 191, 192, 194, 204
Nemş, Roman/Romano 116, 249
Nicolescu, Alexandru/Alexandre/Alessandro 14, 17, 20, 23, 23j, 26, 62, 63, 65, 67, 75, 76, 77, 79, 84, 91, 98, 99, 100, 101, 105, 106, 107, 131, 133, 162, 196, 197, 199, 201, 210, 212, 213, 218, 225, 232, 233, 234, 235, 238, 239, 240, 253j, 265, 266
Nóda Mózes 11j, 168
- Onofreiu kolozsvári gkat. plébános** 77, 212
Orbán Balázs 85, 86, 220
Ossian, Coriolan 116, 259
- Pacha Ágoston 45, 45j, 180
Pál János 32j, 33, 33j, 169
Paşcadi, Leontino 150, 284
Pázmány Péter 46, 159, 180
Pintea, Giovanni 150, 284
Piusz/Pio, IX. pápa 155
Piusz/Pio, XI. pápa 56j, 59, 97, 97j, 150, 162, 166, 190j, 193, 293
Piusz/Pio, XII. pápa 23j, 58, 61j, 84, 96, 97, 110j, 114j, 162, 195j, 218, 293
Pop, Agostino 239
Pop, Gabriele, 249
Pop, Iosif/Giuseppe, ortodox pápa 212
Pop, Iosif/József/Giuseppe marosvásárhelyi esperes 17j, 20, 20j, 66, 132, 147, 162, 167, 200, 203j, 213, 266, 280
Pop/Papp, Iosif/Joseph szentjobbi apát 20j, 69j, 77j, 162, 203, 203j, 244, 245
Pop, Iuliu/Giulio 250
Pop, Valer/Valeriu/Valerio 16, 162, 180, 201, 202, 213
Pop, Vasilio/ Vasile, 249
Pop, Victor/Vittorio 249
Popov/Popoff, Michail 150, 284
Popovici, Nicolae 16
Poptămaş, Dimitrie 14j, 167
Puscacsiu, I. C. 132, 266
- Rákóczi/Rakoczy, György/Giorgio** 86
Rasztiszláv/Rostislavo 153, 287
Ribbentrop, Joachim von 54 162, 188, 189
Ritter, Saverio 7, 15j, 19j, 162
Robu, Mihai 64, 162, 198
Rossi, Raffaele Carlo 39, 162, 173, 173j
Rudolf/Rodolfo trónörökös 85, 220
Rusu, Alexandru 17, 17j, 18, 18j, 19, 19j, 69, 69j, 74, 77, 81, 82, 105, 111, 115, 126, 136, 139, 142, 162, 203, 208, 211, 216, 217, 245, 248, 249, 260, 270, 273, 276
Rusu, Aurelio 145, 279
- Sándor Imre 22j
Sárándi Tamás 8, 9, 28j, 110j, 167, 169, 190, 192, 226j, 243j, 269j, 274j, 285j, 286j
Sebestyén Zsolt 167
Scheffler János 19, 162
Schneider, Burkhardt SJ 7j, 165, 166, 293
Şerban, Melinte 14j, 167
Serédi/Seredi (Szapucsek) György Jusztinián 14j, 17j, 18, 18j, 20, 21, 23, 26, 28, 30, 34, 39, 40, 51, 53, 55, 56, 57, 59, 61, 69, 70, 73, 76, 82, 92, 97, 111, 112, 113, 114, 115, 119, 119j, 122, 123, 128, 129, 130, 130j, 151, 162, 173, 174, 185, 187, 190, 191, 195, 203, 204, 207, 211, 216, 217, 226, 231, 245, 247, 248, 253, 253j, 256, 262, 263, 264, 285
Sigmirean, Cornel 20j
Silaghi, Paul/Paolo 116, 249
Sima, Valentin/Valentino 115, 249
Somorjai Ádám OSB 7j, 8, 8j, 15j, 35j, 166, 167, 168, 169
Somorjai Gabi 136j
Stefánia főhercegnő 85, 220
Suciu, Ioan/Giovanni 16, 17, 17j, 22, 26j, 65, 69, 77, 81, 94, 104, 111, 114, 115, 162, 168, 199, 203, 211, 216, 228, 238, 244, 248, 249, 250
Şuta, Vasile 116, 249
Svoboda/Szvoboda, František/Ferenc/Francesco 40, 163, 174
- Szabó Jenő 11j, 167
Szabó Péter 28j, 167
Szalónai János (Giovanni di Salona) 153, 287
Székely (Stauder) Gyula/Giulio 40, 163, 174
Szent István 13, 21
Szlucska János 31j, 167
Szöcs Péter/Petrus 86, 220
Sztójka/Stojka Sándor 35, 110j, 163, 243
Szvatopluk/Svatopulco 153, 287

- Tardini, Domenico 24, 53, 55, 58j, 62, 62j, 63, 64, 79, 95, 95j, 113, 113j, 117, 117j, 118j, 119j, 122j, 151, 163, 187, 190, 192j, 196, 196j, 197, 198, 214j, 229, 247, 251, 256j, 285
- Tautu, Luigi (Aloisiu Ludovic) 140, 152, 274, 283, 284, 286
- Teleki Pál, gróf 19j, 30, 34, 43, 44, 45, 51, 73, 74, 79, 82, 92, 93, 112, 114, 115, 122, 123, 124, 125, 130, 133, 135j, 160, 163, 178, 179, 185, 207, 208, 213, 216, 226, 227, 245, 247, 248, 249, 256, 257, 258, 269j
- Terdic, Vasile/Basilio 116, 249
- Tisserant, Eugène 15, 15j, 16j, 18, 18j, 19j, 23, 23j, 24, 26, 27, 27j, 33, 62j, 63, 70j, 74, 77, 79, 82, 93, 94, 95, 98, 99, 101, 102, 105, 106, 110, 110j, 112, 113, 114j, 121, 123, 125, 125j, 136, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 150, 151, 163, 196j, 197, 198, 209, 211, 214, 217, 228, 229, 232, 233, 235, 236, 238, 239, 243, 243j, 246, 247, 255, 257, 258, 259j, 270, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 283
- Tomiszláv/Tomislao horvát király 153, 287
- Turcu, Lucian 12j, 19j, 168, 169
- Újváry Dezső 33j
- Ulicsák Béla 25j
- Venceszláv/Venceslao cseh fejedelem 153, 287
- Veszely Károly 86, 220
- Visoli Mihály/Michele 86, 220
- Vitós Móses 85, 220

FÖLDRAJZI NÉVMUTATÓ – INDICE DEI NOMI GEOGRAFICI

Melléknévi alakban is

Nem tüntetjük fel az oldalszámokat a következő esetekben:

- „Ungheria”: 336-szor
- „Romania, Románia” 333-szor

Abásfalva/Aldea 84, 88, 146, 219, 222, 279

Abrămuți/Vedresábrány 116, 249

Abrud/Abrudbánya 127

Acâș/Ákos 116, 250

Adâncata 137, 271

Adorján 86, 160, 221

Aita-seaca/Szárzajta 84, 219

Aknaszlatina 88, 222

Ákos, lásd: Acâș

Alba Iulia/Gyulafehérvár 19j, 66, 67, 84, 90, 91, 99, 133, 159, 168, 188, 200, 201, 218, 219, 225

Alba-Giulia-Fogaras / Alba Iulia és Făgăraș / Gyulafehérvár-Fogaras / Gyulafehérvár és Fogaras 31, 59, 83, 84, 91, 95, 99, 133, 160, 162, 218, 219, 224, 225, 229, 253, 266

Aldea, lásd: Abásfalva

Álmosd 85, 87, 88, 219, 222

Alsóboldogfalva/Bodogaia 22j, 84, 88, 219, 222

Alsótörja/Alsó-törja 87, 222

Alsóvalkó, lásd: Valcăul de Jos

Altörja 159

Amac/Amăți/Amat/Amács/Amacz 84, 87, 88, 90, 219, 222, 224

Andrid/Érendréd/Endréd 84, 87, 88, 219, 221, 222

Anglia 44, 48, 55

Apateu-i/Dobrácsapáti 132, 266

Apsa de jos/Alsóapsa 137, 271

Apsa de mijloc/Középpapsa 137, 271

Arad 54, 88, 139, 139j, 160, 188, 222, 273

Arcuș/Árkos 84, 219

Bagamér/Bagamir 85, 86, 87, 88, 221, 222

Baia Mare/Nagybánya 12j, 18, 19j, 31, 73, 79, 81, 88, 90, 105, 107, 136, 139, 169, 207, 214, 216, 222, 224, 239, 270, 273

Bánffyhunjad 28

Bánság 81

Batiz, Batizvasvári/Botiz 85, 86, 87, 88, 219, 221, 222

Bécs 7, 7j, 8, 9, 13, 16, 16j, 17, 18, 21, 22, 23, 25, 26, 27j, 28, 34, 35, 36, 40, 49, 50, 51, 52, 61j, 62, 64, 75, 77, 78, 79, 84, 89, 91, 94, 95, 98, 99, 102, 105, 111, 118, 120, 121, 127, 129j, 136, 139j, 145, 159, 160, 161, 162; lásd még: Vienna

Bedó/Bedó 88, 222

Beiuș/Belényes 16, 16j, 17, 65, 65j, 69, 94, 97, 104, 199, 203, 228, 231, 238

Békés vármegye 284

Beltiug/Krasznabéltek 90, 116, 224, 249, 250

Bercu/Szárzaberek 137, 271

Bereck 87, 222

Beregdaróc 40, 174

Beresztelke, lásd: Breaza

Berettyószéplak/Suplacu de Bărcău 116, 249

Berlin/Berlino 43, 78, 162, 177, 213

Besszarábia 47, 49, 80, 81, 87j, 181, 183, 215

Beszterce 31

Bezidul nou/Bözödújfaló 84, 219

- Bihar vármegye, Bihor 16, 25j, 26j, 33, 86, 115j, 151, 221, 249, 284
- Biharfüred/Stana de Vale 104j
- Bikszád/Bicsad 77, 105, 239
- Biserica-albă/Tiszafejéregyház/Bila Cerkva 137, 271
- Bistra/Bisztra 137, 271
- Blaj/Balázsfalva 9, 10, 13j, 14, 17, 17j, 20, 20j, 22j, 23, 23j, 24, 26, 27j, 62j, 65, 66, 74, 75, 77, 78, 81, 105, 62, 62j, 63, 72j, 90, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 105, 106, 107, 119, 131, 133, 134, 159, 162, 137, 138, 145, 196, 197, 198, 199, 200, 206j, 209, 210, 212, 213, 215, 224, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 236, 238, 240, 253, 265, 266, 268, 271, 279
- Bodogaia 22j, 84, 219, 222; lásd még: Alsóboldogfalva
- Boghis/Csengerbagos 85, 87, 88, 138, 219, 222, 272
- Boian/Bojany (Bukovina) 137, 271
- Boian, lásd: Poian, Kézdiszentkereszt
- Bolintineni/Nyárádbálintfalva 22j, 84, 87, 88, 219, 222
- Boroşneul Mare/Nagyborosnyó 84, 87, 88, 219, 222
- Botfalva (Brassó vármegye) 32
- Botiz/Batizvasvári 85, 86, 87, 138, 219, 221, 222; Botizvasvári 272
- Bözödújfalva, lásd Bezidul nou
- Brassó 32, 49, 88, 90, 222; Braşov 183, 224
- Breaza/Beresztelke 132, 266
- Budapest 7j, 8j, 9, 11j, 13j, 15j, 20j, 21, 23j, 26, 31j, 34, 35j, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 55, 57, 61, 67, 68, 70, 72, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 83, 85, 86, 88, 88j, 89, 90, 92, 93, 95, 96, 108, 109, 111, 112, 114, 120, 122, 123, 124, 125, 129, 130, 135, 135j, 141, 150, 151, 156, 159, 160, 162, 166, 167, 168, 169, 173, 174, 175, 177, 178, 179, 181, 182, 183, 184, 186, 187, 190, 192, 195, 201, 202, 203, 204, 207, 210, 211, 212, 213, 215, 216, 217, 218, 220, 223, 224, 225, 226, 227, 229, 230, 241, 242, 243, 244, 245, 248, 254, 256, 257, 258, 262, 262j, 264, 269, 269j, 275, 284, 285, 290
- Manréza 162
- Margit-sziget 49
- Bucarest 175, 179, 180, 183, 197, 197j, 199, 201, 209, 210, 211, 212, 215, 216, 225, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 238j, 239, 240, 244, 245, 253, 254, 257, 261, 262j, 263, 263j, 265, 268, 269, 273; Bucureşti 23j, 167, 197; Bukarest 6, 9, 12, 15, 15j, 16, 21, 22, 22j, 24, 32, 34, 41, 45, 46, 49, 60j, 63, 63j, 65, 67, 74, 75, 76, 77, 80, 81, 91, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 107, 102, 105, 106, 107, 111, 119, 120, 123, 127j, 128, 129, 129j, 131, 134, 135, 136, 159, 160
- Bucovina 181, 183, 215, 229, 239, 241; Bukovina 47, 49, 80, 81, 95, 105, 107, 137; Dél-Bukovina 95; Észak-Bukovina 80
- Bulgária 46, 49, 180, 183
- Cacica/Kacsika, Bukovina 137, 271
- Caldarusani 159
- Câmpulung/Hosszúmező, Bukovina 137, 271
- Căpleni/Kaplony 116
- Carei/Nagykároly, Careii-mari 27, 84, 85, 86, 87, 88, 116, 137, 219, 220, 221, 249, 271
- Căţaluş 115, 249
- Cecoslovacchia 174, 174j, 191; lásd még: Csehszlovákia
- Cedreat/Csedreg 137, 271
- Ceremuş (Prut mellékfolyója Bukovinában: Czeremosz, Черемош) 137, 271
- Cernăuţi/Chernivtsi 137, 271
- Ceuaş/Szászcsávás 149, 283
- Cheniz/Érkenéz 25j, 85, 86, 87, 88, 90, 116, 219, 221, 222, 224, 250
- Chernivtsi, lásd: Cernăuţi
- Ciucsângeorgiu/Csikszentgyörgy, Csik-Szt-György 84, 87, 88, 219, 221, 222
- Ciumeşti/Csomaköz 84, 87, 88, 219, 221, 222
- Cluj/Kolozsvár, Cluj Napoca 11j, 12j, 14, 14j, 15, 15j, 22, 23j, 28, 30, 50, 50j, 51, 57, 59, 59j, 67, 69, 69j, 71, 73, 76, 77, 80, 86, 88, 90, 91, 99, 105, 109, 112, 113, 115, 120, 124, 125, 127, 128, 133, 139, 139j, 141, 146, 157, 159, 167, 194, 205, 222, 224, 245, 246, 248, 260, 127, 146, 167, 184, 185, 193, 201, 203, 208, 211, 212, 226, 232, 233, 236, 238, 239, 246, 254, 258, 259, 260, 261, 267, 273, 275, 280,
- Cluj-Gherla 109, 159, 167, 199, 203, 205, 214, 215, 216, 225, 229, 230, 231, 232, 241, 242, 245, 246, 258, 260, 263, 267, 293; Ko-

- lozsvár-Szamosújvár 9, 11j, 14, 59, 65, 95, 96, 97, 98, 103, 107, 108, 109, 112, 125, 130, 133, 267, 280, 291, 293
 Coștîui/Rónaszék 88, 137, 222, 271
 Cozmeni 137, 271
 Crăciunel/(Homoród)karácson(y)falva 144, 146, 278, 279
 Crăciunești/Nyárádkarácson(y) 84, 219, 222, 271
 Crăciunești/Tiszakarácsonyfalva 137, 271
 Craiova 46, 49, 180, 183
 Culciu(l) Mare/Nagykolcs 85, 219
 Curtui(u)șeni/Érkörtvélyes 25j, 84, 87, 219, 221, 222
- Csanáros** 88, 222
 Csedreg, lásd: Cedreat
 Csegöld 85, 86, 87, 219, 221, 222
 Cseh- és Morvaország 118j
 Csehszlovákia 27j, 40, 56, 137, 162, 163; lásd még: Cecoslovacchia
 Csengerbagos, lásd: Boghis
 Csengerújfalva 85, 87, 88, 219, 221, 222
 Csík vármegye (Ciuc) 85, 220
 Csikbánfalva 87
 Csik-Bánkfalva 221
 Csik-Borzsova 87, 221
 Csikcsicsó/Csik-csicsó 87, 221
 Csikcsomortán(y)/Csik-csomortany 87, 221
 Csikjenőfalva 87, 221
 Csikkozmas/Csik-Kosmas 87, 221
 Csiklázárfalva/Csik-Lázárfalva, lásd: Lăzărești
 Csikszépvíz, lásd: Frumoasa
 Csikszentdomonkos, lásd: Sândominic
 Csikszentgyörgy, lásd: Ciucsângeorgiu
 Csikszentivány 88, 222
 Csikszentmárton/Csik-szt-Marton 76, 221
 Csikszentmiklós/Csik-szt-Miklós 87, 222
 Csikszentsimon/Csik-szt-Simon 87, 222
 Csikszenttamás/Csik-szt-tamás 87
 Csikszépvíz/Csik-Szépvíz, lásd: Frumoasa
 Csikszereda, lásd: Miercurea-Ciuc
 Csildelul: Csikdelne? 87, 221
 Csizér/Cizer 116, 249
 Csomaköz, lásd: Ciumești
 Csügés, lásd: Magyarcsügés
- Debrecen** 46, 150, 161, 180
 Dobrudzsa, Dél-Dobrudzsa 49, 80, 81; Dobru-
 gia 183, 215
- Dengeleg 87, 87j, 221
 Dés 88, 222
 Dicsőszentmárton 88, 222
 Dindești/Érdengeleg 84, 88, 222
 Ditrău, Ditró, Gyergyóditró 33, 140, 141, 142, 143, 143j, 144, 146, 274, 275, 276, 277, 278, 280
 Ditró, lásd: Ditrău
 Doba/Szamosdob 85, 87, 88, 90, 138, 219, 221, 222, 224, 272
 Dobolló 87, 222
 Domănești/Domahida 84, 87, 88, 219, 221, 222
 Duna-vidék 49
- Eger** 40, 60, 69, 194j, 203
 Egyesült Államok 55, 161
 Eliseni/Székelyszenterzsébet 22j, 84, 219
 Endréd, lásd: Andrid
 Eperjes/Prešov 10, 110, 160, 243
 Erdély 7, 9, 12, 12j, 13, 14, 15j, 16, 17j, 18, 19j, 20j, 21, 21j, 22j, 24, 25j, 28j, 34, 35, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 56, 57, 62, 66, 68, 69, 70, 72, 72j, 73, 74, 75, 76, 79, 81, 86, 93, 109, 110, 111, 113, 114, 117, 120, 120j, 122, 123, 124, 125, 127, 129, 130, 131, 140, 141, 150, 151, 159, 168; Dél-Erdély 15j, 29, 32, 35, ; Észak-Erdély 8, 9, 10, 13, 13j, 14, 15j, 17, 17j, 21, 22j, 23j, 24j, 25, 27, 28, 28j, 29, 30, 30j, 31j, 36, 67, 77, 80, 168, 169; Nyugat-Erdély 85
 Erdélyi-középhegység 65
 Erdőd 90, 224
 Eriudon/Éradony 84, 87, 219, 222
 Éradony, lásd: Eriudon
 Érdengeleg, lásd: Dindești
 Érendréd, lásd: Andrid
 Érhatvan(y) 150, 284
 Érkávás 150, 284
 Érkenéz, lásd: Cheniz és Voivozi
 Érkörtvélyes, lásd: Curtui(u)șeni
 Érmihályfalva, lásd: Valea lui Mihail
 Érselénd, lásd: Șilindru
 Értarcsa, lásd: Tarcea
 Érvasad, lásd: Vășad
 Esztelnek 87, 222
 Esztergom 9, 10, 14j, 21j, 22, 25, 39, 40, 58, 60, 61, 69, 70, 82, 130, 162, 192, 253j, 264; Strigonia 173, 174, 194j, 195, 203, 204, 217; Strigoniense 173
 Észtország 47; Estonia 180

- Esztró 88, 222
 Európa 44, 55, 81j, 98, 118, 178, 189, 252; Europa Centro-Orientale 289; Kelet-közép-Európa 156
- Făgăraş/Fogaras 72, 82, 159, 193, 204, 217
 Faluszlatina, lásd: Slatina
 Fogaras és Gyulafehérvár, lásd: Alba-Giulia-Fogaras
 Felsőbánya 88, 90, 222, 224
 Felsőköhér 90, 224
 Felsőróna, lásd: Rona de sus
 Felsővalkó, lásd: Valcăul de Sus
 Felvidék 26, 26j
 Feniş/Várasfenes 104, 104j, 238
 Fiság 87, 221
 Frumoasa/Szépvíz, lásd: Csíkszépvíz 84, 87, 88, 219, 221, 222
- Galoşpetreu/Gálospetri 85, 86, 87, 88, 116, 219, 221, 222, 249
 Gáltó 57j
 Gelence, lásd: Ghelintă
 Gencs, lásd: Ghenci(u)
 Germania, lásd: Németország
 Ghelintă/Gelenc(z)e 84, 219
 Ghenci(u)/Gencs 84, 87, 88, 219, 221, 222
 Gheorgheni/Gyergyószentmiklós 84, 87, 88, 142, 144, 219, 221, 222, 276
 Gherla 109, 137, 138, 159, 167, 203j, 224, 233, 237, 241, 242, 246, 259, 260, 262, 262j, 272, 293; lásd még: Cluj-Gherla; Szamos-újvár
 Gibraltár 55; Gibilterra 189
 Ghimeş-Făget/Gyimesbükk 84, 86, 87, 219, 220, 221, 222
 Gilvác 90, 224
 Gran Varadino, Gran-Varadino, Granvaradino 71j, 187, 191, 193, 194, 194j, 195, 203, 204, 205, 208, 211, 227, 244, 245, 248, 258, 267; lásd még: Nagyvárad, Oradea Mare
 Gyergyóalfalu, lásd: Joseni
 Gyergyóditró, lásd: Ditrău
 Gyergyószék 86, 220
 Gyergyószentmiklós, lásd: Gheorgheni
 Gyergyótekerőpatak 87, 221; lásd még: Teke-rőpatak
 Gyergyóújfalu 87, 90, 224
 Gyergyóvasláb/Vasláb, lásd: Voşlăbeni
 Gyergyóvárhegy, lásd: Subcetate
- Gyimesalsólok 87, 221
 Gyimesbükk, lásd: Ghimeş-Făget
 Gyimesfelsőlok 87, 221
 Gyöngy 90, 224
 Gyulafehérvár, lásd: Alba Iulia
 Gyulafehérvár-Fogaras / Gyulafehérvár és Fogaras, lásd: Alba-Giulia-Fogaras
- Hajdú vármegye 221**
 Hajdudorog, Hajdúdorog, Hajdudorogh 9, 10, 13, 17, 17j, 18, 19j, 20, 21, 22, 23, 23j, 24, 24j, 25, 25j, 26, 26j, 27j, 34, 40, 56, 59, 76, 81, 82j, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 96, 99, 100, 102, 105, 110, 110j, 111, 114, 116, 131, 137, 138, 139, 150, 151, 152, 153, 155, 160, 167, 169, 174, 191, 193, 211, 216, 219, 220, 222, 223, 224, 225, 227, 230, 233, 234, 236, 243, 243j, 244, 247, 250, 265, 271, 272, 284, 285, 286, 287, 289
- Harasztkerék, lásd: Roteni
 Harczó, lásd: Hărţau
 Háromszék vármegye, Háromszékensis 31j, 32, 86, 87, 220, 222
 Hărţau/Harczó 88, 149, 222, 282
 Havasmező, lásd: Poienile
 Holod/Pusztahollód 104, 104j, 238
 Homoródalmás, lásd: Mereşti
 Homoródkarácsonyfalva, lásd: Crăciunel
 Homoródszentmárton, lásd: Mártiniş
 Hosszúpályi 85, 86, 87, 219, 21, 222
- Iaşi 160, 162
 Ilieni/Illyefalva 84, 219
 Illyésfalva 222; Illyésfalvensis, 220
 Imper/Nagykászon, Kászon-Impér 84, 87, 88, 219, 221
 Iojib/Józsefháza 85, 87, 88, 138, 219, 221, 222, 272
 Ipp 28
 Italia 166, 175, 177, 179, 181, 182, 183, 184, 185, 188, 202, 239, 252, 280, 286; lásd még: Olaszország
 Ivaneşti/Kebeleszentiván(y) 84, 87, 88, 90, 219, 222, 224
 Ivano-Frankivszk 35; lásd: Stanisławów
- Jacu/Oláhzsákod 22j, 84, 88, 90, 219, 222, 224, Jászóvár 74, 160**
 Joseni/Gyergyóalfalu 84, 87, 88, 219, 221, 222
 Józsefháza, lásd: Jojib

- Kakad/ Kokad** 85, 86, 87, 219, 221, 222
Kalocsa 60, 160, 194j
Kállósemjén 85
Kanada 55, 160; **Canada** 189
Kaplony, lásd: Căpleni
Karácsonfalva, lásd: Crăciunel
Kárpátalja 18, 51, 54, 80, 151, 163
Kassa/Cassovia/Kosice 26j, 39, 40, 56, 160, 161, 163, 174j
Kászon 86, 87, 220, 221
Kászonaltíz 87, 221
Kászonfeltíz 87, 221
Kászon-Jakabfalva 87, 221
Kászon-Impér, lásd: Imper/Nagykászon
Kebeleszentiván(y) lásd: Ivanesti
Kézdi-Polyán 87, 222
Kézdimartonos, Kézdi-Mártonos 87, 222
Kézdiszentkereszt lásd: Poian
Kisborosnyó 87, 222
Kisdengeleg 87j
Kiskolcs 87, 221
Kismajtény, lásd: Moftinu Mic
Kisterem, lásd: Tirimioara
Kokad, lásd: Kakad
Kolozs vármegye 28, 31
Kolozsvár, lásd: Cluj, Cluj-Napoca
 Kálvária templom 12j
 Monostor negyed 28
Kovácsnai járás 32
Krasznabéltek, lásd: Beltiug
Krasznarécse, lásd: Recea
Krasznaterebes 90, 224
Küküllő vármegye 22j
Laureni/Szentlőrincz 84, 88, 219, 222
Lăzărești/Csiklázárfalva 219, 221
Lemhény, lásd: Lemnia
Lemnia/Lemhény 84, 87, 88, 219, 222
Leontopolis 160
Lettország 47, **Lettonia** 180
Lisnau/Lisznyó 84, 87, 88, 219, 222
Lisznyó, lásd: Lisnau
Litvánia 47; **Lituania** 180
Livada/Sárkőzujlak 86, 137, 221, 271
London 55, 159, 162; **Londra** 189
Lucăceni/Újkálmánd 116, 250
Lugoj 137 210, 229, 230, 231, 232, 233, 235, 256, 271; lásd még: Lugos
Lugos 14, 22j, 31, 75, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 107, 159, 160, 162; lásd még: Lugoj
Lonca/Lonka 137, 271
Magyarcsügés, Csügés 86, 220
Magyarország 7, 7j, 9, 11, 12j, 13j, 14, 15j, 16, 17j, 21, 22j, 23, 23j, 24, 26j, 30j, 35j, 39, 39j, 40, 40j, 41, 41j, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 61j, 62, 65, 67, 68, 69, 69j, 70, 71, 72j, 73, 79, 80, 81, 81j, 82, 82j, 83, 84, 86, 88, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 104, 105, 107, 109, 110, 111, 113, 119, 121, 123, 130, 131, 135, 136, 137, 139, 139j, 140, 150, 155, 156, 157, 159, 160, 161, 163, 166, 167, 168, 169, 221; lásd még: Ungheria 336-szor
Makó 85, 87, 219, 222
Maksa 32
Máramaros, lásd: Maramureș
Maramureș/Máramaros 9, 12, 12j, 13j, 14, 15j, 17, 17j, 18, 18j, 19, 19j, 21, 22, 24, 26, 29, 30, 31, 33, 51, 56, 59, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 76, 79, 80, 80j, 81, 85, 88, 92, 93, 95, 96, 98, 99, 103, 107, 111, 113, 115, 119, 124, 132, 133, 136, 137, 138, 139, 162, 163, 167, 169, 185, 191, 193, 203, 204, 205, 207, 208, 210, 211, 214, 215, 216, 219, 226, 227, 229, 230, 231, 232, 233, 236, 241, 244, 249, 249, 253, 253j, 258, 266, 267, 270, 271, 272, 273
Máramarossziget, lásd: Sighet
Markus 87, 222
Maros vármegye 13j, 22j, 132
Maros völgye 87
Marostelek, lásd: Teleac(ul)
Marosszentgyörgy 88, 222
Marosvásárhely, lásd: Târgu(l) Mureș
Marosvárhely 280
Marosszentgyörgy, lásd: Sângeorgiu de Mureș
Mártiniș/Szentmárton, Homoródszentmárton 144, 146, 278, 279
Merești/Homoródalmás 144, 278
Mezőbándvárhegy 88, 222
Mezőcsávás 8, 222
Mezőpanit, lásd: Panit/Pănet
Mezőszabad, lásd: Voiniceni
Mezőterem, lásd: Tiream
Miercurea-Ciuc(ului)/Csíkszereda 28, 145, 167, 278
Miskolc 15, 40, 110, 160, 174, 243
Moftinu(l) Mic/Kismajtény 84, 87, 88, 90, 219, 221, 222
Moldávia/Moldva 76, 76j, 222
Moldova 87j

- Munkács 9, 10, 18, 19, 21, 22, 26, 40, 56, 59, 76, 93, 110, 110j, 111, 114, 138, 151, 160, 163, 174, 191, 193, 211, 227, 243, 244, 247, 272, 284; Mukacevo 243j; Munkaciensis 95, 220
- München 22j, 43, 44, 162, 167
- Nadişul Român/Szilágynádasd 132, 266
- Nagybánya, lásd: Baia Mare
- Nagyborosnyó, lásd: Boroşneul Mare
- Nagyenyed 88, 90, 222, 224
- Nagyernye 88, 90, 222, 224
- Nagykároly, lásd: Carei
- Nagykászton, lásd: Imper
- Nagykolcs, lásd: Culciu(l) Mare
- Nagyléta 85, 86, 87, 88, 219, 220, 221, 222
- Nagymadarász 90, 224
- Nagypeleske, lásd: Peleşul
- Nagyszántó 88, 90, 222, 224
- Nagyszőlős 88
- Nagyszombat 39, 40, 161
- Nagyvárad/Oradea/Oradea Mare 9, 12, 13j, 14, 15, 16j, 17, 17j, 18, 19, 21, 22, 23j, 26j, 27j, 29, 29j, 31, 46, 46j, 50, 50j, 51, 53, 56, 59, 60, 60j, 62, 64, 65, 69, 70, 71, 71j, 73, 74, 76, 77, 80, 81, 84, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 101, 102, 104, 107, 111, 113, 114, 115, 124, 127, 133, 135, 137, 138, 150, 161, 162, 180, 184, 185, 196, 198, 199, 203, 205j, 212, 215, 219, 224, 226, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 235, 238, 240, 247, 248, 249, 261, 262j, 269, 271, 272, 284
- Nagy-Porcsalma 87, 222
- Nasaud 259; lásd még: Naszód
- Naszód 103, 108, 109, 126
- Németország 28, 41, 43, 48, 49, 50, 52, 54, 55, 68, 81, 101, 118, 161; Germania 175, 177, 182, 183, 184, 185, 186, 188
- Németpereg, lásd: Peregul
- Nyárádandrásfalva, lásd: Sântandrei
- Nyárádbálintfalva, lásd: Bolintineni
- Nyárádkarácsonfalva, lásd: Crăciuneşti
- Nyárádremete 90, 224
- Nyírabrány 85, 87, 88, 219, 221, 222
- Nyíracsád 85, 87, 219, 222
- Nyíradony 85, 87, 88, 219, 220, 221, 222
- Nyírlugos, Nyír-Lugos 85, 220
- Odoreu/Szatmárudvari 85, 87, 88, 138, 219, 221, 222, 272
- Odorheiu/Székelyudvarhely, Udvarhely, Udvarhelyensis 84, 86, 88, 219, 220, 222, 279
- Oklánd/Ocland 144, 145, 146, 278, 279, 280
- Olaszország 41, 43, 48, 49, 50, 54, 68, 105, 118, 146, 161; lásd még: Italia
- Oláhzsákod, lásd: Jaku
- Ombotzelke/Mureşenii de Câmpie 28
- Oradea-Satu Mare 241; lásd még: Szatmár-Nagyvárad
- Oradea Mare/Nagyvárad
- Oroszkő, lásd: Repedea
- Oroszország 45, 54, 68, 68j, 151
- Óvári, lásd: Oar
- Panit/Pănet/Mezőpanit 33, 140, 140j, 147, 274, 280, 281
- Pálosremete, lásd: Remetea
- Peleşul/Nagypeleske 86, 137, 221, 271
- Peregul/Németpereg 137, 271
- Petea/Pete 138, 219, 221, 222, 272
- Petrovabisztra (Máramaros vármegye) 33
- Pinticu/Szászpéntek 66, 200
- Pişcolt/Piskolt 85, 219
- Pocsaj, Pocsáj 85, 87, 88, 90, 219, 220, 222, 224
- Pohorlăuţi/Pogorelovka 137, 271
- Poian/Kézdiszentkereszt, Boian 32, 88, 219, 222
- Poienile/Havasmező 137, 271
- Polyána, Polyánensis 86
- Porcsalma 85, 219
- Portiţa/Portelek 84, 87, 88, 90, 219, 221, 222, 224
- Porumbesti/Kökényesd 137, 271
- Pusztahollód, lásd: Holod
- Putila 137, 271
- Rădăuţi/Radócs, Bukovina 137, 271
- Rarancea/Ridkivci 137, 271
- Recea/Krasznarécse, Szilágyság 115
- Reghinul Săseşc/Szászrégen 66, 200
- Remetea/Pálosremete 137, 271
- Repedea/Oroszkő 137, 271
- Resighea/Reszege 84, 87, 88, 90, 147, 147j, 219, 221, 222
- Oar/Óvári 85, 87, 138, 220, 221, 222, 272

- Róma 43, 45, 54, 59j, 64, 83, 90, 96, 97, 105, 135j, 138, 147, 147j, 150, 152, 153, 154, 155, 160; római katolikus 9, 11, 12, 13, 19, 20, 21j, 22, 22j, 33, 35, 35j, 36, 143, 155, 162
 Gianicolo domb 97j
 Lateráni Egyetem 159
 Román Kollégium (Pio Romeno Kollégium) 96, 97, 124, 150, 160, 162, 230, 231
 Passeggiata del Gianicolo 5. 97j
 Pontificia Accademia Ecclesiastica 159, 238j
- Rona de sus/Felsőróna 137, 271
 Rónaszék, lásd: Coștiui
 Roteni/Harasztkerék 84, 87, 88, 219, 222
 Rozsnyó 26j, 39, 40, 56, 160
 Rudabányácska/Rudabaniacska 40, 174
 Ruscova/Visóoroszi 137, 271
 Ruzsály 86
- Sadagura/Sadhora 137, 271
 Sadău 137, 271
 Salard/Szalárd (Bihar vármegye) 33, 116
 Sándominic/Csíkszentdomonkos, Csíkszentdomokos, Csíkszt-Domokos 84, 86, 87, 88, 219, 220, 221, 222
 Sângeorgiu(l) de Mureș/Marosszentgyörgy 149, 283
 Sanislău/Szaniszló 84, 87, 219
 Sânlazar/Szentlázár 116, 249
 Sântandrei/Nyáradandrásfalva 84, 87, 88, 219, 221
 Sărățeni/Sóvárád 84, 219
 Șardu Nirajului/Székelysárd 84, 219
 Sárközújlak, lásd: Livada
 Satu Mare/Szatmárnémeti 46, 85, 174j, 180, 185, 241, 266
 Sătmărel/Szatmárzsadány 84, 87, 88, 90, 219, 222, 224
 Sepsiszentgyörgy 32
 Sighet, Sighetu/Máramarossziget 80, 137, 138, 160, 215, 222, 267, 271, 272
 Șilindru/Érselénd, Érselind 85, 116, 219, 250
 Siret 137, 271
 Slatina/Faluszlatina 137, 271
 Slovacchia 173, 174, 175
 Sósmező 87, 222
 Sóvárád, lásd: Sărățeni
 Spanyolország 55; Spagna 189
 Stana de Vale/Biharfüred 104j
 Stanisławów 59, Stanislaopoli 193; Ivano-Frankivszk 35j, 193j
 Storojineț/Storozsinyec 137, 271
 Subcetate/Gyergyóvárhegy, Gyergyó-Várhegy 142, 143, 276, 277
 Suceava 137, 271
 Suplacu(l) de Bărcău/Berettyószéplak 116, 249
- Szabolcs vármegye 86, 87, 221
 Szalárd, lásd Salard
 Szamosdob, lásd Doba
 Szamosújvár, 12j, 13j, 14, 15, 15j, 16j, 17, 18, 31, 59j, 69j, 88, 90, 99, 103, 108, 109, 112, 126, 128, 161, 167, 222, 260, 293; lásd még: Gherla, Kolozsvár-Szamosújvár
 Szaniszló, lásd: Sanislău
 Szárazajta 84, 88, 222
 Szászcsovás, lásd: Ceuaș
 Szászrégen, lásd: Reghinul Săsesc
 Szatmárnémeti, lásd Satu Mare
 Szatmár-Nagyvárad 160, 162; lásd még: Oradea-Satu Mare
 Szatmár vármegye 31
 Szatmárhegy 90, 224
 Szatmárudvari, lásd: Odoreu
 Szatmárzsadány, lásd: Sătmărel
 Szeged 49, 160, 183
 Székelyföld 9, 19, 20, 22, 25j, 30, 30j, 31, 32, 32j, 33, 36, 54, 85, 86, 87, 95, 142, 151, 169, 220; paese dei Siculi 188; territorio siculo (dei Szekler) 220, 229, 284; terra sicula 221, 276; regiona sicula 267, 282; Vicariato Siculo 267, 274, 275, 280
 Székelysárd, lásd: Șardu Nirajului
 Székelyszenterzsébet, lásd: Eliseni
 Székelyudvarhely, lásd: Odorheiu
 Szenterzsébet 88, 222; lásd még: Székelyszenterzsébet
 Szentháromság, lásd: Troița
 Szentlázár, lásd: Sânlazar
 Szentlőrincz, lásd: Laurenii
 Szépvíz, lásd: Frumoasa
 Szilágy vármegye 28
 Szilágyfüzes 150, 284
 Szilágynádasd, lásd: Nadișul Român
 Szilágyosmlyó 88, 222
 Szlovákia 40, 41, 160; Slovacchia 173, 174, 175
 Szováta 86, 88, 222

- Târgu(l) Mureş/Marosvásárhely 11j, 13j, 14j, 19, 20, 20j, 65, 66, 67, 78, 84, 86, 87, 132, 144, 145, 146, 147, 147j, 162, 167, 199, 200, 201, 213, 219, 220, 222, 278, 279, 280, 281, 281j; Marosvárhely 280
- Tarcea/Értarcsa 84, 86, 87, 88, 116, 219, 221, 222, 250
- Tasnád 88, 222
- Teaca/Teke 66, 200
- Teke, lásd: Teaca
- Tekerőpatak 86, 220; lásd még: Gyergyótekerőpatak
- Teleac(ul)/Marostelek 132, 266
- Temesvár 45, 45j, 52, 107, 160; Timisoara 180, 186, 241
- Tiream/Mezőterem 84, 219
- Tirimioara/Kisterem 84, 88, 219, 222
- Tiszakarácsonyfalva, lásd: Crăciuneşti
- Torja, lásd: Turia
- Torda 88, 90, 222
- Turia/Torja 84, 88, 219, 222
- Transilvania 15j, 23j, 24j, 30j, 86, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 187, 188, 190, 191, 196, 199, 201, 202, 204, 206, 206j, 207, 209, 210, 211, 212, 213, 215, 216, 220, 221, 227, 230, 231, 232, 243, 244, 247, 251, 253j, 247, 251, 253j, 254, 254j, 256, 257, 258, 259, 261, 263, 264, 265, 274, 275, 283, 285; Transilvanensis 86, 220
- Trianon 11, 51, 160, 185
- Troiţa/Szentháromság 84, 878, 88, 145, 219, 222
- Turia/Torja
- Túrmező 86, 221
- Turnu Severin 16, 46, 47, 48, 49, 180, 181, 182, 183
- Turulung/Turterebes 137, 271
- Udvarhely, lásd: Odorheiu
- Udvarhely vármegye 32j, 145
- Újfalu 86, 220
- Újkálmánd, lásd: Lucăeni
- Ungvár/Uzhorod 110j, 137, 138, 243j, 271, 272
- Valcăul de Jos/Alsóvalkó 116, 249
- Valcăul de Sus/Felsővalkó 116, 249
- Valea lui Mihail/Érmihályfalva 116, 250
- Varasfenes/Finiş 104j
- Varsó 47
- Vârşolţ/Varsolc 115, 249
- Văşad/Érvasad 85, 86, 87, 88, 90, 222, 224
- Văşcăuţi/Vaskivci 137, 271
- Vasláb, lásd: Voşlăbeni
- Vaticano, Città del Vaticano 168, 173, 196, 214, 228, 229, 246, 247, 251, 255, 256, 257, 262, 270, 274; Vatikán, Vatikánváros 7, 7j, 8, 10, 11, 11j, 12, 12j, 13, 14j, 15, 17, 17j, 18, 19, 19j, 20j, 21, 22, 23, 23j, 24, 25, 25j, 27, 27j, 33, 34, 59j, 62, 79, 94, 95, 112, 113, 117, 121, 122, 123, 124j, 128, 136, 140, 159, 160, 161, 162, 163, 293
- Vedresábrány, lásd: Abrámuţi
- Versailles 50, 184
- Vértes 85, 86, 87, 88, 219, 221, 222
- Vetiş/Vitiş/Vetés 85, 138, 219, 272
- Vezendiu/Vezend, Vézend 84, 87, 88, 90, 219, 221, 222, 224
- Vienna 173, 183, 184, 185, 186, 192, 195j, 196, 198, 209, 210, 212, 213, 214, 218, 223, 225, 228, 229, 232, 239, 240, 244, 251, 254, 255, 261, 263j, 270, 279, 293; lásd még: Bécs
- Vijniţa/Visnyicja 137, 271
- Visóoroszi, lásd: Ruscova
- Voiniceni/Mezőszabad 149, 283
- Voivozi/Érkenéz 85
- Voşlăbeni/Gyergyóvasláb/Vasláb 11, 11j, 87, 88, 90, 219, 221, 222, 224
- Zastavna 137, 271
- Zilah 88, 222
- Zsuka 85, 220